

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

Rituals and Beliefs Concerning the Naga and Symbolic Politics in Nong Khai Province

โดย

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.

ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

MCU RS 800769309

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

โดย

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.

ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

MCU RS 800769309

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Rituals and Beliefs Concerning the Naga and Symbolic Politics in Nong Khai Province

By

PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai), Dr.
Dr. Mujcharin Thassadornkulpat
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus
Month July B.E. 2569

received research funding from
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus
MCU RS 800769309
(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย
ผู้วิจัย: พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.
ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
ปีงบประมาณ: ๒๕๖๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ๒) เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย และ ๓) เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน ๒๕ รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีพัฒนาการมาจากตำนานพื้นบ้าน ความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง และอิทธิพลของพระพุทธศาสนา โดยมีแม่น้ำโขงเป็นศูนย์กลางของการสร้างความหมายและการดำรงอยู่ของความเชื่อดังกล่าว ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการถ่ายทอดผ่านตำนาน เรื่องเล่า และประเพณีต่าง ๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีหลายรูปแบบ ได้แก่ พิธีบวงสรวงพญานาค พิธีขอพร พิธีแก้บน พิธีเซ่นสรวง และกิจกรรมในเทศกาลออกพรรษาและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นกลไกในการผลิตซ้ำและสืบทอดความเชื่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ขณะเดียวกันประชาชนยังคงมีความศรัทธาต่อพญานาคในฐานะผู้คุ้มครอง ผู้ประทานความเป็นสิริมงคล และผู้ดลบันดาลความสำเร็จในชีวิต ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวันและการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคยังมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความสามัคคีของชุมชน การธำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมสู่คนรุ่นใหม่

วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย พบว่า พญานาคได้รับการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในหลากหลายมิติ ทั้งในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหมายดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี ตลอดจนสัญลักษณ์ทางกายภาพที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ เช่น รูปปั้นพญานาค สถาปัตยกรรม วัด ศาล และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในจังหวัดหนองคาย สัญลักษณ์พญานาคยังถูก

นำมาใช้ในการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม การประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้ประชาชนและผู้มาเยือนเกิดการรับรู้ร่วมเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ นอกจากนี้ พญานาคยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความหมายทางสังคม โดยช่วยเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์ ความทรงจำ และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ส่งเสริมความภาคภูมิใจในความเป็นหนองคาย และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ขณะเดียวกัน หน่วยงานภาครัฐและองค์กรท้องถิ่นได้นำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด สร้างการยอมรับจากประชาชน และเชื่อมโยงการพัฒนาท้องถิ่นเข้ากับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่

ศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของจังหวัดหนองคาย โดยพญานาคได้รับการยอมรับให้เป็นสัญลักษณ์หลักของจังหวัดและถูกใช้ในการสร้างภาพจำของพื้นที่ในฐานะ “เมืองพญานาค” ผ่านตำนาน พิธีกรรม งานประเพณี และพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ ความเชื่อดังกล่าวช่วยสร้างความภาคภูมิใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความผูกพันของประชาชนต่อท้องถิ่น ในด้านการเมือง พบว่าพญานาคถูกใช้เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่องค์กรและผู้นำท้องถิ่น ผ่านการสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรม การเข้าร่วมพิธีกรรม และการเชื่อมโยงนโยบายสาธารณะเข้ากับอัตลักษณ์ของชุมชน นอกจากนี้ จังหวัดหนองคายยังนำพญานาคมาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนนโยบายด้านการท่องเที่ยว การพัฒนาเมือง และเศรษฐกิจวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้ การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การนำความเชื่อมาใช้เป็นฐานการพัฒนายังเผชิญกับความท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจร่วมสมัย องค์ความรู้จากการวิจัย คือ “NAGA-S Model” ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องพญานาค พิธีกรรม การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ การสร้างอัตลักษณ์ การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง และการพัฒนาท้องถิ่น โดยแสดงให้เห็นว่าพญานาคเป็นทั้งทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาของจังหวัดหนองคายในบริบทสังคมร่วมสมัย

Research Title: Rituals and Beliefs Concerning the Naga and Symbolic Politics in Nong Khai Province
Researcher: PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai), Dr.
Dr. Mujcharin Thassadornkulpat
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus
Fiscal Year: 2026
Reserch Scholaship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus

Abstract

This research entitled “Rituals, Beliefs in the Naga, and Symbolic Politics in Nong Khai Province” employed a qualitative research approach. The objectives of the study were: (1) to investigate the forms of rituals and beliefs concerning the Naga manifested in Nong Khai Province; (2) to analyze the symbolic meanings of the Naga reflected through rituals and socio-political activities in Nong Khai Province; and (3) to examine the role of Naga beliefs in constructing local identity and political legitimacy in Nong Khai Province. Data were collected through documentary research, in-depth interviews, and participant observation. The key informants consisted of 25 monks and laypersons. Data were analyzed using content analysis and descriptive synthesis.

The findings concerning the first objective revealed that beliefs in the Naga in Nong Khai Province have evolved from local legends, the traditional beliefs of Mekong River communities, and the influence of Buddhism, with the Mekong River serving as the central source of meaning and existence for such beliefs. Naga beliefs have been transmitted through myths, narratives, and traditional practices, eventually becoming an integral part of local culture and way of life. Rituals associated with the Naga include Naga worship ceremonies, prayer rituals, vow-fulfillment ceremonies, sacrificial offerings, and activities related to the End of Buddhist Lent Festival and the Naga Fireball phenomenon. These rituals function as mechanisms for reproducing and transmitting beliefs across generations. At the same time, local people continue to revere the Naga as a protector, a source of auspiciousness, and a supernatural being capable of granting success and prosperity. Such beliefs are reflected in daily practices and active participation in religious and cultural activities. Furthermore, Naga-related beliefs and rituals play significant roles in fostering community solidarity, preserving local culture, promoting cultural tourism, and transmitting cultural heritage to younger generations.

Regarding the second objective, the study found that the Naga has been endowed with diverse symbolic meanings, including its representation as the protector of Buddhism, a symbol of sacredness, abundance, prosperity, and local wisdom. These meanings are conveyed through rituals, traditions, and physical symbols manifested in public spaces, such as Naga statues, architectural structures, temples, shrines, and important landmarks throughout Nong Khai Province. Naga symbols are also widely utilized in cultural events, public relations campaigns, and tourism promotion, contributing to a shared perception of local identity among residents and visitors alike. In addition, the Naga serves as a medium for communicating social meanings by connecting people with local history, collective memory, and cultural heritage, thereby fostering pride in Nong Khai identity and strengthening communal cohesion. Simultaneously, governmental agencies and local organizations have incorporated Naga symbolism into symbolic political processes in order to construct the province's image, gain public acceptance, and integrate local development initiatives with the cultural identity of the area.

With respect to the third objective, the findings indicated that Naga beliefs play a crucial role in constructing local identity and political legitimacy in Nong Khai Province. The Naga has been recognized as the principal symbol of the province and has been employed to create the image of Nong Khai as the "City of the Naga" through legends, rituals, festivals, and public spaces. Such beliefs foster a sense of pride, belonging, and attachment among local residents. In the political dimension, the Naga functions as symbolic capital that enhances the legitimacy of local organizations and leaders through support for cultural activities, participation in rituals, and the integration of public policies with community identity. Moreover, Nong Khai Province has utilized Naga beliefs as cultural capital to drive tourism policies, urban development, and cultural economic initiatives, resulting in income generation, collaborative networks, and increased public participation in local development processes. Nevertheless, the use of cultural beliefs as a foundation for development faces challenges arising from globalization, social transformation, and the need to balance cultural preservation with contemporary economic development.

The body of knowledge generated from this study is the "NAGA-S Model," which explains the interrelationship among Naga beliefs, rituals, symbolic meaning construction, identity formation, political legitimacy, and local development. The model demonstrates that the Naga functions as both cultural capital and symbolic

capital, playing a significant role in the continuity and development of Nong Khai Province within the context of contemporary society.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัย เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอขอบคุณหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนในจังหวัดหนองคายที่ให้ความร่วมมือในการมีส่วนร่วมกับงานวิจัย เรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์” ทั้งด้านข้อมูลในการสัมภาษณ์ การบันทึกภาพและเสียง และการสนทนากลุ่มรวมทั้งการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ที่เป็นการสะท้อนถึงผลประโยชน์ของการพัฒนารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนในตำบลวัดธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคายในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในความช่วยเหลือ การมีส่วนร่วมของทุกท่านเป็นอย่าง ณ โอกาสนี้ด้วย

ผู้วิจัย ขอขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่กรุณาให้คำแนะนำตรวจรูปแบบรายงานวิจัย และตรวจรายงานความก้าวหน้าให้ถูกต้องสมบูรณ์ตามรูปแบบของงานวิจัย ผู้วิจัยขอขอบคุณ

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญในงานวิจัยทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ผู้วิจัยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และกรุณาให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.
๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	**ก**
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	**ข**
กิตติกรรมประกาศ	**ฉ**
สารบัญ	**ช**
สารบัญแผนภาพ	**ฎ**
บทที่ ๑ บทนำ	**๑**
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๖
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๙
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	**๑๒**
๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีการเมืองของไทย	๑๒
๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของการเมืองไทย	๑๒
๒.๑.๒ ความหมายของการเมืองไทย	๑๖
๒.๑.๓ ความสำคัญของการเมืองไทย	๑๗
๒.๑.๔ ทฤษฎีการเมืองของไทย	๑๙
๒.๑.๕ ประโยชน์ของการเมืองไทย	๒๒
๒.๑.๖ สรุปองค์ความรู้ของแนวคิด ทฤษฎีการเมืองของไทย	๒๕
๒.๒ แนวคิดการปกครอง และการกระจายอำนาจของไทย	๒๗
๒.๒.๑ พัฒนาการปกครองของไทย	๒๘
๒.๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ	๓๙
๒.๒.๓ ความหมายและความสำคัญของการปกครองท้องถิ่น	๔๓
๒.๒.๔ พัฒนาการของการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย	๔๗
๒.๒.๕ ปัญหาการเมืองและการปกครองในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	๔๙
๒.๒.๖ แนวทางการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย	๕๒
๒.๒.๗ สรุป	๕๓
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๔
๒.๓.๑ ทัศนะทางพระพุทธศาสนาที่มีต่องูและพญานาค	๕๖
๒.๓.๒ กำเนิดของพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๘

๒.๓.๓ ความหมายของพญานาค ๖๒
๒.๓.๔ ความสำคัญของพญานาค ๖๔
๒.๓.๕ ผู้ปกครองเหล่านาคและพญานาค ๖๖
๒.๓.๖ ประเภทของการเกิดเป็นพญานาค ๖๘
๒.๓.๗ ลักษณะของพญานาค ๖๙
๒.๓.๘ ที่อยู่ของพญานาค ๗๑
๒.๓.๙ ทรัพย์สินของมีค่าของพญานาค ๘๒
๒.๓.๑๐ ศัตรูของพญานาค ๘๒
๒.๔ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในสังคมไทย ๘๔
๒.๔.๑ ความเชื่อว่าพญานาคมีจริงในทัศนะของคนไทยทั่วไป ๘๔
๒.๔.๒ ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคในทัศนะของสังคมไทย ๘๖
๒.๔.๓ ความเชื่อเรื่องพญานาคมีจริงในทัศนะของพระมหาเถระไทย ๘๙
๒.๔.๔ ความเชื่อว่าพญานาคมีอิทธิฤทธิ์จริงในทัศนะของพระมหาเถระไทย ๙๑
๒.๕ ความเชื่อเรื่องพญานาคระหว่างความเชื่อแบบพุทธและพราหมณ์ ๙๓
๒.๕.๑ ความเชื่อแบบพุทธ ๙๔
๒.๕.๒ ความเชื่อแบบพราหมณ์ ๙๖
๒.๖ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อิทธิพลต่อสังคมไทยปัจจุบัน ๙๘
๒.๖.๑ ด้านศิลปกรรม ๙๘
๒.๖.๒ ด้านประเพณี ๑๐๑
๒.๖.๓ ด้านไสยศาสตร์ ๑๐๔
๒.๖.๔ ด้านศาสนวัตถุ ๑๐๗
๒.๗ ทฤษฎีที่สนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อในการบูชางูหรือพญานาค ๑๑๓
๒.๗.๑ ทฤษฎีการบูชาสัตว์ (Animal Worship) ๑๑๓
๒.๗.๒ ทฤษฎีการใช้สัญลักษณ์สัตว์ (Totem) ๑๑๕
๒.๘ บริบทพื้นที่ของการวิจัย ๑๑๗
๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๑๑๙
๒.๙.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับพญานาค ๑๑๙
๒.๙.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับการเมือง ๑๒๔
๒.๑๐ กรอบแนวคิดในการวิจัย ๑๓๑

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย **๑๓๒**
๓.๑ รูปแบบการวิจัย ๑๓๒
๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก ๑๓๓
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ๑๓๓
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล ๑๓๔
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล ๑๓๖
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย ๑๓๘

บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล **๑๔๑**
๔.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ๑๔๑
๔.๑.๑ ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย ๑๔๑
๔.๑.๒ รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ๑๔๘
๔.๑.๓ ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาค ๑๕๕
๔.๑.๔ บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชน ๑๕๘
๔.๒ การวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย ๑๖๔
๔.๒.๑ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม ๑๖๔
๔.๒.๒ สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะ ๑๖๙
๔.๒.๓ การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาค ๑๗๔
๔.๒.๔ การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ๑๗๙
๔.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ๑๘๔
๔.๓.๑ ความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย ๑๘๔
๔.๓.๒ บทบาทของพญานาคในการสร้างความชอบธรรมขององค์กรและผู้นำท้องถิ่น ๑๘๙
๔.๓.๓ การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคในการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น ๑๙๔
๔.๓.๔ ผลกระทบของความเชื่อเรื่องพญานาคต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่น ๑๙๙
๔.๓ องค์ความรู้จากการวิจัย ๒๐๔

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ **๒๐๘**
๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๒๐๘
๕.๑.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ๒๐๘
๕.๑.๒ วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย ๒๑๑
๕.๑.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ๒๑๕
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย ๒๑๙
๕.๒.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ๒๑๙
๕.๒.๒ วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย ๒๒๑
๕.๒.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ๒๒๓

๕.๓ ข้อเสนอแนะ ๒๒๖
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ๒๒๖
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ ๒๒๗
๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ๒๒๗

บรรณานุกรม **๒๒๙**

ภาคผนวก **๒๔๔**
ภาคผนวก ก หนังสือรับรองการวิจัยในมนุษย์ ๒๔๕
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์ ๒๔๗
ภาคผนวก ค หนังสือนำ ๒๕๖
ภาคผนวก ง ภาพประกอบ ๒๕๘
ภาคผนวก จ ผลผลิตของการวิจัย ๒๖๒
ภาคผนวก ฉ การนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ๒๗๘
ประวัติผู้วิจัย ๒๘๑

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ **หน้า**

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย ๑๕๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมา

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พื้นที่แห่งนี้มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาช้านาน โดยเฉพาะ “ความเชื่อเรื่องพญานาค” ซึ่งถือเป็นรากฐานทางจิตวิญญาณของชาวลุ่มน้ำโขงและเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความศักดิ์สิทธิ์ และการคุ้มครองของสิ่งเหนือธรรมชาติ และพญานาคในคติความเชื่อของชาวหนองคายมิได้เป็นเพียงสัตว์ในตำนาน หากเป็น “สัญลักษณ์ทางศาสนาและการเมือง” ที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างความคิด ความศรัทธา และพฤติกรรมของชุมชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมให้จังหวัดหนองคายเป็น “นครแห่งพญานาค” ที่มีชื่อเสียงไปทั่วประเทศ ทั้งในด้านการท่องเที่ยวและศรัทธาทางศาสนา[๑] โดยเฉพาะใน อำเภอโพนพิสัย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่จัดงาน “ประเพณีบั้งไฟพญานาค” หรือ “Naga Fireball Festival” เป็นประจำทุกปีในวันออกพรรษา ถือเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีผู้คนทั่วประเทศและต่างประเทศให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก ปรากฏการณ์ “ลูกไฟพญานาค” ที่ผุดขึ้นจากลำน้ำโขงถูกตีความในหลายมิติ ทั้งในเชิงความเชื่อพื้นบ้าน ศาสนาพุทธแบบล้านช้าง และมิติทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่สำหรับคนท้องถิ่นแล้ว พญานาคเป็น “องค์นาคาธิบดี” ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาและชาวเมืองหนองคาย[๒] ซึ่งตำนานพื้นบ้าน เช่น “ตำนานพญาศรีสุทโธนาคราช” และ “ตำนานเมืองหนองคาย” ล้วนบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น โดยพญานาคมักปรากฏในฐานะผู้ปกปักรักษาพระพุทธศาสนาและพระธาตุสำคัญ เช่น พระธาตุบังพวน พระธาตุหล้าหนอง และพระธาตุพนม[๓] ความเชื่อเช่นนี้ถูกสืบทอดผ่านพิธีกรรม การทำบุญ การบวงสรวง และการแสดงทางศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งมิได้มีเพียงมิติทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึง “อำนาจเชิงสัญลักษณ์”

---

[๑] ชาญณรงค์ บุญหนุน, **พญานาคในความเชื่อของชาวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๙.

[๒] ทิพวรรณ บัวแก้ว, “ความเชื่อเรื่องพญานาคกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย”, **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕–๖๘.

[๓] สมพร อัมพุธ, **ตำนานและพิธีกรรมพญานาคลุ่มน้ำโขง**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕.

(Symbolic Power) ที่ฝังอยู่ในโครงสร้างทางสังคมและการเมืองของชุมชนหนองคาย[๔] ในทศวรรษที่ผ่านมา ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง ทั้งในมิติการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และการเมืองท้องถิ่น โดยเฉพาะการที่ “พญานาค” ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างอัตลักษณ์ทางพื้นที่และความชอบธรรมทางการเมือง เช่น การใช้รูปพญานาคในตราสัญลักษณ์ของหน่วยงานรัฐ การจัดงานบวงสรวงโดยผู้บริหารท้องถิ่น และการสร้างศาลพญานาคในบริเวณลำน้ำโขง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ Victor Turner[๕] เรียกว่า “การเมืองเชิงพิธีกรรม” (Ritual Politics) หรือการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาและอำนาจ ดังนั้น การศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทของจังหวัดหนองคายจึงไม่เพียงเป็นการทำความเข้าใจระบบความเชื่อพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังช่วยอธิบายกลไกการสร้าง “ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ที่สะท้อนพลวัตของอำนาจ ศาสนา และการเมืองในสังคมร่วมสมัยอย่างลึกซึ้ง[๖]

ความสำคัญของปัญหา

จากการสำรวจพื้นที่การวิจัยผู้วิจัยได้พบ ปัญหาของการวิจัย หลายอย่างแม้จะมีงานศึกษาหลายชิ้นว่าด้วยตำนานและพิธีกรรมพญานาคในภาคอีสาน แต่ส่วนใหญ่เน้นเฉพาะด้านศาสนาหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การศึกษาของ สมพร อัมพุธ[๗] ที่วิเคราะห์ตำนานพญานาคในบริบทของคติชนหรือของ ทิพวรรณ บัวแก้ว[๘] ที่ศึกษาพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น ทว่า ยังขาดการวิเคราะห์ในเชิง “การเมืองเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Politics) ซึ่งอธิบายว่าพิธีกรรมและความเชื่อถูกใช้เพื่อสร้างอำนาจหรือความชอบธรรมทางการเมืองอย่างไร นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องพญานาคยังถูกทำให้เป็นสินค้าเชิงวัฒนธรรมผ่านการท่องเที่ยว เช่น งานประเพณีบั้งไฟพญานาคกลายเป็น “เทศกาลเศรษฐกิจ” ที่สร้างรายได้มหาศาล แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจส่งผลให้ “ความศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม” ของพิธีกรรมถูกลดทอนลง และกลายเป็นเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์เชิงสัญลักษณ์ของผู้มีอำนาจในพื้นที่[๙] ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดปัญหาวิจัยสำคัญคือ ยังไม่มีงานศึกษาที่วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “พิธีกรรม ความเชื่อ สัญลักษณ์ อำนาจ” ในมิติที่ลึกซึ้งและเฉพาะเจาะจงต่อพื้นที่หนองคาย การศึกษานี้จึงมุ่ง

---

[๔] Bourdieu Pierre, **Language and Symbolic Power**, (Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๑), p. ๕๕.

[๕] Turner Victor, **The Ritual Process: Structure and Anti-Structure**, (Chicago: Aldine, ๑๙๖๙), p. ๑๒๔.

[๖] Clifford Geertz, **The Interpretation of Cultures**, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p. ๓๕.

[๗] สมพร อัมพุธ, **ตำนานและพิธีกรรมพญานาคลุ่มน้ำโขง**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕.

[๘] ทิพวรรณ บัวแก้ว, “ความเชื่อเรื่องพญานาคกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย”, **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕–๖๘.

[๙] สุกัญญา จันทร์แก้ว, “พลวัตความเชื่อเรื่องพญานาคในยุคการท่องเที่ยว”, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๔): ๘๙–๑๐๔.

วิเคราะห์อย่างเป็นระบบว่าพญานาคในฐานะ “สัญลักษณ์ทางศาสนา” ถูกแปรเปลี่ยนมาเป็น “สัญลักษณ์ทางการเมือง” ได้อย่างไร

ด้วยปัญหาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของปัญหา เพราะความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นรากฐานสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิต ความศรัทธา และระบบความคิดของผู้คนในพื้นที่ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงตำนานหรือความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดมาจากอดีตเท่านั้น แต่ยังเป็น “พลังเชิงสัญลักษณ์” ที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของศาสนา วัฒนธรรม และการเมืองในปัจจุบันอย่างแนบแน่น[๑๐] ในมิติทางศาสนา ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างโลกของมนุษย์กับโลกของธรรมะ เพราะในพระพุทธศาสนา พญานาคมักปรากฏในฐานะ “ผู้คุ้มครองพระศาสนา” เช่นในเรื่อง “มุจลินทนาคราชแผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้า” หลังจากตรัสรู้ ความเชื่อดังกล่าวจึงกลายเป็นรากฐานของศรัทธาในลุ่มน้ำโขง ที่มองว่าพญานาคคือ “ผู้รักษาพระธรรม” และเป็น “สัญลักษณ์แห่งความดี ความบริสุทธิ์ และความคุ้มครอง”[๑๑] การศึกษาความสำคัญของพญานาคในบริบทนี้จึงช่วยเปิดมิติใหม่ของการเข้าใจ “พุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน” (Folk Buddhism) ที่หลอมรวมระหว่างศรัทธา ความเชื่อพื้นถิ่น และพระธรรมคำสอนเข้าด้วยกัน[๑๒] ในมิติทางวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องพญานาคสะท้อนถึง “กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน” (Identity Construction) ซึ่งทำให้จังหวัดหนองคายได้รับการขนานนามว่า “นครแห่งพญานาค” พญานาคจึงกลายเป็นเครื่องหมายแห่งความภาคภูมิใจของคนหนองคาย ปรากฏอยู่ในชื่อถนน สัญลักษณ์องค์กรราชการ วัดวาอาราม สะพานมิตรภาพไทย–ลาว และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ[๑๓] การมีอยู่ของพญานาคในทุกมิติของชีวิตชุมชนจึงเป็นการประกาศอัตลักษณ์ของชาวหนองคายต่อสายตาของสังคมวงกว้าง และสะท้อน “อำนาจทางวัฒนธรรม” (Cultural Power) ที่ใช้ความเชื่อเป็นพลังในการเชื่อมโยงผู้คนและพื้นที่[๑๔] ในมิติทางการเมือง ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้จำกัดอยู่ในขอบเขตของศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังแปรเปลี่ยนเป็น “ทุนเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) ที่ผู้มีอำนาจในพื้นที่ใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม[๑๕] การจัดพิธีบวงสรวงพญานาค การสร้างศาลพญานาค หรือการอ้างอิงตำนานพญานาคในสุนทรพจน์ทาง

---

[๑๐] ชาญณรงค์ บุญหนุน, **พญานาคในความเชื่อของชาวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๙.

[๑๑] สุชาติ เศรษฐมาลินี, **พุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๖๒), หน้า ๔๖.

[๑๒] Turner Victor, **The Ritual Process: Structure and Anti-Structure**, (Chicago: Aldine, ๑๙๖๙), p. ๑๒๔.

[๑๓] ทิพวรรณ บัวแก้ว, “ความเชื่อเรื่องพญานาคกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย”, **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕–๖๘.

[๑๔] มณีวรรณ คำมงคล, **ศรัทธาและอำนาจ: การเมืองวัฒนธรรมในภาคอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๗๗.

[๑๕] Bourdieu Pierre, **Language and Symbolic Power**, (Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๑), p. ๕๕.

การเมือง เป็นการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อเชื่อมโยงกับความศรัทธาของประชาชน[๑๖] ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า “ศรัทธา” ถูกแปลงให้เป็น “อำนาจเชิงสัญลักษณ์” ที่หล่อหลอมการเมืองระดับท้องถิ่นในรูปแบบที่ละเอียดอ่อนและแยบยล

อีกทั้งในยุคปัจจุบัน พญานาคยังมีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน โดยเฉพาะ “ประเพณีบั้งไฟพญานาค” ที่จัดขึ้นทุกปีในอำเภอโพนพิสัย กลายเป็นกิจกรรมระดับชาติที่ดึงดูดผู้คนจำนวนมาก สร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่นและประเทศ แต่ในขณะเดียวกัน การพาณิชย์และการท่องเที่ยวที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมได้ทำให้ “ความศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม” ของพิธีกรรมถูกลดทอนลงและแปรเปลี่ยนเป็น “การเมืองของความศักดิ์สิทธิ์” (Politics of Sacredness) ที่ใช้ความเชื่อเป็นเครื่องมือสร้างอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจ[๑๗] การศึกษาปัญหานี้จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของความศรัทธาที่ผสานเข้ากับอำนาจและผลประโยชน์อย่างซับซ้อนในระดับท้องถิ่น และในเชิงพุทธปรัชญา พญานาคสามารถถูกมองได้ว่าเป็น “สัญลักษณ์ของตัณหาและปัญญา” ในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ พญานาคในตำนานบางเรื่องแสดงถึงอำนาจ ความโลภ และความหลง (อวิชชา) ขณะเดียวกันก็เป็นผู้แสวงหาธรรมและผู้ปกป้องพระธรรม เช่น พญามุจลินท์ที่อารักขาพระพุทธเจ้า การตีความนี้ชี้ให้เห็นถึง “สองมิติของสัญลักษณ์พญานาค” ที่สามารถสะท้อนทั้งด้านมืดและด้านสว่างของอำนาจ[๑๘] การวิจัยจึงมีความสำคัญในการอธิบายว่าความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมหนองคายได้ถูกตีความและใช้งานในเชิงสัญลักษณ์อย่างไร ทั้งเพื่อส่งเสริมความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและเพื่อสร้างอำนาจเชิงการเมือง ในเชิงสังคมศาสตร์ การศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคยังช่วยทำความเข้าใจ “กระบวนการสร้างและคงอยู่ของโครงสร้างอำนาจ” ผ่านสัญลักษณ์ทางศาสนา ตามแนวคิดของ Clifford Geertz[๑๙] ที่กล่าวว่า พิธีกรรมเป็น “บทละครแห่งอำนาจ” (Theatre of Power) ที่สังคมใช้ในการผลิตและทำซ้ำความชอบธรรมของระบบ ในกรณีของหนองคาย การจัดพิธีกรรมพญานาคไม่เพียงแสดงถึงศรัทธา แต่ยังเป็น “กลไกทางวัฒนธรรม” ที่ทำให้ผู้นำท้องถิ่นและรัฐสามารถเชื่อมโยงกับประชาชนผ่านความศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน ดังนั้น ความสำคัญของปัญหาวิจัยนี้อยู่ที่การพยายามอธิบายความสัมพันธ์อันละเอียดอ่อนระหว่าง “ศรัทธา สัญลักษณ์ อำนาจ” ในบริบทของสังคมลุ่มน้ำโขง โดยใช้พญานาคเป็นจุดศูนย์กลางของการวิเคราะห์ เพื่อให้เข้าใจถึงกลไกการสร้างความหมายของความเชื่อในโลกสมัยใหม่ การวิจัยเรื่องนี้จะช่วยเปิดพื้นที่ให้เห็นถึงพลังของศรัทธาในฐานะทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถแปรเปลี่ยนไปเป็นทุนทางสังคม

---

[๑๖] Edelman Murray, **The Symbolic Uses of Politics**, (Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๘๕), p. ๑๑๔.

[๑๗] สุกัญญา จันทร์แก้ว, “พลวัตความเชื่อเรื่องพญานาคในยุคการท่องเที่ยว”, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๔): ๘๙–๑๐๔.

[๑๘] ธวัชชัย สุนทรพิพิธ, “การเมืองเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมไทย”, **วารสารรัฐศาสตร์**, ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๒): ๑๑๒–๑๓๔.

[๑๙] Clifford Geertz, **The Interpretation of Cultures**, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p. ๓๕.

เศรษฐกิจ และการเมืองได้อย่างแนบเนียน[๒๐] อีกทั้งยังเป็นแนวทางในการตีความ “ศาสนาในฐานะเครื่องมือสร้างสังคม” ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเกื้อกูล

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของปัญหาการวิจัยเรื่องนี้จึงอยู่ที่การเปิดเผยมิติที่ซ่อนเร้นของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคว่าเป็นทั้ง “พลังแห่งศรัทธา” และ “เครื่องมือเชิงสัญลักษณ์ทางการเมือง” ที่สะท้อนวิธีคิด การจัดระเบียบอำนาจ และการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คนในจังหวัดหนองคาย ซึ่งการเข้าใจปรากฏการณ์นี้ย่อมเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม และพระพุทธศาสนาในสังคมไทยร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

จากความเป็นมา และความสำคัญของปัญหาข้างต้น ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการจัดการปัญหา ด้วยการศึกษานี้เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) และ การวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Analysis) เป็นกรอบแนวคิดหลัก พื้นที่ศึกษา คือ อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค วิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่ ๑) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในพิธีกรรมบวงสรวงและงานประเพณีบั้งไฟพญานาค ๒) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น และประชาชนผู้ศรัทธา ๓) การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) จากตำนาน คัมภีร์พระพุทธศาสนา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ข้อมูลใช้กระบวนการ วิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์และวาทกรรม (Symbolic and Discourse Analysis) เพื่อค้นหาความหมายแฝงในสัญลักษณ์พญานาคและบทบาทของพิธีกรรมในฐานะกลไกเชิงอำนาจของชุมชน ซึ่งจะประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย คือ ๑. ได้องค์ความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับ “พญานาค” ในฐานะสัญลักษณ์ทางศาสนาและการเมือง ซึ่งสะท้อนพลวัตความเชื่อของสังคมลุ่มน้ำโขง ๒. สนับสนุนการพัฒนานโยบายด้านศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายให้มีความสมดุลระหว่างศรัทธาและการบริหารจัดการ ๓. เป็นข้อมูลอ้างอิงสำหรับหน่วยงานการศึกษาและการปกครองท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ๔. ช่วยสร้างความเข้าใจระหว่าง “ศาสนา วัฒนธรรม การเมือง” ในมิติการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ๕. เสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางพุทธศาสนาและสังคมศาสตร์เชิงสัญลักษณ์

จากความเป็นมา ความสำคัญของปัญหา และประโยชน์ที่ได้รับข้างต้น ผู้วิจัยได้มีแรงจูงใจในการทำการวิจัย จากความศรัทธาและความสนใจในพลังแห่งศรัทธาท้องถิ่นที่แฝงอยู่ในความเชื่อเรื่องพญานาค ซึ่งมิได้เป็นเพียงตำนานทางศาสนา หากเป็น “พลังทางวัฒนธรรม” ที่หล่อหลอมสังคมและการเมืองของหนองคาย ผู้วิจัยเห็นว่าการทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้จะช่วยอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศรัทธา พิธีกรรม และการเมืองในเชิงลึก ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาศึกษาศาสตร์ทางพุทธศาสนาและมานุษยวิทยาศาสนาในบริบทไทย

---

[๒๐] มณีวรรณ คำมงคล, **ศรัทธาและอำนาจ: การเมืองวัฒนธรรมในภาคอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๗๗.

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ รูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๑.๒.๒ การวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๑.๒.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

๑.๓.๒ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

๑.๓.๓ เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยเบื้องต้น เพื่อที่จะได้เห็นภาพรวมของโครงการวิจัยในแต่ละด้าน ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑) ส่วนที่ ๑ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร (Documentary - Research) จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

๒) ส่วนที่ ๒ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ เอกสาร หนังสือ ตำรา สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ งานวิจัย บทความวิชาการ รวมทั้งหนังสือที่นักปราชญ์ทั้งหลายเขียนไว้ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลในด้านต่าง ๆ ของ พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย เป็นต้น

๓) ส่วนที่ ๓ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อทำการศึกษาสภาพปัจจุบันของการเสนอพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อที่จะได้ข้อมูลภาคสนาม แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูล

๔) ส่วนที่ ๔ ผู้วิจัยได้ศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านประชากร

เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดคัดเลือกโดยใช้ วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ดังนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินงานหรือกิจกรรมของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ที่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการทำงานร่วมกับวัด มีความพร้อมและความสมัครใจที่จะให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งหมดประมาณ ๒๕ รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุมทุกภาคส่วน ทั้งวัด หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชน

บทบาทของผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อกระบวนการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีบทบาทในการให้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนถึง สภาพปัจจุบันของโครงการและปัญหาที่พบในพื้นที่ แนวคิดและวิธีการเพื่อเสนอพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ข้อเสนอแนะต่อการสร้างรูปแบบการส่งเสริมโครงการให้เกิดความยั่งยืน ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มจะถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และสร้าง พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ กลุ่มพระภิกษุและผู้นำทางศาสนา กลุ่มผู้นำชุมชนและผู้นำท้องถิ่น กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มนักวิชาการและนักสื่อสารท้องถิ่น และกลุ่มประชาชนในพื้นที่การวิจัย ที่อาศัยอยู่ใน อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย

๑. กลุ่มพระสงฆ์และผู้นำทางศาสนา	จำนวน ๔ รูป
๒. กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน ๓ คน
๓. กลุ่มผู้นำท้องถิ่น	จำนวน ๕ คน
๔. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น	จำนวน ๔ คน
๕. กลุ่มนักวิชาการและนักสื่อสารท้องถิ่น	จำนวน ๔ คน
๔. กลุ่มประชาชนในพื้นที่	จำนวน ๕ คน
รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๒๕ รูป/คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้พื้นที่ของ อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เท่านั้น เพราะเป็นพื้นที่มีความเหมาะสมกับการพัฒนาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย การเลือกพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เป็น

พื้นที่หลักของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีเหตุผลสำคัญหลายประการ ทั้งในมิติทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา และสังคมการเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหมาะสมของพื้นที่ต่อการศึกษาปรากฏการณ์ “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์” ดังนี้

๑. พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของความเชื่อเรื่องพญานาคในลุ่มน้ำโขง อำเภอโพนพิสัยถือเป็นพื้นที่สำคัญที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งมีความเชื่อเรื่องพญานาคสืบทอดมาอย่างยาวนานในคติความเชื่อของชาวอีสานและลาว โดยเฉพาะตำนาน “พญาศรีสัตตนาคราช” และ “เมืองหนองคาย นครแห่งพญานาค” ที่ถูกถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมพื้นบ้าน พิธีกรรม และตำนานท้องถิ่น ความเชื่อดังกล่าวมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรม แต่ยังเป็นรากฐานของศรัทธาและความผูกพันระหว่างผู้คนกับแม่น้ำโขง ซึ่งมีพญานาคเป็น “สัญลักษณ์แห่งชีวิตและความศักดิ์สิทธิ์ ในพื้นที่โพนพิสัยยังปรากฏพิธีกรรมและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับพญานาคมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เช่น วัดไทย วัดพระอินทร์แปลง วัดสิริคุณาราม และศาลพญานาคกลางน้ำโขง ซึ่งล้วนเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชนและนักท่องเที่ยวจำนวนมากในแต่ละปี จึงเป็นพื้นที่ที่สามารถสะท้อนพลวัตของ ศรัทธา พิธีกรรม สัญลักษณ์ ได้อย่างชัดเจน

๒. พื้นที่ที่มีปรากฏการณ์ “บั้งไฟพญานาค” ซึ่งเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ระดับชาติ โพนพิสัยเป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียงระดับประเทศจาก “ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค” ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีในวันออกพรรษา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ และได้รับการยอมรับว่าเป็น “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” ที่เชื่อมโยงกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนา พิธีกรรมดังกล่าวไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือความเชื่อพื้นบ้านเท่านั้น แต่ได้กลายเป็น “พิธีกรรมทางสังคมและการเมืองเชิงสัญลักษณ์” ที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายในระดับประเทศ การศึกษาพื้นที่นี้จึงเปิดโอกาสให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง “ศรัทธา ความเชื่อ และอำนาจทางสังคม” ได้อย่างเป็นระบบ

๓. พื้นที่ที่สะท้อนการใช้สัญลักษณ์พญานาคในมิติการเมืองท้องถิ่น ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ความเชื่อเรื่องพญานาคในอำเภอโพนพิสัยได้ถูกนำมาใช้เป็น “เครื่องมือทางสัญลักษณ์” ในกิจกรรมทางสังคมและการเมืองอย่างหลากหลาย เช่น การสร้างอนุสาวรีย์พญานาคริมแม่น้ำโขง การจัดขบวนแห่พญานาคในเทศกาลประจำปี การใช้รูปพญานาคเป็นตราสัญลักษณ์ของเทศบาล และการอ้างอิงพญานาคในคำปราศรัยของผู้นำท้องถิ่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า “พญานาค” มิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่เป็น ทุนเชิงสัญลักษณ์ทางการเมือง ที่ใช้สร้างความชอบธรรมและความศรัทธาในหมู่ประชาชน พื้นที่โพนพิสัยจึงเหมาะสมในการศึกษาปรากฏการณ์การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ผสานศรัทธาเข้ากับอำนาจอย่างแนบเนียน

๔. พื้นที่ที่มีความหลากหลายของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม อำเภอโพนพิสัยมีโครงสร้างชุมชนที่ประกอบด้วยพระภิกษุ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการ และประชาชนผู้ศรัทธาพญานาค ซึ่งแต่ละกลุ่มมีบทบาทแตกต่างกันในการสร้างและสืบทอดพิธีกรรมพื้นที่นี้จึงมีความเหมาะสมต่อการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการเก็บข้อมูลเชิงลึกจากหลากหลายมุมมองเพื่อให้เข้าใจ พลวัตของความเชื่อและอำนาจ ในระดับจุลภาค

๕. พื้นที่ที่เป็นตัวแทนของอัตลักษณ์ลุ่มน้ำโขง โพนพิสัยเป็นอำเภอที่มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย ลาวอย่างแนบแน่น ทั้งในด้านภาษา ประเพณี และพิธีกรรมพุทธ พื้นบ้าน การศึกษาในพื้นที่นี้จึงเป็นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะ “สัญลักษณ์ร่วมของวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง” ซึ่งสะท้อนแนวคิดการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และการเมืองในภูมิภาคอุษาคเนย์

๖. ความพร้อมของข้อมูลและความร่วมมือจากชุมชน พื้นที่อำเภอโพนพิสัยมีความพร้อมด้านข้อมูลและการให้ความร่วมมือจากหน่วยงานท้องถิ่น ทั้งสำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ เทศบาลตำบลโพนพิสัย วัดสำคัญ และชมรมพญานาค ซึ่งเอื้อต่อการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพอย่างลึกซึ้ง ทั้งในรูปแบบการสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ และการเข้าร่วมพิธีกรรมจริง (Participant Observation) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของงานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาและวัฒนธรรมศึกษา

สรุปได้ว่า จากเหตุผลทั้งหมด อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมสูงสุดสำหรับการศึกษาวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์” เพราะเป็นพื้นที่ที่มีทั้งความศักดิ์สิทธิ์ทางวัฒนธรรม ความเข้มแข็งของศรัทธา ความซับซ้อนของโครงสร้างทางสังคม และการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงการเมืองอย่างชัดเจน ซึ่งจะช่วยให้การวิจัยสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง “ศรัทธา วัฒนธรรม และอำนาจ” ได้อย่างลุ่มลึกครบถ้วน และมีคุณค่าทางวิชาการอย่างแท้จริง

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาในการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัย โดยนับตั้งแต่อนุมัติโครงการวิจัยตั้งแต่หลังสอบรายงานการวิจัย ๘ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย เพื่อที่จะเป็นการอธิบายศัพท์ในการวิจัยตามชื่อเรื่อง และวัตถุประสงค์ของการวิจัยในการสร้างความเข้าใจให้กับผู้ที่ต้องการศึกษา ดังนี้

พิธีกรรม หมายถึง กระบวนการหรือแบบแผนการกระทำที่สืบทอดกันมาในสังคม ซึ่งมีความหมายทางศาสนา วัฒนธรรม และความเชื่อ โดยมักมีองค์ประกอบสำคัญ เช่น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เครื่องสักการะ ผู้ประกอบพิธี และช่วงเวลาสำคัญ พิธีกรรมในงานวิจัยนี้ หมายถึง การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย เช่น พิธีบวงสรวงพญานาค พิธีขอขมาพญานาค พิธีแห่บั้งไฟพญานาค พิธีนมัสการพญาศรีสัตตนาคราช รวมทั้งกิจกรรมทางสังคมและศาสนาที่สื่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในคติพญานาค พิธีกรรมเหล่านี้ถูกมองในฐานะ “ภาษาทางสัญลักษณ์” ที่ผู้คนใช้ในการสื่อสารศรัทธา ความหวัง ความสามัคคี และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

ความเชื่อเรื่องพญานาค หมายถึง ชุดความเข้าใจและศรัทธาของผู้คนที่มีต่อ “พญานาค” ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้มีฤทธิ์ อาศัยอยู่ในลำน้ำโขง มีอำนาจในการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ คุ้มครองผู้ศรัทธา และเป็นสื่อเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกทิพย์ ในงานวิจัยนี้ “ความเชื่อเรื่องพญานาค” หมายถึง ระบบความคิด ความศรัทธา และการปฏิบัติของประชาชนในจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอำเภอโพนพิสัย ที่แสดงออกผ่านพิธีกรรม ตำนานพื้นบ้าน สัญลักษณ์ทางศาสนา และกิจกรรมทางสังคมการเมือง ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทในการหล่อหลอมอัตลักษณ์ท้องถิ่นและสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองของชุมชน ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมิใช่เพียงความศรัทธาทางจิตวิญญาณ แต่เป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่ถูกใช้เพื่อสร้างความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโครงสร้างอำนาจ

การเมืองเชิงสัญลักษณ์ หมายถึง กระบวนการที่บุคคล กลุ่ม หรือสถาบันทางสังคมใช้ “สัญลักษณ์” หรือ “ความหมายทางวัฒนธรรม” เพื่อสร้าง อธิบาย หรือคงไว้ซึ่งอำนาจ ความชอบธรรม และการยอมรับจากสังคม ในบริบทของงานวิจัยนี้ “การเมืองเชิงสัญลักษณ์” หมายถึง การใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นเครื่องมือในการสร้างความศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำทางศาสนา ผู้นำท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และประชาชนในจังหวัดหนองคาย โดยสัญลักษณ์ของพญานาคถูกนำมาใช้เพื่อสื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความยิ่งใหญ่ ความคุ้มครอง และความชอบธรรมของอำนาจในระดับท้องถิ่น การเมืองเชิงสัญลักษณ์ในงานวิจัยนี้จึงเน้นการวิเคราะห์ว่าพญานาคถูก “ทำให้เป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจ” อย่างไร ผ่านพิธีกรรม ศิลปกรรม การจัดงานเทศกาล และคำปราศรัยของผู้นำท้องถิ่น ซึ่งมีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์และการยอมรับของชุมชน

จังหวัดหนองคาย หมายถึง พื้นที่ชายแดนตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีอำเภอสำคัญได้แก่ เมืองหนองคาย ศรีเชียงใหม่ สังคม สระใคร เฝ้าไร่ รัตนวาปี และโพนพิสัย ซึ่งมีความเชื่อและวัฒนธรรมร่วมกับฝั่งลาวอย่างแนบแน่น ในงานวิจัยนี้ “จังหวัดหนองคาย” หมายถึง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์รวมของความเชื่อเรื่องพญานาค โดยเฉพาะในอำเภอโพนพิสัย ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมบั้งไฟพญานาคและกิจกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมากที่สุดของประเทศ จังหวัดหนองคายจึงเป็นพื้นที่ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพลวัตของความเชื่อ ศรัทธา และการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงการเมืองของท้องถิ่น

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้ทราบรูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

๑.๖.๒ ได้ผลการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

๑.๖.๓ ได้บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย แล้ววิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย เพื่อเห็นความเชื่อมโยงกับบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร แล้วนำเสนอกรอบแนวคิดของการวิจัย เพื่อที่จะได้เห็นความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีการเมืองของไทย

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของการเมืองไทย

พัฒนาการของการเมืองไทยต้องทำความเข้าใจผ่านกรอบวิเคราะห์ที่ผสมผสานระหว่างประวัติศาสตร์การสร้างรัฐชาติ, โครงสร้างอำนาจแบบตามจารีต, และ ปฏิสัมพันธ์กับอิทธิพลภายนอก ทั้งจากจักรวรรดิยุโรปและแนวคิดการเมืองสมัยใหม่ การเมืองไทยจึงมิได้เกิดจากกระบวนการประชาธิปไตยโดยตรง หากแต่วิวัฒน์ผ่านการปฏิรูปภายในของราชสำนัก การลุกฮือของแรงทางสังคม และการสร้างสถาบันการเมืองสมัยใหม่โดยรัฐ การอ่านประวัติศาสตร์การเมืองไทยจึงควรมองว่าเป็น “การเปลี่ยนผ่านที่ค้างคา” ระหว่าง สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบบราชการรวมศูนย์ ทหาร ประชาธิปไตยแบบเลือกตั้ง การกลับเข้าสู่โครงสร้างอำนาจเดิม ซึ่งเกิดขึ้นสลับกัน เป็นวัฏจักรทางการเมืองของไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบัน[๑]

๑. การเมืองไทยยุคก่อนรัฐชาติ โครงสร้างศักดินา ระบบมูลนาย และมณฑลอำนาจ (Mandala System) ก่อนการปฏิรูปให้เป็นรัฐชาติสมัยใหม่ การเมืองไทยตั้งอยู่บนรากฐานของโครงสร้างศักดินาและระบบเมืองประเทศราช โดยกษัตริย์เป็นศูนย์กลางของอำนาจ และแบ่งความสัมพันธ์ทางการเมืองเป็นลำดับชั้นของเมืองราช พึ่งพระบรมโพธิสมภาร และมีระบบไพร่–ทาส

---

[๑] ธเนศ วงศ์ยานนาวา, **รัฐและวัฒนธรรมการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๙), หน้า ๓๖.

เป็นฐานแรงงานสำคัญ[๒] การปกครองมีลักษณะคล้าย “รัฐก่อนสมัยใหม่” (Premodern State) ที่อำนาจกระจายและขึ้นอยู่กับความชอบธรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียม

ระบบนี้ดำรงอยู่ในอยุธยา ธนบุรี และสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีปัจจัยสำคัญคือ ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์–พุทธศาสนา โครงสร้างราชการแบบจตุสดมภ์ การควบคุมแรงงานแบบไพร่สังกัด ความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบมูลนายและการเกณฑ์แรงงาน[๓] ระบบเช่นนี้ถูกท้าทายเมื่อสยามปะทะกับแนวคิดรัฐสมัยใหม่ของตะวันตกและภัยอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

๒. ปฏิรูปสยามสมัยรัชกาลที่ ๔–๕ จุดกำเนิดของรัฐสมัยใหม่และราชการรวมศูนย์ ช่วงรัชกาลที่ ๔ และโดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๕ มีการปฏิรูประบบเดิมเพื่อให้สยามสามารถรักษาเอกราชจากอาณานิคม ผ่านการสร้าง “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สมัยใหม่” เช่น ปฏิรูประบบราชการและก่อตั้งกระทรวงทบวงการ[๔] ยกเลิกระบบไพร่และทาส จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพื่อรวมศูนย์อำนาจ ปฏิรูปการคลัง กฎหมาย ศาล ปฏิรูปกองทัพตามแบบตะวันตก การปฏิรูปเหล่านี้สร้างชนชั้นข้าราชการใหม่ที่มีบทบาทการเมืองสูง และทำให้รัฐสยามมีลักษณะเป็น “รัฐราชการ” (bureaucratic polity) ซึ่งเป็นฐานสำคัญที่สุดของการเมืองไทยยุคต่อมา[๕]

๓. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕: จุดเริ่มของประชาธิปไตยแบบไทย ๆ คณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕ เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ[๖] อย่างไรก็ตาม นักวิชาการชี้ว่า ๒๔๗๕ เป็น “การเปลี่ยนผ่านที่ไม่สมบูรณ์” เนื่องจาก ระบบราชการรวมศูนย์ยังทรงอิทธิพล กองทัพยังเป็นผู้ถืออาวุธและสามารถแทรกแซงการเมือง สถาบันทางการเมืองใหม่ เช่น พรรคการเมืองและรัฐสภา ยังไม่เข้มแข็ง การเมืองชนบทถูกครอบงำด้วยระบบอุปถัมภ์[๗] ภายหลัง ๒๔๗๕ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทหาร กลุ่มพลเรือน และสถาบันดั้งเดิม ยิ่งทวีความซับซ้อนและนำไปสู่วัฏจักรรัฐประหารครั้งแล้วครั้งเล่า

---

[๒] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๘๕.

[๓] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยอยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

[๔] Wyatt David K, **Thailand: A Short History**, (New York: Yale University Press, ๒๐๐๓), p. ๒๒.

[๕] Baker Chris & Pasuk Phongpaichit, **A History of Thailand**, (USA: Cambridge University Press, ๒๐๑๔), p. ๔๕.

[๖] ธงชัย วินิจจะกูล, **ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๔) หน้า ๘๒.

[๗] ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำรา, ๒๕๔๐), หน้า ๗๔.

๔. รัฐประหารและการเมืองทหาร: ยุคสฤษดิ์และสงครามเย็น หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สหรัฐอเมริกาสนับสนุนรัฐบาลทหารในไทยเพื่อให้เป็นพันธมิตรต่อต้านคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้บทบาทของกองทัพแข็งแกร่งขึ้นอย่างมาก[๘]

สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (๒๕๐๐–๒๕๐๖) วางรากฐานสำคัญของรัฐราชการทหาร เช่น การใช้อำนาจพิเศษตามมาตรา ๑๗ การกำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ การจำกัดเสรีภาพการเมืองและควบคุมสื่อ การสร้างสัญลักษณ์ “ชาติ–ศาสนา–พระมหากษัตริย์” ให้เป็นเอกลักษณ์ของรัฐไทยสมัยใหม่[๙] ยุคนี้ทำให้ความคิดเรื่อง “ทหารคือผู้พิทักษ์ชาติ” กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการเมืองไทย

๕. ขบวนการนักศึกษา ๒๕๑๖–๒๕๑๙ และความขัดแย้งทางอุดมการณ์ การเติบโตของชนชั้นกลางและมหาวิทยาลัยทำให้เกิดขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย นำไปสู่เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งโค่นล้มรัฐบาลทหาร และเปิดประชาธิปไตยระยะสั้น[๑๐] แต่ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ในสงครามเย็น รวมถึงความหวาดกลัวคอมมิวนิสต์ ทำให้เกิดเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ซึ่งเป็นจุดกลับคืนของอำนาจฝ่ายขวาและกองทัพ[๑๑] ช่วงนี้แสดงให้เห็นว่า การเมืองไทย ไม่เคยพัฒนาประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่องเพราะถูกขัดจังหวะด้วยโครงสร้างอำนาจที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง

๖. พฤษภาทมิฬ ๒๕๓๕: จุดเปลี่ยนของประชาธิปไตยร่วมสมัย เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ปี ๒๕๓๕ เป็นการเรียกร้องของประชาชนต่อต้านรัฐบาลที่มีนายกรัฐมนตรีมาจากผู้นำทหาร (พลเอกสุจินดา คราประยูร) ซึ่งถูกมองว่า “ไม่เป็นประชาธิปไตย”[๑๒] เหตุการณ์นี้ส่งผลสำคัญคือ ลดความชอบธรรมของทหารในเวทีการเมือง ทำให้เกิดความพยายามปฏิรูปการเมือง นำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐

๗. รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐: การออกแบบประชาธิปไตยเชิงสถาบัน รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ เป็นรัฐธรรมนูญที่โปร่งใสที่สุดฉบับหนึ่ง เพราะมีคณะกรรมาธิการร่างจากการเลือกตั้ง และเปิดให้สาธารณะมีส่วนร่วม[๑๓] จุดเด่น คือ สร้างองค์กรอิสระเพื่อตรวจสอบการเมือง ออกแบบระบบเลือกตั้งแบบผสม เพิ่มความเข้มแข็งให้คณะรัฐมนตรี รับรองสิทธิเสรีภาพจำนวนมาก แต่รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐

---

[๘] Mérieau Eugénie, **Thai Constitutionalism**, (Vietnam: Routledge, ๒๐๒๑), p. ๘๖.

[๙] ธงชัย วินิจจะกูล, **ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๔) หน้า ๘๒.

[๑๐] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย**, หน้า ๘๒.

[๑๑] Baker Chris & Pasuk Phongpaichit, **A History of Thailand**, (USA: Cambridge University Press, ๒๐๑๔), p. ๔๕.

[๑๒] ธเนศ วงศ์ยานนาวา, **รัฐและวัฒนธรรมการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๙), หน้า ๓๖.

[๑๓] โกวิท วงสุรวัฒน์, **หลักรัฐศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๒.

ก็ถูกวิจารณ์ว่าเปิดโอกาสให้พรรคที่ชนะการเลือกตั้งมีอำนาจสูงและผูกขาดการเมือง ซึ่งกลายเป็นพื้นฐานของความขัดแย้งยุคทักษิณ

๘. ยุคทักษิณ ชินวัตร และการแบ่งขั้วการเมืองไทยร่วมสมัย ทักษิณ ชินวัตร ชนะเลือกตั้งปี ๒๕๔๔ ด้วยนโยบายประชานิยม เช่น ๓๐ บาทรักษาทุกโรค OTOP กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งช่วยยกระดับเศรษฐกิจชนบทและสร้างฐานเสียงกว้าง[๑๔] อย่างไรก็ตาม อำนาจทางการเมืองที่แข็งแกร่งของเขานำไปสู่ความกังวลของชนชั้นกลางเมือง สถาบันอิสระ และกองทัพ จนเกิดรัฐประหาร ๒๕๔๙ ยุคนี้คือจุดกำเนิดของการแบ่งขั้ว “เหลือง–แดง” ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางการเมืองระดับชาติ

๙. วัฏจักรรัฐประหาร ๒๕๔๙ และ ๒๕๕๗ รัฐประหารปี ๒๕๔๙ และ ๒๕๕๗ แสดงให้เห็นว่าสถาบันประชาธิปไตยไทยยังไม่สามารถยืนหยัดได้ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ทหารยังสามารถอ้างความชอบธรรมในการเข้ามายึดอำนาจ[๑๕] รัฐประหาร ๒๕๕๗ โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) นำไปสู่ รัฐธรรมนูญ ๒๕๖๐ ที่เปิดช่องให้วุฒิสภาที่แต่งตั้งมีบทบาทเลือกนายกรัฐมนตรี การจำกัดเสรีภาพ การเมือง และการแสดงออก การควบคุมสังคมด้วยกฎหมายพิเศษ

๑๐. การเมืองไทยหลังปี ๒๕๖๐ และการลุกขึ้นของคนรุ่นใหม่ หลังปี ๒๕๖๐ การเมืองไทยเข้าสู่สิ่งที่นักวิชาการเรียกว่า “ประชาธิปไตยควบคุม” (Controlled Democracy)[๑๖] จุดเปลี่ยนสำคัญคือการชุมนุมของนักศึกษาและคนรุ่นใหม่ในปี ๒๕๖๓–๒๕๖๔ ที่เรียกร้อง การปฏิรูปการเมือง การยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นประชาธิปไตย การปฏิรูปสถาบันสำคัญของรัฐ ขบวนการนี้เป็นสัญลักษณ์ของความเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมทางการเมือง ซึ่งสะท้อนว่าคนรุ่นใหม่ไม่ได้ยอมรับวัฒนธรรมอุปถัมภ์และลำดับชั้นเหมือนในอดีต[๑๗]

สรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์การเมืองไทยเป็นเรื่องของความตึงเครียดระหว่าง โครงสร้างอำนาจเดิมที่ต้องการรักษาสถานะ กลไกประชาธิปไตยที่พยายามขยายอำนาจของประชาชน ชนชั้นกลางและคนรุ่นใหม่ที่เป็นแรงเปลี่ยนทางประชาธิปไตย กองทัพและองค์กรอิสระที่มีบทบาทนอกระบบรัฐสภา การเมืองไทยจึงพัฒนาช้าและวนซ้ำอยู่ในวัฏจักรของ การเปิดพื้นที่ทางการเมือง ความขัดแย้ง การปิดพื้นที่ (รัฐประหาร) เปิดใหม่ นักวิชาการจำนวนมากเห็นว่า อนาคตของประชาธิปไตยไทยขึ้นอยู่กับ การปฏิรูปสถาบัน การลดบทบาทกองทัพ การกระจายอำนาจ การพัฒนาวัฒนธรรมสิทธิ–เสรีภาพทางการเมือง การยอมรับความหลากหลายทางความคิด ซึ่งยังเป็นโจทย์ที่สังคมไทยกำลังเผชิญในปัจจุบัน

---

[๑๔] Baker Chris & Pasuk Phongpaichit, **A History of Thailand**, p. ๔๖.

[๑๕] Mérieau Eugénie, **Thai Constitutionalism**, (Vietnam: Routledge, ๒๐๒๑), p. ๘๖.

[๑๖] Hewison Kevin, **Political Change in Thailand**, (New York: Routledge, ๒๐๑๐), p. ๖๘.

[๑๗] Wyatt David K, **Thailand: A Short History**, (New York: Yale University Press, ๒๐๐๓), p. ๒๒.

๒.๑.๒ ความหมายของการเมืองไทย

การเมืองไทย หมายถึง กระบวนการ จังหวะ และความสัมพันธ์ของอำนาจภายในสังคมไทย ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดทิศทางการปกครอง การบริหารรัฐ การออกกฎหมาย และการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะเพื่อประโยชน์ร่วมกันของประชาชน โดยอาศัยสถาบันทางการเมือง เช่น รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล ระบบราชการ พรรคการเมือง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงกลุ่มผลประโยชน์และภาคประชาชน เป็นกลไกขับเคลื่อนหลัก[๑๘] กล่าวโดยสรุป การเมืองไทยคือ “กระบวนการใช้อำนาจรัฐและการต่อรองอำนาจในสังคมไทย เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนตามกรอบกฎหมายและวัฒนธรรมการเมืองเฉพาะของไทย”

๑. การเมืองไทยในฐานะกระบวนการใช้อำนาจรัฐ (Political Process of Thai State Power) การเมืองไทยเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจของรัฐในการกำหนดนโยบายสาธารณะ การตรากฎหมาย การวางยุทธศาสตร์ชาติ และการจัดสรรทรัพยากร เช่น งบประมาณ โครงสร้างพื้นฐาน และบริการภาครัฐ โดยมีรัฐบาลเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐสูงสุดตามรัฐธรรมนูญ[๑๙] กระบวนการนี้ประกอบด้วย การเลือกตั้ง การจัดตั้งรัฐบาล การบริหารราชการแผ่นดิน การตรวจสอบโดยรัฐสภาและองค์กรอิสระ การมีส่วนร่วมของประชาชน

๒. การเมืองไทยคือความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ (Power Relations) การเมืองไทยมิใช่เพียงเรื่องของรัฐบาล แต่ยังเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมระหว่าง สถาบันกษัตริย์ ชนชั้นนำราชการและทหาร พรรคการเมือง ภาคประชาสังคม กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมท้องถิ่น ความสัมพันธ์เหล่านี้ก่อให้เกิด การต่อรอง การขัดแย้ง และการร่วมมือ ภายในระบบการเมืองไทย ซึ่งมีเอกลักษณ์แตกต่างจากประเทศตะวันตกเนื่องจากมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์และระบบราชการที่เข้มแข็ง[๒๐]

๓. การเมืองไทยในฐานะสถาบันและโครงสร้างทางการเมือง (Institutions and Political Structure) สถาบันทางการเมืองของไทยประกอบด้วย ฝ่ายนิติบัญญัติ สภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภา ฝ่ายบริหาร นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี ฝ่ายตุลาการ องค์กรอิสระ เช่น กกต. ป.ป.ช. ศาลรัฐธรรมนูญ ระบบราชการ ซึ่งมีบทบาทสำคัญตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สถาบันเหล่านี้กำหนดวิธีการดำเนินการเมืองไทยและเป็นกลไกที่ทำให้รัฐปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย[๒๑]

---

[๑๘] ประเสริฐ แสนสวัสดิ์, **การเมืองไทยร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๒), หน้า ๘๓.

[๑๙] ณัฐพล ใจจริง, **รัฐกับอำนาจการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๔), หน้า ๕๒.

[๒๐] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **ประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ฯ, ๒๕๕๗), หน้า ๔๑.

[๒๑] ธเนศ วงศ์ยานนาวา, **รัฐ สังคม และอำนาจในการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๐), หน้า ๖๒.

๔. การเมืองไทยในฐานะวัฒนธรรมการเมือง (Political Culture) การเมืองไทยมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญ คือ ระบบอุปถัมภ์ บทบาทของบุคคลมากกว่าสถาบัน ความเชื่อเรื่องความชอบธรรมทางศีลธรรมของผู้นำ การให้ความสำคัญกับความปรองดองและความสงบ แนวโน้มการยอมรับบทบาทการเมืองของชนชั้นนำราชการ วัฒนธรรมการเมืองนี้ส่งผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชน นักการเมือง และข้าราชการในทุกยุคสมัย[๒๒]

๕. การเมืองไทยในฐานะกระบวนการเปลี่ยนผ่านประชาธิปไตย (Democratization Process) การเมืองไทยยังหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบบรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ และพัฒนามาอย่างต่อเนื่องผ่านหลายช่วง การเลือกตั้ง การรัฐประหาร การปฏิรูปการเมือง การร่างรัฐธรรมนูญหลายฉบับ การเคลื่อนไหวภาคประชาชน ลักษณะสำคัญของการเมืองไทยจึงเป็น ประชาธิปไตยแบบผสมผสาน (Hybrid Regime) ซึ่งมีทั้งองค์ประกอบประชาธิปไตยและอำนาจนิยมผสมกัน[๒๓]

สรุปได้ว่า การเมืองไทยหมายถึงกระบวนการใช้อำนาจรัฐ การต่อรองผลประโยชน์ และการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยภายใต้สถาบันการเมือง วัฒนธรรมการเมือง และประวัติศาสตร์การเปลี่ยนผ่านที่ซับซ้อน จุดสำคัญคือ การเมืองไทยไม่ได้เป็นเพียงการเลือกตั้งหรือการบริหารของรัฐบาล แต่เป็นระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ครอบคลุมโครงสร้าง วัฒนธรรม และความเชื่อของสังคมไทยทั้งหมด

๒.๑.๓ ความสำคัญของการเมืองไทย

การเมืองไทยไม่ใช่เพียงกรอบของการเลือกตั้งหรือการสืบทอดอำนาจ แต่เป็น “ระบบการจัดการอำนาจ” ที่เชื่อมโยงสถาบัน กฎหมาย เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเครือข่ายสังคมเข้าด้วยกัน ผลของการเมืองปรากฏในความเป็นอยู่ของประชาชน ความต่อเนื่องของนโยบายสาธารณะ ความมั่นคงของรัฐ และภาพลักษณ์ระหว่างประเทศ ดังนั้นการทำความเข้าใจความสำคัญของการเมืองไทยจึงต้องวิเคราะห์ทั้งในมิติสถาบัน (institutional), มิติสังคม–วัฒนธรรม (socio-cultural), มิติเศรษฐกิจ (political economy) และมิติความมั่นคง (security)

การเมืองไทยมีความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศทั้งในเชิงโครงสร้างอำนาจ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สังคม และการวางระบบสถาบันทางการเมืองที่มีเสถียรภาพ การเมืองไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมของนักการเมืองหรือพรรคการเมืองเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจ การกำหนดนโยบายสาธารณะ การจัดสรรทรัพยากร และการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน อันมีผลต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในสังคมไทยโดยตรง[๒๔]

---

[๒๒] สมบัติ จันทรวงศ์, **วัฒนธรรมการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๙๔.

[๒๓] Duncan McCargo, **Thai Politics: A Hybrid Regime**, (Singapore: ISEAS, ๒๐๑๙), p. ๗๒.

[๒๔] พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์, **เศรษฐศาสตร์การเมืองของสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจ (FEF), ๒๕๖๓), หน้า ๗๒.

๑. การเมืองไทยมีความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ระบบการเมืองที่มีเสถียรภาพช่วยให้การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ในทางตรงกันข้าม หากการเมืองมีความขัดแย้งรุนแรงหรือเกิดความไม่แน่นอนบ่อยครั้ง เช่น การรัฐประหารหรือความขัดแย้งทางรัฐธรรมนูญ ย่อมทำให้การวางแผนพัฒนาระยะยาวสะดุด และส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของภาคประชาชนและภาคธุรกิจ[๒๕] การเมืองไทยจึงถือเป็นปัจจัยชี้วัดสำคัญของทิศทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๒. การเมืองไทยกำหนดกลไกการจัดสรรอำนาจและทรัพยากร การเมืองเป็นพื้นที่ที่กำหนดว่าใครควรมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพยากรของชาติ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน หรือสวัสดิการสังคม หากกลไกทางการเมืองมีความโปร่งใส มีธรรมาภิบาล และให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ย่อมก่อให้เกิดความเสมอภาคและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย[๒๖] ตรงกันข้าม หากการเมืองถูกครอบงำด้วยกลุ่มผลประโยชน์เฉพาะ จะนำไปสู่การใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแทนส่วนรวม

๓. การเมืองไทยเป็นกลไกสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐ เสถียรภาพทางการเมืองสัมพันธ์โดยตรงกับความมั่นคงของรัฐ ทั้งในระดับโครงสร้างสถาบัน เช่น ทหาร ตำรวจ สถาบันนิติบัญญัติ และตุลาการ รวมถึงความมั่นคงทางสังคม เช่น ความสงบเรียบร้อยและความไว้วางใจระหว่างประชาชนกับรัฐ งานวิชาการหลายชิ้นเสนอว่า ความมั่นคงของรัฐไม่สามารถเกิดขึ้นจากพลังอำนาจอย่างเดียว แต่ต้องมีความชอบธรรมทางการเมืองรองรับ[๒๗] ดังนั้นการเมืองไทยจึงเป็นกลไกสร้าง “ความยั่งยืนเชิงสถาบัน” ให้รัฐไทยคงอยู่และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ได้

๔. การเมืองไทยเป็นพื้นที่ส่งเสริมประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของประชาชน ในสังคมไทย การเมืองมีบทบาทสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ตรวจสอบอำนาจรัฐ และร่วมกำหนดอนาคตของประเทศ การเลือกตั้ง พรรคการเมือง สภาท้องถิ่น รวมถึงกลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เช่น การรับฟังความคิดเห็นสาธารณะ เป็นปัจจัยที่ช่วยให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของตน[๒๘] หากการเมืองไทยขาดพื้นที่นี้ ย่อมนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจและลดทอนพลังของประชาชนในการตรวจสอบรัฐ

---

[๒๕] สมชัย ศรีสุทธิยากร, **โครงสร้างทางการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: วิภาษา, ๒๕๖๔), หน้า ๗๔.

[๒๖] ปกป้อง จันวิทย์, **การคลังภาครัฐและความเป็นธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๑), หน้า ๘๒.

[๒๗] บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, **กฎหมายรัฐธรรมนูญและความมั่นคงของรัฐ**, (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๕๙), หน้า ๘๖.

[๒๘] ชัยอนันต์ สมุทวนิช, **ประชาธิปไตยไทย: ความคิดและพัฒนาการ**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๖๐), หน้า ๘๑.

๕. การเมืองไทยเป็นปัจจัยสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองและการพัฒนาพลเมือง (Civic Culture) วัฒนธรรมทางการเมือง เช่น การยอมรับกฎกติกา การเคารพสิทธิเสรีภาพของกันและกัน และความเชื่อมั่นต่อสถาบันการเมือง ล้วนถูกสร้างขึ้นผ่านประสบการณ์ทางการเมืองของสังคมไทย การมีระบบการเมืองที่โปร่งใสและมีความรับผิดชอบช่วยให้ประชาชนเกิดความไว้วางใจต่อรัฐ และส่งเสริมคุณภาพของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย[๒๙] นอกจากนี้ การเมืองยังเป็นกลไกสร้างความตระหนักรู้เรื่องคุณธรรมจริยธรรมทางสังคม และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

๖. การเมืองไทยเชื่อมโยงกับบทบาทของประเทศไทยในเวทีนานาชาติ ท่ามกลางโลกาภิวัตน์ ระบบการเมืองไทยมีผลต่อภาพลักษณ์ ความเชื่อมั่น และสถานะของประเทศในเวทีโลก การมีรัฐบาลที่มีเสถียรภาพและนโยบายต่างประเทศที่ชัดเจนทำให้ไทยสามารถสร้างพันธมิตรทางเศรษฐกิจ การค้า และความร่วมมือระหว่างประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางกลับกัน ความไม่แน่นอนทางการเมืองมักส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและความเชื่อมั่นจากนานาชาติ[๓๐]

๗. การเมืองไทยเป็นตัวกำหนดคุณภาพชีวิตของประชาชน นโยบายสาธารณะเกี่ยวกับการศึกษา สาธารณสุข การคมนาคม และสวัสดิการล้วนเกิดจากกระบวนการทางการเมืองทั้งหมด การเมืองที่ดีทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการของรัฐอย่างทั่วถึงและเสมอภาค ในขณะที่การเมืองที่เต็มไปด้วยการคอร์รัปชันหรือผลประโยชน์ทับซ้อน จะทำให้ทรัพยากรถูกนำไปใช้ไม่ตรงตามความจำเป็นของสังคม ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยตรง[๓๑]

สรุปได้ว่า “การเมืองไทย” มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงสถาบัน นโยบายสาธารณะ เศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของประชาชน ความมั่นคงของรัฐ และสถานะของประเทศในเวทีโลก การทำความเข้าใจการเมืองไทยอย่างถูกต้องจึงไม่เพียงเป็นงานวิชาการ แต่ยังเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างสังคมที่เจริญก้าวหน้า โปร่งใส และเป็นธรรม

๒.๑.๔ ทฤษฎีการเมืองของไทย

ทฤษฎีการเมืองของไทย (Thai Political Theories) หมายถึง ชุดความคิด อุดมการณ์ และกรอบวิเคราะห์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจรูปแบบอำนาจ การปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในบริบทไทยโดยเฉพาะ ทฤษฎีเหล่านี้มีพัฒนาการตามประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโครงสร้างสังคมไทย เป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดตะวันตกกับความเชื่อแบบไทย

---

[๒๙] เกษียร เตชะพีระ, **การเมืองวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๒), หน้า ๗๓.

[๓๐] สุรชาติ บำรุงสุข, **ความมั่นคงศึกษาในโลกยุคเปลี่ยนผ่าน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๕), หน้า ๘๔.

[๓๑] ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, **รัฐ สวัสดิการ และประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสิทธิ์เพื่อความเป็นธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๙๓.

ทำให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากทฤษฎีการเมืองในโลกตะวันตก[๓๒] โดยสรุปแล้ว ทฤษฎีการเมืองของไทยประกอบด้วยหลายมิติสำคัญ ได้แก่ ทฤษฎีรัฐแบบจารีต ทฤษฎีสถาบันนิยมไทย ทฤษฎีอุปถัมภ์ บริวาร ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบไทย ทฤษฎีเครือข่ายอำนาจ และแนวคิดถกเถียงร่วมสมัยที่ศึกษารัฐไทยในเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรม ดังนี้

๑. ทฤษฎีรัฐแบบจารีต (Traditional Thai State Theory) ทฤษฎีนี้อธิบายโครงสร้างการเมืองไทยในบริบทโบราณตามแนวคิด “สมมติเทพ” และระบบ “เทวราชา” ที่ยึดถือว่ากษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ โดยรัฐไทยยุคแรกมีลักษณะ “อำนาจรวมศูนย์” (Centralized Authority) ซึ่งความชอบธรรมถูกสร้างจากความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม[๓๓] องค์ประกอบสำคัญของทฤษฎีนี้ ได้แก่ อำนาจปกครองขึ้นกับบุญบารมี โครงสร้างการปกครองแบบไพร่ ส่วย ระบบผู้ปกครองมีฐานะเหนือกว่าราษฎรอย่างเด็ดขาด ทฤษฎีนี้เป็นรากฐานของโครงสร้างรัฐไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๕ และมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมการเมืองไทยจนถึงปัจจุบัน

๒. ทฤษฎีอุปถัมภ์ บริวาร (Patron–Client Theory) เป็นทฤษฎีที่ถูกใช้เพื่ออธิบายระบบความสัมพันธ์ทางสังคม การเมืองแบบไทย นักรัฐศาสตร์ไทยเรียกระบบนี้ว่า “ระบบเส้นสาย” หรือ “ระบบพวกพ้อง” ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างผู้มีอำนาจ (ผู้อุปถัมภ์) กับผู้สนับสนุนหรือผู้ใต้บังคับบัญชา (บริวาร)[๓๔] ความสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ อธิบายพฤติกรรมทางการเมือง การเลือกตั้ง และเครือข่ายอำนาจท้องถิ่น ทำให้เข้าใจการแต่งตั้งโยกย้ายข้าราชการและการจัดสรรทรัพยากร ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ที่เน้น “บุญคุณ–ตอบแทน” มากกว่า “กฎหมาย–สถาบัน” ระบบนี้ยังคงพบในหลายพื้นที่ของสังคมไทย โดยเฉพาะการเมืองระดับท้องถิ่นและการเมืองภายในพรรคการเมือง

๓. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบไทย (Thai-style Democracy Theory) เกิดจากการผสมผสานระหว่างประชาธิปไตยแบบตะวันตกกับค่านิยมไทย เช่น ความเคารพผู้ใหญ่ การให้ความสำคัญกับความสามัคคี และการมองว่าผู้นำต้องมีคุณธรรม ซึ่งในทางทฤษฎี มักถูกอธิบายว่าเป็น “ประชาธิปไตยที่ยังไม่สมบูรณ์” หรือ “ประชาธิปไตยแบบอุปถัมภ์”[๓๕] แนวคิดสำคัญ ได้แก่ การเน้นผู้นำที่มีความดี (Virtue-based leadership) ประชาชนมีบทบาทจำกัด มากกว่าการแข่งขันทางการเมือง คือการรักษาความเป็นระเบียบของสังคม ทฤษฎีนี้ถูกใช้ในการอธิบายเหตุการณ์รัฐประหารและแนวคิดที่มองว่าความมั่นคงของรัฐสำคัญกว่าการมีสิทธิเสรีภาพสูงสุด

---

[๓๒] เกษม เพ็ญภินันท์, **ลักษณะการเมืองไทยร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๑), หน้า ๑๙.

[๓๓] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยอยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๐), หน้า ๔๖.

[๓๔] อานันท์ กาญจนพันธุ์, **วัฒนธรรมอุปถัมภ์ในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๙), หน้า ๔๒.

[๓๕] ชัยอนันต์ สมุทวนิช, **ประชาธิปไตยแบบไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๘), หน้า ๗๓.

๔. ทฤษฎีสถาบันนิยมไทย (Thai Institutionalism Theory) ทฤษฎีนี้มองว่าการเมืองไทยถูกกำหนดโดย “สถาบันทางการเมือง” เช่น รัฐธรรมนูญ ระบบราชการ พรรคการเมือง และองค์กรอิสระ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจึงเป็นผลมาจากการปรับตัวของสถาบันเหล่านี้ เพื่อรักษาอำนาจและความชอบธรรมของตน[๓๖] องค์ประกอบที่สำคัญ เช่น อิทธิพลของระบบราชการต่อรัฐบาล การเขียนรัฐธรรมนูญเพื่อควบคุมหรือกำกับนักการเมือง บทบาทขององค์กรอิสระในการตรวจสอบ ทฤษฎีนี้ช่วยอธิบายลักษณะ “ราชการเป็นใหญ่” (Bureaucratic polity) ในการเมืองไทย

๕. ทฤษฎีโครงสร้าง–วัฒนธรรมการเมือง (Structural–Cultural Theory) แนวคิดนี้อธิบายว่าการเมืองไทยได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างเชิงประวัติศาสตร์ เช่น ศักดินา รวมถึงวัฒนธรรมการเมือง เช่น ความเกรงใจ การยอมรับอำนาจ และการมีผู้นำเข้มแข็ง[๓๗] จุดเด่นของทฤษฎีนี้คือการอธิบายว่า ประชาธิปไตยไทยพัฒนาไม่เต็มที่เพราะรากของวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ โครงสร้างชนชั้น และความเหลื่อมล้ำเป็นอุปสรรคทางการเมือง อำนาจแบบไม่เป็นทางการมักอยู่เหนือสถาบันทางการเมือง แนวคิดนี้ถูกใช้มากในงานวิชาการร่วมสมัยที่วิเคราะห์รัฐไทยเชิงลึก

๖. ทฤษฎีเครือข่ายอำนาจ (Power Network Theory) ทฤษฎีนี้ใช้เพื่ออธิบายการเมืองไทยตั้งแต่หลัง พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา โดยมองว่าการเมืองไม่ได้ถูกกำหนดโดยสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แต่เกิดจากการต่อรองระหว่างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ การเมือง ทหาร ข้าราชการ และทุนเอกชน[๓๘] ผลสำคัญของทฤษฎีนี้ คือการช่วยอธิบายว่า ทำไมการเมืองไทยมีความขัดแย้งสูง เหตุใดกลุ่มทุนจึงมีบทบาทเพิ่มขึ้น การจัดตั้งรัฐบาลขึ้นกับการต่อรองของกลุ่มผลประโยชน์มากกว่าคะแนนเสียง

๗. แนวคิดวิพากษ์ร่วมสมัยต่อรัฐไทย (Critical Approaches to the Thai State) กลุ่มทฤษฎีร่วมสมัย เช่น แนวคิดหลังอาณานิคม แนวมาร์กซิสต์ใหม่ และแนวคิดว่าด้วยอำนาจเชิงวัฒนธรรมของฟูโกต์ ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์รัฐไทยโดยเน้นว่าอำนาจไม่ได้อยู่แค่ในสถาบันทางการเมือง แต่แฝงอยู่ในวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคมด้วย[๓๙] แนวคิดเหล่านี้อธิบายว่า รัฐไทยสถาปนาอำนาจผ่านวาทกรรม ความเชื่อ และสื่อ ความไม่เสมอภาคเป็นผลจากโครงสร้างเชิงลึก การต่อสู้ทางการเมืองถูกกำหนดโดยอำนาจที่มองไม่เห็น ทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมในงานวิจัยด้านประชาธิปไตย ความยุติธรรม และสิทธิพลเมือง

สรุปได้ว่า ทฤษฎีการเมืองของไทยเป็นพื้นที่ความรู้ที่ซับซ้อนและมีพลวัต ประกอบด้วยทั้งความคิดแบบดั้งเดิม วัฒนธรรมไทย ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ไปจนถึงแนวคิดสมัยใหม่ที่เน้น

---

[๓๖] บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, **สถาบันการเมืองไทยและการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๖๒), หน้า ๘๒.

[๓๗] เกษียร เตชะพีระ, **การเมืองวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๓), หน้า ๙๔.

[๓๘] พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์, **เครือข่ายอำนาจการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: openworlds, ๒๕๖๔), หน้า ๗๗.

[๓๙] สมชาย ปรีชาศิลปกุล, **รัฐไทยกับอำนาจที่มองไม่เห็น**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์, ๒๕๖๕), หน้า ๕๒.

โครงสร้าง เครือข่ายอำนาจ และการวิพากษ์รัฐไทย การศึกษาแต่ละทฤษฎีทำให้เข้าใจการเมืองไทยในหลายมิติ ช่วยวิเคราะห์ปัญหา และเห็นแนวทางพัฒนาระบอบประชาธิปไตยของไทยได้อย่างเป็นระบบ

๒.๑.๕ ประโยชน์ของการเมืองไทย

คำว่า “ประโยชน์ของการเมือง” ไม่ได้หมายถึงผลประโยชน์เชิงกลุ่ม แต่หมายถึง “คุณค่าสาธารณะ” (public value) ที่ระบบการเมืองสร้างให้กับสังคม ได้แก่ การจัดการทรัพยากร การจัดการความขัดแย้ง การสร้างความชอบธรรมของสถาบัน การออกแบบนโยบายสาธารณะ และการเชื่อมโยงสังคมกับเวทีโลก การวิเคราะห์เชิงระบบจึงต้องพิจารณาทั้งกลไก (mechanisms) และผลลัพธ์ (outcomes) ในระดับสถาบัน นโยบาย และบุคคล ประกอบด้วย

๑. ประโยชน์เชิงสถาบัน สร้างความชอบธรรมและจัดตั้งกรอบกฎเกณฑ์ของสังคม การเมืองเป็นกลไกหลักในการสร้างและยืนยันความชอบธรรมของสถาบันรัฐ ผ่านกระบวนการเลือกตั้ง การร่างรัฐธรรมนูญ และการออกกฎหมาย ซึ่งทำให้การใช้อำนาจมีกรอบชัดเจนและถูกยอมรับโดยประชาชน[๔๐] การเมืองทำหน้าที่เป็นเวทีออกแบบกติกาสังคม เช่น การกำหนดสิทธิหน้าที่ การแบ่งอำนาจ และบทบาทขององค์กรอิสระ ซึ่งช่วยลดความสุ่มเสี่ยงจากการใช้อำนาจนอกกรอบ (arbitrary power) และช่วยสร้างเสถียรภาพเชิงสถาบัน

๒. ประโยชน์เชิงนโยบาย การกำหนดและจัดสรรนโยบายสาธารณะอย่างมีทิศทาง การกำหนดนโยบายสาธารณะ (public policy) เช่น นโยบายด้านสาธารณสุข การศึกษา โครงสร้างพื้นฐาน เกิดขึ้นผ่านกระบวนการการเมือง ทำให้เกิดการจัดลำดับความสำคัญ (policy prioritization) ที่ตอบสนองความต้องการสังคมในบริบทเวลานั้น ตัวอย่างเป็นรูปธรรม รัฐสามารถออกนโยบายสวัสดิการที่ช่วยลดความยากจนหรือเพิ่มการเข้าถึงบริการได้ หากระบบการเมืองเปิดพื้นที่ให้การต่อรองเชิงนโยบายของกลุ่มผลประโยชน์ที่แท้จริง ผลลัพธ์เชิงวัดได้[๔๑] เช่น การเพิ่มอัตราการเข้าเรียน การลดอัตราตายทารก หรือการขยายการเข้าถึงบริการสาธารณสุข

๓. ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ: ส่งเสริมการเติบโตและสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการลงทุน การเมืองที่มีเสถียรภาพและมีกรอบนโยบายชัดเจนสร้างความมั่นใจให้กับภาคเอกชนและนักลงทุน ทั้งภายในและต่างประเทศ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการไหลของทุนและการสร้างงาน การเมืองเป็นช่องทางในการจัดสรรงบประมาณสาธารณะไปยังโครงการที่ยกระดับโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) และระบบสาธารณูปโภค ซึ่งมีผลต่อผลิตภาพของเศรษฐกิจโดยรวม[๔๒]

---

[๔๐] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การเมืองไทยยุคใหม่: โครงสร้าง อำนาจ และการเปลี่ยนผ่าน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๗๕.

[๔๑] เกษียร เตชะพีระ, **ประชาธิปไตยแบบไทยและการเมืองร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๙), หน้า ๘๖.

[๔๒] ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, **ระบบการเมืองไทย: ประวัติศาสตร์ สถาบัน และกระบวนการตัดสินใจทางนโยบาย**, (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๖๐), หน้า ๗๑.

๔. ประโยชน์เชิงสังคม เพิ่มความยุติธรรม ลดความเหลื่อมล้ำ และเสริมความเป็นพลเมือง การเมืองเปิดโอกาสให้กลุ่มชายขอบเรียกร้องสิทธิ ทำให้รัฐต้องตอบสนองด้วยนโยบายที่ลดช่องว่างทางสังคม เช่น นโยบายคุ้มครองผู้ยากไร้ นโยบายส่งเสริมการศึกษาในพื้นที่ห่างไกล เป็นต้น การเมืองโดยกระบวนการมีส่วนร่วมนำไปสู่ “การสร้างพลเมือง” (civic formation) เมื่อประชาชนมีช่องทางมีส่วนร่วม เขาจะเรียนรู้การใช้สิทธิและหน้าที่ ทำให้สังคมมีพลังในการตรวจสอบและร่วมสร้างนโยบายอย่างมีเหตุผล[๔๓]

๕. ประโยชน์เชิงความมั่นคงและความสงบเรียบร้อย จัดการความขัดแย้งอย่างสันติ การเมืองเป็นเวทีสันติสำหรับการระบายและจัดการความขัดแย้งทางผลประโยชน์และอุดมการณ์ เช่น การอภิปรายในรัฐสภา การประท้วงสาธารณะ และการเจรจาเชิงนโยบาย เมื่อระบบการเมืองทำงานได้ดี จะลดการใช้ความรุนแรงทางการเมืองและลดการใช้วิธีนอกระบบ (extra-constitutional measures) ในการแก้ปัญหา ซึ่งมีผลต่อความมั่นคงระยะยาวของชาติ

๖. ประโยชน์เชิงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Capital) การเมืองกำหนดนโยบายการศึกษาและการฝึกอบรม ทำให้ประเทศสามารถลงทุนในทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาในระยะยาว นโยบายการศึกษาที่เกิดจากการเมืองสามารถออกแบบให้ตอบโจทย์ตลาดแรงงาน การวิจัย และนวัตกรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของประเทศที่ต้องการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจมูลค่าสูง[๔๔]

๗. ประโยชน์เชิงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ นโยบายต่างประเทศและการวางตำแหน่งภูมิรัฐศาสตร์ การเมืองภายในที่ชัดเจนและมีเสถียรภาพช่วยให้รัฐกำหนดนโยบายต่างประเทศได้มั่นคง ทำให้สามารถสร้างพันธมิตรทางการค้าและความมั่นคง รวมทั้งจัดการกับความเสี่ยงในเวทีนานาชาติได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ การเมืองยังเป็นตัวกำหนดนิโยบายการค้า การลงทุนข้ามพรมแดน และการเข้าร่วมกับพหุภาคี ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ

๘. ประโยชน์เชิงนวัตกรรมและการปรับตัว (Governance Innovation & Resilience) ระบบการเมืองที่เปิดรับข้อเสนอจากภาคประชาสังคมและภาควิชาการจะเอื้อให้เกิดนวัตกรรมนโยบาย (policy innovation) เช่น การทดลองนโยบายระดับท้องถิ่นก่อนขยายเป็นนโยบายระดับชาติ การเมืองที่มีเวทีวิพากษ์และการถกเถียงสาธารณะมากขึ้นยังช่วยให้รัฐปรับตัวต่อช็อกภายนอก (เช่น วิกฤตเศรษฐกิจหรือการระบาดของโรค) ได้เร็วและมีประสิทธิภาพขึ้น เพราะมีระบบเรียนรู้และทดสอบนโยบายอย่างต่อเนื่อง[๔๕]

---

[๔๓] ปกป้อง จันวิทย์ และคณะ, **เศรษฐศาสตร์การเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทีดีอาร์ไอ, ๒๕๖๓), หน้า ๕๓.

[๔๔] บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, **การเมืองเปรียบเทียบ: ทฤษฎี มิติ และกรณีศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๙๑.

[๔๕] ชัยวุฒิ บรรณวัฒน์, **โครงสร้างอำนาจรัฐไทยและการพัฒนาประชาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๖๒), หน้า ๖๔.

๙. ประโยชน์เชิงความโปร่งใสและการต่อต้านทุจริต (Transparency & Anti-corruption) การเมืองที่เปิดเผยข้อมูลและมีกลไกตรวจสอบสามารถช่วยลดการทุจริตได้ ผ่านการตรวจสอบโดยสื่อ ภาคประชาสังคม และองค์กรอิสระ และกลไกระบายข้อร้องเรียน (grievance mechanisms) ที่ออกแบบผ่านการเมืองทำให้ปัญหาการคอร์รัปชันถูกค้นพบและแก้ไขได้เร็วยิ่งขึ้น ซึ่งนำไปสู่การใช้ทรัพยากรสาธารณะอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม

๑๐. ประโยชน์เชิงวัฒนธรรมการเมือง ส่งเสริมค่านิยมสาธารณะและอัตลักษณ์ร่วม การเมืองเป็นพื้นที่สร้างและถ่ายทอดค่านิยมสาธารณะ เช่น ความยุติธรรม การเคารพสิทธิผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ซึ่งมีผลต่อการรวมตัวของสังคม ผ่านบทบาทผู้นำที่ชัดเจนและการรณรงค์เชิงนโยบาย สังคมจะพัฒนา “วัฒนธรรมการเมือง”[๔๖] ที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันภายใต้ระเบียบกติกาและการเคารพสิทธิกันและกัน

๑๑. กลไกนำไปสู่ผลประโยชน์ ขั้นตอนการแปลง “การเมือง ผลลัพธ์” (From Political Process to Public Outcomes) เพื่อให้การเมืองสร้างประโยชน์จริง จำเป็นต้องมีกระบวนการเชิงตรรกะ (causal chain): การมีส่วนร่วมและตัวแทน (participation & representation) ๒) การสร้างนโยบาย (policy formulation) ๓) การจัดสรรทรัพยากร (resource allocation) ๔) การนำไปปฏิบัติ (implementation) ๕) ผลลัพธ์ต่อประชาชน (public outcomes) ปัญหาที่มักทำให้โซ่ข้อใดขาดได้แก่ ความล้มเหลวในการนำไปปฏิบัติ (implementation gap), คอร์รัปชัน, ขาดความต่อเนื่องของนโยบาย (policy instability) และการขาดความสามารถของหน่วยงานบริหาร[๔๗]

ตัวอย่างเชิงเปรียบเทียบ Case Illustrations แบบย่อ ตัวอย่างเพื่อนำเสนอว่าเมื่อ “การเมืองทำงานได้” จะให้ประโยชน์อย่างไร ประกอบด้วย นโยบายสาธารณสุขที่มีการออกแบบโดยกระบวนการมีส่วนร่วม ขยายการเข้าถึงบริการ ลดความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพ โครงการโครงสร้างพื้นฐานที่ผ่านการตรวจสอบสาธารณะ ลดการคอร์รัปชัน เพิ่มผลตอบแทนจากการลงทุนสาธารณะ การกระจายอำนาจเชิงปฏิบัติ (decentralization with capacity) เพิ่มประสิทธิภาพการจัดบริการระดับท้องถิ่น ตอบสนองปัญหาเฉพาะพื้นที่ได้ตรงจุด.

ข้อจำกัด ทำอย่างไรให้ประโยชน์เหล่านี้เกิดจริง? (Challenges & Policy Design) ประโยชน์จากการเมืองมิได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ต้องออกแบบสถาบันและกลไกให้เหมาะสม เช่น เพิ่มความโปร่งใสของการตัดสินใจและงบประมาณ สร้างกลไกตรวจสอบที่เป็นกลางและเข้มแข็ง พัฒนาขีดความสามารถของการบริหารภาครัฐ (bureaucratic capacity) สร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง (not tokenistic) ออกแบบระบบการกระจายอำนาจที่สอดคล้องกับความสามารถ

---

[๔๖] วิโรจน์ อาลี, **นโยบายสาธารณะและการปฏิรูประบบราชการไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๖๔), หน้า ๔๖.

[๔๗] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **สังคม การเมืองไทยในกระแสเปลี่ยนผ่าน**, (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ฟ โซลูชั่น, ๒๕๕๘), หน้า ๗๔.

ของท้องถิ่น หากไม่ปรับปรุงประเด็นเหล่านี้ ประโยชน์เชิงสาธารณะจะถูกกัดเซาะหรือทำให้เกิดต้นทุนทางสังคมมากกว่าผลดี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลได้ ข้อเสนอเชิงนโยบายสรุป Policy Recommendations เสริมสร้างความโปร่งใสและการเข้าถึงข้อมูล (open data & participatory budgeting) พัฒนาความสามารถของหน่วยงานท้องถิ่นควบคู่กับการกระจายอำนาจ เสริมระบบตรวจสอบอิสระที่มีความเป็นมืออาชีพและปกป้อง whistleblowers สนับสนุนการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ตั้งแต่วัยเรียน ออกแบบนโยบายที่ยืดหยุ่น (policy adaptability) เพื่อให้รับมือช็อกภายนอกได้ดีขึ้น

๒.๑.๖ สรุปองค์ความรู้ของแนวคิด ทฤษฎีการเมืองของไทย

ภาพรวมของทฤษฎีการเมืองไทย (Overview of Thai Political Theory) ทฤษฎีการเมืองของไทยเป็นชุดความคิดที่พัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายโครงสร้างอำนาจ สถาบันการเมือง วัฒนธรรมการเมือง และพลวัตความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมไทย ซึ่งต่างจากทฤษฎีตะวันตก เพราะมีรากฐานจาก คติพุทธ พราหมณ์ สถาบันกษัตริย์ ระบบอุปถัมภ์ วัฒนธรรมชุมชน และชนชั้นนำ บริบทสังคมเกษตรกรรมที่เปลี่ยนผ่านสู่สมัยใหม่ จึงทำให้ทฤษฎีการเมืองแบบไทยมีลักษณะเฉพาะ ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น (Hierarchy) และค่านิยมความสงบเรียบร้อยที่หล่อหลอมความคิดเรื่องอำนาจและความชอบธรรมของผู้นำไทย

แนวคิดบุญ บารมี (Bun–Barami Theory of Power) เป็นทฤษฎีที่อธิบายว่า “อำนาจทางการเมือง” ของผู้นำไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีพื้นฐานจาก บุญกุศล การกระทำดีตามหลักพุทธ บารมี คุณธรรมและความสามารถส่วนบุคคล ทฤษฎีนี้ช่วยอธิบายว่าเหตุใดสังคมไทยในอดีตยอมรับการปกครองของพระมหากษัตริย์หรือผู้นำที่มีบารมีสูง แม้ขาดระบบเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่ แนวคิดนี้ยังสะท้อนผ่านความเชื่อเกี่ยวกับ “ผู้นำที่มีบุญเก่า” และ “ผู้นำที่มีอำนาจจากความดี” ซึ่งยังปรากฏอยู่ในการเมืองร่วมสมัย เช่น การยอมรับบุคคลที่มีศีลธรรมเป็นผู้นำ แม้ไม่มีตำแหน่งทางการเมืองมาก่อน

แนวคิดรัฐพ่อปกครองลูก (Paternalistic State) เป็นทฤษฎีสำคัญที่อธิบายวัฒนธรรมการเมืองไทยแบบ “รัฐเป็นพ่อ ประชาชนเป็นลูก” ผู้นำมีอำนาจสูงเพราะถูกมองว่ามีความรอบรู้และควบคุมความสงบได้ แนวคิดนี้ส่งผลต่อ การยอมรับรัฐบาลแบบรวมศูนย์ ความสัมพันธ์แบบบน ล่าง (Top–down) การไม่กล้าตรวจสอบผู้นำ การยอมรับข้าราชการเป็นชนชั้นนำทางการปกครอง ทฤษฎีนี้ช่วยอธิบายว่าแม้ไทยมีระบอบประชาธิปไตย แต่ข้าราชการและผู้นำแบบอำนาจนิยมยังมีบทบาทสูง

ทฤษฎีอำนาจนิยมแบบไทย (Thai Authoritarianism) นักรัฐศาสตร์หลายคนเสนอว่าไทยมีลักษณะอำนาจนิยมเฉพาะตัว (Thai-Style Autoritarianism) ที่ต่างจากเผด็จการทหารทั่วไป เพราะมีองค์ประกอบดังนี้ ระบบอุปถัมภ์และเครือข่ายชนชั้นนำ องค์กรรัฐราชการที่แข็งแรงและมีอำนาจนำ การใช้ “ความสงบ” เป็นวาทกรรมในการชอบธรรมอำนาจ วัฒนธรรมความเคารพผู้ใหญ่และผู้มีอำนาจ การเมืองที่เชื่อมโยงกับสถาบันสำคัญทางสังคม เช่น วัด ครอบครัว ชุมชน ทฤษฎีนี้อธิบายการสลับไปมาระหว่างประชาธิปไตย–รัฐประหารของไทยตลอดหลายทศวรรษ

ทฤษฎีการเมืองแบบไฮบริด (Hybrid Regime Theory in Thailand) ไทยมักถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่เป็น “ระบอบผสม” (Hybrid Regime) คือผสมผสานระหว่าง ประชาธิปไตยเชิงตัวแทน อำนาจนิยม อิทธิพลของชนชั้นนำ ระบบพรรคการเมืองที่ไม่เสถียร ทฤษฎีนี้อธิบายว่า แม้ไทยจะมี การเลือกตั้ง รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง แต่กลไกเหล่านี้ยังถูกครอบงำโดยอำนาจนอกระบบ ทำให้การเมืองไทย “ไม่เป็นประชาธิปไตยเต็มรูปแบบ” แต่ก็ไม่ใช่อำนาจนิยมสมบูรณ์

ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ (Patron–Client Relations) ความสัมพันธ์ทางการเมืองไทยมีโครงสร้างแบบอุปถัมภ์ คือผู้มีอำนาจ (ผู้อุปถัมภ์) ให้การคุ้มครองหรือผลประโยชน์ ประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชา (ผู้อยู่ในอุปถัมภ์) ตอบแทนด้วยการสนับสนุนทางการเมือง ทฤษฎีนี้ช่วยทำความเข้าใจ การซื้อเสียง การเมืองระดับท้องถิ่น เครือข่ายการเมืองตระกูล บทบาทของหัวคะแนนในชนบท แนวคิดนี้เป็นหัวใจสำคัญของการอธิบายการเมืองไทยระดับรากหญ้า

ทฤษฎีการเมืองมวลชน (Mass Politics Theory) หลังปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา เกิดการตื่นตัวของประชาชน (Political Mobilization) จนนำสู่ การเคลื่อนไหวทางการเมืองขนาดใหญ่ บทบาทของสื่อออนไลน์ การใช้พลังมวลชนในการต่อรองทางการเมือง ทฤษฎีนี้อธิบายว่าอำนาจทางการเมืองไม่ได้อยู่ในมือชนชั้นนำเท่านั้น แต่ยังอยู่ในมือของประชาชนที่สามารถรวมพลังเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองได้ เช่น เหตุการณ์การชุมนุมใหญ่ปี ๒๕๕๓–๒๕๕๗ และการชุมนุมปี ๒๕๖๓

ทฤษฎีสังคมการเมืองไทย (Thai Political Culture Theory) วัฒนธรรมการเมืองไทยเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและทัศนคติของประชาชน เช่น การให้ความสำคัญกับความสงบเรียบร้อย การเคารพผู้ใหญ่ การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง การมองผู้นำในฐานะผู้ปกครอง การให้คุณค่ากับความสามัคคี ทฤษฎีนี้ช่วยอธิบายพฤติกรรมการเลือกตั้ง การยอมรับผู้นำแบบเข้มแข็ง และความต่อเนื่องของอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ทฤษฎีการเมืองเชิงสถาบัน (Institutional Political Theory) สถาบันการเมืองไทย เช่น รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง ระบบราชการ ศาล องค์กรอิสระ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมืองอย่างมาก ทฤษฎีนี้ใช้วิเคราะห์ว่า ทำไมพรรคการเมืองไทยเปราะบาง ทำไมนโยบายของรัฐมีความไม่ต่อเนื่อง เหตุใดระบบราชการนำนโยบายแทนรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ทฤษฎีเชิงสถาบันช่วยเข้าใจความไม่เสถียรทางการเมืองไทยในระยะยาว

ทฤษฎีการพัฒนาและประชาธิปไตยไทย (Thai Democratic Development Theory) ทฤษฎีนี้มองการพัฒนาประชาธิปไตยไทยเป็น “กระบวนการยาวนาน” ที่ต้องปรับตัวต่อเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ เช่น ชนชั้นกลางเกิดใหม่ โครงสร้างเศรษฐกิจ การกระจายอำนาจ การศึกษา สื่อดิจิทัล จึงอธิบายว่าไทยอยู่ในช่วง “เปลี่ยนผ่านไม่สิ้นสุด” (Unfinished Democratic Transition) ซึ่งสะท้อนผ่านการเปลี่ยนรัฐธรรมนูญบ่อยครั้งและการรัฐประหารหลายครั้ง

สรุปได้ว่า การเมืองไทยมีพื้นฐานผสมผสานจากพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องบุญ–บารมี และโครงสร้างลำดับชั้น ลักษณะเด่นของการเมืองไทยคือความเป็นไฮบริดระหว่างประชาธิปไตยและอำนาจนิยม ระบบอุปถัมภ์เป็นรากฐานสำคัญของอำนาจทั้งระดับชาติและท้องถิ่น การเมืองไทย

ขับเคลื่อนโดยชนชั้นนำ แต่กำลังถูกท้าทายโดยการเมืองมวลชนรุ่นใหม่ วัฒนธรรมการเมืองแบบพ่อปกครองลูกยังส่งผลต่อการยอมรับอำนาจนำของผู้นำเข้มแข็ง สถาบันการเมืองมีบทบาทสูงในการกำหนดพฤติกรรมทางการเมือง การพัฒนาประชาธิปไตยไทยยังอยู่ในกระบวนการ และเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง องค์ความรู้เหล่านี้สะท้อนว่า การเมืองไทยไม่อาจอธิบายด้วยทฤษฎีตะวันตกเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้แนวคิดแบบไทยเฉพาะบริบท (Thai Political Theorization) ที่เชื่อมโยงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และสถาบันเข้าด้วยกัน

๒.๒ แนวคิดการปกครอง และการกระจายอำนาจของไทย

ไทยเป็นรัฐชาติที่มีประวัติความเป็นมายาวนานมีการจัดระบบการปกครองมาตั้งแต่อดีต ซึ่งแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบและแนวทางปกครองแตกต่างกัน เริ่มจากสุโขทัยซึ่งเป็นเพียงรัฐเล็ก ๆ แบ่งเมืองเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นตามความสำคัญ มีกรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางการบริหาร มีเมืองอุปราช ทำหน้าที่ปกป้องราชธานี เมืองพระยามหานครเป็นเมืองที่อยู่ห่างจากราชธานีออกไปโดยพลเมือง เป็นคนไทย อาจตั้งเชื้อพระวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปเป็นพ่อเมือง เมื่อมีสงครามจะต้องส่งกองทัพและเสบียงอาหารมาช่วยด้วย

การปกครองของไทยสมัยอยุธยา สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจัดการปกครองแบบจตุสดมภ์ การปกครองส่วนกลาง ประกอบด้วย กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง กรมนา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งออกเป็น หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช การจัดระเบียบการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง การบริหารราชการแผ่นดินมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาปี พ.ศ. ๒๐๐๖ ศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินย้ายไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลก และการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แยกอำนาจเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้

การปกครองสมัยกรุงธนบุรีได้รับอิทธิพลการเมืองการปกครองจากสมัยอยุธยา โดยแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ การปกครองส่วนกลาง มีอัครเสนาบดีสมุหนายกรับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน กับสมุหพระกลาโหมเป็นที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองใต้ให้ขึ้นกับพระยาโกษาธิบดีซึ่งว่าการกรมคลัง ส่วนตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ ทั้ง ๔ ยังคงมีอยู่ในเขตราชธานี และการปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองหัวเมืองชั้นใน และ หัวเมืองชั้นนอก

กรุงรัตนโกสินทร์ช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ปกครองระบบราชาธิปไตย และนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา แนวคิดของตะวันตกได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยอย่างมาก มีสาเหตุมาจากการเปิดประเทศ ระบอบการปกครองรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงได้รับผลกระทบ ประกอบกับการเมืองมีปัญหาตลอดเวลา โดยเฉพาะช่วงต้นรัชกาล เพราะอำนาจทางการเมืองมิได้รวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มมีการวิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมากขึ้น และเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เกิดการปฏิวัติโดยคณะผู้นำที่เคยเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศสและอังกฤษ การปฏิวัติครั้งนี้เป็นเหตุการณ์สำคัญมากในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการ

ปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาจนถึงปัจจุบัน

การกระจายอำนาจเป็นหลักการที่ใช้ในการจัดระเบียบการปกครองของประเทศประชาธิปไตย และจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องกระจายการบริหารการพัฒนาจากส่วนกลางไปสู่ประชาชนซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจแก้ปัญหา รวมไปถึงการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง การกระจายอำนาจสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบทั่วไป และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ

การปกครองท้องถิ่น คือ ระบบบริหารสาธารณะและจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ของท้องถิ่นอันมีขอบเขตชัดเจนภายในรัฐนั้น มีฐานะเป็นนิติบุคคล การปกครองท้องถิ่นมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลกลาง ในแง่ที่ว่าผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นและผู้นำส่วนท้องถิ่นย่อมเข้าใจถึงปัญหา และความต้องการของท้องถิ่นดีกว่าคนต่างถิ่น การกระจายอำนาจทางปกครองไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผ่านมายังมีปัญหาที่เป็นข้อถกเถียงในวงกว้างเรื่องของรูปแบบของการกระจายอำนาจที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย

๒.๒.๑ พัฒนาการปกครองของไทย

ไทยเป็นรัฐชาติที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีอารยธรรมที่เก่าแก่ เนื่องจากตั้งอยู่ ในภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม ไทยมีการจัดระบบการปกครองมาตั้งแต่อดีตซึ่งแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบ และแนวทางปกครองแตกต่างกันตามบริบทของสังคมยุคนั้น

๑. การปกครองของไทยสมัยสุโขทัย

สุโขทัยมีผู้ตีความว่าเป็นเมืองแห่งเสรีภาพ กล่าวคือใครจะค้าขายอะไรก็ได้โดยเสรี ดังศิลาจารึกกล่าวไว้ว่า “ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงือน (เงิน) ค้าทองค้า...” วิธีการปกครองในสมัยสุโขทัยนั้นมีลักษณะบิดาปกครองบุตรซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเป็นรูปแบบ ที่อาศัยหลักการปกครองแบบครอบครัว โดยขยายการปกครองแบบครอบครัวใหญ่ คือ มีลักษณะพ่อปกครองลูก กษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อของครอบครัวใหญ่ ซึ่งเรียกว่าพ่อขุน นัยสำคัญของการปกครองแบบนี้คือพ่อจะให้ความเมตตาต่อลูกซึ่งเป็นประชาชน ดังนั้น จึงมีความใกล้ชิดกันมากกว่าระบบกษัตริย์ที่เป็นสมมติเทพ ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าสุโขทัยเป็นเพียงรัฐเล็ก ๆ[๔๘] สำหรับอุดมการณ์ทางการเมืองและสังคมยึดหลักความคิดเรื่องธรรมราชา กษัตริย์เปรียบเสมือนพระพุทธเจ้าต้องปกครองตามหลักพุทธธรรม[๔๙]

---

[๔๘] ลิขิต ธีรเวคิน, **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๖.

[๔๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

การจัดระเบียบการปกครองมีการแบ่งเมืองเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นลงมาตามความสำคัญ โดยมีศูนย์อำนาจอยู่ที่กรุงสุโขทัย ดังนี้[๕๐]

(๑) ราชธานี คือ กรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางการบริหาร มีพ่อขุนหรือพระมหากษัตริย์มีอาญาสิทธิ์เด็ดขาดในแผ่นดิน มีอำนาจสิทธิ์ขาดไปถึงเมืองอุปราช เมืองลูกหลวง เมืองหน้าด่าน และหัวเมืองชั้นในที่เรียงรายอยู่รอบราชธานี และมีอำนาจที่จะสั่งการแก่เมืองพญามหานครด้วย

(๒) เมืองอุปราช เมืองลูกหลวง เมืองหน้าด่าน “เมืองอุปราช” เป็นเมืองที่ผู้จะดำรงตำแหน่งพ่อขุนต่อไปเมื่อพ่อขุนองค์ปัจจุบันสวรรคตลง เมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่านจะมีระยะการเดินทางจากราชธานีถึงได้ในเวลา ๒ วัน เมืองเหล่านี้หากเชื้อพระวงศ์ปกครองจะเรียกว่า “เมืองลูกหลวง” แต่หากปกครองโดยคนของราชการจะเรียกว่า “เมืองหน้าด่าน” เมืองทั้ง ๓ ประเภทนี้ มีฐานะ และหน้าที่อย่างเดียวกัน คือ เมื่อข้าศึกยกทัพมารุกรานจะต้องยันทัพรับข้าศึกปกป้องราชธานีไว้ก่อน แล้วรายงานมายังเมืองราชธานีเพื่อเตรียมต่อสู้ ในสมัยสุโขทัยมีเมืองหน้าด่าน คือ เมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) เมืองสองแคว (พิษณุโลก) เมือง ปากยม (พิจิตร) และเมืองนครชุม (กำแพงเพชร)

(๓) เมืองพระยามหานคร เมืองพระมหานครคือเมืองที่มีขนาดใหญ่อยู่ห่าง จากราชธานีออกไปโดยพลเมืองเป็นคนไทย อาจทรงตั้งเชื้อพระวงศ์ หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปเป็นพ่อเมือง หรือมีเจ้านายเชื้อสายกษัตริย์เป็นเจ้าเมืองเดิมปกครองอยู่และยอมขึ้นกับสุโขทัยแต่ต้องปฏิบัติตามบัญชาของพ่อขุนและส่งส่วยแก่สุโขทัย เมื่อมีศึกสงครามจะต้องส่งกองทัพ และเสบียงอาหารมาช่วยด้วย

(๔) เมืองประเทศราช คือ เมืองที่อยู่นอกราชอาณาจักร และมีพลเมืองเป็นคนต่างชาติ เมืองประเทศราชขึ้นกับพ่อขุนโดยพระบรมเดชานุภาพ มีความสัมพันธ์เพียงส่งเครื่องราชบรรณาการตามกำหนด และส่งทัพมาช่วยกรุงสุโขทัยรบตามคำสั่งของพ่อขุนเท่านั้น ส่วนการบริหารราชการภายในประเทศกรุงสุโขทัย ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว ยกเว้นกรณีจำเป็น

สุรศักดิ์ ชะมารัมย์[๕๑] กล่าวว่า อาณาจักรสุโขทัยมีการบริหารราชการที่เน้นหลักการของระบอบประชาธิปไตยได้แก่ หลักเสมอภาค หลักเสรีภาพ และหลักภราดรภาพ ยิ่งกว่านั้น ยังมีการใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องสำหรับการบริหารราชการ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยการถวายฎีกาที่พระมหากษัตริย์เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้ากราบบังคมทูลร้องทุกข์หรือร้องฎีกาต่อองค์ พระประมุขได้ทุกเมื่อโดยสั่นกระดิ่งที่แขวนไว้บริเวณประตูวัง

การปกครองสมัยสุโขทัยสะท้อนให้เห็นว่าเป็นรูปแบบที่อาศัยหลักการปกครองแบบครอบครัวแบบพ่อปกครองลูก เนื่องจากเป็นเพียงรัฐเล็ก ๆ การจัดระเบียบการปกครอง ประกอบด้วย ราชธานี เมืองอุปราช เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช อย่างไรก็ตาม การปกครองในยุคนี้

---

[๕๐] สายัณห์ อินนันใจ, **พัฒนาการเมืองการปกครองของไทย**, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔.

[๕๑] สุรศักดิ์ ชะมารัมย์, “ลักษณะโครงสร้างและหลักการบริหารราชการไทยในสมัยกรุงสุโขทัย”, **วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๕๕ - ๖๒.

ให้ความสำคัญกับหลักประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ประชนมีสิทธิในด้านต่าง ๆ และสามารถค้าขายได้อย่างเสรี

๒. การปกครองของไทยสมัยอยุธยา

อาณาจักรอยุธยาเปรียบเสมือนบิดาของกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะระบบการเมือง การปกครอง ความเชื่อทางคติพุทธ พราหมณ์ กฎหมาย การจัดระเบียบสังคม ฯลฯ ถ่ายทอดมาสู่ กรุงรัตนโกสินทร์ อยุธยาเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองในอดีตไม่เพียงเป็นแต่ในฐานะอาณาจักรของไทย แต่ยังเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองของภูมิภาคด้วย เป็นศูนย์กลางการค้าของภูมิภาค และมีประวัติศาสตร์ยาวนานถึง ๔๑๗ ปี[๕๒] การจัดระเบียบการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา อาจแบ่งได้ ๓ ช่วง ดังนี้[๕๓]

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น: การปกครองแบบจตุสดมภ์ การปกครองแบบจตุสดมภ์เป็นการปกครองที่เริ่มในสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยสมเด็จ พระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ มีองค์ประกอบ ที่สำคัญดังนี้

(๑) การปกครองส่วนกลาง มีเมืองราชธานี คือ กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ โดยมีเมืองหน้าด่านทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ ทิศเหนือ คือ เมืองลพบุรี ทิศใต้ คือ เมืองพระประแดง ทิศตะวันออก คือ เมืองนครนายก และทิศตะวันตก คือ เมืองสุพรรณบุรี เมืองหน้าด่านเหล่านี้จัดเป็นหัวเมืองชั้นในและยังมีฐานะเป็นมองลูกหลวงอีกด้วย โดยในเขตราชธานีมีเสนาบดี ๔ ตำแหน่ง ที่เรียกว่า “จตุสดมภ์” รับผิดชอบดูแลบริหารราชการแผ่นดินตามพระบรมราชโองการ ประกอบด้วย กรมเวียง มีหน้าที่ดูแลเมืองหลวงในทุกกิจการ ดูแลสถานที่สำคัญ รักษาความสงบในราชธานี มีกองตระเวนและศาลขึ้นอยู่ใต้การบังคับบัญชา มีศาลนครบาลสำหรับการพิพากษาคดีในพระนคร และดูแลเสภาพระนคร (เรือนจำ เสภาแปลว่าคุก)

กรมวัง มีหน้าที่บังคับกิจการในพระราชวัง ดูแลพระราชฐาน ควบคุมการรับจ่ายในวัง รับผิดชอบงานพระราชพิธี บังคับบัญชาคนในวังยกเว้นคนของกรมมหาดเล็ก กรมวังยังมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการยุติธรรม เพราะคติที่ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นของความยุติธรรมในสังคม กรมวังมีหน้าที่ดูแลศาลหลวง และการแต่งตั้งยกกระบัตรไปทำหน้าที่ดูและความยุติธรรมหรือเป็นหัวหน้าศาลในหัวเมือง

กรมคลัง มีหน้าที่หน้าที่ควบคุมรายรับ รายจ่าย มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการค้าสำเภาติดต่อการค้ากับต่างประเทศและดูแลรับรองคณะทูตจากต่างประเทศและควบคุมดูแลชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในอยุธยา

---

[๕๒] ลิขิต ธีรเวคิน, **การเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓.

[๕๓] ดนัย ไชยโยธา, **การเมืองและการปกครองของไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓.

กรมนา มีหน้าที่ดูแลที่ดิน รังวัด ถือทะเบียนที่ดิน ใบเหยียบย่ำ ตราจอง โฉนด คอยควบคุมการทำนา รวมสถิติน้ำฝน ต้นข้าวไว้กราบบังคมทูลเวลาเสด็จออกว่าราชการ หาพันธุ์ข้าว และควายให้ราษฎร รวมทั้งมีหน้าที่ในการจัดพระราชพิธีแรกนา ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่รับมาจากอินเดีย โดยพระยาพลเทพเป็นผู้ทำการแทนพระเจ้าแผ่นดิน กรมนามีศาลสำหรับตัดสอนคดีเกี่ยวกับที่นา สัตว์พาหนะกรมนายังมีหน้าที่ควบคุมกรมฉางหลวง คอยซื้อข้าวตลอดจนอาหาร สัตว์พาหนะ ของป่า งาช้าง หนังสัตว์ และมีหน้าที่เกณฑ์สัตว์พาหนะจากราษฎรในเวลามีศึกสงคราม

(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค เป็นการปกครองหัวเมืองที่อยู่นอกเขตราชธานี และมิใช่เมืองหน้าด่าน ส่วนกลางเปิดโอกาสให้หัวเมืองในภูมิภาคปกครองตนเองได้ หัวเมืองเหล่านี้ แบ่งออกเป็น

หัวเมืองชั้นใน เป็นเมืองที่อยู่ถัดจากเมืองหน้าด่านออกไป พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้านาย หรือขุนนางไปปกครองขึ้นตรงต่อเมืองหลวง เมืองหัวเมืองที่สำคัญ ได้แก่

ทิศเหนือ คือ เมืองพรหม เมืองอินทร์บุรี เมืองสิงห์บุรี

ทิศใต้ คือ เมืองเพชรบุรี

ทิศตะวันออก คือ เมืองปราจีนบุรี เมืองชลบุรี

ทิศตะวันตก คือ เมืองราชบุรี

หัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองพระยามหานคร เป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีคนไทยอาศัยอยู่ห่างไกลจากราชธานี มีเจ้าเมืองปกครอง อาจเป็นผู้สืบเชื้อสายจากเจ้าเมืองเดิมหรือเป็นผู้ที่ทางเมืองหลวงแต่งตั้งไปปกครอง หัวเมืองชั้นนอกมีหน่วยงานสำหรับควบคุมดูแลการบริหารเหมือนกับในเขตราชธานี หัวเมืองชั้นนอกที่สำคัญ ได้แก่

ทิศเหนือ คือ เมืองพิษณุโลก

ทิศใต้ คือ เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง

ทิศตะวันออก คือ เมืองนครราชสีมา เมืองจันทบุรี

ทิศตะวันตก คือ เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย

หัวเมืองประเทศราช เป็นเมืองที่อยู่ชายแดนของอาณาจักรอยุธยา ชาวเมือง เป็นคนต่างชาติต่างภาษา มีเจ้าเมืองเป็นเจ้านายของคนท้องถิ่น จัดการปกครองภายในด้วยตนเอง แต่ต้องแสดงตนว่าจงรักภักดีและยอมอ่อนน้อมในฐานะเป็นเมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราช โดยการ ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยา หัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ปกครองตนเองตามประเพณี วัฒนธรรมของตนเอง หัวเมืองประเทศราชเหล่านั้น ได้แก่ มะละกา ยะโฮร์ กัมพูชา และเชียงใหม่ เป็นต้น

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง: สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์ทรงครองราชย์สมบัติ เป็นเวลานาน

ที่สุดในบรรดาพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาคือ ๔๐ ปี (พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑) พระองค์ มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองการปกครอง และทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ดังนี้

(๑) การปกครองส่วนกลาง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๑ – ๒๐๐๖ รวม ๑๕ ปี การบริหารราชการแผ่นดินจึงมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาปี พ.ศ. ๒๐๐๖ ทรงย้ายไปประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก เป็นเวลา ๒๕ ปี ศูนย์กลาง การบริหารราชการแผ่นดินจึงย้ายไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลก เมืองพิษณุโลกจึงเป็นราชธานีของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ – ๒๐๓๑ ส่วนที่กรุงศรีอยุธยาพระองค์ทรงโปรดเกล้าให้สมเด็จพระราชาธิราชที่ ๓ ครองในฐานะเมืองลูกหลวง สำหรับการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนที่เกี่ยวกับการควบคุมกองต่าง ๆ และกำลังคนนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จำแนกหน้าที่และความรับผิดชอบการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนที่เกี่ยวกับการควบคุมกำลังคนในส่วนราชการต่าง ๆ ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ โดยมีอัครมหาเสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบบังคับบัญชา กล่าวคือ

ฝ่ายทหาร มีอัครมหาเสนาบดีตำแหน่ง “สมุหพระกลาโหม” มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชา ตรวจราชการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจการฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร

ฝ่ายพลเรือน มีอัครเสนาบดี ตำแหน่ง “สมุหนายก” มีอำนาจและหน้าที่บังคัญบัญชา ตรวจราชการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายพลเรือนทั้งหมด ควบคุมดูแลจตุสดมภ์ทั้ง ๔ ซึ่งเปลี่ยนชื่อจากเดิม ดังนี้

เวียง เรียกว่า นครบาล

วัง เรียกว่า ธรรมมาธิกรณ์

คลัง เรียกว่า โกษาธิบดี

นา เรียกว่า เกษตราธิการ

สำหรับเสนาบดีจตุสดมภ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงยศและราชทินนามใหม่ ดังนี้

ขุนเวียง เรียกว่า พระยายมราช

ขุนวัง เรียกว่า เจ้าพระยาธรรมาธิบดี

ขุนคลัง เรียกว่า พระยาธรรมราช หรือ โกษาธิบดี

ขุนนา เรียกว่า พระยาพลเทพ

(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเมืองหน้าด่านหรือเมืองลูกหลวง แล้วพระพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดการปกครองหัวเมืองในส่วนภูมิภาค ดังนี้

หัวเมืองชั้นใน เรียกว่า “เมืองจัตวา” โดยยกเลิกเมืองลูกหลวงที่มีมาแต่เดิม ผู้ครองเมืองเรียกว่า “ผู้รั้ง” ไม่เรียกว่าเจ้าเมือง ไม่มีอำนาจเด็ดขาด ต้องคอยรับคำสั่งจากราชธานี โดยใกล้ชิด หัว

เมืองชั้นใน เช่น เมืองราชบุรี เพชรบุรี ปราณบุรี สมุทรสงคราม นครชัยศรี สุพรรณบุรี ชัยนาท นครสวรรค์ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ปราจีนบุรี และนครนายก เป็นต้น

หัวเมืองชั้นนอก มีการกำหนดฐานะเป็นเมืองชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ตามลำดับความสำคัญและขนาดของเมืองนั้น ๆ การจัดการปกครองในหัวเมืองชั้นนอกจัดเหมือนในราชธานี ทุกประการ ตัวอย่างหัวเมืองชั้นนอก เช่น เมืองพิษณุโลก และเมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็น หัวเมืองชั้นเอก เมืองจันทบุรีเป็นเมืองชั้นโท และเมืองชุมพรเป็นเมืองชั้นตรี เป็นต้น

หัวเมืองประเทศราช หมายถึง หัวเมืองที่กรุงศรีอยุธยาใช้กำลังยึดครองไว้ได้ และหัวเมืองที่ยอมสวามิภักดิ์ หัวเมืองเหล่านี้คงมีเจ้าเมืองของตนเองปกครอง โดยทางเมืองหลวงไม่ยุ่งเกี่ยวในการปกครอง เพียงแต่ต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองและเครื่องบรรณาการมาถวายพระมหากษัตริย์ตามที่กรุงศรีอยุธยากำหนด และอาจเกณฑ์ผู้คนและสิ่งของเพื่อช่วยราชการที่ราชธานี ตามที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ไปถึงหัวเมืองเหล่านั้น

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย: แยกอำนาจเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ ในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑ - ๒๒๔๖) ได้ปรับปรุงการปกครอง โดยให้สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งกิจการทางด้านทหารและพลเรือนทั้งหมด และดูแลบังคับบัญชากรมต่าง ๆ ที่ขึ้นกับฝ่ายทหารในส่วนกลางด้วย ส่วนสมุหนายกบังคับบัญชา ในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งกิจการทางด้านทหารและพลเรือนทั้งหมด ขณะเดียวกันก็ดูและจตุสมดมภ์ ทั้ง ๔ ในส่วนกลางด้วย ส่วนพระโกษาธิบดีซึ่งเป็นเสนาบดีกรมคลัง นอกจากดูแลเกี่ยวกับรายได้ ของแผ่นดินและการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศแล้ว ยังต้องดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลตะวันออกทั้งกิจการทหารและพลเรือนอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป การจัดระเบียบการปกครองสมัยอยุทธยาแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ ได้แก่ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจัดการปกครองแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) การปกครองส่วนกลาง คือ เมืองราชธานี บริหารโดยแบ่งเป็นกรมเวียง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา และ(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางจัดการปกครองแบ่งเป็น ๒ ส่วน กล่าวคือ (๑) การปกครองส่วนกลาง บริหารโดยฝ่ายทหาร ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม มีอำนาจและหน้าที่บังคับบัญชา ตรวจราชการ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจการฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร และฝ่ายพลเรือน บริหารโดยตำแหน่ง สมุหนายก มีอำนาจและหน้าที่บังคัญบัญชา ตรวจราชการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายพลเรือนทั้งหมด ควบคุมดูแลจตุสดมภ์ทั้ง ๔ ได้แก่ นครบาล ธรรมมาธิกรณ์ โกษาธิบดี และเกษตราธิการ (๒) การปกครองส่วนภูมิภาค บริหารโดยแบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แยกอำนาจเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ โดยให้สมุหพระกลาโหมบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด และดูแลบังคับบัญชากรมต่าง ๆ ที่ขึ้นกับฝ่ายทหารในส่วนกลางด้วย ส่วนสมุหนายกบังคับบัญชา หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งทั้งหมด และจตุสมดมภ์ทั้ง ๔ ในส่วนกลางด้วย

๓. การปกครองของไทยสมัยกรุงธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรีเป็นยุคเปลี่ยนผ่านระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับอิทธิพลการเมืองการปกครองจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ

(๑) การปกครองส่วนกลาง กรุงธนบุรีเป็นศูนย์กลางทางปกครอง มีอัครเสนาบดี ที่สำคัญ ๒ ตำแหน่ง สมุหนายกเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน รับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งราชการฝ่ายทหารและพลเรือนในฐานะเจ้าเสนาบดีกรมมหาดไทย ส่วยยศและราชทินนามนั้นมีทั้ง “พระยายมราช” และ “เจ้าพระยาจักรี” กับ สมุหพระกลาโหม เป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารร่วมเป็นที่ปรึกษาข้อราชกิจของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ยศและราชทินนาม คือ “พระยายมราช” มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองใต้ให้ขึ้นกับพระยาโกษาธิบดีซึ่งว่าการกรมคลัง และดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ส่วนตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง ๔ คือ เวียง วัง คลัง และนา ยังคงมีอยู่ในเขตราชธานี

(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค และหัวเมืองต่าง ๆ แบ่งออกเป็น การปกครองหัวเมืองชั้นในและการปกครองหัวเมืองชั้นนอก การปกครองหัวเมืองชั้นใน คือ เมืองที่อยู่รายรอบราชธานีเป็นเมืองชั้นจัตวา มีผู้ปกครองซึ่งเรียกว่า “ผู้รั้งเมือง” และคณะกรมการเมืองคอยรับนโยบายและคำสั่งจากเสนาบดีจตุสดมภ์ในส่วนกลางโดยตรง ส่วนการปกครองหัวเมืองชั้นนอกซึ่งอยู่ห่างไกลจาก ราชธานี เรียกว่า “เมืองพระยามหานคร” มีเจ้าเมืองและคณะกรมการเมืองปกครอง มีจุตุสดมภ์เหมือนกับราชธานี มีเมืองใหญ่เมืองน้อยขึ้นตรงต่อเมืองพระยามหานคร หัวเมืองชั้นนอกแบ่งเป็น หัวเมืองชั้นนอกชั้นโท ตรี และชั้นจัตวา หัวเมืองพระยามหานคร นิยมแต่งตั้งให้ขุนนางข้าราชการที่มีความดีความชอบเป็นเจ้าเมืองปกครอง นอกจากนี้ ยังมีการยกฐานะเมืองเอกบางเมืองขึ้นเป็นเมืองประเทศราช เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น[๕๔]

การปกครองสมัยกรุงธนบุรีได้รับอิทธิพลการเมืองการปกครองจากสมัยอยุธยา โดยแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ การปกครองส่วนกลาง มีอัครเสนาบดีสมุหนายกรับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน กับสมุหพระกลาโหม เป็นที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองใต้ให้ขึ้นกับพระยาโกษาธิบดีซึ่งว่าการกรมคลัง ส่วนตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง ๔ ยังคงมีอยู่ในเขตราชธานี

๔. การปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์

การปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์อาจแบ่งออกเป็น ๒ ยุค คือ ยุคก่อนและหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังนี้

การปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการปกครองระบบราชาธิปไตยซึ่งระบบนี้มีผู้นำคนเดียวเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุด ประชาชนเป็นไพร่ ทาส ผู้นำ มีขุนนางจำนวนหนึ่งทำหน้าที่ด้านต่าง ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายเพื่อรับใช้และรักษาระบบราชาธิปไตยให้ดำรง

---

[๕๔] สายัณห์ อินนันใจ, **พัฒนาการเมืองการปกครองของไทย**, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔.

อยู่[๕๕] สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ฐานอำนาจเปลี่ยนไป ฐานอำนาจเริ่มเปลี่ยนจากการควบคุมกำลังคนไปเป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจอันได้มาจากการค้า ความจริงแล้วการเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาและมีส่วนทำให้อาณาจักรอยุธยาล่มสลาย การเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมืองเป็นผลมาจากพลวัตทางการค้าที่กรุงรัตนโกสิทร์ยุคต้นดำเนิน กับรัฐอื่น ๆ ที่เด่นที่สุดคือการค้ากับจีน และการค้าเป็นปัจจัยเสริมกระบวนการสร้างชาติด้วย[๕๖]

กรุงรัตนโกสินทร์ถูกสร้างขึ้นโดยมีเจตนาให้ใหญ่โตรุ่งเรืองเท่ากรุงศรีอยุธยา แบบแผนการปกครองการบริหารก็พยายามรื้อฟื้นจากอยุธยาจึงพยายามรวบรวมกฎหมายที่กระจาย อยู่ตามเมืองต่าง ๆ เพราะที่อยุธยาถูกข้าศึกเผาหมด ผลสุดท้ายก็ออกมาเป็น “กฎหมายตราสามดวง” สะท้อนให้เห็นว่า อยุธยากลายเป็นรูปแบบและราชอาณาจักรในอุดมคติ ในทางสังคมมีการลดเวลาเข้าเวรของไพร่หลวงและไพร่สมจาก ๖ เดือน มาเป็น ๔ เดือน เพื่อเปิดโอกาสให้ทำงานให้รัฐ ๑ เดือน ทำงานให้นาย และทำมาหากิน ๑ เดือน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้ลดการทำงานราชการของไพร่หลวงจาก ๔ เดือน เหลือ ๓ เดือน[๕๗]

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร[๕๘] ระบุว่า สิ่งใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ กษัตริย์ เป็นอันดับแรกของผู้เสมอกัน (primus inter pares) หมายความว่า มีอำนาจมากกว่าตระกูลขุนนางใหญ่ไม่มากนัก ลักษณะเด่นบางประการซึ่งเคยเป็นเฉพาะของกษัตริย์ ขณะนั้นขุนนางใหญ่อื่นก็มีได้ เช่น มีคณะละครของตนเองได้ซึ่งในสมัยก่อนพระราชวงศ์เท่านั้นที่จะมีได้ ผ้าและเครื่องแต่กายบางประเภทที่เคยสงวนไว้เฉพาะพระราชวงศ์ ถูกเลียนแบบกระจายไปในบรรดาขุนนางอย่างกว้างขวาง ละครที่แสดงทั่วไปถึงกับเลียนแบบฉลองพระองค์ และพระราชกฤษฎีกาที่เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์จนกระทั่งต้องมีกฎหมายห้าม

นับตั้งแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา และแนวคิด ของตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยอย่างมากอันมีสาเหตุมาจากการเปิดประเทศ และสนับสนุนให้คนไทยศึกษาศิลปวิทยาการทางตะวันตก รวมถึงการส่งนักศึกษาไทยไปศึกษายังประเทศตะวันตกจากกระแสอารยธรรมและความคิดที่แตกต่างเป็นผลให้ความเชื่อความศรัทธาในลัทธิเทวสิทธิและระบอบการปกครองรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกกัดเซาะ และได้รับผลกระทบ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และในรัชสมัยพระบามสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช เสด็จขึ้นครองราชตั้งแต่พระชนมายุเพียง ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๑๑) จึงต้องแต่งตั้งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็น

---

[๕๕] ธเนศวร์ เจริญเมือง, **๑๐๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๒๕๔๐**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๘), หน้า ๘๒.

[๕๖] ลิขิต ธีรเวคิน, **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**, หน้า ๘๐.

[๕๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

[๕๘] คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗), หน้า ๙๕.

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกอบกับมีภัยคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก จึงต้องยอมทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบจนสูญเสียดินแดนบางส่วนของประเทศ[๕๙]

ขณะที่ด้านการเมืองก็มีปัญหาตลอดเวลาโดยเฉพาะในช่วงต้นรัชกาล เพราะอำนาจทางการเมืองมิได้รวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรับเปลี่ยนระบบการปกครองจากระบบเวียง วัง คลัง นา ให้เป็นระบบกระทรวงที่ทำงานเฉพาะด้าน รวมทั้งหมด ๑๒ กระทรวง นอกจากนั้น ยังทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์[๖๐] การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้ประโยชน์จากแนวคิดเรื่องความทันสมัยของตะวันตกในการสร้างโครงสร้างอำนาจแบบใหม่ขึ้นจากระบบราชการแบบอาณานิคมในประเทศเพื่อนบ้าน และลดอำนาจขุนนางโดยการเลิกทาสซึ่งมีผลต่อการจำกัดสถานะและความมั่งคั่งของขุนนางภายใต้ระบบศักดินา[๖๑]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเสด็จไปศึกษาต่างประเทศระยะเวลาหลายปี เห็นความสำคัญของความรู้ ความคิด และประสบการณ์ของพลเมืองที่จะเป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย จึงทรงเห็นชอบให้ออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. ๒๔๖๔ เพื่อให้ชาวไทยทุกคนได้เรียนถึงชั้นปีที่ ๔ เป็นอย่างน้อย เพราะการศึกษาภาคบังคับเป็นเงื่อนไขสำคัญของการขยายสิทธิการเลือกตั้งแก่พลเมืองซึ่งพระองค์เห็นตัวอย่างจากประวัติการศึกษาและการเมืองของอังกฤษในช่วง ค.ศ. ๒๘๗๐ – ๑๘๗๑ นอกจากนั้น ยังทรงจัดตั้งโรงเรียนวชิราวุฒิ เพื่อฝึกวินัย ความสามัคคี เชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ จัดตั้งกองลูกเสือป่าและทดลองตั้งดุสิตธานี เพื่อทดลองการปกครองแบบรัฐสภา[๖๒]

ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มมีการวิจารณ์ระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชแต่ก็ยังเป็นเรื่องของคนกลุ่มน้อย ความไม่พอใจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาจากไม่สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดจากพฤติกรรมของเจ้านายและขุนนางบางคน นอกจากนี้ ยังมีความคิดทางตะวันตกที่เริ่มเข้ามาสู่ผู้มีการศึกษาโดยเฉพาะผู้จบการศึกษาจากต่างประเทศ ปัญหาที่ใหญ่ที่สุด คือ ความต้องการมีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง มีคนจำนวนหนึ่งเห็นว่าไม่สามารถตอบโต้กับการท้าทายของการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นในที่สุดเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ ก็มีนายทหารระดับล่างส่วนหนึ่งมีแผนการก่อกบฏขึ้น แต่ถูกจับได้เสียก่อน เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐ ถือเป็นความพยายาม

---

[๕๙] จักษ์ พันธ์ชูเพชร, **การเมืองการปกครองไทย: จากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ**, (ปทุมธานี: บริษัท มายด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕๔.

[๖๐] วิชัย ตันศิริ, **วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๙๒.

[๖๑] ปวิน ชัชวาลพงศ์พันธ์, **ชาติพลาสติก: ความสัมพันธ์ไทย-พม่า ผ่าน "ความเป็นไทย"**, (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๑), หน้า ๔๒.

[๖๒] วิชัย ตันศิริ, **วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย**, หน้า ๒๒.

ปฏิวัติทางการเมืองครั้งแรกในสยาม[๖๓] ปัจจัยที่เป็นต้นเหตุให้นายทหารกลุ่มนี้คบคิดจะเปลี่ยนแปลงมี ๕ ประการ คือ[๖๔]

(๑) การขยายตัวของระบบราชการ โดยเฉพาะกองทัพทำให้เกิดปัญหาของการอุดตันในตำแหน่งที่มีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับการมีข้อได้เปรียบของเชื้อพระวงศ์ ทำให้คนที่ได้รับการศึกษาและเป็นข้าราชการเกิดความรู้สึกว่าโอกาสถูกปิดกั้น และมีความรู้สึกว่ามีความไม่เป็นธรรม

(๒) การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีความใกล้ชิดกับข้าราชการมากขึ้น ทำให้ข้าราชการมีความหวาดกลัวพระราชอำนาจน้อย ความใกล้ชิดมีผลทำให้ความรู้สึกว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพหมดไป

(๓) การเปิดเสรีทางความคิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีการเปิด ให้มีหนังสือพิมพ์ที่สามารถวิจารย์ระบบการปกครองได้อย่างเสรี ทำให้เกิดข้อวิจารณ์ระบอบ และชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของระบอบมากขึ้น

(๔) ความไม่พอใจของทหารที่มีการจัดตั้งกองเสือป่าขึ้น และกรณีการวิวาทระหว่างทหารกับมหาดเล็ก ทำให้ทหารที่รับการลงโทษเกิดความไม่พอใจ

(๕) ความคิดเรื่องประชาธิปไตยและการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์เริ่มแพร่หลายในหมู่คนที่มีการศึกษาและนำไปสู่การรวมกลุ่ม และคบคิดล้มล้างระบอบในที่สุด

หลังจากนั้นเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เกิดการปฏิวัติโดยคณะผู้นำ คือ ผู้ที่เคยเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศสและอังกฤษ การปฏิวัติครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญมากในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา

๕. การปกครองของไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ประเทศไทยได้ยึดหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขในระบบรัฐสภาจวบจนปัจจุบัน โดยระบอบ การปกครองนี้ มีส่วนสำคัญที่ทำให้การบริหารราชการแผ่นดินจำต้องมีคณะบุคคลขึ้นมารับผิดชอบ มีบุคคลหนึ่งทำหน้าที่หัวหน้าคณะผู้บริหาร ที่พร้อมจะถูกควบคุม ตรวจสอบ และถ่วงดุลการใช้อำนาจทางการบริหารจากรัฐสภา ตามแนวคิดอำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดที่ใช้ในการปกครองประเทศเป็นของปวงชนที่แต่ละฝ่ายต่างมีความเป็นอิสระในการใช้อำนาจของตนเอง แต่ยังมีการควบคุมและถ่วงดุลซึ่งกันและกัน

---

[๖๓] ณัฐพล ใจจริง, **สยามบน "ทางสองแพร่ง" : หนึ่งศตวรรษของความพยายามปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๖), หน้า ๓๖.

[๖๔] ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ปาฐกฐานำคณะ ร.ศ. ๑๓๐ กับคณะราษฎร**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕.

นับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน กลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มมวลชนที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยม และกลุ่มมวลชน ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง ในส่วนของกลุ่มอนุรักษ์นิยมนั้นจะประกอบไปด้วย ๒ กลุ่มคือ กลุ่มสี่เสาเทเวศร์ และกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย และส่วนของกลุ่มมวลชน ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองจะประกอบไปด้วย ๒ กลุ่มเช่นกันคือ กลุ่มซอยราชครู และกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ ทำให้ทราบว่าแนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจขึ้น จากเดิมที่เคยอยู่ในมือของชนชั้นนำทางสังคม ได้เปลี่ยนผ่านมาอยู่ในมือของชนชั้นกลาง และชนชั้นใต้ปกครองมากยิ่งขึ้น ประชาชนต่างเริ่มรับรู้สิทธิเสรีภาพของตนเองมากกว่าในยุคอดีต อุดมการณ์ จารีตนิยมกำลังถูกท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์ แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม สังคมการเมืองของไทยก็ยังคงอยู่ในยุคของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย ที่แท้จริง[๖๕]

สำหรับการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของไทยในปัจจุบัน พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ แบ่งการบริหารราชการออกเป็น ๓ ส่วน คือ

(๑) การบริหารราชการส่วนกลาง ใช้หลักการรวมอำนาจ คือให้อำนาจการบังคับบัญชาและการวินิจฉัยสั่งการขั้นสูงสุดอยู่ในส่วนกลาง โดยแบ่งหน่วยงานออกเป็น กระทรวง ทบวง กรม (รวมทั้งหน่วยงานที่มีชื่อเรียกอย่างอื่นที่มีฐานะเป็นกรม) หน่วยงานเหล่านี้ปกติจะตั้งอยู่ ในส่วนกลาง คือ กรุงเทพมหานครอันเป็นเมืองหลวง และศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน ของรัฐบาล

(๒) การบริหารราชการส่วนภูมิภาค ใช้หลักการแบ่งอำนาจ คือราชการส่วนกลาง เป็นเจ้าของอำนาจ แล้วแบ่งอำนาจการบังคับบัญชา และการวินิจฉัยสั่งการให้แก่ภูมิภาคนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน เป็นการลดขั้นตอนต่าง ๆ ลง และการปฏิบัติของภูมิภาคนั้นจะต้องให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้ จะต้องไม่ขัดต่อนโยบายของส่วนกลางหรือของรัฐบาลหรือตัวบทกฎหมายของประเทศ ซึ่งอำนาจ ที่แบ่งให้นั้นจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความพอใจของส่วนกลาง และส่วนกลางแต่ละหน่วยก็แบ่งให้อาจไม่เท่ากัน และอำนาจที่แบ่งให้ไปนั้น ราชการบริหารส่วนกลางอาจจะเรียกกลับคืนเมื่อใดก็ได้ การบริหารราชการส่วนภูมิภาค มี ๕ ระดับ คือ ๑) จังหวัด ๒) อำเภอ ๓) กิ่งอำเภอ ๔) ตำบล และ ๕) หมู่บ้าน โดยกิ่งอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เป็นราชการบริหารส่วนภูมิภาคโดยอนุโลม ทั้งนี้ก็เพราะในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินได้กำหนดการบริหารส่วนภูมิภาคไว้เพียง ๒ ระดับ คือ จังหวัดและอำเภอ แล้วได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๖๘ อีกว่า “การปกครองอำเภอ นอกจากที่ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติ ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการปกครองท้องที่”

(๓) การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ใช้หลักการกระจายอำนาจ คือ ส่วนกลางได้โอนมอบอำนาจระดับหนึ่งไปให้ประชาชนในท้องถิ่นไปดำเนินการปกครองตนเองอย่างอิสระ แต่ทั้งนี้จะต้องไม่

---

[๖๕] นรพัชร เสาธงทอง, “ประชาธิปไตยแบบไทย”, **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร**, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๕๘): ๘๙ - ๙๕.

ขัดต่อกฎหมายของประเทศหรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน กิจกรรมที่ท้องถิ่นทำได้ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการพัฒนา และที่ว่า “ปกครองตนเองอย่างอิสระ” นั้น หมายถึงมีอิสระในการตัดสินใจต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาหรือการเสริมสร้างสนับสนุนกิจกรรมของท้องถิ่น เช่น ออกข้อบังคับหรือระเบียบต่าง ๆ มาบังคับประชาชนในเขตการปกครองของตนได้ โดยไม่ขัดต่อกฎหมาย ปัจจุบันการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นมี ๕ รูปแบบ ได้แก่ ๑) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ๒) เทศบาล ๓) องค์การบริหารส่วนตำบล ๔) กรุงเทพมหานคร และ ๕) เมืองพัทยา

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการด้านการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่ใช้ระบบพ่อปกครองลูก สมัยอยุธยาเปรียบพระมหากษัตริย์ดังสมมุติเทพ จนถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ แนวคิดดังกล่าวยังคงมีอิทธิพลจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การปกครองของไทยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมในยุคหนึ่ง ๆ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

๒.๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ

หลายศตวรรษที่ผ่านมาไม่มีประเทศที่พัฒนาแล้วประเทศใดเลยที่รัฐบาลกลางไม่กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น หรือท้องถิ่นของประเทศนั้นอ่อนแอ[๖๖] การกระจายอำนาจ (Decentralization) เป็นหลักการที่ใช้ในการจัดระเบียบการปกครองของประเทศซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องกระจายการบริหารการพัฒนาจากส่วนกลางไปสู่ประชาชน ถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจแก้ปัญหา รวมไปถึงการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง เป็นการกระจายจากส่วนกลางให้กับท้องถิ่นในสิ่งต่อไปนี้[๖๗]

๑. หน้าที่ เป็นการกระจายหน้าที่ที่เป็นประโยชน์โดยตรงกับท้องถิ่นให้ท้องถิ่นรับผิดชอบดำเนินการเอง

๒. อำนาจการตัดสินใจ เป็นการกระจายอำนาจการตัดสินใจดำเนินการตามหน้าที่ที่ส่วนกลางกระจายไปให้ท้องถิ่นดำเนินการ

๓. ทรัพยากรการบริหาร เป็นการกระจายบุคลากร งบประมาณ เทคโนโลยีที่เหมาะสมให้กับท้องถิ่น

๔. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ เป็นการกระจายอำนาจความรับผิดชอบต่อภารกิจที่รัฐ กับผู้บริหารท้องถิ่น และประชาชนร่วมกันรับผิดชอบ

๕. ความพร้อม เป็นการกระจายความพร้อมที่มีอยู่ในส่วนกลางให้กับท้องถิ่น เพื่อสร้างขีดความสามารถให้แก่ท้องถิ่นเป็นการทำให้ท้อองถิ่นมีความเข้มแข็งสามารถบริหารจัดการท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

---

[๖๖] ธเนศวร์ เจริญเมือง, **๑๐๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๒๕๔๐**, หน้า ๑๙.

[๖๗] โกวิทย์ พวงงาม, **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓.

จะเห็นได้ว่าแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการกระจายอำนาจมีความจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าที่ครอบคลุมทุกพื้นที่ เป็นการสร้างความเท่าเทียมด้านโอกาสของการพัฒนา ขณะเดียวกันก็อยู่บนพื้นฐานของบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

๑. ความหมายของการกระจายอำนาจ

นักวิชาการให้ความหมายการกระจายอำนาจแตกต่างกันมากแต่ส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า การกระจายอำนาจภายในรัฐเกี่ยวข้องกับการถ่ายโอนอำนาจหน้าที่เพื่อให้บริการบางอย่างแก่ประชาชนจากบุคคลหรือหน่วยงานของรัฐบาลกลางไปยัง คนอื่นที่ใกล้ชิดกับประชาชนที่รับบริการมากกว่า ฐานความคิดของการถ่ายโอนอำนาจมี ๒ ด้าน ได้แก่ (๑) เขตแดน (territorial) ซึ่งเป็นฐานของการกำหนดอำนาจหน้าที่ในระดับล่างตามลำดับชั้นของเขตแดนและความใกล้ชิดระหว่าง ผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ และ(๒) หน้าที่ (functionally) เป็นการถ่ายโอนอำนาจให้แก่หน่วยงาน ที่ทำหน้าที่เฉพาะ[๖๘]

ลิขิต ธีรเวคิน[๖๙] ให้ความหมายการกระจายอำนาจ คือ การมอบอำนาจ การปกครองให้คนในท้องถิ่นโดยมีอิสระในการ ปกครองตนเอง การบริหารท้องถิ่นมีงบประมาณ ของตนเอง มีเจ้าหน้าที่ของตนเอง และมีฐานะ เป็นนิติบุคคล แต่เนื่องจากการรวมอำนาจอย่างเกินขนาดและการเติบโตของสถาบันการรวมอำนาจ ซึ่งได้แก่กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงอื่น ๆ ทำให้การกระจายอำนาจดำเนินไปได้อย่างไม่ สมบูรณ์ด้วยเหตุผลจากการขวางกั้นจากรัฐบาลกลาง ในรูปของการบริหารราชการส่วนภูมิภาคและ ด้วยความไร้สำนึกและความพร้อมเพรียงจากท้องถิ่น ซึ่งเกิดจากการขาดโอกาสฝึกฝนเรียนรู้การ ปกครองตนเองอันเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างรัฐชาติตามที่ได้กล่าวมา

โกวิทย์ พวงงาม[๗๐] สรุปว่า การกระจายอำนาจ เป็นการกระจายและมอบอำนาจในการตัดสินใจ และความรับผิดชอบบางส่วนให้แก่องค์กรอื่น ๆ ซึ่งในที่นี้หมายถึง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนกลางจึงหมดซึ่งภาระหน้าที่ความรับผิดชอบที่มอบให้แก่องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นนั้น ดังนั้นอำนาจในการตัดสินใจ การบริหารงานบุคลากรหรือหน่วยงานจึงเป็นอิสระไม่ได้ถูกควบคุมตามสายบังคับบัญชาจากส่วนกลางหรือรัฐบาล และต้องเป็นไปตามเจตนารมณ์ ของประชาชนในท้องถิ่นนั้นด้วย โดยผ่านตัวบทกฎหมายที่ได้กำหนดไว้ (Legistrative Control)

---

[๖๘] เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, **นโยบายสาธารณะ**, (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๘๒.

[๖๙] ลิขิต ธีรเวคิน, **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**, หน้า ๙๖.

[๗๐] โกวิทย์ พวงงาม, **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**, หน้า ๘๒.

ติน ปรัชญพฤทธิ์[๗๑] อธิบายความหมายของคำว่า การกระจายอำนาจ (decentralization) ไว้ว่าเป็นการขยายและมอบหมายให้หน่วยที่เล็กลงไปเป็นผู้ดำเนินงานหรือตัดสินใจแทนสำนักงานใหญ่ การกระจายอำนาจแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) การลดความแออัดของงานที่สำนักงานใหญ่ หรือ deconcentration ซึ่งหมายถึงการที่สำนักงานใหญ่มอบหมายให้หน่วยย่อยเป็นผู้ดำเนินงาน หรือตัดสินใจแทน แต่อำนาจในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายอยู่ที่สำนักงานใหญ่

(๒) การดำเนินงานหรือการตัดสินใจตกเป็นของหน่วยงานย่อย หรือ denolution ซึ่งหมายถึง การที่หน่วยย่อยสามารถตัดสินใจดำเนินงานได้เอง โดยไม่ต้องขออนุญาตหรือถูกทักท้วงจากสำนักงานใหญ่

จากความหมายของการกระจายอำนาจที่กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า การกระจายอำนาจเป็นการมอบภารกิจและอำนาจตัดสินใจแก่หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง เพื่อให้ภารกิจมีประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น และส่วนใหญ่การมอบอำนาจเป็นการมอบทรัพยากรด้านการบริหารที่จำเป็น ได้แก่ อำนาจการบริหารคน งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์สำหรับดำเนินการ และกระบวนการจัดการ

๒. ความสำคัญของการกระจายอำนาจ

การกระจายอำนาจทางการปกครองท้องถิ่นเป็นกลไกที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ของประชาชน และเป็นการฝึกให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักในคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยอย่างดีที่สุด เพราะเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวประชาชน สามารถสัมผัสได้โดยตรง และเป็นกลไกที่ส่งเสริมให้การบริหารงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จะเห็นได้ว่า การกระจายอำนาจทางการปกครองส่วนท้องถิ่น ช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาท้องถิ่นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม การกระจายอำนาจการปกครองจึงมีความสำคัญต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย[๗๒]

การกระจายอำนาจการปกครองมีความสำคัญในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะขอแยกกล่าวในประเด็นใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือ[๗๓]

(๑) การกระจายอำนาจเป็นรากแก้วของระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะประชาธิปไตยต้องประกอบด้วยโครงสร้างเบื้องบนระดับชาติและโครงสร้างฐานคือระดับท้องถิ่น การเน้นแต่การพัฒนาโครงสร้างเบื้องบนระดับชาติ เช่น รัฐธรรมนูญ สภานิติบัญญัติ การเลือกตั้ง ฯลฯ

---

[๗๑] ติน ปรัชญพฤทธิ์, **รัฐประศาสนศาสตร์เปรียบเทียบ: เครื่องมือใน การบริหารประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๓.

[๗๒] โกวิทย์ พวงงาม, **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**, หน้า ๖๓.

[๗๓] ลิขิต ธีรเวคิน, **การเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓.

โดยไม่ได้คำนึงถึงพื้นฐานเบื้องล่างซึ่งได้แก่ ความตื่นตัวทางการเมือง ความสามารถและโอกาสในการปกครองตนเอง ก็เท่ากับพยายามพัฒนาในลักษณะหัวโตตัวลีบ กล่าวคือ การปกครองตนเองในรูปแบบของการปกครองท้องถิ่นอย่างแท้จริง หรือการกระจายอำนาจในระดับต่ำสุด คือ รากแก้วซึ่งเป็นฐานเสริมสำคัญยิ่งของการพัฒนาระบบการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย ความล้มเหลวของระบบประชาธิปไตยในประเทศไทยมีหลายองค์ประกอบ แต่องค์ประกอบสำคัญยิ่งยวดอันหนึ่ง ก็คือ การขาดพื้นที่ในท้องถิ่น

(๒) การกระจายอำนาจยังมีความสำคัญอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจและสังคมในแง่ การพัฒนา ชนบท การพัฒนาชนบทกำลังเป็นนโยบายที่เน้นหนักและมีการรณรงค์กันมาก การพัฒนาชนบท มีเหตุผลจากทางปรัชญาการปกครองในแง่การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรมมากขึ้น และมีผลมาจากความเชื่อที่ว่า การปฏิวัติในรูปแบบที่ว่าป่าล้อมบ้าน บ้านล้อมเมือง หรือชนบทล้อมมหานครนั้นมีเงื่อนไขสำคัญ คือ ความยากจนในชนบท ถ้าชนบทมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น เงื่อนไขสำคัญในการปฏิวัติก็จะหมดไป

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาชนบทในรูปของโครงการต่าง ๆ เช่น เงินผัน กสช. ฯลฯ นั้น มีอุปสรรคต่าง ๆ หลายประการ ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การมีส่วนร่วมจากประชาชนในท้องถิ่นอย่างเต็มที่ การพัฒนาชนบทที่จะให้สัมฤทธิผลนั้น จำเป็นต้องมีความคิดริเริ่มช่วยตนเองจากท้องถิ่น และต้องเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ มีส่วนร่วมมือร่วมแรงกัน และลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโครงสร้างการปกครองตนเองในลักษณะที่มีความอิสระพอสมควร ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วย การกระจายอำนาจอย่างแท้จริงเท่านั้น หากไม่มีการกระจายอำนาจให้เกิดการปกครองตนเอง อย่างมีอิสระ การพัฒนาชนบทก็จะเป็นไปลักษณะหยิบยื่นยัดใส่หรือกึ่งหยิบยื่นยัดใส่ ซึ่งผลที่ตามมา ก็คืออาจสร้างความคาดหวังว่าทุกปีจะมี “ลาภลอย” ลักษณะดังกล่าวแทนที่จะเป็นผลดีต่อท้องถิ่น กลับสร้างความเหลื่อมล้ำ การฉ้อราษฎร์บังหลวง หรือการพัฒนาจิตใจแบบพึ่งพาไม่ยอมช่วยตนเอง อันเป็นผลในทางลบกับระบบประชาธิปไตย ดังนั้น การกระจายอำนาจจึงไม่เพียงแต่เป็นการปูพื้นฐานการพัฒนาระบบประชาธิปไตยเท่านั้น แต่ยังมีความจำเป็นสำหรับการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีความสำคัญในทางเศรษฐกิจและทางสังคมในแง่การสร้างรายได้ ความเจริญในด้านต่าง ๆ ในท้องถิ่น

๓. รูปแบบของการกระจายอำนาจ

ตามหลักของการกระจายอำนาจทางการปกครอง (Decentralization) คือ การจัดระเบียบการปกครองซึ่งรัฐ หรือส่วนกลางมอบอำนาจหน้าที่ในการจัดทำบริการสาธารณะบางอย่างซึ่งเดิมราชการบริหารส่วนกลางเป็นผู้ดำเนินงานอยู่ในท้องถิ่นให้ท้องถิ่นรับไปดำเนินการ ด้วยงบประมาณและเจ้าหน้าที่ของท้องถิ่น โดยราชการบริหารส่วนกลางเพียงแต่กำกับดูแลเท่านั้น ไม่ได้เข้าไปบังคับบัญชาสั่งการ ซึ่งสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทยนั้น เป็นที่ทราบและเข้าใจเป็นอย่างดีว่า สามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบทั่วไป และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ คือ กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบทั่วไป คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จัดตั้งขึ้น โดยมีลักษณะหรือองค์ประกอบที่มีความคล้ายคลึงกันทั่วประเทศ แต่ทั้งนี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

รูปแบบทั่วไปอาจจะมีหลายประเภทก็ได้ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบทั่วไปของประเทศไทยจะมีอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภท ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล (นคร/เมือง/ตำบล) และองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งแต่ละประเภทจะมีการกำหนดลักษณะหรือองค์ประกอบให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ คือ จะมีกฎหมายกำหนดวิธีการในการจัดตั้ง รูปแบบการบริหารจัดการ อำนาจหน้าที่ วิธีการในการจัดทำบริการสาธารณะ การบริหารงานบุคคล การคลังและงบประมาณ เป็นแบบแผนเดียวกันทั่วประเทศ (สมคิด เลิศไพฑูรย์)

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีลักษณะหรือองค์ประกอบบางประการแตกต่างไปจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่ว ๆ ไป ความแตกต่างนี้ สืบเนื่องมาจากลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นนั้น ๆ เอง เช่น เป็นท้องถิ่นที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจมาก เป็นท้องถิ่นที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น หรือเป็นท้องถิ่นที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก เป็นต้น โดยลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นนั้นทำให้การใช้รูปแบบการบริหารจัดการแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วไปไม่เหมาะสม ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการ ของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงต้องมีการคิดค้นหารูปแบบการจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการดังกล่าว (สมคิด เลิศไพฑูรย์)องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษในประเทศไทย คือ กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา

๒.๒.๓ ความหมายและความสำคัญของการปกครองท้องถิ่น

การอธิบายความหมาย และความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นมีนักวิชาการหลายท่านกล่าวไว้จึงนำเสนอบางส่วนที่สำคัญ ดังนี้

๑. ความหมายของการปกครองท้องถิ่น

การปกครองท้องถิ่นคือ ระบบบริหารและจัดการสาธารณะและทรัพยากรต่าง ๆ ของท้องถิ่นที่หนึ่งภายในรัฐหนึ่ง เป็นท้องที่อันมีขอบเขตชัดเจนภายในรัฐนั้น มีฐานะเป็นนิติบุคคล มีโครงสร้างด้านอำนาจและหน้าที่กำหนดโดยกฎหมายทั่วไป และ/หรือกฎหมายพิเศษ[๗๔] เป็นการให้ราษฎรมีอำนาจปกครองตนเอง ตัดสินใจเลือกผู้บริหารท้องถิ่น ของตนเองและตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นสาธารณะของท้องถิ่นด้วยตนเอง[๗๕]

ชวลิต สละ[๗๖] สรุปความหมายของการปกครองท้องถิ่น ดังนี้

(๑) การปกครองของชุมชนหนึ่งซึ่งชุมชนเหล่านั้นอาจมีความแตกต่างกันในด้าน ความเจริญ จำนวนประชากรหรือขนาดของพื้นที่

---

[๗๔] ธเนศวร์ เจริญเมือง, **๑๐๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๒๕๔๐**, หน้า ๒๗.

[๗๕] สนิท จรอนันต์, **ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุขุมและบุตร จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๓.

[๗๖] ชวลิต สละ, **ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๗.

(๒) หน่วยการปกครองท้องถิ่นจะต้องมีอำนาจอิสระ (Autonomy) ในการปฏิบัติหน้าที่ตามความเหมาะสม กล่าวคือ อำนาจของหน่วยการปกครองท้องถิ่นจะต้องมีขอบเขตพอสมควร เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยการปกครองท้องถิ่นอย่างแท้จริง หากมีอำนาจมากเกินไปไม่มีขอบเขต หน่วยการปกครองท้องถิ่นนั้นก็จะกลายเป็นรัฐอธิปไตยเอง เป็นผลเสียต่อความมั่นคงของรัฐบาล อำนาจของท้องถิ่นนี้มีขอบเขตที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะความเจริญ และความสามารถของประชาชนในท้องถิ่นนั้นเป็นสำคัญ รวมทั้งนโยบายของรัฐบาลในการพิจารณาการกระจายอำนาจให้หน่วยการปกครองท้องถิ่นระดับใดจึงจะเหมาะสม

(๓) หน่วยการปกครองท้องถิ่นจะต้องมีสิทธิตามกฎหมาย (Legal Rights) ที่จะดำเนินการปกครองตนเอง สิทธิตามกฎหมายแบ่งเป็น ๒ ประเภทกล่าว คือ ประเภทแรก หน่วย การปกครองท้องถิ่นมีสิทธิตรากฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการบริหารตามหน้าที่และเพื่อใช้บังคับประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เทศบัญญัติ ข้อบัญญัติจังหวัด และประเภทที่สอง สิทธิที่เป็นหลักในการดำเนินการบริหารท้องถิ่น คือ อำนาจ ในการกำหนดงบประมาณเพื่อบริหารกิจการตามอำนาจหน้าที่ของหน่วยการปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ

(๔) มีองค์กรที่จำเป็นในการบริหารและการปกครองตนเอง องค์กรที่จำเป็นแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ องค์กรฝ่ายบริหารและองค์กรฝ่ายนิติบัญญัติ

(๕) ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น จากแนวคิดที่ว่าประชาชน ในท้องถิ่นเท่านั้นที่จะรู้ปัญหาและวิธีการแก้ไขของตนเองอย่างแท้จริง หน่วย การปกครองท้องถิ่น จึงจำเป็นต้องมีคนในท้องถิ่นมาบริหารงานเพื่อให้สมเจตนารมณ์และความต้องการของชุมชน และอยู่ภายใต้การควบคุมของประชาชนในท้องถิ่น นอกจากนั้น ยังเป็นการฝึกให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้าใจในระบบและกลไกของประชาธิปไตยอย่างแท้จริงอีกด้วย

โกวิทย์ พวงงาม[๗๗] ระบุคำว่า “ท้องถิ่น” โดยความหมายของคนทั่วไป มักหมายถึง พื้นที่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ และชุมชนดังกล่าวมีการจัดโครงสร้างระบบ การปกครองอย่างเป็นทางการ ซึ่งในที่นี้ได้แก่ หน่วยการปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ และสะท้อนความหมายของท้องถิ่น ๒ ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง ท้องถิ่นในลักษณะพื้นที่ของชุมชน ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคน ในชุมชนบนพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ซึ่งปฏิสัมพันธ์ไม่เกิดขึ้นเพียงเฉพาะคนในชุมชนเท่านั้น หากแต่ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่ด้วย ดังนั้น ท้องถิ่นในลักษณะนี้จึงยึดโดยเอาคนในชุมชนให้มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ที่คนเหล่านั้นอาศัยอยู่ด้วย

ลักษณะที่สอง เป็นลักษณะที่เป็นผลพวงมาจากประการแรก กล่าวคือ เมื่อคน กับพื้นที่มีความสัมพันธ์กันจนกลายเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งแล้ว จำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์

---

[๗๗] โกวิทย์ พวงงาม, **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**, หน้า ๘๓.

ดังกล่าวให้เป็นระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ในการอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ร่วมกัน และรวมไปถึงการพัฒนาพื้นที่ของตนให้มีความเจริญและเป็นที่อยู่ของคนในชุมชนได้ต่อไป เพื่อให้การจัดระเบียบดังกล่าวเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและให้คนในชุมชนหรือพื้นที่มีส่วนร่วมในการบริหารชุมชนหรือพื้นที่ของตน จำเป็นต้องมีการจัดระบบการปกครอง ซึ่งก็คือ หน่วยการปกครองท้องถิ่นนั่นเอง

จากความหมายที่นักวิชาการกล่าวไว้ สรุปได้ว่า การปกครองท้องถิ่นก็คือ ความมีอิสระภายใต้กฎระเบียบ ในการจัดบริการสาธารณะที่ได้รับมอบจากส่วนกลางภายในท้องถิ่น ของตนเองภายใต้สันติประชาคมของผู้คนในท้องถิ่น

๒. ความสำคัญของการปกครองท้องถิ่น

การปกครองท้องถิ่นมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลกลางในแง่ที่ว่า ผู้ที่อยู่ ในท้องถิ่นและผู้นำส่วนท้องถิ่นย่อมเข้าใจถึงปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นดีกว่าคนต่างถิ่น ดังนั้น การปกครองท้องถิ่นจะมีผลสำคัญ คือ ทำให้ท้องถิ่นรู้จักการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยรัฐบาลกลางเพียงแต่เป็นหน่วยเสริมด้วยงบประมาณบางส่วน และด้วยความรู้ทางเทคนิคโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของทางรับบาลนั้น จำเป็นต้องกระทำควบคู่ไปกับ การปกครองส่วนท้องถิ่น[๗๘]

การปกครองท้องถิ่น คือ รากฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะการปกครองท้องถิ่นจะเป็นสถาบันฝึกสอนการเมืองการปกครองให้แก่ประชาชน ให้ประชาชนรู้สึกว่าตนมีความเกี่ยวพันมีส่วนได้ส่วนเสียในการปกครอง การบริหารท้องถิ่น เกิดความรับผิดชอบ และหวงแหนต่อประโยชน์อันพึงมีต่อท้องถิ่นที่ตนอยู่อาศัยอันจะนำมา ซึ่งความศรัทธาเลื่อมใสในระบอบการปกครองประชาธิปไตยในที่สุด[๗๙]

การปกครองท้องถิ่นถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งในการสร้างสมดุลเชิงอำนาจภายในรัฐ เพื่อให้อำนาจรัฐกระจายตัวสู่ระดับท้องถิ่น โดยที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจเหล่านี้เพื่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตของตนตามสมควร อันจะนำไปสู่การเพิ่มความมั่นคงและความปลอดภัยของชีวิต ธำรงรักษาความหลากหลาย ในมิติทางสังคม วัฒนธรรม ส่งเสริมคุณค่าของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย และเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนท้องถิ่นในระยะยาว[๘๐] ความสำคัญ ของการปกครองท้องถิ่น มีดังนี้[๘๑]

---

[๗๘] ลิขิต ธีรเวคิน, **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**, หน้า ๒๑๙.

[๗๙] ชูศักดิ์ เที่ยงตรง, **การบริหารการปกครองท้องถิ่นของไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการผลิตตำราและวิจัยทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒.

[๘๐] วีระศักดิ์ เครือเทพ, **นวัตกรรมสร้างสรรค์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: หนังสือสำหรับสริมพลังความคิดและหลักวิชาให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔.

[๘๑] ชวลิต สละ, **ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๗.

(๑) การปกครองท้องถิ่นเป็นการฝึกให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้และฝึกฝน ให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้และประสบการณ์ทางการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยการปฏิบัติ

(๒) การปกครองท้องถิ่นช่วยส่งเสริมให้มีความร่วมมือกันและการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อกระทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อประโยชน์ของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ

(๓) การปกครองท้องถิ่นเป็นการตอบสนองความต้องการโดยรวมของประชาชน ในแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีความแตกต่างกัน ถ้าประชาชนรอรับการตอบสนองจากรัฐบาลกลางก็อาจไม่ได้รับตรงตามความต้องการ และมีความล่าช้า ผู้บริหารงานการปกครองท้องถิ่นซึ่งอยู่ใกล้ชิด กับประชาชนย่อมสามารถตอบสนองได้เหมาะสมกว่า

(๔) การพัฒนาท้องถิ่นจะเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง จะเป็นผลมาจากความร่วมมือ การสนับสนุน และการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยความเชื่อถือศรัทธาต่อองค์กรปกครองท้องถิ่นด้วย

ขณะที่โกวิทย์ พวงงาม[๘๒] กล่าวถึง ความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นไว้ ๖ ประการ ดังนี้

(๑) การปกครองท้องถิ่นถือเป็นรากฐานของการปกครองระบบประชาธิปไตย เพราะเป็นสถาบันฝึกสอนการเมืองการปกครองให้แก่ประชาชน ทำให้เกิดความคุ้นเคยในการใช้สิทธิและหน้าที่พลเมือง อันจะนำมาสู่ความศรัทธาเลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตย

(๒) การปกครองท้องถิ่นเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาล

(๓) การปกครองท้องถิ่นจะทำให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเอง เพราะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งจะทำให้ประชาชนเกิดสำนึกในความสำคัญ ของตนเองต่อท้องถิ่น ประชาชนจะมีส่วนรับรู้ถึงอุปสรรค ปัญหา และช่วยกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นของตน

(๔) การปกครองท้องถิ่นสามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นตรงเป้าหมายและมีประสิทธิภาพ

(๕) การปกครองท้องถิ่นจะเป็นแหล่งสร้างผู้นำทางการเมือง การบริหารของประเทศ ในอนาคต

(๖) การปกครองท้องถิ่นสอดคล้องกับแนวคิดในการพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของการปกครองส่วนท้องถิ่น สามารถแบ่งออกเป็น สองด้าน ด้วย คือ ด้านการเมืองการปกครองและการบริหาร กล่าวคือ ในด้านการเมืองการปกครองนั้นเป็นการปูพื้นฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย และเรียนรู้การปกครองตนเอง ส่วนด้าน การบริหารนั้นเป็นการแบ่งเบาภาระรัฐบาล และประชาชนในท้องถิ่นได้หาทางสนองแก้ปัญหาด้วยตนเอง ด้วยกลไก

---

[๘๒] โกวิทย์ พวงงาม, **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**, หน้า ๓๓.

การบริหารต่าง ๆ ทั้งในแง่ของการบริหารงานบุคคล การงบประมาณ และการจัดการ[๘๓] เป็นต้น การปกครองท้องถิ่นจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศเนื่องจากเป็นองค์กรระดับปฐมภูมิที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชน รับรู้ปัญหา และความต้องการของประชาชนในระดับรากหญ้า ส่งผลให้การพัฒนาสามารถกระทำได้ตรงจุด ทำให้ชุมชนท้องถิ่น มีความเจริญเท่าเทียมกันตามสภาพของแต่ละแห่ง และช่วยให้อัตลักษณ์ของท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้ ภายใต้การบริหารงานและการจัดการตนเองของคนในท้องถิ่น

๒.๒.๔ พัฒนาการของการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย

นักวิชาการอธิบายพัฒนาการปกครองท้องถิ่นของไทยทำนองเดียวกัน[๘๔] สามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ก่อนการปฏิวัติ ๒๔๗๕ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๗๕)

นักวิชาการหลายฝ่ายต่างยอมรับว่าการปกครองท้องถิ่นไทย เริ่มต้นในช่วงรัชสมัย ของรัชกาลที่ ๕ โดยมีการตราพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) เพื่อเป็นตัวอย่างในการพัฒนาเมืองแก่หัวเมืองทั่วไป นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมเมื่อ ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) เพื่อให้มีหน้าที่ในการรักษาความสะอาด ป้องกันและรักษาความเจ็บป่วย และบำรุงรักษาเส้นทางการเดินทาง ครั้นถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ ๖ ได้มีการทดลองจัดตั้ง “ดุสิตธานี” เพื่อเตรียมการเป็นแบบอย่างในการปกครองท้องถิ่น และทดลองการปกครองแบบประชาธิปไตย ในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๗ ได้มีการปรับปรุงกิจการสุขาภิบาลให้เป็นรูปแบบการบริหาร แบบประชาภิบาล (Municipality) หรือเทศบาลในปัจจุบันจนเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลง การปกครอง[๘๕]

การจัดตั้งสุขาภิบาลขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ นับเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการ ด้านการปกครองท้องถิ่นไทย เนื่องจากสุขาภิบาลเป็นกลไกอย่างหนึ่งที่รัฐจะนำมาใช้ในการบำรุงเมือง แม้ลักษณะของการจัดสุขาภิบาลจะแตกต่างจากหน่วยงานอื่นของรัฐที่มีหน้าที่ในด้านการบำรุงเมืองโดยเฉพาะ กล่าวคือ การจัดสุขาภิบาลเป็นความพยายามของรัฐที่ต้องการดึงเอาคนและทุนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงท้องถิ่นของตนเอง อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการยังคง มีข้าราชการของรัฐเป็นหลักในการดำเนินการ[๘๖]

---

[๘๓] ชูวงศ์ ฉายะบุตร, **การปกครองท้องถิ่นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิฆเนศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๘.

[๘๔] ลิขิต ธีรเวคิน, **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๖.

[๘๕] ชวลิต สละ, **ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๗.

[๘๖] ไททัศน์ มาลา, “๑๒๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๕๖๐): พัฒนาการ และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของรัฐไทย”, **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๐): ๓๔๓ - ๓๕๖.

๒. ยุคเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๕๓๕)

ยุคนี้เป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ได้มี การปรับปรุงโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดิน โดยนำหลักการกระจายอำนาจการปกครองมาใช้ และการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ราชการบริหารส่วนกลาง (๒) ราชการบริหารส่วนภูมิภาค และ(๓) ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น มีการตราพระราชบัญญัติ จัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. ๒๔๗๖ ให้เทศบาลมีฐานะเป็นนิติบุคคลมีงบประมาณ มีทรัพย์สิน มีเจ้าหน้าที่ และมีอำนาจในการปฏิบัติงานในเขตท้องถิ่นนั้น ๆ สืบเนื่องไปจนถึงการตราพระราชบัญญัติสุขาภิบาล พ.ศ. ๒๔๙๕ เพื่อเร่งรัดการปกครองท้องถิ่นให้ขยายไปทั่วประเทศ มีพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการส่วนจังหวัด พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งเป็นผลให้มีองค์การบริหาร ส่วนจังหวัด (อบจ.) พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการส่วนตำบล พ.ศ. ๒๔๙๙ นำมาสู่การจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล (แต่ก็ถูกยกเลิกในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ตามประกาศคณะปฏิวัติ) มีการตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๑๘ โดยกำหนดให้กรุงเทพมหานครมีฐานะเป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ เพื่อให้มีความเป็นอิสระในการดำเนินงานมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการเมืองพัทยา พ.ศ. ๒๕๒๑ เพื่อกำหนดให้เมืองพัทยาเป็นเขตการปกครองรูปแบบพิเศษโดยการทดลองนำรูปแบบผู้จัดการเทศบาล (City Manager) มาใช้ในการปกครองท้องถิ่น[๘๗]

๓. ยุคขยายตัวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬหรือช่วงปฏิรูปการปกครอง กระแสความตื่นตัว ในการปฏิรูปทางการเมืองและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเป็นอย่างมาก มีการตราพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ กำหนดเขตตำบลที่ไม่ได้อยู่ในเขตเทศบาล และสุขาภิบาล เพื่อจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีการตราพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๐ กำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) มีพื้นที่ครอบคลุมเขต ของจังหวัด

ปี ๒๕๔๐ มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ สู่ท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นมีอิสระในการกำหนดนโยบายสาธารณะ การบริหารงานทั่วไป การบริหารงานบุคคล การเงินและการคลัง และมีอำนาจหน้าที่เป็นการเฉพาะของตนเอง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวมุ่งทำให้เกิดการกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และมีอิสระในการดำเนินงาน และออกพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งเหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่

---

[๘๗] ไททัศน์ มาลา, “๑๒๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๕๖๐): พัฒนาการ และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของรัฐไทย”, **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๐): ๓๔๓ - ๓๕๖.

การปฏิบัติตามแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจในการถ่ายโอนภารกิจให้แก่องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นที่กำหนดไว้ไม่อาจดำเนินการได้ตามกำหนดระยะเวลา ทำให้การกำหนดสัดส่วนรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามมาตรา ๓๐ (๔) แห่งพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอน การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง ในการถ่ายโอนภารกิจ สมควรแก้ไขเพิ่มเติมการกำหนดสัดส่วนของรายได้ขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นให้เป็นไปตามสภาพข้อเท็จจริงนั้น และยังคงเป้าหมายการเพิ่มสัดส่วนรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ได้รับไม่น้อยกว่าร้อยละสามสิบห้าไว้เช่นเดิม[๘๘]

ยุคนี้ มีการออกกฎหมายต่าง ๆ ทำให้มีแนวปฏิบัติอย่างชัดเจนในจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบกับกระแสการกระจายอำนาจ และความต้องการของประชาชน ในท้องถิ่นต้องการให้มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ของตน จึงมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๒) มีจำนวนทั้งสิ้น ๗,๘๕๒ แห่ง ดังนี้ แสดงจำนวนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทยที่ ประเภทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน ๑. องค์การบริหารส่วนจังหวัด ๗๖ แห่ง ๒. เทศบาล ๒,๔๔๔ แห่ง เทศบาลนคร ๓๐ แห่ง เทศบาลเมือง ๑๘๐ แห่ง เทศบาลตำบล ๒,๒๓๔ แห่ง ๓. องค์การบริหารส่วนตำบล ๕,๓๓๐ แห่ง ๔. องค์กรปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ (กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา) ๒ แห่ง รวมทั้งสิ้น ๗,๘๕๒ แห่ง ที่มา กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น

สำหรับ จังหวัดระนองมีองค์กรปกครองท้องถิ่นทั้งสิ้น ๓๑ แห่ง แบ่งตามรูปแบบการปกครองท้องถิ่น ดังนี้ องค์การบริหารส่วนจังหวัด ๑ แห่ง เทศบาล ๑๒ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๑๘ แห่ง เมื่อพิจารณาตามเขตอำเภอ

๒.๒.๕ ปัญหาการเมืองและการปกครองในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

แม้การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่นของไทยมีระยะเวลากว่า ๑๒๐ ปี ทว่ายังมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้น จนส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สาเหตุเกิดจากปัจจัยหลายประการทั้งภายในและภายนอก ในส่วนนี้จึงนำเสนอ ๒ ประเด็นหลัก คือ (๑) ปัญหาการเมืองและการปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยทั่วไป และ(๒) ปัญหาการเมืองและการปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของจังหวัดระนอง ดังนี้

๑. ปัญหาการเมืองและการปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย

สุรภัทร์ พิไชยแพทย์[๘๙] สะท้อนว่า การกระจายอำนาจในทางปกครองไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ที่ผ่านมากว่ายังคงมีปัญหาที่ยังเป็นข้อถกเถียงในวงกว้างในเรื่องของรูปแบบ

---

[๘๘] กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น, **ข้อมูลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.dla.go.th/work/abt/ [๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๘].

[๘๙] สุรภัทร์ พิไชยแพทย์, อนาคตท้องถิ่นไทยที่มิใช่รัฐส่วนกลาง : สิ่งที่ขาดหายไปจากการกระจายอำนาจองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, **วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๓๓๑ - ๓๕๖.

ของการกระจายอำนาจที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย โดยที่ปัญหาเหล่านี้ ปัจจุบันยังคงดำเนินไปอยู่ และมีทีท่าว่าจะสร้างความสับสน ทำให้สังคมภายนอกที่เฝ้าจับตามองดูพัฒนาการ การเติบโตขององค์กรปกครองสวนท้องถิ่นอย่างจับจ้อง มีความเข้าใจผิดว่าอำนาจ ในการปกครองส่วนท้องถิ่น นั้นจะต้องเป็นอำนาจที่รัฐส่วนกลางเป็นผู้มอบให้ และสามารถเข้าไปกำกับ ดูแล ควบคุม ตรวจสอบในเรื่องการบริหารจัดการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ อย่างชอบธรรม ถูกต้องตามผลของกฎหมาย แต่ทว่า รูปแบบดังกล่าวไม่อาจจะสามารถสร้างให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพัฒนาไปไกลเกินกว่าการเป็นระบบย่อยหรือระบบย่อยของอำนาจการปกครองจากรัฐส่วนกลาง ที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการการรวมศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง เพื่อที่ส่วนกลางใช้ในแสวงหาผลประโยชน์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งจากท้องถิ่น ไม่ได้เป็นกลไกขับเคลื่อนไปสู่การกระจายอำนาจที่มุ่งสนองตอบต่อความต้องการ ประโยชน์ที่แท้จริงของท้องถิ่น ตามเจตนารมณ์ตั้งแต่แรก ที่มีแนวความคิดริเริ่มการกระจายอำนาจไปสู่ระดับรากฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ทั้งนี้ อาจเป็นพื้นที่แห่งการแย่งชิงพื้นที่อำนาจในการปกครองของรัฐส่วนกลางหรือบรรดานักการเมืองระดับชาติและระดับท้องถิ่นที่ต่างเข้ามาหาผลประโยชน์ ซึ่งอาจเป็นการแยกการมีส่วนร่วม ของประชาชนออกจากรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่น และทำให้การเมืองส่วนท้องถิ่นกลายเป็นการเมืองสำหรับกลุ่มนายทุน นักการเมือง ระดับชาติหรือนักการเมืองท้องถิ่นที่มีรัฐส่วนกลางในการพยายามครอบงำ ถอดรูปแบบจากการเมืองระดับชาติไปไว้ในส่วนท้องถิ่น ซึ่งในความเป็นจริง ไม่อาจจะสร้างรูปแบบการปกครองที่มีหลักการและวิถีทาง รวมถึงอัตลักษณ์ที่มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงให้มาใช้รูปแบบการปกครองที่เหมือนกันได้

รัฐส่วนกลางต้องไม่เข้าไปแทรกแซง กำกับ การทำงานขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น การทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีอิสระในการที่จะกำหนดทิศทาง การทำงานที่เหมาะสมกับท้องถิ่นตนได้ เพราะท้องถิ่นเท่านั้นที่รู้ถึงความต้องการของประชาชน ในท้องถิ่นได้ดีที่สุด และไม่ใช่แต่เพียงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่านั้น ที่จะมีบทบาทส่งเสริม การกระจายอำนาจประชาชนที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นจะต้องแสดงการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ ที่ตนเข้าไปมีส่วนได้เสียใน “เชิงรุก” โดยปรับเปลี่ยนบทบาทจากเป็นเพียงผู้รอคอยความช่วยเหลือจากบรรดานักการเมืองท้องถิ่น มาเป็นคู่คิดในการบริหารจัดการร่วมกันเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นโดยตรง เป็นการสร้างการเมืองภาคพลเมืองให้เกิดขึ้น ในการพัฒนารากฐานของการมี ส่วนร่วมเพื่อรองรับต่อการปรับตัวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอนาคต เพิ่มจิตสำนึก ทางพลเมืองร่วมกันในชุมชน ว่าการเมืองในระดับท้องถิ่นมิใช่เรื่องของผู้นำท้องถิ่นเท่านั้น แต่ต้องเป็นหน้าที่ของประชาชนในท้องถิ่นต้องเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาเสมอเคียงข้าง ผู้บริหาร หรือฝ่ายบริหารท้องถิ่นด้วย บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอนาคต ต้องมีลักษณะเฉพาะที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่นเองในการกำหนดรูปแบบการปกครองท้องถิ่นที่เหมาะสม ตามสภาพและบริบทของท้องถิ่นนั้น ๆ มิใช่เป็นรูปแบบที่รัฐส่วนกลางเข้ามากำกับ ควบคุมทิศทางแนวทางรูปแบบการปกครอง และประชาชนในท้องถิ่นกับองค์ปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องไม่เกิดช่องว่าง ในการที่จะทำงานร่วมกัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องลดความเป็นราชการให้น้อยลง เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถเข้ามามีบทบาทร่วมในการปกครองท้องถิ่นด้วย ทั้งนี้ ต้องเป็นในหลักการลดอำนาจภาครัฐ และเพิ่มอำนาจประชาน สร้างความเป็นพลเมืองผู้มีจิตสำนึกร่วมกันของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อท้องถิ่น โดยท้องถิ่น เพื่อการกระจายอำนาจดังกล่าวจะเข้าถึงเจตนารมณ์ของการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นองค์กรที่

ใกล้ชิดกับประชาชนที่สุดและเข้าใจปัญหา หาแนวทาง การทำงานที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ที่ประชาชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียมากที่สุด

พสุวดี พลพิชัย[๙๐] การส่งเสริมให้เกิดการกระจายอำนาจประชาธิปไตย สู่การปกครองส่วนท้องถิ่น มีเจตนารมณ์เพื่อต้องการให้ประชาชนในชุมชนสามารถพึ่งตนเอง พัฒนาชุมชน และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนของตนเอง แต่การขับเคลื่อนดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าจะมีความพยายามส่งเสริมให้เกิดการปกครองท้องถิ่นรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการเสนอให้มีการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัด การจัดตั้งจังหวัดจัดการตนเอง หรือเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพราะมุ่งหวังว่าแนวทางดังกล่าวจะทำให้เกิดการปกครองตนเองภายในชุมชน แต่สิ่งที่คาดหวังก็ยังไม่เป็นผล สาเหตุสำคัญเนื่องจากยังขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง ของภาคประชาชนที่ไม่ได้ใช้อำนาจประชาธิปไตยที่แท้จริงของตนเองในทางที่เหมาะสม เป็นเพียง การใช้สิทธิ์ในการเลือกตั้งหรือการทำประชาคมเท่านั้น ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการปลูกฝังและสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชน โดยการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนการเมือง ท้องถิ่นมากขึ้น เพื่อเป็นรากฐานที่จะส่งผลต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับชาติต่อไป

๒. ปัญหาการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่นของจังหวัดระนอง

ปัญหาการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่นของจังหวัดระนองจากการรับฟังความคิดเห็นพบปัญหา ดังนี้

(๑) ปัญหาในฐานะเมืองชายแดนมีประชากรแฝงมากทำให้ยากต่อการจัดบริการสาธารณะ

(๒) การเมืองท้องถิ่นใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุด รับรู้ปัญหาความต้องการ ของประชาชนในพื้นที่ได้ดีที่สุด แต่บางครั้งความใกล้ชิดก็เป็นอุปสรรคต่อการตัดสินใจ เพราะการพัฒนาคือการทำให้ดีขึ้นแต่บางครั้งกระทบต่อความสัมพันธ์ของประชาชนในท้องถิ่น

(๓) นักการเมืองบางส่วนขาดคุณธรรมและจริยธรรม ทุจริตคอรัปชั่น ทำให้นโยบายด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่นไม่ก่อให้เกิดการพัฒนามากนัก

(๔) เกิดการต่อรองอำนาจทางการเมือง และแย่งชิงงบประมาณพัฒนาลงในพื้นที่ตนเองจนละเลยความเดือนร้อนของประชาชนในภาพรวม

(๕) นักการเมืองไม่เข้าใจภารกิจ อำนาจหน้าที่ของท้องถิ่นอย่างท่องแท้ และให้ความสำคัญเฉพาะด้านโครงสร้างพื้นฐาน การก่อสร้าง เพราะงบประมาณมากกว่า ไม่ให้ความสำคัญด้านอื่น ๆ เช่น ด้านสาธารณะภัย ความสงบภายในโรคระบาดทั้งพืชและสัตว์ สุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม การศึกษา และการสร้างอาชีพในชุมชน เป็นต้น

---

[๙๐] สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, **สังคมและวัฒนธรรมไทย: ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและวิทยาการวิจัย**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒.

(๖) ขาดมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงนั้น กล่าวคือ การทำงานของท้องถิ่น ประชาชนต้องรู้สึกว่าเราได้เป็นเจ้าของภารกิจ เจ้าของงาน เจ้าของเงิน โดยหลักการแล้ว การกระจายอำนาจเป็นเรื่องที่ดี

จะเห็นว่า ปัญหาการเมืองและการปกครองส่วนท้องถิ่นของจังหวัดระนอง ประกอบด้วยปัญหาเชิงภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นเมืองชายแดนมีประชากรแฝงจำนวนมาก ปัญหาจึงเกิดขึ้นตามมาหลายประการ นอกจากนั้น ยังเกิดจากระบบการกระจายอำนาจที่ไม่จริงจัง และผู้เกี่ยวข้องที่ขาดความรู้ความเข้าใจ รวมถึงขาดคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักปกครองท้องถิ่น

๒.๒.๖ แนวทางการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย

การส่งเสริมให้เกิดการปกครองตนเองในท้องถิ่นตามหลักประชาธิปไตยที่แท้จริง ควรเริ่มจากการให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิของตนเองในการขับเคลื่อนทางการเมือง ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ การฝึกให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การให้ประชาชนตระหนักในปัญหาของชุมชน และมุ่งแก้ปัญหาร่วมกัน รวมทั้งการสร้าง ความร่วมมือของประชาชนในมิติต่าง ๆ เช่น การร่วมกันจัดทำแผนชุมชน การจัดทำบริการสาธารณะ การลงประชามติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การจัดเวทีประชาชนเพื่อขอความเห็นหรือข้อเสนอแนะร่วมกันของคนในชุมชน ทั้งนี้ กระบวนการดังกล่าวจะเป็นรากฐานให้ประชาชนตระหนัก และให้ความสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ การขับเคลื่อนการปกครองตนเองของท้องถิ่นควรเป็นการดำเนินงานในลักษณะการปรึกษาหารือการทำงานเป็นเครือข่ายเพื่อหาทางออกร่วมกันในการจัดการพื้นที่ของตนเอง และควรกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศในการใช้อำนาจประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่องกระบวนการเช่นนี้ประชาชนจะรู้สึกได้ว่าไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกปกครองเท่านั้น แต่มีอำนาจเป็นผู้ปกครองได้ด้วย อีกประการหนึ่ง ที่สำคัญที่จะทำให้การขับเคลื่อนการกระจายอำนาจได้ผล คือ หน่วยงานภาครัฐจะต้องเห็นความสำคัญของแนวทางที่ประชาชนเสนอไม่มองข้ามความคิด ต้องฝึกให้ประชาชนในพื้นที่มี ความเชื่อมั่นและภูมิใจในการแสดงความคิดเห็นและเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาพื้นที่ของตน และผลักดันให้ประชาชนกลายเป็นพลเมืองที่มีวัฒนธรรมที่ดีในการดูแลชุมชนและกำหนดทิศทาง การปกครองตนเอง[๙๑]

สุรภัทร์ พิไชยแพทย์[๙๒] เสนอแนะแนวทางการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย

(๑) ท้องถิ่นต้องมีการสร้างนวัตกรรมทางสังคมในชุมชนท้องถิ่นของตน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ถึงรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพและวัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นที่ตนอาศัย

---

[๙๑] สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, **สังคมและวัฒนธรรมไทย: ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและวิทยาการวิจัย**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒.

[๙๒] สุรภัทร์ พิไชยแพทย์, อนาคตท้องถิ่นไทยที่มิใช่รัฐส่วนกลาง : สิ่งที่ขาดหายไปจากการกระจายอำนาจองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, **วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๓๓๑-๓๕๖.

และเพื่อให้การกำหนดรูปแบบการบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหมาะสมและไม่ใช่การถอดแบบมาจากรัฐส่วนกลางในการวางแนวทางจัดทำให้

(๒) ต้องปรับโครงสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ประชาชนในท้องถิ่นในฐานะเจ้าของพื้นที่ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และได้รับผลกระทบโดยตรงจากการบริหารการปกครอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นที่สามารถตรวจสอบการทำงานของผู้บริหารท้องถิ่น โดยระยะเริ่มต้นควรเป็นรูปแบบของ “สภาชุมชน” เพื่อเป็นคู่คิดร่วมกันพัฒนาและตรวจสอบควบคู่กัน

(๓) การปฏิรูปโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นนั้น ต้องให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นรู้สึก มีความเป็นเจ้าขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสามารถป้องกันการผูกขาดการใช้อำนาจ ของผู้บริหารท้องถิ่น และสมาชิกสภาท้องถิ่น รวมถึงอำนาจของรัฐบาล

(๔) จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นท้องถิ่นที่สามารถปรับตัวและอยู่รอด อีกทั้ง สามารถปกป้องผลประโยชน์ท้องถิ่นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เพื่อรองรับปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นได้รับผลประโยชน์จากการที่รัฐบาลเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษในอนาคต เพื่อมิให้ท้องถิ่นของตนถูกกลุ่มนายทุนต่างถิ่นเข้ามาแสวงผลประโยชน์ที่เป็นการแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์นอกพื้นที่

(๕) การปกครองท้องถิ่นต้องสร้างนักปกครองท้องถิ่นมากกว่านักการเมืองจะช่วยเสริมการเมืองการปกครองท้องถิ่นภายใต้ระบอบประชาธิปไตยมีความเข้มแข็งขึ้น

จะเห็นได้ว่า แนวทางการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทยจำเป็นต้องเริ่มที่ประชาชนระดับพื้นที่มีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญกับการปกครองท้องถิ่น สร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้น ในท้องถิ่น ขณะเดียวกันรัฐส่วนกลางต้องกระจายอำนาจอย่างแท้จริง เพื่อให้ประชาชนสามารถออกแบบจัดการตนเองภายใต้บริบทของพื้นที่นั้น ๆ หากเป็นเช่นนี้จะทำให้การปกครองท้องถิ่น มีความเข็มแข็งและช่วยให้ประเทศพัฒนาได้อย่างรวดเร็ว

๒.๒.๗ สรุป

พัฒนาการปกครองของไทยมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนถึงรัตนโกสินทร์ แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจการปกครองได้รับความสนใจในปัจจุบัน การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นรูปแบบการกระจายอำนาจการปกครองซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ ช่วยให้การบริการสาธารณะสอดคล้องกับความต้องการของผู้คนแต่ละท้องถิ่นมากขึ้น การปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยมีพัฒนาการที่ยาวนานจนถึงปัจจุบันยังคงมีข้อจำกัดด้านการปกครองท้องถิ่นหลายมิติ

พัฒนาการปกครองของไทยมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีการแบ่งเมืองเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นลงมาตามความสำคัญ โดยมีกรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางการบริหาร มีเมืองอุปราช ทำหน้าที่ปกป้องราชธานี เมืองพระยามหานครเป็นเมืองที่อยู่ห่างจากราชธานีออกไป สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจัดการปกครองแบบจตุสดมภ์ การปกครองส่วนกลาง ประกอบด้วย กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง กรมนา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช การจัดระเบียบ

การปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง การบริหารราชการแผ่นดินมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาปี พ.ศ. ๒๐๐๖ ศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินย้ายไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลก และการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แยกอำนาจเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้

การปกครองสมัยกรุงธนบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ การปกครองส่วนกลาง มีอัครเสนาบดีสมุหนายกรับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งฝ่ายทหาร และพลเรือน กับสมุหพระกลาโหมเป็นที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองใต้ให้ขึ้นกับพระยาโกษาธิบดี ซึ่งว่าการกรมคลัง ส่วนตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง ๔ ยังคงมีอยู่ในเขตราชธานี และการปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองหัวเมืองชั้นใน และหัวเมืองชั้นนอก

กรุงรัตนโกสินทร์ช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ปกครองระบบราชาธิปไตยหรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เกิดการปฏิวัติโดยคณะผู้นำที่เคยเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศสและอังกฤษ การปฏิวัติครั้งนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ การปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาจนถึงปัจจุบัน

การกระจายอำนาจเป็นหลักการที่ใช้ในการจัดระเบียบการปกครองของประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตย และจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องกระจายการบริหารการพัฒนาจากส่วนกลางไปสู่ประชาชน ถือว่าเป็นแนวคิดที่สำคัญต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจแก้ปัญหา รวมไปถึงการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง การกระจายอำนาจสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปแบบทั่วไปและรูปแบบพิเศษ

การปกครองท้องถิ่น คือ ระบบบริหารสาธารณะและจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ของท้องถิ่นอันมีขอบเขตชัดเจนภายในรัฐนั้น มีฐานะเป็นนิติบุคคล การปกครองท้องถิ่นมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลกลาง ในแง่ที่ว่าผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นและผู้นำส่วนท้องถิ่นย่อมเข้าใจถึงปัญหา และความต้องการของท้องถิ่นดีกว่าคนต่างถิ่น การกระจายอำนาจทางปกครองไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผ่านมายังมีปัญหาที่เป็นข้อถกเถียงในวงกว้างเรื่องของรูปแบบของการกระจายอำนาจที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ตำนานพญานาค มีปรากฏก่อนสมัยพุทธกาลแล้ว สืบค้นได้ว่ามีต้นกำเนิดมาจากอินเดียใต้ ด้วยเหตุจากภูมิประเทศทางอินเดียใต้เป็นป่าเขาจึงทำให้มีงูอยู่ชุกชุม และด้วยเหตุที่งูนั้นมีลักษณะทางกายภาพ คือ มีพิษร้ายแรง งูจึงเป็นสัตว์ที่มนุษย์ให้การนับถือว่ามีอำนาจ ชาวอินเดียใต้จึงนับถืองูด้วยเชื่อว่างูใหญ่มีหงอน หรือพญานาค หรือนาคนั้น ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูณ์ ความมีอำนาจวาสนา และนาคยังเป็นสัญลักษณ์ของบันไดสายรุ้งสู่จักรวาล พญานาคยังเป็นเทพเจ้าแห่งท้องน้ำ บางแห่งก็ว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฟ้า มักเรียกกันว่า พญานาคของพวกนาค และยังมีชื่อที่เรียกกันเป็นอย่างอื่น เช่น ภุชงค์ วาสุกรี อนันตนาคร หรือเศษนาค (อนันตนาคราช) เป็นต้น ในสมัยพระสมณโคดมบรมพุทธะก็มีเรื่องนาคมาเกี่ยวข้องหลายครั้ง เช่น ในอดีตกาลทศชาดกปางภูริทัตต์องค์พระโพธิ์สัตว์ยังได้เคยถือกำเนิดเป็นนาค ชื่อทัตตกุมาร บิดาชื่อธตรฐ เป็นพญานาค มารดา

ชื่อสมุททชา เป็นมนุษย์ คือ เป็นธิดาท้าวพรหมทัตกรุงพาราณสี ทัตตกุมารได้ขึ้นมาบำเพ็ญเพียรรักษาศีลบนฝั่งแม่น้ำยมุนา แล้วถูกอาลัมพายน์หมองูจับตัวไป[๙๓]

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเขตตำบลอุรุเวลา พระผู้มีพระภาคประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๒ วัน ได้บังเกิดเมฆฝนขนาดใหญ่ในสมัยมิใช่ฤดูกาล ฝนเจือลมหนาวตกพร้าตลอด ๗ วัน พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตน เข้าโอบรอบพระวรกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรพระผู้มีพระภาค ด้วยหวังว่า “ความหนาว อย่าได้เข้ามาเบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อนอย่าได้เข้ามาเบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียน พระผู้มีพระภาค” ครั้นล่วงพ้นไปได้ ๗ วัน พระผู้มีพระภาค ทรงออกจากสมาธิ พญานาคมุจลินท์ รู้ว่าฝนหยุดตกแล้ว จึงคลายขนดออกจากพระวรกายพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมานพ ยืนประนมมือถวายฉภิวาทอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระกาค ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงเปล่งพุทธอุทาน นี้ในเวลานั้นว่า “...วิเวก เป็นความสุขของผู้สันโดษมีธรมปรากฏแล้วผู้เห็นอยู่ ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความเป็นผู้ปราศจากราคะ คือ ความล่วงกามทั้งหลายได้เป็นสุขในโลก ความกำจัดอัสมิมานะได้เป็นสุขอย่างยิ่ง...” ด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า ของพญานาคมุจลินท์นี้ ทำให้ชาวพุทธนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก แต่มักจะสร้างแบบพระพุทธรูปนั่งบนตัวพญานาค ซึ่งดูเหมือนว่าได้เอาพญานาคไว้เป็นบัลลังก์รองรับ เพื่อให้เกิดความสง่างาม และทำให้คิดว่าพญานาค คือผู้คุ้มครองพระศาสดา[๙๔]

จากความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในอินเดีย[๙๕] ก่อนการกำเนิดของพุทธศาสนา ได้มีการกล่าวถึงพญานาคในคัมภีร์อถรรพเวท ดังนั้น พุทธศาสนาในยุคต้น อาจหลอมรวมกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอยู่ก่อนหน้านั้น อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องพญานาคอาจมีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแต่เดิมแล้วเช่นกัน ทั้งนี้ เรื่องราวของพญานาคในพระไตรปิฎกสะท้อนว่า ความเชื่อเรื่องพญานาค เป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์กระแสหลัก ซึ่งมีอิทธิพลในช่วงที่คัมภีร์ทางพุทธศาสนากำลังพัฒนาขึ้น จากเรื่องราวที่ปรากฏในพระไตรปิฎกสะท้อนถึง การผสานกันระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพญานาค อย่างที่ปรากฏในตำนาน มุจลินท์พญานาค นิทานชาดกเกี่ยวกับภูริทัตพญานาค ซึ่งกล่าวว่า เป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังมีตำนานท้องถิ่นอีกมากเกี่ยวกับพญานาคสร้างเมืองในเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เมืองหงสาวดีในพม่ากรุงกัมพูชา ในเขมร เวียงจันทบุรีในลาว และเมืองหลายเมืองที่อยู่ในปริเวณประเทศไทยปัจจุบันและนาคในชาดกได้มีบทบาทหลายเรื่อง แต่ละเรื่องล้วนมีเนื้อหาส่งเสริมธรรมะมุ่งสอนให้ประพฤติความดี ละเว้นความชั่ว

---

[๙๓] พีรพล พิสณุพงศ์, **ความเชื่อเรื่องนาคมีมาก่อนพุทธกาล**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐-๑๑.

[๙๔] ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐.

[๙๕] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๐๓), หน้า ๓๗–๘๕.

มีชาดกหลายเรื่อง ที่นาคมีบทบาทต่อการสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า เช่น จัมเปยยชาดก สังขปาลชาดก ภูริทัตชาดก วิธูรบัณฑิต เป็นต้น[๙๖] ในชาดกได้กล่าวถึงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าไปเสวยชาติเป็นนาคอยู่มากมาย ส่วนใหญ่มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกัน คือ บังเกิดเป็นนาคแล้ว กลับไม่พอใจในความเป็นนาค จึงบำเพ็ญเพียรรักษาคุโบสถศีลด้วยชีวิต และมักจะถูกจับไปทรมานจนกระทั่งพบความสงบสุขในตอนท้ายของชาดกแต่ละเรื่อง เช่น สังขปาลชาดก ธัมเมยชาดก เป็นต้น ซึ่งในพิภพอันสวยงามของพญานาค บรรยายสมบัติของนาคว่ามีมากมายไว้แทบทุกเรื่อง

บัณฑรชาดกได้กล่าวถึง การที่นาคพยายามหาวิธีป้องกันตัวเองจากการถูกครุฑจับโดยการกลืนก้อนหินเข้าไปในท้องเพื่อถ่วงตัวเอง ให้มีน้ำหนักตัวมากขึ้น เมื่อครุฑจับตัวไปก็จะบินขึ้นไม่ได้ แต่ถูกครุฑแก้โดยการจับหางนาคให้หัวห้อยลงมาเพื่อให้นาคคลายหินออก ในพระชาติยิ่งใหญ่ในสิบชาติก่อนจะมาประสูติเป็นพระพุทธเจ้า เช่น เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเสวยชาติเป็นภูริทัตชาดก กล่าวถึงมนุษย์ได้สมสู่กับนาคจนมีบุตรด้วยกัน และมนต์อาสัมพายน์ ซึ่งเป็นมนต์ที่ใช้ในการจับนาค นอกจากนั้น ในไตรภูมิกถากล่าวว่า พญานาคอาศัยอยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ต่ำที่สุดในกามภูมิ และพญานาคจะกลายร่างเป็นงูเล็ก เมื่อจะออกไปหาอาหาร เรื่องที่พญานาค ประสงค์จะบวชกับพระพุทธเจ้า และมีบทสวดมนต์ที่ยอมรับการดำรงอยู่ของพญานาค เช่น พระชันธปริตและพุทธชยมังคลาคาถา หรือพาหุงมหากา ในตำนานสิงหนวัติ กล่าวว่า สิงหนวัติกุมารโอรสองค์ที่สองของพระเจ้าเทวกาลแห่งราชคฤห์ พยพผู้คนมาจากทางเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงบริเวณแคว้นสุวรรณโคมคำในอดีต เป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ ห่างจากแม่น้ำโขงประมาณ ๕,๐๐๐ วา พญานาคตนหนึ่งชื่อ พันธุนาคราช เนรมิตกายมาช่วยชี้ที่ตั้งเมืองใหม่ให้ และขอให้อยู่ในทศพิธราชธรรม ครั้นตกกลางคืนก็ขึ้นมาสร้างคูเมืองไว้ ๔ ด้าน เพื่อป้องกันข้าศึกใหญ่น้อยที่จะเข้าตีเมือง เป็นเมืองนาคพันธ์สิงหนวัติ ต่อมาเมื่อยกทัพปราบเมืองอื่นให้ จึงรวมดินแดนเข้าด้วยกัน และได้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นแคว้นโยนกนาคราช[๙๗]

๒.๓.๑ ทัศนะทางพระพุทธศาสนาที่มีต่องูและพญานาค

ก่อนที่เราจะก้าวไปสู่การทำความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาผู้วิจัยเห็นว่าเราจะต้องกลับมาพิจารณาถึงประเด็นคำถามที่ว่า ในภาพรวมแล้วพระพุทธศาสนามีมุมมองเกี่ยวกับสัตว์ ๒ ประเภท คือ งูและพญานาคนี้อย่างไร ทั้งนี้เพราะสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ มีความเกี่ยวพันกันในเชิงเนื้อหา และความเป็นมา จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของเหรียญสองหน้าคือ ทั้งงูและพญานาคต่างก็ถือว่าเป็นสัตว์ที่มีกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกัน และมีอิทธิพลต่อกัน แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม เราก็จะพบว่าการที่เรากล่าวถึงเฉพาะเรื่องของพญานาค ในบางทีก็อาจจะทำให้ละเลยที่จะกล่าวถึงเนื้อที่ส่วนที่เกี่ยวกับงู ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงเรื่องของงูไว้เช่นเดียวกัน

---

[๙๖] ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๙๘๑/๓๓๔.

[๙๗] พระสมพร อนาสโย (จิตรกล้า), “ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนคำชะโนด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

ดังนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงประเด็นอื่นๆ ที่มีความละเอียดอ่อน ผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะต้องอธิบายถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่องู และพญานาคเป็นเบื้องต้นก่อน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีทัศนะต่องู และพญานาคในฐานะของการเป็นสัตว์โลก ๒ ลักษณะ คือ

๒.๑.๑.๑ ทัศนะที่มีต่องู สำหรับทัศนะที่พระพุทธศาสนามีต่องูก็คือ การพิจารณาเห็นว่างูเป็นสัตว์เลื้อยคลานประเภทหนึ่งมีชื่อเรียกกันตามธรรมดาทั่วไปว่า อหิ สัปปะ อุรคะ เป็นต้น และที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีใจความว่า

> บุคคลชื่อว่าละกามได้โดยการตัดขาด เป็นอย่างนี้ รวมความว่า ผู้ใดละกามได้ คำว่า เหมือนคนเดินเลี่ยงหัวงู อธิบายว่า งู เรียกว่า สัปปะ งูชื่อว่าสัปปะ เพราะมีความหมายอย่างไร งูชื่อว่าสัปปะ เพราะเลื้อยไป ชื่อว่าภุชคะ เพราะเลื้อยไปด้วยขนด ชื่อว่าอุรคะ เพราะไปด้วยอก ชื่อว่าปันนคะ เพราะมุดหัวไป ชื่อว่า สิรีสปะ เพราะนอนพาดหัวบนขนด ชื่อว่าพิลาสยะ เพราะนอนในรู ชื่อว่าคุหาสยะ เพราะนอนในถ้ำ ชื่อว่าทาฐาวุธะ เพราะมีเขี้ยวเป็นอาวุธ ชื่อว่าโฆรวิสะ เพราะมีพิษร้ายแรงชื่อว่าทุชิวหา เพราะมีลิ้น ๒ แฉก ชื่อว่าทิรสัญญู เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น ๒ แฉก บุรุษผู้ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ พึงเดินหลบ หลีกเลี่ยง เบี่ยงหนีหัวงู ฉันใด บุคคลผู้รักสุข เกลียดทุกข์ พึงหลบ หลีก เลี่ยง เบี่ยงหนีกามทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน รวมความว่า เหมือนคนเดินเลี่ยงหัวงู..[๙๘]

ซึ่งในประเทศอินเดียถือว่าเป็นประเทศที่มีงูอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะตามริมฝั่งน้ำสายสำคัญๆ เช่นแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา[๙๙] ซึ่งความหนาแน่นของงูในชมพูทวีปหลายครั้งได้ก่อให้เกิดปัญหากับพระภิกษุถึงขนาดต้องอพยพหนีงู ดังปรากฏในข้อความของพระวินัยที่ว่า

> ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา ถูกงูเบียดเบียน ขบกัดเอาบ้าง เลื้อยไล่ไปรอบ ๆ บ้าง ภิกษุเหล่านั้นพึงหลีกไปด้วยสำคัญว่า “นั่นแลอันตราย” ไม่ต้องอาบัติเนื่องจากขาดพรรษา”[๑๐๐] หรือเมื่อขณะประกอบสังฆกรรมในเขตสีมางูก็เลื้อยเข้าท่านว่าให้ยกเลิกกิจนั้นได้โดยไม่ต้องอาบัติ[๑๐๑] ในบางคราวเมื่อถูกงูเบียดเบียนมากๆ (บางกรณีก็ถูกกัดจนเสียชีวิต) พระพุทธองค์จึงต้องหาอุบายเพื่อไม่ให้ถูกงูกัดด้วยการให้ภิกษุแผ่เมตตาให้กับพญานาคหรือพญางูที่เป็นหัวหน้าของงูทั้งหลายให้ยุติการเบียดเบียนพระภิกษุ[๑๐๒]

อนึ่ง ในทัศนะมุมมองที่มีต่องูในมิตินี้ จะพบว่าพระพุทธศาสนาได้อธิบายว่า (๑) หากมุ่งถึงพญางูก็จะมีอยู่ ๔ ตน คือ ในอหิราชสูตรว่าด้วยตระกูลพญางู พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นคงจะไม่ได้แผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เพราะถ้าเธอแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เธอก็จะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล อะไรบ้าง คือ ๑. ตระกูลพญางู

---

[๙๘] ขุ.ม. (ไทย) ๒๔/๓/๑๐., ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕/๒๙.

[๙๙] ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๘๐.

[๑๐๐] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๒๐๐/๓๑๒.

[๑๐๑] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๒๓๔/๓๗๗.

[๑๐๒] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๒๘๑/๘๕.

ชื่อวิรูปักษ์ ๒. ตระกูลพญางูชื่อเอราปถะ ๓. ตระกูลพญางูชื่อฉัพยาบุตร ๔. ตระกูลพญางูชื่อกัณหาโคตมกะ[๑๐๓] แต่ถ้า (๒) แบ่งตามลักษณะงูตามความแรงของพิษจะได้เป็นอีก ๔ ประเภท คือ กัฏฐมุขะ ปูติมุขะ อัคคิมุขะ สัตถมุขะ[๑๐๔] (๓) ถ้าแบ่งอีกนัยก็คือ แบ่งตามสถานที่เกิดคือกลุ่มหนึ่งเกิดในน้ำ กลุ่มหนึ่งเกิดบนบก และ (๔) แบ่งอีกเป็นงูที่อยู่ในภพกามรูปและอกามรูป ซึ่งคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นได้สรุปรวมงูที่มีอยู่ในชมพูทวีปนั้นมีทั้งหมด ๑,๐๒๔ ชนิด[๑๐๕] และเห็นว่าในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลคนนิยม เลี้ยงงูไว้เพื่อประโยชน์ต่างๆ แม้พระราชาผู้ครองเมืองก็มีการเลี้ยงงูไว้เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) ใช้ฆ่านักโทษ (๒) ใช้ฆ่าตัวตายเมื่อคราวถูกจับในสมรภูมิ (๓) ใช้ฆ่ากองทหารศัตรูเมื่อจะเข้าประชิดตัวด้วยการปล่อยงูเข้าไปกัดทหารในกองทัพ[๑๐๖] หรือการนำเอางูไปเป็นอาวุธในการทำร้ายคู่อริ ดังปรากฏในกรณีของนางมาคันทิยาที่ประสงค์จะใส่ความนางสามาวดีด้วยงูพิษ เป็นต้น[๑๐๗] แสดงให้เห็นว่าในสมัยพุทธกาล มนุษย์กับงูมีความสัมพันธ์กันทั้งในแง่ของการเลี้ยงไว้ใช้ประโยชน์หรือการเลี้ยงไว้เพื่อการบูชา ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในสังคมอินเดียโบราณมีการเลี้ยงงูและบูชางูอยู่เป็นจำนวนมากและถือว่านั่นเป็นวัฒนธรรมประการหนึ่งของสังคมอินเดียโบราณ จากการกล่าวมาจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้มีทัศนะมุมมองต่องูในฐานะเป็นสัตว์เลื้อยคลานเป็นงูในฐานะที่มีตัวตนอยู่จริงในโลกของมนุษย์

๒.๑.๑.๒ ทัศนะที่มีต่อพญานาค พระพุทธศาสนาเห็นว่า พญานาคเป็นสัตว์ (๑) มีรูปร่างแตกต่างไปจากงูคือ งูที่มีขนาดใหญ่มีหงอนมีที่อยู่โดยมากตามริมฝั่งแม่น้ำ เป็นเทพเจ้าของผู้ที่บูชา (๒) เป็นเจ้าแห่งงูที่มีภพภูมิอยู่ในแม่น้ำบ้าง มหาสมุทรบ้าง ต้นไม้บ้าง โดยพญานาคถือว่าเป็นอมนุษย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์สามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ไปมาด้วยฤทธิ์ และที่สำคัญพญานาคเป็นเจ้าแห่งงูทั้งหลาย ซึ่งจากทัศนะดังกล่าว จะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีทัศนะต่องูและพญานาคในภาพลักษณ์ ๒ ประการ คือ (๑) ภาพลักษณ์ของงูตามธรรมชาติหมายถึงงูโดยทั่ว ๆไป และ (๒) ภาพลักษณ์ของงูในโลกแห่งจินตนาการ หมายถึง พญานาคผู้มีฤทธิ์

๒.๓.๒ กำเนิดของพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นับเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ ในการศึกษาแนวคิดเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทก็คือ การค้นหาคำตอบที่ว่าพญานาคมีกำเนิดมาอย่างไร หรืออะไรที่เป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดเป็นพญานาค ซึ่งคัมภีร์ของศาสนาอื่นๆ ที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์ได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจน ตามนัยของศาสนาเทวนิยมว่าพญานาคเกิดมาจากการสร้างของพระเจ้า หรือเป็นผลมาจากการให้พรหรือการสร้างมาด้วยอำนาจของเทพเจ้าสูงสุด แต่เมื่อหันกลับมาพิจารณาบ่อเกิดตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วก็จะพบว่า พระพุทธศาสนาได้ให้คำตอบเกี่ยวกับกำเนิดของพญานาคไว้ ดังต่อไปนี้

---

[๑๐๓] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑.

[๑๐๔] สำ.สฬา.อ. (ไทย) ๙/๑/๓๗๐.

[๑๐๕] สำ.สฬา.อ. (ไทย) ๙/๑/๓๗๑-๓๗๒.

[๑๐๖] สำ.สฬา.อ. (ไทย) ๙/๑/๓๗๐-๓๘๐.

[๑๐๗] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๒๙๐.

๑. มูลเหตุของการเกิดเป็นนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับท่าทีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเกี่ยวกับคำถามเรื่องการเกิดนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการเรื่อง เหตุ-ปัจจัย หรือหลักอิทัปปัจจยตาอันเป็นหลักการที่อธิบายถึงประเด็นเรื่องบ่อเกิดของสรรพสิ่งว่ามาจากเหตุ-ปัจจัยตามหลักการที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ จึงดับ หมายความว่า สรรพสิ่งนั้นไม่ได้ถูกสร้างจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีอำนาจดลบันดาลให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิด แต่สรรพสิ่งนั้นเกิดขึ้นและดำเนินไปได้ภายใต้เหตุปัจจัยของสิ่งที่มากกว่า ๑ สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยเกื้อหนุนกันให้เกิดขึ้น ในประเด็นเกี่ยวกับการเกิดหรือกำเนิดของพญานาคก็เช่นกัน พระพุทธศาสนาได้อธิบายจุดเริ่มหรือกำเนิดของพญานาคภายใต้กฎเกณฑ์เรื่องเหตุปัจจัย ซึ่งมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาคมีอยู่ ๓ ประการคือ (๑) เกิดจากกุศลกรรม และ (๒) เกิดจากอกุศลกรรมคือการต้องอาบัติ (๓) เกิดจากอกุศลกรรม คือการถูกฆ่าในน้ำ ดังมี รายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

กรณีที่ (๑) เกิดจากกุศลกรรม คือ ความปรารถนาที่จะได้ครอบครองสมบัติแบบเดียวกับพญานาค

สำหรับสาเหตุประการแรกสุดของการที่มนุษย์จะได้ไปเกิดเป็นพญานาคก็คือ กรรมหรือการกระทำในส่วนที่เป็นกุศลจิต โดยเริ่มจากการที่มนุษย์มีโอกาสพบเห็นสมบัติของพญานาคแล้วเกิดตัณหา คือความอยากได้ความเป็นพญานาคอย่างแรงกล้า เมื่อปรารถนาสมบัติดังกล่าวจึงได้ดำเนินการที่จะได้มาซึ่งสมบัตินั้นใน ๒ วิธีการ คือ (๑) การทำบุญบริจาคทาน นานัปการ (๒) รักษาอุโบสถศีล (ศีล ๘) ไม่ให้ขาด ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะต้องมีเจตนาอย่างแรงกล้าและมีความปรารถนาความเป็นพญานาค ดังปรากฏในจัมเปยยชาดกว่า

> กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเข็ญใจ ไปที่ฝั่งน้ำพร้อมด้วยราชบริษัท เห็นสมบัติของพระยานาคราชแล้ว ก็เกิดโลภเจตนาปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีลพอจัมเปยยนาคราชทำกาลกิริยาไปได้ ๗ วัน พระบรมโพธิสัตว์ก็จุติไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทที่อยู่ของจัมเปยยนาคราชนั้น[๑๐๘] หรือปรากฏในสังขปาลชาดกในกรณีที่พระราชโอรสของทุยโยธนกุมารผู้บวชเป็นฤาษีบำเพ็ญพรตอยู่ริมแม่น้ำกัณณเวณณาได้เห็นสมบัติของสังขปาลนาคราชแล้วเกิดความโลภอยากได้สมบัตินาค เมื่อเสด็จกลับพระนครได้ดำเนินการสร้างกุศลเพื่อให้ได้เป็นนาคดังนี้ โปรดให้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง ๔ ยังสกลชมพูทวีปให้เอิกเกริกทรงบริจาคทาน รักษาศีลทำการรักษาอุโบสถกรรม ปรารถนานาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราชในนาคพิภพ[๑๐๙]

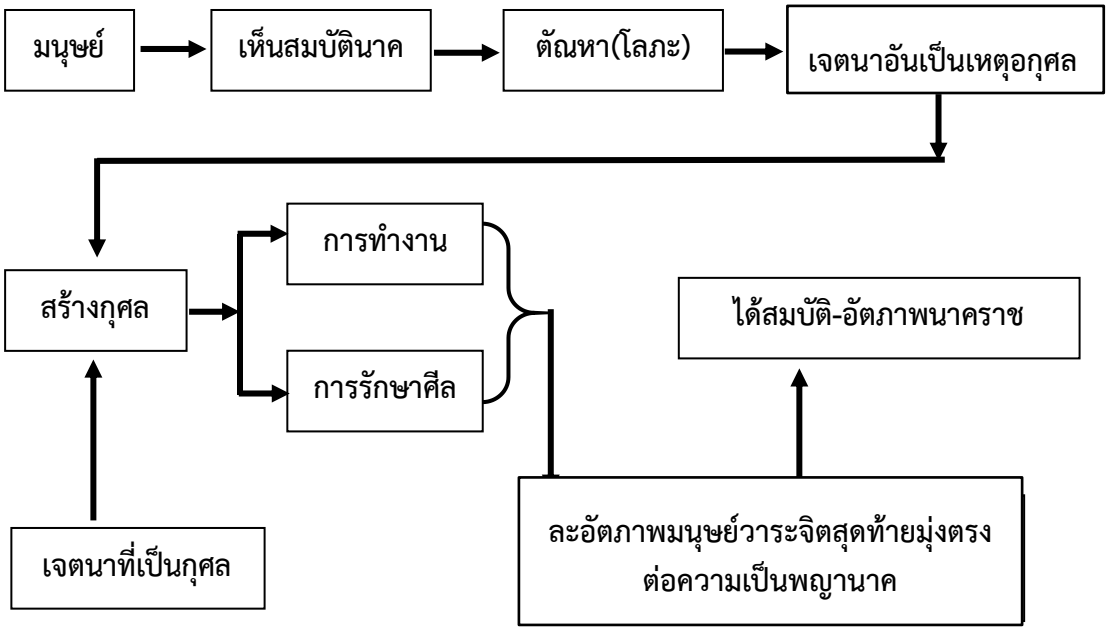
จากกรณีดังกล่าว จะพบว่าองค์ประกอบของการที่จะได้เกิดเป็นพญานาคนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ (๑) มนุษย์ (๒) พญานาค และสมบัติพญานาค (๓) เกิดความโลภ (ตัณหา) เป็นเจตนาที่เป็นอกุศล (๔) สร้างกุศลเพราะเป็นมรรควิธีที่จะได้สมบัติความเป็นนาคมีอยู่ ๒ ประการคือ (ก) การให้ทาน (ข) การรักษาศีลและเจริญภาวนา (๕) เจตนาในวาระจิตสุดท้าย ที่สุดเมื่อ

---

[๑๐๘] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๑๖๙.

[๑๐๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๖๗๐.

ละอัตภาพนี้ไปก็จะได้เกิดเป็นพญานาคในภพภูมิที่ตนเองต้องการ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าจากตัวอย่างในชาดกการปรารถนาความเป็นพญานาค หากผู้นั้นมุ่งที่จะเป็นนาคตนใดเมื่อจุติแล้วก็จะไปเกิดในภพของพญานาคตนนั้นทันที ซึ่งจากการอธิบายมาสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภูมิ ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาค

จากแผนภูมิดังกล่าว จะพบว่าการได้อัตภาพความเป็นนาค แม้ว่าจะเป็นการได้เพราะกุศลกรรมในเจตนาสุดท้ายแต่เราก็จะพบว่าเริ่มแรกทีเดียวผู้ปรารถนานาคสมบัตินั้นมีเจตนาอันเป็นอกุศล คือมีความโลภเกิดขึ้น แต่ตัณหาข้อนั้นสามารถที่จะพัฒนามาเป็นกุศลได้จากการดำเนินวิถีทางตามแนวทางที่จะได้มาซึ่งความเป็นนาค แม้ว่าจิตแรกจะเป็นอกุศลแต่เมื่อดำเนินตามแนวทางที่จะได้ซึ่งจะต้องเป็นฝ่ายกุศลอย่างเดียว ตัณหาเริ่มแรกก็อาจจะพัฒนาเป็นกุศลได้ ดังนั้น การได้มาซึ่งความเป็นพญานาคจึงเป็นเรื่องที่เกิดจากกุศลกรรม ดังปรากฏในคำตอบของท่านพญานาคสังขปาลนาคราชว่า

> ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุและมิใช่ เกิดเพราะใคร น้อมมาให้ข้าพเจ้าข้าพเจ้ามิได้ทำเอง แม้เทวดาก็มิได้ให้ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรม อันไม่เป็นบาปของตน ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่กว่าชนชาวมคธ มีนามว่าทุยโยธนะ มีอานุภาพมากได้เห็น ชัดว่าชีวิตเป็นของนิดหน่อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสได้ ให้ข้าวและน้ำเป็นทาน อันไพบูลย์โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็นดุจบ่อน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็อิ่มหนำสำราญ ในที่นั้น ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ประทีป ยวดยาน ที่พัก ผ้านุ่งห่ม ที่นอนและข้าว น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้น นั่นเป็นพรตและเป็นพรหมจรรย์ของ

ข้าพเจ้านี้เป็นวิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้วข้าพเจ้าได้วิมานอันมีภักษาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย เพราะวัตรและพรหมจรรย์นั้นแล[๑๑๐]

ในประเด็นเรื่องมูลเหตุกำเนิดของพญานาคที่มาจากกุศลกรรมนี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การได้อัตภาพของนาคในกำเนิด ๔ ประเภท (จะกล่าวต่อไป) มีมูลเหตุมาจากการมีความต้องการที่จะได้สมบัติพญานาคจากการได้ยินได้ฟังมาว่าพญานาคในกำเนิดทั้ง ๔ เป็นอย่างไร จากนั้นก็เกิดความต้องการที่จะไปเกิดเป็นนาคในกำเนิดนั้นๆจึงได้ดำเนินการตามมรรควิธี ๒ ประการ คือ การรักษาศีลและการให้ทานในขณะที่เป็นมนุษย์ ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๓ ด้วยกาย วาจา และใจ[๑๑๑] เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ จึงให้ข้าว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ

ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุ ฯลฯ จะเข้าถึง ฯลฯ จึงให้น้ำ ... ให้ผ้า ... ให้ยาน ... ให้ดอกไม้ ... ให้ของหอม ... ให้เครื่องลูบไล้ ... ให้ที่นอน ... ให้ที่พัก ... ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ[๑๑๒]

จะเห็นได้ว่าการจะได้ไปเกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ประเภทนั้นจะต้องมีพลังแห่งบุญกรรมที่ตนได้ทำไว้เช่นการให้ทานรักษาศีลและเจริญภาวนาพร้อมกับการตั้งจิตอธิษฐานในนาคสมบัติ เมื่อทำเหตุครบตายไปก็ได้ไปเกิดในนาคพิภพอย่างแน่นอน

กรณีที่ (๒) เกิดจากการกระทำผิดพระวินัย (ต้องอาบัติ) แล้วไม่ได้แสดงคืน (อกุศลกรรม) สำหรับประเด็นในการเกิดเป็นพญานาค นอกจากจะมีสาเหตุมาจากกุศลกรรมแล้วอกุศลกรรมก็ยังเป็นมูลเหตุในการเกิดเป็นพญานาคได้ ซึ่งในกรณีนี้จะหมายถึงเฉพาะการกระทำอกุศลกรรมของผู้ที่บวชเป็นสมณะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น โดยที่อกุศลกรรมที่เป็นมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาคก็คือ การต้องอาบัติเล็กน้อยแต่ไม่ทำการแสดงคืนหรือปลงอาบัติ เมื่อเวลาจะละสังขารจากโลกนี้ไปจิตได้หวนระลึกถึงอกุศลกรรมดังกล่าวแล้วเกิดความเศร้าหมองว่าตนเองไม่ได้แสดงคืนอาบัติเป็นเหตุให้ได้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค ซึ่งตัวอย่างในกรณีนี้ก็ได้แก่ พญานาคชื่อว่าเอรกปัตตะ[๑๑๓] ที่ได้อัตภาพการเป็นนาคราชอยู่หลายร้อยปีจนเมื่อมาพบพระพุทธเจ้าจึงสามารถอัตภาพจากนาคไปเกิดในสุคติภูมิได้ ซึ่งจะเห็นว่าการถือกำเนิดเป็นพญานาคนอกจากจะมีความปรารถนาแล้วก็ยังมีกรณีการต้องอาบัติของภิกษุด้วย ซึ่งในกรณีดังกล่าวถือเป็นกรณีพิเศษโดยจะเริ่มจากการกระทำผิดต่อพระวินัยแล้ว

---

[๑๑๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๖๘๓-๖๘๔.

[๑๑๑] คำว่า กรรมทั้ง ๒ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรม สำ.ข.อ. (ไทย) ๑๒/๓๔๓-๒๙๑/๓๘๑.

[๑๑๒] ในกรณีของกำเนิดนาคที่เหลือคือ ชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะก็มีนัยเดียวกันนี้ สำ.ข.อ. (ไทย) ๑๓/๓๔๒-๓๙๑/๓๕๑-๓๕๗.

[๑๑๓] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒/๓๒๓-๓๒๔.

ไม่แสดงคืนแม้ว่าบุคคลนั้นจะทำกุศลกรรมมากมายก็ไม่อาจจะทานต่ออกุศลกรรมที่เกิดในวาระจิตสุดท้ายก่อนตายได้ และกรณีนี้ก็ไม่ได้เป็นกรณีของการปรารถนาความเป็นนาค แต่ว่าเป็นผลที่เกิดจากการกระทำไม่ดีคือการละเมิดอาบัติแล้วไม่ได้แสดงคืน

กรณีที่ (๓) เป็นการเกิดเป็นพญานาคหรืองูจากอกุศลกรรม คือความพยาบาท ดังเช่นกรณีของพญานาคที่ท่าน้ำอัมพติตถะใกล้ ๆ กรุงโกสัมพี ในอดีตพญานาคตนนี้เป็นนายท่าเรือ แต่เป็นคนที่มีศัตรูมากวันหนึ่งเขาถูกศัตรูฆ่าตายที่ท่าน้ำแห่งนั้น ก่อนตายจิตของเขาเต็มไปด้วยความพยาบาทด้วยอานุภาพของจิตรวมกับความผูกพันในสถานที่ทำงานหรือที่เสียชีวิตก็ทำให้เขาได้เกิดเป็นพญานาคอยู่ริมฝั่งแม่น้ำดังกล่าว[๑๑๔] ซึ่งถือว่าในกรณีนี้เป็นการได้อัตภาพนาคเพราะอกุศลกรรม อีกกรณีหนึ่งเป็นกรณีหญิงฆ่าสามีตัวเอง เหตุเพราะนางได้ลอบทำชู้กับน้องชายของสามีและได้ร่วมกับชู้ฆ่าสามีตัวเองด้วยการลวงไปฆ่าที่ท่าน้ำ พอสามีนางตายไปจิตก็ยังห่วงภรรยาตนเองผนวกกับความผูกพันกับสถานที่ที่เขาตายเป็นเหตุทำให้เขาได้ไปเกิดเป็นงูเขียวใหญ่(เพศแห่งนาค)ในเรือนของตนเอง[๑๑๕] ในกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นการได้อัตภาพนาค (งู) เพราะเหตุแห่งโมหะจิต หรืออีกกรณีหนึ่งคนที่จะเกิดเป็นพญานาคหรืองูบางประเภทมีสาเหตุมาจากความตระหนี่ในอาวาสท่านกล่าวว่าชาติต่อไปจะเกิดเป็นงูเหลือม[๑๑๖]

จากกรณีดังกล่าว จะพบว่าการเกิดเป็นนาคก็ดี การเกิดเป็นงูก็ดีล้วนเป็นสิ่งที่เกิดมาจาก (๑) จิตที่ตั้งไว้ก่อนที่จะเสียชีวิตซึ่งเป็นจิต (ก) เป็นกุศลบ้าง (ข) อกุศลบ้างย่อมมีผลต่อการได้อัตภาพนาคหรืองู (๒) ความผูกพันกับสถานที่เกิดเหตุก่อนตาย คือท่าน้ำแม่น้ำหรืออาจจะถูกฆ่าในน้ำก็เป็นผลต่อการได้อัตภาพนาคเพราะเกี่ยวข้องกับน้ำ หรือการทำผิดพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับน้ำก็ย่อมมีผลต่อการเกิดเป็นนาคเช่นเดียวกัน

๒.๓.๓ ความหมายของพญานาค

คำว่า “นาค” มีความหมายอยู่หลายประการ ตามความหมายของพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษได้ให้ความหมายว่า คำว่านาค หมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, งูทั่วๆไป งูที่แผ่พังพาน ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนางกัทรูหรือนางอุรสา, หมายถึง ช้าง, เมฆ เป็นต้น[๑๑๗] หรือหมายถึงหมายถึง นรเทพที่มีพักตร์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนางกัทรู ชายาของกัศยปฤาษี[๑๑๘] นอกจากนั้นในคัมภีร์บางเล่ม ได้อธิบายความหมายของคำว่า “นาค” หมายถึง ต้นกากทิง และผู้ประเสริฐอีกด้วย[๑๑๙] ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ กล่าวถึงคำว่า นาค (นา-คะ) โดยมีความหมายหลายนัย คือ

---

[๑๑๔] องฺ.ติก.อ. (ไทย) ๑๔/๓/๓๗๒.

[๑๑๕] องฺ.ติก.อ. (ไทย) ๑๔/๓/๓๗๒.

[๑๑๖] ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๑/๒/๓๕๙.

[๑๑๗] Monier – Williams, **A Sanskrit – English Dictionary**, (Delhi : Motital Banarasidass, ๑๙๗๖), p. ๕๓๓.

[๑๑๘] พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต,** (พระนครศรีอยุธยา: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๗๔๕.

[๑๑๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕/๔๐๙.

นาโค หมายถึง “ผู้ประเสริฐ” ได้แก่ “พระราชา”, นาคำ หมายถึง “สัตว์ประเสริฐ” ได้แก่ “ช้าง”, นาคมลำ หมายถึง “โคนต้นกากทิง”, นาคปุปผำ หมายถึง “ดอกกากทิง”, นาคสฺส หมายถึง “ผู้หมดบาป” ได้แก่ “พระพุทธเจ้า”[๑๒๐] นอกจากนั้น ก็จะพบว่ารากศัพท์ของคำว่า “นาค” มาจากภาษาฮินดูสตนี เขียนว่า Nag ออกเสียงว่านัค แปลว่า ชาวเขา ภาษาอัสสัม เขียนว่า Naga ออกเสียงว่า นอค (Noga) แปลว่า เปลือย[๑๒๑]

ส่วนศัพท์ที่ใช้เรียกนาคก็มีคำว่า อหิ หมายถึง งู เช่นคำว่า อหิวิชชา ได้แก่ วิชาหมองู[๑๒๒] อุรคะ หมายถึงงู ในคำว่า อุรโค เป็นชื่อของงู คำว่าสัปปะ, ภุชคะ, อุรคะ, ปันนคะ, สิริสปะวิลาสยะ, คุหาสยะ, ทาฒาวุธ, โฆรวิสะ, ทุชิวหา, ทิรสัญญะ ก็หมายถึงงูเช่นกัน[๑๒๓] หรือหากพิจารณาจากการนำไปใช้แทนคำว่านาคพระพุทธศาสนา เห็นว่าคำว่า “นาค” มีความหมายหลายนัยดังปรากฏในคำอธิบายว่า “นาคศัพท์เป็นไป ในช้างบ้าง ม้าบ้าง โคบ้าง งูบ้าง ต้นไม้บ้าง มนุษย์บ้าง”[๑๒๔] นอกจากนั้นก็จะใช้คำว่า นาค หรืออุรคะ หรืออหิ สลับกันในการใช้เป็นชื่อเรียกชื่อพญานาคหรือนาคทั้งหลาย เช่น คำว่า นาค แปลว่า งู[๑๒๕] หรือท่านถือเอาคำว่าอุรคะ หมายถึง นาค[๑๒๖] แต่ถึงอย่างนั้นก็มีข้อปลีกย่อย อยู่ว่าหากเป็นการเรียกเจาะจงถึงงู ซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานก็จะใช้คำว่า อหิ หรืออุรคะ หรือสัปปะ ซึ่งเป็นการเน้นถึงสภาพธรรมชาติของงู แต่ถ้าหากจะมุ่งอธิบายถึงพญานาคในรูปร่างงูใหญ่ที่มีหงอนอาศัยอยู่ในภพพญานาคโดยมากมักจะเรียกว่า อหิชาติ หรืออุรคชาติ หมายถึง ผู้เป็นชาติเชื้อแห่งงูหรือเป็นเจ้าแห่งงู

แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็จะพบว่า คำว่านาค มีความหมายอยู่ ๒ ประเภท คือ ก) ความหมายตามบริบทของคำ หมายถึง (๑) งูโดยทั่ว ๆ ไป (๒) หมายถึง พญานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานใต้แม่น้ำบ้าง ภูเขาบ้าง มหาสมุทรบ้าง (๓) หมายถึง ชื่อทวีป (๔) หมายถึงช้าง (๕) หมายถึงดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่อว่ากากะทิง (๖) หมายถึง ชนเผ่าหนึ่ง (ปุริสนาค) ข) ความหมายในเชิงการตีความหมายถึง (๑) บุคคลผู้ประเสริฐ ซึ่งแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ (๑) เสขนาค นาคคือพระเสขะ (๒) อเสขนาค นาคคือพระอเสขะ (๓) ปัจเจกพุทธนาคนาคคือพระปัจเจกพุทธ (๔) พุทธนาค นาคคือพระพุทธเจ้า[๑๒๗] โดยเฉพาะในคำว่านาค คือพระพุทธเจ้านั้นมีการนำไปอธิบายความหมายได้หลายนัย คือ (๑) ผู้ไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งหลาย มีฉันทาคติเป็นต้นชื่อ นาคะ (๒) ผู้ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ แล้วชื่อว่า นาคะ (๓) ผู้ไม่ทำบาป (ความชั่วที่เป็นเหตุให้กลับมา) มีประการต่างๆ ชื่อว่า

---

[๑๒๐] พระสิริรัตนปัญญาเถระ, **วชิรสารัตถสังคหะ**, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๔๘-๑๔๙, ขุ.ม. (ไทย) ๒๔/๓/๑๐.

[๑๒๑] จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

[๑๒๒] ที.สี.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๒๒๕.

[๑๒๓] ขุ.ม. (ไทย) ๒๔/๓/๑๐., ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕/๒๙., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๒๘/๓/๒๒.

[๑๒๔] อง.ปญฺจก.อ. (ไทย) ๒๒/๑๔/๖๕๑.

[๑๒๕] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๖/๔/๓๕๐.

[๑๒๖] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑/๓๒๘.

[๑๒๗] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๖/๓/๕๑๒.

นาคะ[๑๒๘] (๔) การไม่เสด็จมาสู่ภพใหม่ คือ ไม่ไป ไม่มาสู่ภพใหม่ ชื่อว่า นาคะ (๕) การไม่ทำบาปบ้าง ชื่อว่า นาคะ (๖) ความมีกำลังชื่อว่า นาคะ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งหมายที่จะใช้คำว่านาค หรือคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องหมายถึงเฉพาะนาคที่เป็นงู และนาคที่เป็นสัตว์ทิพย์ มีฤทธิ์ เกิดในวิมานที่จัดเป็นสุคติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น อนึ่ง สำหรับคำว่า นาคที่ได้อธิบายมานั้นหมายถึงนาคโดยทั่วๆ ไป แต่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานาคได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) นาคบริวาร และ (๒) ราชาของนาค เรียกกันว่าพญานาค ดังนั้น คำว่า นาค จึงเป็นคำกลาง ๆ ถ้าจะมุ่งถึงนาคที่เป็นพระราชาของนาคทั้งหลายโดยมากคัมภีร์จะใช้คำว่า นาคราชา หมายถึง จอมแห่งนาคหรือนาคที่เป็นพระราชาโดยที่พญานาคเหล่านี้จะอยู่ภายใต้การปกครองของพญานาควิรูปักษ์

๒.๓.๔ ความสำคัญของพญานาค

เนื่องจากพญานาค หรือนาคเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าพญานาคส่วนใหญ่ เป็นพญานาคสัมมาทิฏฐิ นิสัยดี อยู่ในศีลธรรม มุ่งในการเจริญบำเพ็ญเพียร เพื่อให้หลุดพ้นจากภพภูมิของกำเนิดนาค ดังนั้น พญานาคจึงมีความสำคัญเกี่ยวข้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา มีบทบาทในการส่งเสริมบารมีของพระพุทธเจ้าในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้

๑. ด้านพุทธศาสนา

การค้นพบร่องรอยของการบูชาพญานาคที่ในถ้ำที่โอรีสสาปรากฏในสมัยเมารยะหรือการกระทำสถูปประดับด้วยรูปนาค ในศิลปะอมราวดีตลอดจนการทำนาคประกอบเรื่องตามพุทธประวัติที่สาญจีย่อมแสดงให้เห็นว่า เรื่องราวของนาคได้เข้ามามีความสำคัญในพุทธศาสนา ทั้งในด้าน คติความเชื่อ และด้านศิลปกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติ กล่าวโดยลำดับ ดังนี้

(๑) พระพุทธองค์รับนิมนต์จากนาค เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนา ขณะเดินทางจากคุรุเวลาไปยังเมืองพาราณสี พระองค์ได้รับนิมนต์จากนาคราชชื่อสุทรรศ์ แห่งตะยะ ซึ่งพบภาพเล่าเรื่องราวสลักอยู่ที่บุโรพุทธโธในชวา โดยสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่บัลลังก์ สุทัศน์นาคราชยืนอยู่ข้างด้านซ้าย ส่วนนาคบริวารอยู่ในลักษณะครึ่งนั่งครึ่งยืน นาคทุกคนล้วนถือภาชนะใส่อาหารมาถวายพระพุทธองค์[๑๒๙]

(๒) การนำไปสู่อรหันต์ คัมภีร์ฝ่ายมหายานได้กล่าวถึงนาคเอราปถะ (เอฬาปัตร) ได้นำบทเทศน์เชื่องมหากาดยายนะ ซึ่งมีมาก่อนพระพุทธองค์ประสูติ แต่ไม่มีใครอ่านได้ ผู้มีสำเนาคาถาฉบับนี้ คือ พญานาคสุวรรณประภาส นำมาปรึกษา เอราปะถะ มีความต้องการพบพระพุทธเจ้าจึงแปลงเป็นพราหมณ์มายังเมืองพาราณสี และได้พบกับพระนลทะ พระนลทะ จึงอาสาหาคำตอบอธิบายเทศนัคาถาฉบับนี้ภายใน ๗ วัน แล้วพระนลทะก็เข้าผ้าพระพุทธองค์ตรัสเทศนาให้ฟัง

---

[๑๒๘] ม.มู.อ. (ไทย) ๑๒/๑/๓๙๖.

[๑๒๙] สมชาติ มณีโชติ, **นาคถวายอาหารพระพุทธองค์**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๕๑.

พระนลทะเกิดธรรมจักษุเห็นอริยสัจ แล้วจึงไปบอกกล่าวกับเฮราปตะ แล้วกลับมาเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงได้นามว่า กาตยายนะ หรือมหากาตยายนะ

(๓) นาคขอบวชในพุทธศาสนา ในคัมภีร์มหาวัตต์ได้กล่าวถึง นาคซึ่งแปลงกายเข้าไปบวชในศาสนา เมื่อจับได้พระพุทธองค์จึงตรัสประชุมสงฆ์ และตรัสแก่นาคให้ไปรักษาอุโบสถศีลแล้วมันจากการเป็นนาคกลายเป็นมนุษย์ พระองค์ได้ตรัสถึงปัจจุบันที่ทำให้นาคปรากฏภาวะของตน คือ เมื่ออยู่ร่วมกับนาคที่มีชาติเสมอกันและปล่อยใจสู่ความหลับ ซึ่งบางครั้งตำราได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้นาคปรากฏตัวถึง ๕ ประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว

๒. ด้านสัญลักษณ์

ในศิลปกรรมของไทยพบรูปนาคปรากฏอยู่กับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมมากมาย ตั้งแต่ฐานถึงหลังคา โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมในศาสนาพุทธเราอาจพบรูปร่างของนาคได้หลายรูปร่าง เป็นรูปร่างตัวนาค เช่น คันทวน นาคประดับราวบันได หรือบริเวณหน้าประตูหน้าต่างหรือนาคที่เป็นเพียงสัญลักษณ์ เช่น รอฟ้า นาคลำยอง นาคสะกุ้ง หางหงส์ เหล่านี้ เป็นต้น[๑๓๐] นาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ จึงปรากฏความเชื่อเรื่องนาคกับน้ำไว้ในด้านต่าง ๆ เช่น ที่เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ เป็นเรือพระที่นั่งรองในกระบวนพยุหยาตราชลมารค ที่ลักษณะเด่น คือ เป็นเรือที่จำหลักและปิดทองเป็นรูปพญานาคจำนวนมาก จึงได้ชื่อว่าอเนกชาติภุชงค์ อเนก หมายถึง จำนวนมาก ชาติภุชงค์ หมายถึง พญานาค สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่พระองค์ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินลำรอง เรียกว่า เรือพระที่นั่งรอง ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ[๑๓๑] ชื่อเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า อนนฺตนาคราชะ มาจากคำ ๓ คำ คือ อนนฺตะ (แปลว่า ไม่สิ้นสุด นิรันดร) นาคะ (แปลว่า นาค หรือ งู) ราชะ (แปลว่า เจ้านาย หรือพระราชา) ดังนั้น คำนี้จึงแปลได้ว่า อนันตะ ราชาแห่งนาค หรืองูทั้งหลาย

ในฮินดูปกรณัมปรัมปรา อนันตะ หมายถึง งูเทพ หรือ งูทิพย์ ผู้มีพลังยิ่งใหญ่ รู้จักกันในชื่อ เศษะ หรือ อาทิเศษะ เป็นผู้ที่มีเศียรหนึ่งพัน และ (ประดับด้วย) อัญมณีหนึ่งพันที่ส่องประกายสว่างจ้าไปทุกหนแห่ง คัมภีร์ปุราณะของอินเดียกล่าวว่า อนันตะอาศัยอยู่ลึกลงไปกว่าโลกบาดาลทั้ง ๗ ชั้น และแบกโลกทั้งหมดไว้บนเศียร คราใดที่อนันตะหาว โลกก็สั่นไหว บางคัมภีร์อธิบายว่า อนันตะมีชื่ออีกอย่างว่า วาสุกิ (ไทยเรียกวาสุกรี) ซึ่งมีเจ็ดเศียรและอยู่ในโลกบาดาลชั้นที่ ๗ อนันตะปกครองนาคทั้งหลาย เรื่องราวจากคัมภีร์ข้างต้นให้อิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยที่เล่าสืบต่อกันมาว่า ใต้โลกของเรามีปลาอานนท์ ซึ่งแบกโลกไว้ คราใดปลาอานนท์ขยับตัว โลกจะสั่นคลอนเกิดแผ่นดินไหว และยังมีความเชื่ออีกว่า พญานาคเจ็ดเศียรบันดาลให้เกิดฝน ความเชื่อที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินของไทยเป็นอวตารของพระวิษณุลงมาเกิดบนโลกมนุษย์ ดังนั้นพระองค์จึงควรมีเรือพระที่นั่งเป็นพญาอนันต

---

[๑๓๐] จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ตำนานการสร้างศาสนสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔

[๑๓๑] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/ [๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

นาคราชซึ่งสอดคล้องกับเรื่องราวที่ว่า พระวิษณุประทับบรรทมบนพญาอนันตนาคราชในช่วงกาลดับสลายและเริ่มต้นการสร้างโลกและจักรวาลขึ้นใหม่ การปิดทองเป็นรูปพญานาคจำนวนมาก แสดงให้รู้ว่าพญานาคเป็นเทพเจ้าแห่งสายน้ำ และแสดงถึงความมีอำนาจวาสนาความอุดมสมบูรณ์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เป็นเรือพระที่นั่งกิ่งซึ่งมีโชลเรือเป็นรูปพญานาคเจ็ดเศียร สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชลำแรกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ (พุทธศักราช ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) แต่เริ่มใช้ในกระบวนพยุหยาตราชลมารคในสมัยรัชกาลที่ ๔ (พุทธศักราช ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) ปรากฏชื่อว่า เรือพระที่นั่งบัลลังก์อนันตนาคราช เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชลำปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ (พุทธศักราช ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) และเริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕[๑๓๒]

ดังนั้น พญานาคจึงมีปรากฏให้เห็นผ่านงานด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรมในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา และสถาบันชั้นสูงอย่างสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนความสูงศักดิ์ ความมีอำนาจวาสนา ความอุดมสมบูรณ์ ความปลอดภัยในชีวิตและเป็นสัญลักษณ์ที่อยู่กับพระพุทธศาสนามาอย่างยาวนาน เช่น ที่พบอยู่ทั่วไปตามวัด เจดีย์ วิหาร ปราสาทราชวังทุกที่ของประเทศไทย

๒.๓.๕ ผู้ปกครองเหล่านาคและพญานาค

สืบเนื่องจากความหมายของพญานาค ตามหลักฐานในคัมภีร์พบว่านาคเหล่านั้นจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจตุโลกบาลที่ชื่อว่าท้าววิรูปักษ์โดยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ จะมีหน้าที่ในการปกครองเหล่าสัตว์ต่างๆ แตกต่างกัน ดังนี้ (๑) ท้าวธตรัฐ เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ (๒) ท้าววิรูฬหก เป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ (๓) ท้าววิรูปักษ์ เป็นหัวหน้าของพวกนาค (๔) ท้าวกุเวร เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์[๑๓๓]

นอกจากท้าววิรูปักษ์จะเป็นผู้ใหญ่ในหมู่นาคทั้งหลายแล้ว คัมภีร์ยังได้ระบุถึงนาคที่มีชื่อและเป็นผู้มียศมีอำนาจและบารมีรองลงมาจากท้าววิรูปักษ์อีกหลายตนซึ่งอาศัยอยู่ในท่าแม่น้ำต่างๆ ของอินเดียในสมัยนั้น เช่น หมู่นาคในสระนาสภะในเมืองโกสัมพี นาคตัจฉกะ นาคกัมพล นาคอัสดร นาคที่อยู่ในท่าปะยาคะ นาคอยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคผู้เกิดในตระกูลธตรัฐผู้มียศ[๑๓๔] โดยเฉพาะพญานาคธตรัฐมักจะถูกอ้างถึงอยู่บ่อยๆ ว่าเป็นผู้มียศในหมู่นาคทั้งหลาย ในบางครั้งก็จะปรากฏชื่อของพญานาควรุณอีกด้วย อย่างไรก็ตามพญานาคที่กล่าวมานั้นแม้จะถือว่าเป็นผู้มียศมากกว่านาคตนอื่นๆก็ตาม จะมีก็เพียงแต่พญานาควิรูปักษ์เท่านั้นที่ถูกระบุว่าเป็นจอมแห่งนาค[๑๓๕] และอีกฐานะหนึ่งก็

---

[๑๓๒] พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี, **เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/royalbarges/index.php/en [๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๑๓๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๒๖๔., ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๗๘-๗๙.

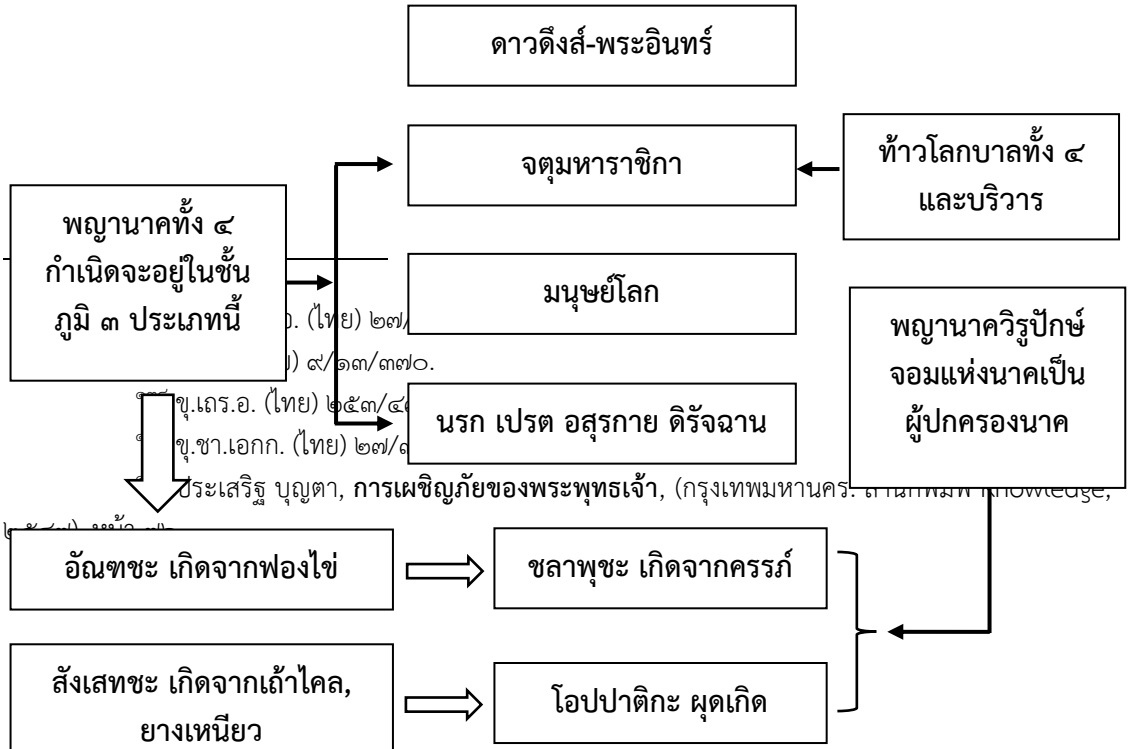
[๑๓๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๕.

[๑๓๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๐/๒๓๘., ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๗๙-๘๐.

เป็นหนึ่งในท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ แสดงให้เห็นว่าพญานาควิรูปักษ์นั้นน่าจะเป็นผู้ปกครองสูงสุดของนาค โดยที่พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรับรองในเรื่องดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม จะพบว่าในอีกหลักฐานหนึ่งก็มีระบุว่าในบรรดานาคหรืองูทั้งหลายจะแบ่งเป็นตระกูลได้ ๔ ตระกูลคือ (๑) ตระกูลพญางูวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญางูเอราปถะ (๓) ตระกูลพญางูฉัพยาปุตตะ (๔) ตระกูลพญางูกัณหาโคตมกะ[๑๓๖] นอกจากนั้นหากพิจารณาในแง่ของการแบ่งประเภทของงูหรือนาคตามลักษณะของการมีพิษร้ายหรือไม่ร้ายก็แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ งูกัฏฐมุขะ (ปากไหม้) ธาตุที่เหลือพึงเห็นเหมือนงูปูติมุขะ (ปากเน่า) งูอัคคิมุขะ (ปากไฟ) และงูสัตถมุขะ (ปากศัสตรา)[๑๓๗]

จากข้อมูลดังกล่าว แม้จะทราบว่ามีการแบ่งลักษณะของงูหรือพญานาคตามประเภทตระกูลที่ปรากฏนั้น หากจะมีคำถามว่า สรุปแล้วใครคือผู้ปกครองบรรดานาคทั้งหลาย คำตอบก็คือท้าววิรูปักษ์ ซึ่งเป็นท้าวจตุโลกบาลผู้ดูแลโลกทางทิศตะวันตกบนสวรรค์ชั้นจตุมหาราชิกา ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงรับรองว่าพญานาควิรูปักษ์นี้เป็นจอมแห่งนาคเนื่องจากเป็นพญานาคชั้นสูง กล่าวคือเป็นพญานาคที่กำเนิดแบบโอปปาติกะ มีที่อยู่บนสรวงสวรรค์ คือทำหน้าที่เป็นตัวแทนของนาคในการรักษาความเป็นไปของโลกในฐานะของท้าวจตุโลบาลคือเทพดาผู้รักษาโลกในชั้นกามาวจรภูมิโดยพญานาคที่เป็นโอปปาติกะบางจำพวกก็สามารถที่จะมีวิมานอยู่บนสวรรค์ได้ เช่น พญานันโทปนันทนาคราช ที่มีวิมานอยู่บนสวรรค์แต่อยู่ใต้ปราสาทเวชยันต์ของพระอินทร์เมื่อพระพุทธองค์พร้อมกับเหล่าสาวกเสด็จผ่านก็โกรธว่าพระพุทธองค์เหาะข้ามศีรษะของตนจนต้องแสดงฤทธิ์เพื่ออวดศักดาตน จนในที่สุดพระพุทธองค์ก็มีบัญชาให้พระโมคคัลลานะปราบให้คลายทิฏฐิ[๑๓๘] นอกจากนั้นยังมีพญานาคที่ถูกอ้างถึงบ่อยๆ ว่าเป็นผู้ใหญ่ในตระกูลนาคก็คือ นาควรุณะ[๑๓๙] เป็นผู้มียศและพลังอำนาจซึ่งจะพบว่านาคทั้งหลายนอกจากจากเกรงกลัวในอำนาจของท้าววิรูปักษ์แล้วก็ยังต้องเกรงกลัวในอำนาจของพญาวรุณนาคราชด้วยเช่นกัน ส่วนนาคที่มีกายหยาบ เช่น งูน้ำ และอสรพิษต่างๆ ที่จัดอยู่ในกลุ่มสัตว์ดิรัจฉานก็จะอยู่ในโลกมนุษย์และภูมิของสัตว์ดิรัจฉานคืออบายภูมิ แต่ทั้งหมดทั้งมวลนาคและงูทั้งหลายก็จะอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจตุโลกบาลวิรูปักษ์นี้เท่านั้น ซึ่งจากการกล่าวมาทั้งหมดเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภูมิ ดังต่อไปนี้[๑๔๐]

ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๕๓/๔

ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑

ประเสริฐ บุญตา, **การเผชิญภัยของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: [illegible]

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงท้าววิรูปักษ์ผู้มีอำนาจในการปกครองพญานาค

ดังนั้น ที่สุดผู้เป็นใหญ่ในบรรดานาคทั้งหลายคือ ท้าววิรูปักษ์โดยท้าววิรูปักษ์จะมีบริวารที่สำคัญซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการดูแลโลกและหมู่พญานาคราชทั้งหลายก็คือ อินทะ โสมะ วรุณะ ภารทราชะ ปชาบดี จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุมัณฑุ นิมันทุ ปนาทะ โอปปัญญ เทวสูตะ มาตสิ จิตต เสนะคันธ์พพะ นโรราชา[๑๔๑] เป็นต้น ซึ่งบริวารที่กล่าวมาจะทำหน้าที่ช่วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ในการปกครองโลก

๒.๓.๖ ประเภทของการเกิดเป็นพญานาค

สำหรับประเภทของการเกิดเป็นพญานาค พระพุทธองค์ ได้อธิบายว่า มีอยู่ ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) นาคที่เป็นอัณฑชะ ได้แก่ นาคที่เกิดจากฟองไข่ (๒) นาคที่เป็นชลาพุชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในครรภ์ (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในเถ้าไคล[๑๔๒] (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ ได้แก่ นาคที่เกิดโดยการผุดเกิด[๑๔๓]

โดยนาคที่ถือกำเนิดทั้ง ๔ ประเภทพระพุทธองค์ตรัสว่า (๑) นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ จัดเป็นนาคที่ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ (๒) นาคที่เป็นสังเสทชะ และอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะ (๓) นาคที่เป็นอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะ หรือกล่าวโดยสรุปก็คือในกำเนิด ๔ ประเภทนั้น นาคประเภทโอปปาติกะ ประณีต (ประเสริฐ) กว่านาคทุกประเภทที่กล่าวมา ๓ ประเภทแรก โดยคำว่าประณีตนั้นหมายถึงทั้งรูปสมบัติโภคสมบัติและบริวารสมบัติหรือคุณสมบัติคือฤทธิ์อำนาจที่จะเกิดพร้อมกับ

---

[๑๔๑] ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๗๙.

[๑๔๒] พระสัทธรรมโชติกะ ธัมมจาริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉท ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรจูฬาอภิธรรมิกะตรี**, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

[๑๔๓] สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐-๓๕๒.

การกำเนิดเป็นพญานาค เหตุที่พญานาคโอปปาติกะประณีตกว่าพญานาคทุกประเภทก็เพราะพญานาคประเภทนี้ถือกำเนิดเช่นเดียวกับเหล่าเทวดาทั้งหลาย[๑๔๔]

๒.๓.๗ ลักษณะของพญานาค

สำหรับรูปร่างของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ใน ๒ นัย คือ (๑) ร่างกายตามธรรมชาติ และ (๒) ร่างกายที่เนรมิตขึ้นด้วยฤทธิ์ สำหรับข้อที่ (๑) รูปร่างของพญานาคตามปกติก็จะปรากฏเป็นรูปร่างของงูใหญ่ มีลิ้นสองแฉกซึ่งเกิดมาพร้อมกับความเป็นนาค[๑๔๕] สามารถแผ่พังพานขนาดใหญ่ได้ เวลาแผ่พังพานจะปรากฏมีดอกจันทร์บนพังพาน ๓ ดอก พังพานใหญ่สีเหมือนกำของดอกมะลิ[๑๔๖] ส่วนการแผ่พังพานโดยมากพญานาคจะแผ่พังพานในหลายกรณี คือ (๑) เวลาโกรธและจะทำร้ายผู้อื่น[๑๔๗] (๒) เวลาได้กลิ่นงู[๑๔๘] (๓) เวลาจะแสดงอำนาจของตน[๑๔๙] และ (๔) เมื่อถูกบังคับโดยหมองู[๑๕๐]

ส่วนกรณีที่จะหดพังพานก็คือ (๑) ได้กลิ่นยา (จากหมองู)[๑๕๑] ซึ่งเป็นโอสถที่ใช้ประกอบมนต์ปราบงูชื่อว่าอัมพายน์มนต์[๑๕๒] (๒) เห็นครุฑที่มีกำลังเหนือกว่าบินมานาคทั้งหลายจะกลัวและหดพังพานลง[๑๕๓] เราจะพบว่าพญานาคจะมีหงอนบางตนจะมีหงอนสีแดงบ้าง ขาวบ้าง[๑๕๔] ผิวกายสีขาวดุจพวงมะลิ[๑๕๕] หรือมีสีเขียว สีแดง แล้วแต่บุญกรรม นอกจากนั้นจะมีนัยน์ตาสีแดง[๑๕๖] หรือมีดวงตาคล้ายเม็ดมะกล่ำ[๑๕๗] เป็นต้น ร่างกายจะมีรัศมีแผ่ซ่านออกมาตลอดเวลา[๑๕๘] มีขนาดของร่างกาย

---

[๑๔๔] สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐-๓๕๒.

[๑๔๕] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓๒/๓/๓๖, ผิดกับความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่เห็นว่าการที่พญานาคมีลิ้น ๒ แฉกเนื่องจากการเอาลิ้นเลียหยดน้ำอมฤตบนยอดหญ้ากุสะ (หญ้าคา) หญ้าบาดลิ้นทำให้แตกออกเป็นสองแฉก ดู อรพิมพ์บุญอาภา และ ยมโดย เพ็งพงศา ประกอบ.

[๑๔๖] ม.มู.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๓๓๘.

[๑๔๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๓๗., ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๒๐๓.

[๑๔๘] ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๑/๕๑๐.

[๑๔๙] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒/๓/๓๒๓., ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕/๓๑๕.

[๑๕๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๗๐.

[๑๕๑] ม.อุ.อ. (ไทย) ๑๔/๒/๑๗๙.

[๑๕๒] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๗๐.

[๑๕๓] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕/๓๑๕.

[๑๕๔] ข้อยืนยันในเรื่องที่พญานาคมีหงอนนั้นมีปรากฏในเรื่องอดีตชาตของพระมาตังคเถระว่า “เล่ากันมาว่าท่านพระมาตังคบุตรเถระนี้ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ได้เกิดเป็นพญานาค ผู้มีอานุภาพมากในนาคพิภพใหญ่ ภายใต้ชาตสระใหญ่ ใกล้ป่าหิมพานต์ อยู่มาวันหนึ่งออกจากนาคพิภพไปเที่ยว (หากิน) เห็นพระศาสดาผู้เสด็จมาทางอากาศ มีใจเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยแก้วมณีที่หงอนของตน”, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๖/๓/๒/๒๕๓. และใน ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๑๙๙.

[๑๕๕] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๑๙๘.

[๑๕๖] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๖๑,๔๗.

[๑๕๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๖๗๑.

[๑๕๘] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๖๘.

แตกต่างกันกล่าวคือจัมเปยยนาคราชมีร่างกายเท่าหงอนไก่ ภูริทัตตนาคราชมีร่างกายขนาดเท่าลำขา ส่วนสังขปาลนาคราชมีร่างกายใหญ่ขนาดเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง[๑๕๙] ส่วนพญานาคตนอื่น ๆ ก็จะมีขนาดร่างกายที่แตกต่างกันไปตามแต่บุญกรรมหรือการอธิษฐานจิตในขณะที่จะเข้าสู่ภาวะเดิมของตน โดยพญานาคธตรัฐมีขนาดของร่างกายที่ใหญ่ขนาดที่จะขดตัวเองล้อมเมืองพาราณสีเอาไว้ได้[๑๖๐] ซึ่งถือว่าพญานาคธตรัฐมีรูปร่างที่ใหญ่มาก นอกจากนั้นยังมีพญานาคตนอื่น ๆ ที่สามารถอธิษฐานให้ร่างกายมีขนาดใหญ่ได้ เช่น คังเคยยนาคราช[๑๖๑] พญามุจลินท์นาคราช[๑๖๒] เอรกปัตตนาคราช[๑๖๓] เป็นต้น หรือหากเป็นนาคที่อยู่ในมหาสมุทรในอรรถกถาท่านระบุเอาไว้ว่านาคเหล่านั้นจะมีขนาดร้อยวา[๑๖๔]

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงรูปร่างตามปกติของบรรดาพญานาคทั้งหลายย่อมจะมีขนาดที่แตกต่างกันทั้งนี้อาจจะมาจากสาเหตุสำคัญ ๒ ประการคือ (๑) การอธิษฐานเพื่อกำหนดให้มีรูปร่างเท่าที่ต้องการ (๒) การที่มีรูปร่างตามอำนาจบุญกรรมที่ทำมา เช่น พญานาคธตรัฐผู้เป็นใหญ่ มีบารมีมาก ย่อมสามารถแปลงกายหรือมีร่างกายที่มีขนาดใหญ่กว่านาคตนอื่นได้

ในประเด็นเรื่องรูปร่างของพญานาคจะดูว่าใหญ่หรือเล็กมากก็ขึ้นอยู่กับจำนวนเศียรที่มี เช่น พญานาค ๕ เศียร ย่อมมีขนาดใหญ่กว่าพญานาค ๓ เศียร แต่ก็เล็กกว่าพญานาค ๗ เศียร และ ๙ เศียรเป็นต้น แต่จำนวนเศียรหรือพังพานนี้ก็ไม่ค่อยแน่นอนเพราะบางทีจำนวนพังพานก็เกิดจากการเนรมิตของพญานาคเอง เช่น พญานาคภูริทัตต์สามารถเนรมิตพังพานได้เป็นร้อยเศียร[๑๖๕] เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า รูปร่างของพญานาคตามปกติจะปรากฏในรูปของงูใหญ่มีหงอนและจำนวนเศียรที่แตกต่างกันไป และมีขนาดที่ใหญ่เล็กแตกต่างกันตามแรงบุญและการอธิษฐานจิตของพญานาคตนนั้น ๆ ส่วนรูปร่างของพญานาคในข้อที่ (๒) คือรูปร่างที่เกิดจากการเนรมิตในรูปของมนุษย์หรือมาณพ โดยการเนรมิตรูปกายมนุษย์ตามปกติจะเกิดขึ้นในภพของนาคเองหรืออีกครั้งก็คือเมื่อออกมาสู่โลกมนุษย์เช่นกรณีของมณิกัณฐนาคราช[๑๖๖] มุจลินท์นาคราช เป็นต้น หรือแม้แต่ภูมิทัตตนาคราชเมื่อแปลงร่างเป็นมาณพเดินทางไปพบพระเจ้าสาครพรหมทัตได้บรรยายถึงรูปร่างของภูริทัตตนาคราชและบริวารเอาไว้ว่า

> ท่านผู้ปรากฏด้วยธงสุวรรณ มีพรรณเหมือนสายฟ้า ชันษากำลังหนุ่ม ถือธนูมาอยู่ด้วยสิริอันรุ่งเรืองนั้นเป็นใคร เป็นผู้มีพักตร์ผ่องใสเหมือนทองอันสุกอยู่ในปากเบ้าหรือมิฉะนั้นก็เหมือนถ่านไม้ตะเคียนอันรุ่งโรจน์กันฉัตรชมพูนุทอันโชติช่วงมีที่เป็นที่รื่นรมย์ใจมีคนใช้ประคองพัดวาลวิชนีอันสูงทรงอยู่ตรงเศียรของท่านผู้มีปัญญาทั้ง ๒ ข้าง และมีคนถือหางนกยุงอันวิจิตรท่าน

---

[๑๕๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๖๗๑., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๒๗/๗/๑๙๙.

[๑๖๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๔๐.

[๑๖๑] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕/๓๑๕.

[๑๖๒] ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๒/๒/๓๐-๓๒.

[๑๖๓] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒/๓/๓๒๓.

[๑๖๔] ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๓๔๘.

[๑๖๕] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๗๐.

[๑๖๖] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔/๒๔.

ตามแล้วด้วยทองและแก้วมณี จรลีมาข้างหน้าอีก ๒ คน ท่านนั้นทรงกุณฑลอันกลมเกลี้ยง งามเพียงดังสีถ่านไฟอันผ่องใสอยู่ที่ปากะห้า อนึ่งเล่าท่านเป็นผู้มีผมต้องลมอยู่ไหวๆ ปลายสนิทละเอียดดำขำงาม โอภาสเหมือนสายอสุนีพุ่งขึ้นไปในท้องฟ้าท่านผู้มีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่มีโอษฐ์แจ่มใสเหมือนกระจกงาม ยามเมื่อเจรจาแลเห็นฟันอันสะอาดเหมือนสีสังข์อันขาวผ่อง เมื่อเท้าทั้งสองงามดั่งน้ำครั่งริมฝีปากก็งามเปล่งปลั่งดั่งดวงพระอาทิตย์งามวิจิตรด้วยเครื่องปกคลุมอันขาวสะอาดเสมอดังบุปผาชาติดอกรังใหญ่ที่เขาหิมาลัยแห่งจักรวาลงามปานดังพระจันทร์อันได้ชัยชนะ[๑๖๗]

จะเห็นได้ว่า คำอธิบายถึงรูปร่างของพญานาคดังกล่าวเป็นลักษณะของการอธิบายถึงรูปร่างที่เกิดจากการเนรมิตหรือแปลงร่างในรูปของมนุษย์ในฐานะของพระราชาหรือผู้ที่ยศศักดิ์เป็นเจ้าแห่งนาคบริวารทั้งหลายซึ่งกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นปกติวิสัยของพญานาคผู้มีบุญที่จะแปลงร่างเป็นมาณพรูปงามได้ ซึ่งนอกจากภูริทัตตนาคราชแล้วก็ยังมีมณีกัณฑนาคราชและมุจลินทนาคราชอีกที่สามารถแปลงร่างเป็นมาณพขึ้นมาบนโลกมนุษย์ อนึ่ง เราจะพบว่าการแปลงร่างเป็นมนุษย์ไม่ได้ปรากฏเป็นชายหนุ่มรูปงามเท่านั้น ในบางคราวก็แปลงเป็นคนค่อมเตี้ย[๑๖๘] เป็นต้น ส่วนนางนาคกัญญาเมื่อขึ้นมาบนโลกมนุษย์ก็จะแปลงเป็นสตรีรูปงามเหมือนกับพญานาคที่แปลงเป็นมาณพได้

นอกจากพญานาคจะแปลงกายเป็นมนุษย์แล้วในบางคราวก็สามารถแปลงกายเป็นอย่างอื่นได้เช่น แปลงเป็นเขียดน้อย ซึ่งพิจารณาได้จากการแปลงกายของอัจจิมุขีนาคีผู้เป็นน้องสาวต่างมารดาของภูริทัตตนาคราช[๑๖๙] ซึ่งรูปร่างที่เกิดจากการแปลงกายของพญานาคถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับแรงอธิษฐานของพญานาคแต่ละตนและในแต่ละโอกาสที่จะมุ่งหวังประโยชน์จากการแปลงหรือเนรมิตร่างนั้น

จากการกล่าวมาทั้งหมด จะพบว่าในคัมภีร์ได้ระบุถึงรูปร่างของพญานาคโดยทั่วไปจะแบ่งพิจารณาได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (๑) รูปร่างในภาวะปกติของพญานาคทั่วไปและ (๒) รูปร่างของพญานาคที่เกิดจากการเนรมิตเพื่อให้เหมาะสมกับกาลและโอกาส

๒.๓.๘ ที่อยู่ของพญานาค

เรื่องที่อยู่ของพญานาคก็ถือว่า เป็นประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะเมื่อทราบว่าพญานาคทั้งหลายมีกำเนิดมาอย่างไรแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือ เมื่อพญานาคได้ถือกำเนิดมาแล้วจะไปอยู่ ณ สถานที่ใดบ้างหรือโดยปกติแล้วนาคจะมีธรรมชาติอาศัยอยู่ ณ สถานที่ใดเป็นต้น ซึ่งจากการศึกษามาพบว่าพญานาคทั้งหลายมีที่อยู่ ดังนี้

๑. สระน้ำ แม่น้ำ และมหาสมุทร

---

[๑๖๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๑๙๙.

[๑๖๘] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๔๓.

[๑๖๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๘๐.

เนื่องจากพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์หรือถ้าเป็นอัตภาพที่หยาบเป็นงู หรืออสรพิษพญานาคเหล่านั้นก็มีธรรมชาติที่ต้องอาศัยแม่น้ำและมหาสมุทรเป็นที่อยู่ ทั้งนี้ เพราะน้ำกับพญานาคมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดหรือถือว่าน้ำเป็นสัญลักษณ์ของนาคก็ว่าได้[๑๗๐] ดังที่นางนาคมาณวิกาได้ยืนยันสภาพดังกล่าวไว้ว่าลูกของนางมีกำเนิดจากธาตุน้ำอันเป็นธาตุละเอียดอ่อน หากขึ้นไปบนบกอาจได้รับอันตรายจากลมและแดดได้ ดังนั้น นางจึงสั่งให้คนทำแอ่งน้ำไว้บนเกวียนแล้วให้บุตรของนางลงเล่นน้ำในแอ่งนั้น[๑๗๑] หรือกาฬนาคราชที่นอนหลับอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชราได้ยินเสียงถาดทองคำกระทบกันจึงตื่นขึ้นมาและรู้ว่ามีพระพุทธเจ้ากำเนิดขึ้นแล้ว[๑๗๒] สำหรับที่อยู่ของนาคในน้ำอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) สระน้ำ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้กล่าวว่า นาคในชมพูทวีปส่วนหนึ่งจะอาศัยอยู่ในสระน้ำ เช่น หมู่นาคในสระในเมืองโกสัมพี[๑๗๓] หรือนาคขันมจิตรกะ ที่อาศัยอยู่ในสระในเมืองหลวงของแคว้นอุดรปัญจาละ[๑๗๔] หรือนาคในฆตสนชาดก ก็อยู่ในสระน้ำ หรือนาคราชชื่อปันนกะก็อาศัยอยู่ในสระอโนดาต[๑๗๕] หรือมุจลินทร์นาคราชที่เกิดในสระโบรขรณีใกล้ๆ ต้นมุจลินทร์[๑๗๖] อนึ่ง สระน้ำนั้นถือได้ว่าเป็นสถานที่นาคชอบอาศัยเพราะในพระราชวังหรือภพของนาคก็จะมีสระน้ำอยู่เพื่อให้นาคได้อาบน้ำเมื่อเวลาร้อน หรือมีสระไว้เพื่อเป็นสื่อบอกเหตุของพญานาคผู้เป็นเจ้าแห่งภาพนาคนั้น เช่น ในกรณีของจัมเปยยนาคราช หรือกรณีของภูริทัตตนาคราช[๑๗๗] เป็นต้น ก็จะมีสระเอาไว้อาบน้ำอยู่เช่นกัน ดังนั้น สระน้ำจึงเป็นสถานที่อยู่ของพญานาคแห่งหนึ่ง

(๒) แม่น้ำ/ท่าน้ำ นอกจากสระแล้ว พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนายังชอบอาศัยอยู่ในแม่น้ำเพราะแม่น้ำถือว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่มีอยู่ในชมพูทวีปเป็นอย่างมาก โดยแม่น้ำที่พญานาคอาศัยอยู่นั้นก็ได้แก่ แม่น้ำเนรัญชรา ในกรณีของพญานาคที่ดุร้ายของชฎิล ๓ พี่น้องที่ตั้งอาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคยาสีสะ[๑๗๘] แม่น้ำยมุนา ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของบรรดานาคทั้งหลาย[๑๗๙] มีพญานาคชื่อว่า ธตรัฐ เป็นต้น ได้อาศัยอยู่ภายใต้แม่น้ำซึ่งท่านได้อธิบายสภาพเมืองของท่านไว้ว่า “เมืองของท้าวธตรัฐ อยู่

---

[๑๗๐] ดังปรากฏในคำกล่าวของภูริทัตนาคราชว่า “ ห้วงน้ำนั้นเป็นที่อยู่ของเรา”, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๔๙. หรือปรากฏในอรรถกถาว่า “พวกนาค ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า น้ำ จริงอยู่ พวกนาคนั้นมีกำลังอยู่ในน้ำ”, แสดงให้เห็นว่าเมื่อกล่าวถึงพญานาคก็ต้องเป็นที่ทราบกันว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรงดู สำ.ส.อ. (ไทย) ๑๗/๒/๔๕๘.

[๑๗๑] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๓๒.

[๑๗๒] ปรากฏในอวิทูเรนิทานซึ่งเป็นเรื่องของพญากาลนาคราช ดู ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔/๑๑๕-๑๑๖.

[๑๗๓] Edward B. Cowell. & Robert A. Well, **The Divyavadana**, (Amsterdam: Oriental Press, ๑๙๗๐), p. ๔๓๕.

[๑๗๔] C.H.Tawny (Translator), **The Ocean of story**, (London: Trubner, ๑๙๖๔), p. ๒๘.

[๑๗๕] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒/๔/๔๐๖.

[๑๗๖] ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๒๖/๓/๑๖๓.

[๑๗๗] ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๓/๓๓.

[๑๗๘] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๓๗/๔๗-๕๐.

[๑๗๙] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖.

ภายใต้แม่น้ำยมุนา จดหิมวันตบรรพต ซึ่งตั้งอยู่ไม่ใกล้แม่น้ำยมุนาล้วนแล้ว ด้วยทองคำงามรุ่งเรืองพี่น้องร่วมท้องของเราล้วนเป็นคนมีชื่อลือชา อยู่ในเมืองนั้น”[๑๘๐]

นอกจากแม่น้ำยมุนาแล้วก็มีแม่น้ำคงคา ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่และเป็นที่อาศัยอยู่ของพญานาคหลายตน เช่น มณิกัณฑนาคราช[๑๘๑] และพญานาคคังเคยยนาคราช[๑๘๒] และแม่น้ำจัมปา ซึ่งเป็นที่อาศัยของพญานาคจัมเปยยะ[๑๘๓] และแม่น้ำกัณณเวณณา ซึ่งเป็นที่อาศัยของพญานาคสังขปาละ[๑๘๔] ส่วนในวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งคือ คัมภีร์ลลิตวิสตระ ได้กล่าวว่า พญาสาครนาคราช และนางนาคกัญญาได้อาศัยอยู่ในแม่น้ำเนรัญชรา[๑๘๕] หรือพญานาคชื่อว่านิมมทา ที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำนิมมทา[๑๘๖] เป็นต้น

อนึ่ง ในประเด็นเรื่องแม่น้ำมีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งว่า พญานาคทั้งหลายจะชอบมาอาศัยอยู่ตามท่าน้ำที่สำคัญ เช่น ท่าปายาคะ[๑๘๗] หรือท่าคยาสีละ[๑๘๘] และท่าอัมพะ มีพญานาคชื่ออัมพติตถก อาศัยอยู่ เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะบริเวณท่าน้ำเป็นบริเวณที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส จะทำของพลีกรรมมาบูชาบวงสรวงแก่พญานาค ดังนั้น พญานาคทั้งหลายจึงมักขึ้นมาอาศัยอยู่ตามท่าน้ำเพื่อรับของพลีกรรมที่ประชาชนนำมาบูชาดังกล่าว[๑๘๙] หรืออีกนัยหนึ่งก็คือบริเวณท่าน้ำจะมีเหล่าชฎิลหรือดาบสปฏิบัติธรรมอยู่นาคทั้งหลายก็จะไปอาศัยอยู่ใกล้ท่าน้ำเพื่อ (๑) แสดงฤทธิ์ให้ชฎิล/ดาบสเลื่อมใสแล้วจะได้รับการบูชาหรือ (๒) ไปพึ่งพิงอาศัยสนทนาธรรมกับชฎิล/ดาบส นั้น[๑๙๐] และอีกประการหนึ่งก็คือท่าน้ำเป็นที่ลงสู่ภพของนาคได้ง่าย ดังนั้น พญานาคจึงได้มาอาศัยอยู่ในบริเวณท่าน้ำ

กล่าวโดยสรุป ในหลักฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ระบุชัดเจนว่าแม่น้ำ–ท่าน้ำถือเป็นสถานที่อาศัยหรือที่อยู่ของบรรดาพญานาคทั้งหลาย

(๓) มหาสมุทร สำหรับมหาสมุทรถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่นาคทั้งหลายชอบอาศัยอยู่ เพราะมหาสมุทรเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่พญานาคสามารถเนรมิตร่างกายใหญ่โตเพื่อป้องกันตัวจากครุฑได้ พระพุทธองค์ทรงตรัสยอมรับว่ามหาสมุทรนั้น เป็นที่อัศจรรย์อย่างหนึ่งก็คือเป็นที่อาศัยอยู่ของพญานาค[๑๙๑] และในภูริทัตตชาดกก็ได้กล่าวถึงครุฑได้กระพือปีกเพื่อให้เกิดลมแรงแหวกน้ำลง

---

[๑๘๐] ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๑/๙๒.
[๑๘๑] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๗-๙.
[๑๘๒] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕/๓๑๕/๓๑๖.
[๑๘๓] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๑๙๕-๑๙๖.
[๑๘๔] ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย) ๒๘/๑๔๓-๑๙๔/๖๑๘-๖๒๗.
[๑๘๕] แสง มณวิทูร, **ลลิตวิสตระ**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), หน้า ๗๘๒.
[๑๘๖] ม.อุ.อ. (ไทย) ๑๔/๒/๒๔๑.
[๑๘๗] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖.
[๑๘๘] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๓๗./๔๗.
[๑๘๙] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๓๒๖/๔๖๒-๔๖๕.
[๑๙๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๖.
[๑๙๑] ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๔/๕๒๕.

ไปเพื่อจับพญานาค[๑๙๒] หรือที่ปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ยืนยันว่าพญานาคอาศัยอยู่ในมหาสมุทรที่ว่า “มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๒๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๓๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว๔๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๕๐๐ โยชน์ก็มี การที่มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์ก็มี ฯลฯ มีลำตัว ๓๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๔๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๕๐๐ โยชน์ก็มี นี้เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏประการที่ ๘ ในมหาสมุทร ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในมหาสมุทรมีสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการนี้แล ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้บ้างไหม” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ปหาราทะ ภิกษุทั้งหลายต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้”[๑๙๓]

ในนาคสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยนาค “ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลังเติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อยลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรค มีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะฯลฯ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป ในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างนี้แล”[๑๙๔] ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลัง เติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น[๑๙๕]

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พญานาคบางพวกได้อาศัยอยู่ในมหาสมุทรและถือได้ว่ามหาสมุทรนั้น ย่อมเป็นที่อาศัยของบรรดานาคราชอีกสถานที่หนึ่ง

---

[๑๙๒] ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๑๓/๕๘.

[๑๙๓] องฺ.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๘.

[๑๙๔] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑.

[๑๙๕] สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑. ในอรรถกถาอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่านาคทั้งหมดเมื่อเจริญเติบโตแล้วก็จะมุ่งไปอาศัยอยู่ที่มหาสมุทรเพราะเป็นที่มั่นคงว่า “แม้นาคทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูกๆ ของเราสามารถทนกระแสคลื่นและกำ ลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอานุภาพของตน ให้ฝนตกดุจทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้มีน้ำเป็นสายเดียวกัน นิรมิตเรือสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น ดาดเพดานผ้ามีพวงดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอมตลบ วิจิตรด้วยดาวทองเบื้องบน ถือเอาสุราอาหารและดอกไม้มีกลิ่นหอม เป็นต้น แล่นไปกังมหานทีทั้งห้าด้วยเรือเหล่านั้น ถึงมหาสมุทรโดยลำดับ. ก็พวกนาคอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น เติบโตขึ้นประมาณ ร้อยวา พันวา แสนวา ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เจริญเติบโตไพบูลย์”, สำ.ม.อ. (ไทย) ๑๑/๑๖/๑๔๖.

๒. ป่าไม้และต้นไม้

ป่าไม้และต้นไม้ (บางชนิด) ถือว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคดังเช่นกรณีของมุจลินท์นาคราชที่อาศัยอยู่ใกล้ต้นจิก (มุจลินท์) เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุข ภายหลังจากการตรัสรู้นั้นได้แผ่พังพานและขดตัวเพื่อให้พระพุทธองค์ประทับนั่งสมาธิโดยไม่ถูกสายฝนที่ตกลงมาในขณะนั้น เมื่อฝนหยุดตกแล้วจึงคลายขนดและพังพานแล้วแปลงร่างเป็นมาณพถวายบังคมแล้วหลีกไป[๑๙๖] หรือในมหาวาณิชชาดก ที่กล่าวถึงพญานาคได้อาศัยอยู่ภายในต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง สมัยนั้นบรรดาพ่อค้าจากเมืองต่างๆ มาประชุมกันที่เมืองพาราณสีแล้วได้แต่งตั้งให้พ่อค้าคนหนึ่งเป็นหัวหน้า เพื่อเดินทางกลับพอมาถึงถิ่นทุรกันดารไม่มีน้ำอาหารกินก็พากันเห็นต้นไทรต้นหนึ่งมีในร่มรื่นจึงพากันไปพักผ่อนที่ต้นไทรนั้นต่อมาพ่อค้าทั้งหลายได้พากันตัดกิ่งต้นไทรเพราะคิดว่าจะมีน้ำจึงตัดกิ่งทางทิศตะวันออกก็ปรากฏว่ามีน้ำใสสะอาดไหลออกมาให้ดื่มกินกันอย่างเต็มพอได้ผลจากการตัดกิ่งไทรกิ่งแรกแล้วพ่อค้าก็มีความละโมบพากันตัดกิ่งในทิศอื่น ๆ ซึ่งก็มีทรัพย์สมบัติพร่างพรูออกมามากมายสมดังความปรารถนาจึงพากันคิดต่อไปว่า แค่ตัดกิ่งยังได้ทรัพย์ปานนี้ หากตัดลำต้นไม้นี้จะได้ทรัพย์มากขนาดไหน ในขณะนั้นพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าก็ได้ห้ามปรามว่าอย่าทำเช่นนั้นเพราะต้นไทรนี้มีคุณเราไม่ควรทำร้ายมิตรผู้ให้ทรัพย์แต่บรรดาพ่อค้าผู้ถูกความโลภครอบงำคนอื่นไม่ฟังพากันตัดโคนต้นไทร ฝ่ายพญานาคผู้อาศัยอยู่ภายในต้นไทรได้สั่งให้บริวารของตนฆ่าพ่อค้านั้นทั้งหมดยกเว้นเพียงพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าเพราะเขาเป็นคนดี[๑๙๗] จากกรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ต้นไม้หลายต้นก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค

๓. จอมปลวก/บ่อน้ำ

จอมปลวกถือได้ว่า เป็นสถานที่ซึ่งพญานาคชอบอาศัยอยู่โดยจอมปลวกมักจะเป็นสถานที่ซึ่งพญานาคมักหลบหลีกความวุ่นวายในภพพญานาคมา เพื่อบำเพ็ญรักษาศีลภาวนาในช่วงวันอุโบสถศีลซึ่งถือว่าจอมปลวกนั้น มิใช่อยู่ประจำแต่พญานาคมักใช้เป็นที่จำศีล เช่น กรณีของภูริทัตตนาคราช[๑๙๘] จัมเปยยนาคราช[๑๙๙] และสังขปาลนาคราช[๒๐๐] เป็นต้น การมาอาศัยจอมปลวกนั้นพญานาคจะมาในรูปของงูธรรมดาแต่มีหงอนสีแดง อันเป็นลักษณะของความเป็นสัตว์ทิพย์หรือสัตว์ที่มีอำนาจเหนือผู้อื่น โดยจอมปลวกที่บรรดาพญานาคจะมาอาศัยจะต้องอยู่ไม่ไกลแหล่งน้ำคือแม่น้ำหรือสระรวมถึงท่าน้ำ เพราะจะสะดวกต่อการมาการไป อนึ่ง สาเหตุที่พญานาคเลือกจอมปลวกและขึ้นมาปฏิบัติธรรมในโลกมนุษย์ก็เพราะเหตุว่าโลกมนุษย์เป็นสถานที่ที่จะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้หรือการปฏิบัติธรรมในโลกมนุษย์ย่อมได้รับผลมากกว่าในดินแดนอื่น ๆ[๒๐๑] นอกจากนั้น จอมปลวกก็

---

[๑๙๖] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๕/๘.

[๑๙๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖/๔๘๗-๔๙๓.

[๑๙๘] ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๗๘๔-๙๘๑/๓๐๕-๓๓๔.

[๑๙๙] ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย) ๓๗/๒๔๐-๒๘๓/๕๑๒-๕๒๐.

[๒๐๐] ขุ.ชา.จตฺตาฬีส. (ไทย) ๒๗/๑๔๓-๑๙๔/๖๑๘-๖๒๗.

[๒๐๑] “เว้นมนุษย์โลกเสียแล้วความบริสุทธิ์หรือความสำรวมย่อมไม่มี ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมแล้วด้วยตั้งใจว่าเราได้กำเนิดมนุษย์แล้วจักทำที่สุดแห่งชาติและมรณะ”, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๑๙๗, ๒๑๖.

ถือว่าเป็นสถานที่ซึ่งมีสัณฐานที่เอื้ออำนวยต่อรูปร่างของพญานาคในรูปของงูคือสามารถนอนขดตัวรอบจอมปลวกได้ง่ายและไม่ลำบาก ดังนั้น นาคที่ปรารถนาจะมาบำเพ็ญเพียรจึงนิยมเลือกจอมปลวกเป็นที่อาศัย

นอกจากจอมปลวกแล้วก็ยังมีอีกสถานที่หนึ่งที่เป็นที่อยู่ของพญานาคก็คือ บ่อน้ำ ดังปรากฏในชรูทปานชาดกที่กล่าวถึง พ่อค้าได้เดินทางไปค้าขายต่างเมืองพอไปถึงถิ่นทุรกันดารได้มองเห็นบ่อน้ำแห้ง จึงพากันขุดบ่อน้ำนั้นพอขุดไปก็ยิ่งพบกับทรัพย์สินมากมายมีแก้วมีค่านานาชนิด พ่อค้าเหล่านั้นขุดลึกลงไปทำให้ก้อนดิน และเศษฝุ่นตกลงไปสู่ที่อยู่ของพญานาคซึ่งอาศัยบ่อน้ำนั้นอยู่ ทำให้พญานาคโกรธ จึงได้ใช้ลมในจมูกพ่นพ่อค้าทั้งหลายให้ถึงแก่ความตายจะเหลือเฉพาะพ่อค้าที่เป็นหัวหน้าเท่านั้น ในชรูทปานชาดก ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า ความว่า (พระศาสดาครั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาแล้ว จึงได้ตรัสว่า) “พ่อค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก แร่ทองแดง แร่ดีบุก แร่ตะกั่ว แร่เงิน แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก แต่พ่อค้าเหล่านั้นไม่ยินดีด้วยทรัพย์นั้น ได้พากันขุดลึกยิ่งขึ้นไปอีก พญานาคตัวมีพิษร้ายแรงมีเดชกล้าในบ่อน้ำนั้น ได้ฆ่าพวกเขาด้วยเดชแห่งพิษ เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อจะขุดอย่าขุดลึกเกินไป เพราะว่าบ่อน้ำที่ขุดลึกเกินไปไม่เป็นการดี ทรัพย์ที่พวกพ่อค้าขุดได้มาและชีวิตของพวกพ่อค้า ถูกพญานาคให้พินาศไปเพราะการขุดลึกเกินไป[๒๐๒] ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บ่อน้ำก็ถือเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคอีกแห่งหนึ่ง

๔. ภูเขา

นอกจากพญานาคจะอาศัยอยู่ตามถิ่นที่อาศัยต่าง ๆ แล้วก็ยังมีที่อยู่อีกแห่งหนึ่งที่นาคชอบอยู่ก็คือ ภูเขา ดังปรากฏในนาคสูตร[๒๐๓] ว่าพญานาคทั้งหลายได้อาศัยภูเขาชื่อว่า หิมวันต์ในเบื้องต้น จากนั้นเมื่อเติบใหญ่ก็จะย้ายจากภูเขาไปอยู่ ณ สถานที่อื่นตามลำดับ มีบึงน้อยใหญ่แล้วลงไปสู่มหาสมุทรในที่สุด

นอกจากนั้น ก็มีกล่าวไว้ในภูริทัตชาดกว่า นาคและพงศ์พันธุ์ของนาคผู้มีศักดิ์โดยมากจะอาศัยอยู่เชิงเขา ดังปรากฏในคำว่า “นาคชื่อว่ากัมพลอัสดร ผู้เป็นฝักฝ่ายแห่งมารดาของเรานั้น นาคผู้อยู่ ณ เชิงเขาสิเนรุและนาคเหล่านั้นจงลุกขึ้นเถิด” “พวกนาคกัมพลอัสสดร[๒๐๔] จงเตรียมตัวจงไปประกาศให้นาคทั้งปวงรู้กัน จงพากันไปกรุงพาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใครๆ [๒๐๕] หรือปรากฏในทัททรชาดก ว่าด้วยนาคทัททระ ที่กล่าวถึง ทัททรนาคราชและบริวารได้อาศัยอยู่ที่เชิงเขาทัททระ (นาคจูฬทัททระอดทนความดูหมิ่นไม่ได้ จึงพูดกับนาคผู้เป็นพี่ชายว่า) ความว่า “เจ้าพี่ทัททระ วาจาอันหยาบคายในมนุษยโลกเหล่านี้ ทำให้หม่อมฉันเดือดร้อน พวกเด็กชาวบ้านไม่มีพิษนี้ ด่าหม่อมฉันผู้มีพิษร้ายว่า พวกสัตว์กินกบกินเขียด พวกสัตว์น้ำ” (นาคมหาทัททรโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า)

---

[๒๐๒] ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๑๖-๑๘/๑๒๓.

[๒๐๓] องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๘-๕๐๒.

[๒๐๔] นาคกัมพลอัสสดร หมายถึง พวกนาคที่อาศัยอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุและเป็นญาติฝ่ายพระมารดาของท้าวธตรัฏฐะ

[๒๐๕] ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๗๐/๓๐๖.

บุคคลผู้ถูกขับไล่จากบ้านเมืองของตนไปอยู่ถิ่นอื่น พึงสร้างฉางใหญ่ไว้เก็บคำพูดที่หยาบคาย สถานที่ใด ประชาชนไม่รู้จักสัตว์โดยชาติ หรือโดยวินัย สถานที่นั้น เขาเมื่ออยู่ในกลุ่มชนที่ไม่มีใครรู้จักเลย ไม่ควรมีมานะ ผู้มีปัญญาแม้จะเปรียบด้วยไฟป่า เมื่ออยู่ยังต่างถิ่น ก็ควรอดทนถ้อยคำคุกคามแม้ของผู้เป็นทาส[๒๐๖]

ส่วนในคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวว่า พญาบรรพตนาคราชได้อาศัยอยู่ในภูเขาชื่อว่าคณาราเนนทรบรรพต[๒๐๗] หรือใต้ภูเขาชื่อว่าเวภารบรรพตก็มีภพพญานาคอยู่ลึกลงไป ๕๐๐ โยชน์ ในเมืองนั้นมีสระน้ำชื่อว่าตโปทา เวภาระ ภูเขาภาระ หรือเวภารบรรพตเป็นหนึ่งใน ๕ ของบรรดาภูเขาที่ล้อมรอบพระนครราชคฤห์ ที่เรียกว่า เบญจคีรี บ่อน้ำตโปธารหรือตโปทา ซึ่งเป็นบ่อน้ำร้อนธรรมชาติที่อาบน้ำของพระสงฆ์บ่อน้ำแร่นี้ไหลตลอดปีตลอดชาตินับแต่สมัยพุทธกาล จวบจนปัจจุบันมิเคยเหือดแห้งเลย ตโปธารอยู่เชิงเขาเวภารบรรพต เช่นเดียวกับตโปทารามสวนซึ่งพระพุทธเจ้าทรงทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์ ถ้ำปิปผลิคูหาและถ้ำสัตตบรรณคูหา อยู่ ณ เวภารบรรพตเช่นกัน[๒๐๘] แสดงให้เห็นว่าภูเขาก็ถือได้ว่าเป็นสถานที่อยู่ของพญานาคแห่งหนึ่งแต่ก็มีข้อสังเกตว่าการอาศัยอยู่ในภูเขาของพญานาคจะต้องเป็นภูเขาที่มีแม่น้ำหรือแหล่งน้ำอยู่ด้วยเสมอทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากพญานาคทั้งหลายมีธรรมชาติเป็นพืชน้ำจะอยู่ห่างจากน้ำไม่ได้

๙. อาหารของพญานาค

สำหรับนาคถ้าอยู่นาคภพ อาหารโดยมากจะเป็นอาหารทิพย์ ที่บริบูรณ์อยู่แล้วแต่ถ้าออกมานอกนาคพิภพโดยทั่วไปจะมีอาหารที่เป็นสัตว์เล็กน้อย คือ กบ เขียด ซึ่งถือเป็นอาหารประจำของเหล่าพญานาคทั้งหลาย ดังปรากฏในทัททรชาดกตอนที่พญามหาทัทรนาคราชกับจุลทัททรนาคราชถูกขับออกจากเมืองก็จะเที่ยวหาอาหารคือ กบเป็นอาหารถูกเด็กทั้งหลายขว้างปาและด่าด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ นานาว่านี้ตัวอะไรมีหางเหมือนเข็มมีกบเขียดเป็นภักษาหาร[๒๐๙] หรือกรณีนาคราชผู้เป็นสหายกับพระเจ้าเสนกะที่ออกจากภพพญานาคมาหาเหยื่อบนบกกิน (กบ-เขียด)[๒๑๐] แม้ตอนที่ภูริทัตตนาคราชถูกอาลัมพายน์พราหมณ์จับได้ก็จะเอากบให้เป็นอาหารแต่พระโพธิสัตว์ไม่แตะต้อง[๒๑๑]

จึงเห็นได้ว่าอาหารของพญานาคมีอยู่ ๒ ชนิดคือ (๑) อาหารทิพย์ซึ่งเป็นอาหารที่เกิดด้วยอำนาจของบุญฤทธิ์ของนาคมีกับมีแกงมีผลไม้ทุกประการที่เห็นว่าเป็นเลิศอาหารเหล่านั้นจะปรากฏในภพแห่งนาค และ (๒) อาหารในโลกมนุษย์คือ กบ เขียด ในการดำรงชีพของพญานาคจะต้องอาศัยอาหารทั้ง ๒ ประเภท แต่ถ้าเป็นพญานาคที่ปฏิบัติธรรมจะกินอาหารประเภทปิติจากฌานเป็นอาหาร

---

[๒๐๖] ขุ.ชา.จตกฺก. (ไทย) ๒๗/๑๓-๑๖/๑๕๙.

[๒๐๗] หอสมุดวชิรญาณ, **มหาวงศ์ : พงศาวดารลังกาทวีป**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๔), หน้า ๗๕.

[๒๐๘] ธรรมะไทย, **ถ้ำและภูเขา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www. dhammathai.org/ buddha/g๔๑๐.php [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๒๐๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๔๐๒.

[๒๑๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๕/๑๑๖.

[๒๑๑] ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓๒/๑๓/๒๖๘.

๑๐. ฤทธิ์ของพญานาค

คำว่า “ฤทธิ์” มาจากคำว่า อิทธิในภาษาบาลี แปลว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ อำนาจที่บันดาลผลสำเร็จ, ความสำเร็จ, ความรุ่งเรือง งอกงาม[๒๑๒] ซึ่งคำว่าฤทธิ์โดยปกติจะมาในคำว่าอิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง ปาฏิหาริย์ที่เกิดจากฤทธิ์หรือการแสดงฤทธิ์ได้ดังใจปรารถนาเช่นล่องหน หายตัว ดำดินเหาะเหินเดินอากาศ การทำตัวเอาให้เป็นหลายคน ทำหลายคนให้เป็นคน ๆ เดียว การย่นย่อระยะทาง เป็นต้น โดยอิทธิปาฏิหาริย์หรือฤทธิ์นี้พระพุทธศาสนายอมรับว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถสร้างหรือกระทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกสมถกัมมัฏฐานจนสำเร็จอภิญญา ๖ หรือ วิชชา ๘ เป็นต้น นอกจากมนุษย์แล้ว อิทธิปาฏิหาริย์นี้ยังเป็นสิ่งที่บรรดาเทพเทวดาอินท์พรหมหรือนาค ยักษ์ คนธรรพ์ และสัตว์ทิพย์เหล่าอื่น สามารถมีได้และถือว่าเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์มีฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ที่มาจากอำนาจของบุญกุศลเป็นสภาวะที่มาพร้อมกับการเกิดโดยไม่ต้องฝึกฝนอะไร พญานาคเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์ที่จะมีฤทธิ์เดชที่เกิดขึ้นพร้อมกับตน ซึ่งจะพบว่าพญานาคมีฤทธิ์ ดังต่อไปนี้

๑ การไปมาด้วยอำนาจ ในพระไตรปิฎกได้ระบุไว้ถึงธรรมชาติของการมาการไปของพญานาคโดยมากจะดำดินไป[๒๑๓] ถ้าเป็นครุฑจะบิน ถ้าเป็นเทวดาจะหายตัวล่องหนไปแต่ถ้าเป็นนาคโดยมากจะดำดินไปหรือบางคราวการไปก็อาจจะไปทางอากาศก็ได้ซึ่งกรณีนี้จะมีเฉพาะในนาคที่เป็นพญานาคชั้นสูงที่อยู่บนสวรรค์เท่านั้น

๒. การเนรมิตร่างกาย ดังที่ทราบกันว่าพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์มีร่างกายที่ใหญ่ในบางคราวจะสามารถเนรมิตร่างกายเป็นอะไรก็ได้ตามที่ตนปรารถนาเช่น อัจจิมุขีเนรมิตตัวเป็นเขียด[๒๑๔] มณีกัณฐนาคราชเนรมิตตัวเป็นมาณพรูปงาม[๒๑๕] หรือไม่ว่าจะเป็นมุจลินท์นาคราชก็ทำได้เช่นนั้น[๒๑๖] นอกจากนั้น ในการแสดงฤทธิ์เดชก็จะเนรมิตร่างกายให้ใหญ่ก็ได้ที่พบร่างกายนาคใหญ่มากขนาดขดรอบเมืองได้คือพญาธตรฐนาคราช[๒๑๗] และพญานันโทปนันทนาคราชที่สู้กับพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่ง

---

[๒๑๒] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๑๘.

[๒๑๓] หลักฐานในการยืนยันว่าพญานาคโดยมากจะดำดินไปสู่ภพของตน (นอกจากนาคที่ถือกำเนิดบนวิมาน)จะมีปรากฏในถ้อยคำดังต่อไปนี้ว่า “ผู้นี้จะเป็นเทวดาหรือนาคหนอถ้าเราจักเข้าไปไต่ถามผู้นี้ ถ้าเป็นเทวดาก็จักเหาะขึ้นสู่อากาศ ถ้าเป็นนาคก็จักดำดินไป”, ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๒/๑๗๙. “แน่ะพนาย ท่านทั้งหลายจงไปพิจารณาดูถ้าจักเป็นอมนุษย์ เขาออกจากพระนครศรีอยุธยาแล้วจักหายไป ถ้าเป็นเทวดาจักเหาะไป ก็ถ้าเป็นนาคจักดำดินไป”, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๑๐๘. “กาลนาคราชดำดินลงไปยังนาคภพอันมีมณเฑียรประมาณ ๕๐๐ โยชน์”, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๑๑๗.

[๒๑๔] ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๒๘/๑๓/๘๕.

[๒๑๕] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๖.

[๒๑๖] ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๒/๑๒/๓๐-๓๒.

[๒๑๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๓/๔๐.

เป็นการแปลงกายในกรณีพิเศษ[๒๑๘] นอกจากนั้นพญานาคยังแปลงกายเป็นเรือสำเภาใหญ่ได้ตัวอย่างในสีลานิสังสชาดก[๒๑๙] นอกจากนั้น พญานาคยังเนรมิตร่างกายให้เป็นคนค่อมเตี้ยได้

อนึ่ง สำหรับการเนรมิตร่างกายของนาคจะมีอยู่ ๒ กรณีคือ (๑) กรณีที่อยู่ในเมืองนาคตามปกติจะอยู่ในรูปร่างของนาค แต่ถ้าต้องการจะปกปิดไม่ให้ใครรู้ว่าตนเองเป็นพญานาคมีรูปร่างเป็นงูใหญ่ก็จะแปลงร่างเป็นมนุษย์ ตัวอย่างในกรณีของท้าวธตรฐนาคราชที่ไม่ต้องการให้นางสุมุทททชารู้ว่าตนและนาคบริวารเป็นนาคจึงสั่งให้บริวารทั้งเมืองแปลงเป็นมนุษย์แม้นางสุมุทททชา ก็ไม่ทราบเลยว่าตนอยู่เมืองของพญานาคเป็นเวลาหลายปี[๒๒๐] แต่ถ้าออกไปอยู่ในที่อื่นนอกเมืองก็จะเนรมิตตนเองเป็นนาคเหมือนเดิมเพื่อหาภักษา คือ กบเป็นอาหาร และในบางคราวเพื่ออำพรางตนเองไม่ให้เป็นที่สังเกตของผู้คนก็จะเนรมิตเป็นมนุษย์ธรรมดาท่องเที่ยวไปจะปรากฏในรูปเด็กบ้างคนแก่บ้าง คนหนุ่มสาวบ้าง ก็สุดแท้แต่ความต้องการของพญานาคตนนั้น ซึ่งการแปลงกายเช่นนี้หาได้ปกปิดแต่บุคคลผู้มีปัญญาคือสมาธิไม่ เพราะผู้มีสมาธิแก่กล้าย่อมรู้ว่าใครมีกำเนิดอย่างไร อนึ่ง การแปลงกายเป็นมนุษย์จะสังเกตได้อีกกรณีหนึ่งก็คือ กรณีที่พญานาคแปลงกายเป็นมาณพมาเพื่อบวชในพระพุทธศาสนาพระภิกษุโดยทั่วไปที่ไม่ได้สมาธิก็อาจจะไม่รู้จนกระทั่งวันหนึ่งพญานาคเผลอหลับไปทำให้กลายเป็นรูปร่างพญานาคคืองูใหญ่ทันที เพราะธรรมดานาคจะกลายร่างก็คือ (๑) ตอนหลับ และ (๒) ตอนเสพกามกับนางนาคกัญญา[๒๒๑] กรณีพระเจ้าเสนกะที่มีภริยาเป็นนางนาคกัญญาวันหนึ่งนางนาคลงอาบน้ำกับพระองค์แล้วเห็นงูน้ำนางเลยเสพอสัทธรรมกับงูน้ำในร่างงู[๒๒๒] ดังนั้น โดยปกติร่างกายของนาคก็จะอยู่ในรูปร่างของงู (๒) กรณีที่ต้องการแสดงฤทธิ์เพื่อต่อสู้กับผู้อื่น กรณีนี้ จะใช้ฤทธิ์มีอยู่ในการแปลงกายให้เล็กบ้างใหญ่บ้างได้ ตามต้องการหรือในบางกรณีที่ถูกบังคับ เช่น พราหมณ์อาลัมพายน์จับภูมิทัตต์นาคราชมาแล้วบังคับให้แสดงฤทธิ์แปลงกายได้หลายอย่างแม้แต่การแผ่พังพานก็แผ่ได้ถึง ๑๐๐ พังพาน[๒๒๓] หรือนันโทปนันทนาคราชที่แปลงกายเป็นรูปต่างๆ เช่น พ่นควัน พ่นไฟ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ตามอำนาจฤทธิ์ที่มี[๒๒๔]

นอกจากนั้น เราจะพบว่านาคยังมีฤทธิ์ในด้านอื่นๆ อีกหลายประการ เช่น การทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ดังปรากฏในประวัติของพระสาคตเถระความตอนหนึ่งว่า “เขา (พญานาค) จึงทำให้ฝนตกในเวลาที่มิใช่หน้าฝน ไม่ให้ฝนตกในเวลาหน้าฝน ข้าวกล้า ก็ไม่สมบูรณ์”[๒๒๕] หรือนาคมีฤทธิ์ทำให้เกิดน้ำไหลไปตามทิศที่กำหนด ดังปรากฏในเรื่องราวของนาคในสระอโนดาตว่า “น้ำไหล

---

[๒๑๘] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๕๓/๒๘/๔๗๘.

[๒๑๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๓/๒๒๐.

[๒๒๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๔๓.

[๒๒๑] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๑๑๑/๑๗๗., ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๓๐.

[๒๒๒] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๕/๑๑๖-๑๑๗.

[๒๒๓] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๗๐.

[๒๒๔] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๔๗๘.

[๒๒๕] องฺ.เอกก.อ. (ไทย) ๒๐/๑๙/๔๙๒.

ด้วยนาคานุภาพน้ำทั้งหมดนั้นไหลเข้าไปยังสระอโนดาตเท่านั้น[๒๒๖] หรือเรื่องราวการประกาศพระศาสนาของพระเถระในสมัยพระเจ้าอโศกก็จะพบว่าบางพื้นที่ที่พระเถระไปมีพญานาคได้แสดงฤทธิ์ต่อต้านเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่าในแคว้นกัษมีระ, คันธาระ ในฤดูข้าวกล้าสุก มีพญานาคชื่ออารวาฬ ได้บันดาลฝน ชื่อว่าฝนลูกเห็บให้ตกลงมา ทำข้าวกล้าให้ลอยไปยังมหาสมุทร[๒๒๗] หรืออีกกรณีหนึ่งที่นาคทั้งหลายมีฤทธิ์บันดาลให้ฝนตกได้ดังปรากฏในข้อความว่า “เมื่อนั้น แม้นาคทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูกๆ ของเราสามารถทนกระแสคลื่นและกำลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอานุภาพของตน ให้ฝนตกดุจทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้มีน้ำเป็นสายเดียวกัน”[๒๒๘] แสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้ที่มีฤทธิ์ที่สามารถที่จะบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญๆ ต่างๆ ได้ ซึ่งจะพบว่าฤทธิ์ประเภทนี้ถือว่าเป็นฤทธิ์ที่มีขึ้นตามบุญกรรมในที่สุดฤทธิ์ประเภทนี้จะถูกจำกัดหรือมีข้อจำกัดเนื่องจากบุญที่มีดังเราจะพบว่านาคที่แสดงฤทธิ์ต่อสู้กับพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกเมื่อแสดงไปถึงที่สุดก็จะหมดฤทธิ์ไปเองเพราะบุญกรรมได้กำหนดมาแต่เดิมได้เท่านั้น

๓. มีพิษกล้า พิษถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่จัดได้ว่าเป็นฤทธิ์ของพญานาคเหมือนกัน แต่เป็นฤทธิ์ที่เกิดตามธรรมชาติโดยพิษของนาคจะก่อความเสียหายกับโลกและสิ่งต่าง ๆ ได้ แม้ว่าจะมีขนาดเพียงเล็กน้อยก็ตาม เช่น พิษของอัจจิมุขีแค่เพียง ๓ หยด ถ้าตกลงพื้นดินแล้วจะทำให้ต้นไม้ทั้งหลายเหี่ยวแห้ง ถ้าขว้างไปในอากาศฝนและหิมะจะไม่ตกเป็นเวลาถึง ๗ ปี และถ้าตกไปในน้ำสัตว์น้ำทั้งหลายจะตายทั้งหมด[๒๒๙] ดังนั้น พิษของนาคจึงเป็นสิ่งที่นาคทั้งหลายจะสงวนไว้และจะต้องขึ้นไปคายพิษไว้ในที่ใดที่หนึ่งในทุก ๑๕ วัน เช่น บริเวณจอมปลวกซึ่งหากนาคคายพิษไว้ ณ ที่ใดแล้วที่นั้นพืชพันธุ์ที่เกิดจะกลายเป็นสมุนไพรใช้รักษาโรคต่าง ๆ ได้ และเนื่องจากนาคมีพิษร้ายนาคจึงใช้พิษเป็นเครื่องมือในการทำลายผู้อื่น เช่น การพ่นพิษใส่พระพุทธเจ้าของพญานาคในโรงไฟของชฎิล ๓ พี่น้อง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงแก้ด้วยการเข้าเตโชกสิณสู้[๒๓๐] สำหรับเรื่องพิษนี้บางทีพญานาคไม่จำเป็นต้องใช้พิษก็ได้เพียงแค่ใช้ลมจมูกเป่าก็ทำให้มนุษย์ตายได้เป็นร้อย ตัวอย่างในชฎูทปานชาดกโดยพิษของนาคแม้ไม่ทำให้ถึงตายแต่ก็อาจทำให้พิการคือตาบอดและเป็นคนง่อยเปลี้ยเสียขาได้ หรือแม้ไม่ถึงกับพ่นพิษแค่โกรธแล้วถลึงตามองสิ่งของต่าง ๆ ก็จะไหม้เป็นจุณไปในทันที และในอโยฆรชาดก “อสรพิษทั้งหลายโกรธขึ้นมาแล้วย่อมขบกัดผู้ใด หมอผู้เยียวยายังถอนพิษในร่างกายของผู้นั้นได้ แต่ถอนพิษอันร้ายกาจของพญามัจจุราชหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความคิดว่า จะประพฤติธรรม นายแพทย์ธรรม มนตรี ๑ นายแพทย์เวตดรุณ ๑ นายแพทย์โภชะ ๑ กำจัดพิษพญานาคทั้งหลายได้ แต่นายแพทย์เหล่านั้นได้ยินว่า ได้ตายไปแล้วเช่นกันแล เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความคิดว่าจะประพฤติธรรม แต่นายแพทย์เหล่านั้น ได้ยินว่า ได้ตายไปแล้วเช่นกันแล เพราะเหตุนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงมี

---

[๒๒๖] ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๓/๕๓๗.

[๒๒๗] วิ.ม.อ. (ไทย) ๒๙/๒๑/๑๑๒.

[๒๒๘] สำ.ม.อ. (ไทย) ๑๑/๓๑/๑๔๖.

[๒๒๙] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๘๕-๘๖.

[๒๓๐] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๓๘-๓๙/๔๘-๔๙.

ความคิดว่า จะประพฤติธรรม[๒๓๑] ซึ่งจะพบว่าพิษของนาคถือได้ว่าเป็นฤทธิ์อำนาจของนาคอีกประการหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันธรรมชาติประการหนึ่งของพญานาคคือความเป็นผู้มีเดชมากมีพิษร้ายเป็นที่เกรงกลัวของผู้คนและสัตว์ประเภทอื่น

๔. การพ่นไฟหรือบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้น สำหรับฤทธิ์ของนาคในประเด็นนี้ก็คือการพ่นไฟ ซึ่งในหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวว่าพญานาคพ่นไฟได้สูงขนาดลำตาลหรือสูงเท่าต้นตาลต้นหนึ่งถ้าวัดจากพื้นนอกจากนั้นก็สามารถทำให้น้ำในแม่น้ำขุ่นใส เย็นหรือเดือดเป็นน้ำร้อนได้[๒๓๒] หรือบางทีก็แสดงฤทธิ์ให้ท้องฟ้ามือทั้งจักรวาลได้เหมือนนันโทปนันทนาคราชทำไว้ ในอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา สัฏฐกนิบาตร มหาโมคคัลลานเถรคาถา “...ข้อความนี้พึงแสดงโดยการทรมานนันโทปนันทนาคราช ได้ยินว่า สมัยหนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงทูลนิมนต์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พรุ่งนี้ขอพระองค์กับภิกษุ ๕๐๐ โปรดรับภิกษาหารในเรือนของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า แล้วได้หลีกไป

ก็วันนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุในเวลาใกล้รุ่ง พญานาคนามว่านันโทปนันทะ มาสู่คลองในหน้าแห่งพระญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า นาคราชนี้มาสู่คลองในหน้าพระญาณของเรา อะไรหนอจักเกิดมี ก็ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งสรณคมน์ จึงทรงรำพึง (ต่อไปอีก) ว่านาคราชนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ใครหนอจะพึงปลดเปลื้องนาคราชนี้จากมิจฉาทิฏฐิได้ ก็ได้ทรงเห็นพระโมคคัลลานะ แต่นั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระองค์ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระแล้ว จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาว่า อานนท์ เธอจงบอกแก่ภิกษุ ๕๐๐ ว่าพระตถาคตจะเสด็จจาริกไปยังเทวโลก ก็วันนั้น พวกนาคตระเตรียมภาคพื้นเป็นที่มาดื่ม (โรงดื่มสุรา) เพื่อนันโทปนันทนาคราช. นันโทปนันทราคราชนั้นอันพวกนาคกางกั้นด้วยเศวตฉัตรทิพย์ นพรัตนบัลลังก์ทิพย์ ห้อมล้อมด้วยนักฟ้อน ๓ พวกและนาคบริษัท นั่งมองดูชนิดแห่งข้าวและน้ำที่เขาจัดวางไว้ในภาชนะทิพย์ทั้งหลาย ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำให้นาคราชเห็น เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยังดาวดึงส์เทวโลก พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ โดยเฉพาะทางยอดวิมานของนาคราชนั้น ก็สมัยนั้นแล นันโทปนันทนาคราชเกิดความเห็นอันชั่วช้าเห็นปานนี้ขึ้นว่า พวกสมณะหัวโล้นเหล่านี้เข้าๆ ออกๆ ยังที่อยู่ของพวกเทพดาวดึงส์ โดยทางเบื้องบนที่อยู่ของพวกเรา คราวนี้ ตั้งแต่บัดนี้ไปเราจะไม่ให้พวกสมณะเหล่านี้โปรยขี้ตีนลงบนหัวของเราแล้วไป จึงลุกขึ้นไปยังเชิงเขาสิเนรุ ละอัตภาพนั้น เอาขนดวงรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบแล้วแผ่พังพานข้างบน เอาพังพานคว่ำลงงำเอาภพดาวดึงส์ไว้ ทำให้มองไม่เห็น...”[๒๓๓] หรืออาจทำให้ฝนไม่ตกหรือตกหนักผิดปกติก็ได้ โดยการแสดงฤทธิ์เช่นนี้ก็เพื่อมุ่งหวังทั้งการทำร้ายผู้อื่นหรือการขัดขวางสิ่งที่ตนเองไม่ชอบหรือรู้สึกโกรธขึ้นมา หรือบางคราวพญานาคบางตนก็สามารถเนรมิตน้ำให้เป็นบกหรือทำบกให้เป็นน้ำได้ หรือแสดงฤทธิ์เนรมิตมณฑปแก้วหรือเมืองที่สวยงามได้

---

[๒๓๑] ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย) ๓๗/๓๘๒-๓๘๓/๕๓๖.

[๒๓๒] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒/๕๒๙.

[๒๓๓] อุทธยานธรรม, **มหาโมคคัลลานเถรคาถา**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://w๘๘๐๐๐.org/tipitaka /attha/attha.php [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ฤทธิ์ของพญานาคมีมากมายกว่าที่ได้นำเสนอไปเนื่องจากความที่นาคเป็นสัตว์ทิพย์ ดังนั้น เรื่องปาฏิหาริย์จึงถือเป็นเรื่องปกติ ส่วนจะมีมากน้อยพิสดารแตกต่างกันไปตามแต่บุญกรรมของนาคแต่ละตนที่ทำมาหรือขึ้นอยู่กับประเภทของการเกิดเป็นนาค หากนาคตนใดสร้างบุญบารมีมามาก ก็สามารถที่จะบันดาลฤทธิ์ได้มาก เช่น วรุณนาคราช หรือท้าววิรูปักษ์ผู้เป็นใหญ่ทั้งบนสวรรค์และในโลกมนุษย์และเมืองนาคก็ย่อมจะแสดงฤทธิ์ได้มากกว่าพญานาคผู้เกิดในชั้นรองลงมาดังนั้น ฤทธิ์ของนาคจึงถือเป็นเรื่องที่ทำให้นาคเป็นผู้มีเดชและสามารถที่จะบันดาลสิ่งต่างๆ ได้ทั้งที่เป็นส่วนที่ดีและมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำร้ายผู้อื่น

๒.๓.๙ ทรัพย์สินของมีค่าของพญานาค

ตามหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า สมบัติกับนาคเป็นของคู่กัน ซึ่งในอุปนิสัยแบบนี้ก็ปรากฏในวรรณคดีของพราหมณ์เรื่องมหาภารตะเช่นกัน ถ้ามนุษย์วางของมีค่าไว้บนพื้นดินแล้วไม่สนใจบรรดานาคทั้งหลายจะนำของมีค่านั้นไปทันที เช่น เมื่อพราหมณ์อุตตังคะได้รับ กุลทฆลเพชรจากจากพระราชินีกษัตริย์เปารยะ พระราชินีเตือนว่าให้ระวังตักษะนาคราชจะมาขโมยไปเพราะพญานาคอยากได้เพชรนี้มาก และเมื่ออุตตังคะเดินทางกลับระหว่างทางได้แวะพักอาบน้ำและได้เผลอวางกุลทลเพชรไว้บนพื้นดิน พญานาคตักษกะก็ได้มาขโมยเพชรนั้นไปทันที[๒๓๔] ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ระบุชัดว่านาคชอบสะสมสมบัติ ในกรณีที่มีคนฝังทรัพย์ไว้ทรัพย์ย่อมสูญหายไปด้วยเหตุต่างหนึ่งก็คือพญานาคมาลักเอาไปว่า

> ขุมทรัพย์นั้น ย่อมหาสำเร็จประโยชน์แก่เขาไปทั้งหมด ในกาลทุกเมื่อทีเดียวไม่ เพราะขุมทรัพย์เคลื่อนจากที่ไปเสียบ้าง ความจำของเขาคลาดเคลื่อนเสียบ้าง นาคทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ยักษ์ทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ผู้รับมรดกที่ไม่เป็น ที่รักขุดเอาไป เมื่อเขาไม่เห็นบ้างในเวลาที่เขาสิ้นบุญ ขุมทรัพย์ทั้งหมดนั้น ย่อมสูญไป[๒๓๕]

ซึ่งอุปนิสัยชอบสะสมทรัพย์นี้ อาจจะพิจารณาได้จากกรณีของพญากาฬนาคราชที่ทำหน้าที่ในการเก็บรักษาถาดทองคำของพระพุทธเจ้าทุกองค์[๒๓๖] ข้อนั้นก็เป็นหลักฐานประการหนึ่งที่ยืนยันได้ว่า พญานาคชอบสะสมสมบัติ

๒.๓.๑๐ ศัตรูของพญานาค

เนื่องจากเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชอำนาจมาก โดยเฉพาะมีพิษที่สามารถทำลายทุกสิ่งในโลกได้[๒๓๗] โดยบางครั้งพญานาคไม่จำต้องใช้พิษแต่ใช้ลมพ่นจากจมูกมนุษย์ทั้งหลายก็ตายแล้ว[๒๓๘] ความที่

---

[๒๓๔] อรพิมพ์ บุญอาภา, **นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี**, หน้า ๓๒.

[๒๓๕] ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๓๐๒.

[๒๓๖] ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๒/๒/๒๙., ม.มู.อ. (ไทย) ๑๒/๒/๔๕๖.

[๒๓๗] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๓๗., ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗/๒๐๓.

[๒๓๘] ในอรรถกถาชฎกปานชาดกได้กล่าวว่า “พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำนั้น เมื่อวิมานของตนถูกทำลายเมื่อก้อนดิน และฝุ่นตกใส่ก็โกรธใช้ลมจมูกเป่าพ่อค้าทั้งหมดให้ถึงความสิ้นชีวิตไม่มีเหลือ”, ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๔๘-๔๙. และดูใน ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๑๓๘.

พญานาคมีเดชอำนาจมากนี้เอง จึงเป็นเหตุทำให้พญานาคเป็นสัตว์ทิพย์ที่โกรธง่ายมากที่สุด ตัวอย่างเช่น พญานันโทปนันทนาคราชโกรธพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เหาะข้ามศีรษะไปว่าไม่ให้เกียรติหรือจุลทัททรนาคราชที่ขี้โมโหอารมณ์ร้ายชอบทำร้ายนาคตัวอื่นๆ เป็นประจำ หรือพญานาคในโรงบูชาไฟของชฎิล ๓ พี่น้อง และอัมพนาคราชในท่าอัมพะ[๒๓๙] ต่างมีอารมณ์โมโหง่าย ซึ่งเป็นธรรมชาติของพญานาค และเพราะเหตุนี้พวกนาคจึงสรรเสริญความอดทน แม้แต่นางนาคกัญญาได้กล่าวว่า “พวกเราเป็นอสรพิษร้ายที่โกรธเร็ว ย่อมโกรธแม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยและชื่อว่าการอยู่ร่วมกับสามีเป็นภาระ ถ้าได้เห็นหรือได้ยินสิ่งใดก็โกรธแลดูอะไรก็จัดกระจัดกระจายไปเหมือนธุลี เพราะเหตุนี้จึงไม่อาจไปกับท่านได้”[๒๔๐] ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงอธิบายถึงอุปนิสัยของงูโดยทั่วไปว่ามักโกรธ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นบริบททางสังคมของอินเดียก่อนและหลังสมัยพุทธกาล ซึ่งนับแต่มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการในเรื่องของภาษาและวัฒนธรรมจากยุคแรกเริ่มจนถึงยุคที่มนุษย์มีระเบียบทางความคิดในเรื่องความเชื่อและศาสนาที่มีกรอบและหลักการที่ชัดเจนจากเดิมที่มีความเชื่อในเรื่องของธรรมชาติโดยเห็นว่าธรรมชาติได้แสดงปรากฏการณ์ต่างๆออกมามีฝนตกน้ำท่วมหรือฝนแล้ง เป็นต้น ดังนั้น มนุษย์จึงได้สมมติเอาปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าวมีป่าไม้ภูเขา หรือต้นไม้ต่างๆ เป็นต้น ให้เป็นที่พึ่งหรือที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของตน โดยมนุษย์ในยุคนั้นมุ่งที่จะอธิบายในเชิงสัญลักษณ์ว่าธรรมชาติเป็นที่สิงสถิตของบรรดา “สิ่งลึกลับ” จึงจะเห็นว่ามนุษย์ยุคแรกนับถือพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะความเชื่อแบบธรรมชาตินิยม ผสมผสานกับความเชื่อในลักษณะวิญญาณนิยม คือเชื่อว่าสรรพสิ่งมีวิญญาณครอง ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบของการนับถือของศาสนาของมนุษย์ในยุคแรกๆ ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมประเภทอื่นๆมากขึ้น เช่น สภาพภูมิประเทศหรือบรรดาสัตว์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ทั้งในแง่ของการเป็นมิตรหรือในแง่ของการเป็นผู้จ้องทำร้ายก็ตาม มนุษย์ก็ได้เอาสัตว์เหล่านี้มาเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นตัวแทนของบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือหรือได้นำเอาสัตว์เหล่านั้นมาเป็นตัวแทนทางศาสนาและความเชื่อของตน เช่น สิงโต แรด เสือ นกอินทรีย์ งู สุนัข เป็นต้น อย่างไรก็ตามจะพบว่ามีศาสนาจำนวนมากทั้งศาสนาที่ตายแล้วและศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่ จะมีเรื่องราวที่เกี่ยวกับงูหรือเทพเจ้าที่เกี่ยวกับงูอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งหนึ่งในศาสนาเหล่านั้นก็มีพระพุทธศาสนารวมอยู่ด้วย โดยพระพุทธศาสนายอมรับว่างูหรือพญานาคเป็นสัตว์ที่มีชีวิตอยู่ร่วมกับมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์โลก และได้กล่าวถึงงูหรือพญานาคไว้ในคัมภีร์อย่างละเอียด

---

[๒๓๙] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๓๗-๓๘/๔๗-๕๐.

[๒๔๐] ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๓/๓๒.

๒.๔ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในสังคมไทย

๒.๔.๑ ความเชื่อว่าพญานาคมีจริงในทัศนะของคนไทยทั่วไป

คติความเชื่อของชาวพุทธ มีความเชื่อว่าพญานาคมีจริง เป็นพวกกายทิพย์กึ่งเทพ และสัตว์เดรัจฉาน มีอิทธิฤทธิ์ศักดานุภาพยิ่งนัก สามารถเนรมิตร่างกายเป็นมนุษย์ชาย หญิงและสัตว์อื่นตามสภาวะเหตุการณ์นั้นๆ ได้

ก. ความเชื่อว่าพญานาคมีจริง

การเลื้อยของงูขนาดใหญ่ ซึ่งคนส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นรอยพญานาคไปสักการะพระพุทธรูปปางไสยาสน์องค์หนึ่งที่ริมแม่น้ำโขง ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จะได้ยินเสียงไม่ใช่เสียงมนุษย์มาชุมนุมกันคล้ายทำพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้ยินแต่เสียงไม่มีตัวตน การเคลื่อนที่ของฟองใต้น้ำ รอยประหลาดที่เกิดขึ้นตามริมฝั่งโขง รอยประหลาดบนหน้ารถของชาวบ้านที่จอดหน้าวัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย รอยเหมือนสัตว์เลื้อยคลาน เป็นรอยขนาดใหญ่ขึ้นทั่วหลังคารถ และบางรอยก็เกิดขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำโขง[๒๔๑]

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่มีผู้พบเห็น คือ ภาพของสิ่งมีชีวิตลักษณะลำตัวยาว ๆ ที่คาคว่ามีหลายตัว เล่นน้ำอยู่กลางลำน้ำโขงใกล้ๆ กับพระธาตุกลางน้ำ (พระธาตุกลางน้ำจะมองเห็นองค์พระธาตุเฉพาะฤดูแล้ง) ซึ่งเหตุการณ์นี้ มีผู้ให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก และเชื่อกันว่าเป็นเหตุการณ์ที่พญานาคขึ้นมานมัสการพระธาตุกลางน้ำ ความเชื่อของชาวลุ่มน้ำโขงว่า ในแม่น้ำโขงมีเทพอาศัยอยู่และบ่อยครั้งที่ชาวลุ่มน้ำโขงต้องเสียชีวิตลงในระหว่างการเดินทางน้ำ และเชื่อว่าเขากระทำผิดต่อเทพแห่งสายน้ำ หรือเจ้าแม่สองนาง คือ งู ๑ คู่ ตามริมฝั่งแม่น้ำโขง จึงไม่มีการสร้างหอเจ้าแม่สองนางเอาไว้เพื่อเซ่นไหว้เจ้าแม่ก่อน[๒๔๒] ที่ห้วยน้ำเป มีผู้เห็นสัตว์ชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายงูกำลังว่ายน้ำ ลักษณะมีหงอนที่ส่วนหัว และดวงตาสีแดงมีขนาดเท่าไข่ไก่ งูนั้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ว่ายน้ำเล่นม้วนตัวเป็นวงกลมบ้าง เหยียดตัวยาวเป็นเส้นตรงบ้าง ประมาณ ๑๐ นาที ก็จมหายลงไปในน้ำทุกอย่างก็สงบลงสู่สภาวะปกติ ซึ่งทำให้ผู้พบเห็นเชื่อว่าเป็นพญานาค และได้มีการขอขมาด้วยเครื่องเซ่นไหว้ที่บริเวณนี้ ส่งผลทำให้คนในชุมชนหมู่บ้านน้ำเปเกิดความสงบสุข มีอาหารอุดมสมบูรณ์ และไม่เคยได้รับอันตรายทางน้ำนี้เลย ที่หมู่บ้านปลาปาก ดงอีนำ เกิดรอยแยกตัวของผิวถนนขึ้น เมื่อ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔ ได้มีผู้ถ่ายภาพรอยถนนแยกไว้ เมื่อนำมาเปิดดูพบภาพประหลาด คล้ายเกล็ดหลังของพญานาคปรากฏอยู่ จึงได้นำภาพแจกจ่ายให้คนดู ทุกคนต่างยืนยันว่าเป็นภาพพญานาคที่กำลังโผล่ตัวส่วนหลังขึ้นมาให้เห็น เป็นเหตุให้เกิดการแยกตัวของถนนภายหลังคนในชุมชนหมู่บ้านปลาปาก ดงอีนำ ได้ทำพิธีเชิญสิ่งที่เชื่อว่าเป็นพญานาคนี้ไปสถิตย์ที่ศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน และที่วัดปางค์สีตา อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา มีญาติโยมที่มาปฏิบัติธรรมพบพญานาคจำแลงกายเป็น

---

[๒๔๑] พระสมพร อนาสโย (จิตรกล้า), “ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนคำชะโนด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

[๒๔๒] เมธาราช รัตนภาคี, **เปิดตำนานพญานาค จากพุทธกาลสู่ตำนานลุ่มน้ำโขง**, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์อุทธยานความรู้, ๒๕๕๑), หน้า ๔๕.

งูตัวเล็กชนาดหัวแม่เท้า ตัวสีเขียว มีหงอนสีแดง ปากสีแดง ในบริเวณโดยรอบศาลาการเปรียญ พญานาคเหล่านี้อยู่ในพวกสัมมาทิฏฐิ รอฟังธรรม และรักษาศีลอุโบสถ นิสัยดีไม่ดุร้ายและทำร้ายใคร การจำแลงกายเป็นงูเล็กนี้ ก็เพื่อไม่ให้ผู้พบเห็นเกิดความตื่นกลัวเกิดความไม่สงบในการปฏิบัติธรรม กระแสพญานาคในฐานะผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาส่งผลให้สังคมไทยตื่นตัวเข้าวัดฟังธรรมมากขึ้น[๒๔๓]

จากความเชื่อข้างต้น ไม่ว่าจะพูดถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในแง่มุมใดในสังคมไทย พญานาคก็ยังคงเป็นสิ่งที่คนไทยเคารพเชื่อถือ เป็นเครื่องร้อยรัดคนไทยเข้ากับความเชื่อที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด ส่งผลให้เกิดความสามัคคีเชิงแนวคิด นำไปสู่การปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน เกิดความสงบสุข เป็นรากฐานเบื้องต้นในการสืบสานพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ควบคู่ไปกับสังคมไทยที่มีการพัฒนาแนวคิดขยายความเชื่อเป็นวงกว้างมาโดยตลอด[๒๔๔] พญานาคที่ปรากฏตัวให้เห็นในแต่ละครั้งนั้น รูปร่างของพญานาคนั้น คล้ายคลึงกับรูปลักษณ์ของลำน้ำ ดังนั้น พญานาคอาจเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและสะท้อนความสำคัญของน้ำด้วย[๒๔๕] นาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ ในช่วงออกพรรษาเป็นระยะสิ้นสุดฤดูฝนประมาณเดือนตุลาคม และเป็นเวลาพืชพันธ์ต่าง ๆ ที่ปลูกไว้ได้เติบโตขึ้น แล้วนำาสนใจว่าในเดือนนี้มีงานบุญบั้งไฟพญานาคและในช่วงเวลาเดียวกันนี้ชาวบ้านจะยิงบั้งไฟพญานาคขึ้นฟ้าเพื่อขอฝน ในงานบุญพระเวส ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีนั้น ชาวบ้านจะอัญเชิญพระอุปคุตมาที่งานบุญ โดยเชื่อกันว่า พระอุปคุตนั้นเป็นพญานาคซึ่งเป็นบุตรของพระพุทธเจ้ากับนางเงือก[๒๔๖]

สรุป จากความเชื่อดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พญานาคในพุทธศาสนาไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทความเชื่อตามประเพณี ทางสังคม วัฒนชรม รูปร่างของพญานาคคล้ายคลึงกับลักษณะของลำน้ำ และสะท้อนความสำคัญของน้ำด้วย พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ พญานาคที่แปลงกายปรากฏใช้เห็นส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะทางภายภาพเหมือนงูธรรมดา แต่ที่แตกต่างจากงูทั่วไปคือ มีเครื่องหมายสวัสดิกะที่หัวจากความเชื่อข้างต้น ไม่ว่าจะพูดถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในแง่มุมใดในสังคมไทย พญานาคก็ยังคงเป็นสิ่งที่คนไทยเคารพเชื่อถือเป็นเครื่องร้อยรัดคนไทยเข้ากับความเชื่อที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด ส่งผลให้เกิดความสามัคคีเชิงแนวคิดนำไปสู่การปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน

ข. ความเชื่อว่าพญานาคสร้างเมืองอยู่ใต้พิภพ

---

[๒๔๓] พระครูสิริปิยธรรม (พระมหาวิจุด ปิยภาณี), **อัตตชีวประวัติ**, (นครราชสีมา: สมชายการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙๒.

[๒๔๔] ไพโรจน์ เพชรสังหาร, **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๘.

[๒๔๕] สุเมธ รุมสาย ณ อยุยยา, **ตำนานจีนและญวน**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖.

[๒๔๖] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

ในทัศนะของคนไทยทั่วไปเชื่อว่าพญานาคมีบ้านเมืองอยู่ให้พื้นพิภพเรียกว่า เมืองแม่น้ำโขง ที่มีผู้พบเห็นบ่อย คือ พญานาคเนรมิตเป็นพญางูใหญ่ปรากฏให้เห็นตามที่ต่าง ๆ เช่น ในป่าลึก ภูเขา และในถ้ำ เป็นที่น่าสังเกตว่าเวลาหายตัวไปจะหายตัวจมไปใต้น้ำหรือในถ้ำ เรื่องบั้งไฟพญานาค ก็เชื่อว่าพญานาคให้จุดฟันตวงไฟจากเมืองบาคาลขึ้นบูชาพระพุทธองค์ ครั้งเสด็จกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งเหล่าเทวดาได้เนรมิตบันไดแก้วสีรุ้ง ถวายรองรับการเสด็จและมีพญานาคสองตัว ได้ใช้หลังหนุนบันไดแก้วสีรุ้งนั้นไว้ เหล่าพญานาคทั้งหลายก็ได้จุดพ่นดวงไฟขึ้นถวายจนกลายเป็นประเพณีนาคในปัจจุบัน จึงเป็นความเชื่อว่าพญานาคมีเมืองนาคบาดาลอยู่ลึกลงไปใต้พิภพจริง[๒๔๗] และพญานาคเป็นผู้รักษาศีล ปฏิบัติเจริญภาวนาตามที่บุคคลทั่วไป หลายท่านเล่าให้ฟังว่าท่านรู้และได้สัมผัสด้วยตนเองว่าพญานาคมีจริงทั้งยัง ปรากฏว่าได้มีพญานาคนำสมบัติมาให้เป็นทุนสร้างโบสถ์ วิหารหลายครั้ง ซึ่งลักษณะการมาปรากฏตัวจะแปลงกายเป็นมานพหนุ่มนำเงินมามอบให้พร้อมบอกความประสงค์แล้วก็ลากลับไป ท่านบอกว่าพญานาคจะไม่ค่อยพูดมากสำเร็จวัตถุประสงค์แล้วก็จะลากลับทันที การสังเกตว่าใครเป็นมนุษย์หรือเทพคือ พญานาคแปลงกายมาจะมีข้อสังเกตคือ พญานาคแม้จะแปลงกายเป็นมนุษย์มาแต่ที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ ดวงตาสีแดง ที่ต่างจากมนุษย์และมีความสงบเสงี่ยม นอบน้อมต่อพระสงฆ์หรือผู้ทรงศีล ครั้งที่ลากลับไปก็จะถอยหลังไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งหายลับไปในที่สุด ท่านได้เล่าให้ฟังว่าท่านไห้ไปเจริญกรรมฐานบนลานหินใหญ่ ที่วัดป่าท่าน้ำซับ บนเชิงเขาเขื่อนลำพระเพลิง (เทือกเขาเดียวกับเขาใหญ่) ในขณะที่ท่านเจริญกรรมฐานอยู่นั่นท่านได้ทราบด้วยญาณว่าใต้ลานก้อนหินนี้ มีทางน้ำไหลผ่านอยู่ เป็นทางของเหล่าพญานาค ท่านจึงได้ถอดกายทิพย์ไปเที่ยวเมืองพญานาค[๒๔๘] ในสังคมชาวพุทธและในส่วนที่เป็นสถานที่ เช่น ที่แม่น้ำโขงบึงโขงหลง หนองหาน ลำน้ำสงคราม และในที่ที่พระสงฆ์ได้สัมผัสกับพญานาคนั้นท่านได้ยืนยันว่าพญานาคมีจริง แต่อยู่คนละภพกับมนุษย์เรา สำหรับชาวบ้านท้องถิ่นสองฝั่งโขง ทุกวันนี้ความเชื่อศรัทธาพญานาคในแม่น้ำโขงยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่กลับส่งผลให้สังคมตามลุ่มน้ำโขงมีความผูกพันกับพญานาคและแม่น้ำโรงจนแยกกันไม่อก ความเชื่อว่าพญานาคมีจริงจึงยังคงถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผู้ได้สัมผัสจริงกับพญานาคผ่านทางสื่อให้ผู้ที่สนใจและสังคมไทยตลอดมา

๒.๔.๒ ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคในทัศนะของสังคมไทย

อิทธิฤทธิ์ของพญานาคจะมีมาก หรือนัยขึ้นอยู่กับกรรมที่เคยสร้างไว้ในอดีตชาติเป็นตัวส่งผลให้ จากความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพ มีอิทธิฤทธิ์ สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่นได้ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ พญานาคในทัศนะของคนไทย ด้วยความที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล[๒๔๙] ทำให้เกิดประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามขึ้นในสังคม โดยยาศัยความเชื่อหรือเรื่องปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาค เช่น เรื่องบั้งไฟพญานาคเรื่อง

---

[๒๔๗] สมชาย มณีโชติ, **ความเชื่อเรื่องพญานาคในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๔.

[๒๔๘] ท่านพ่อปู่อินทร์ (เขาภูตำแย), **พุทธทำนาย อักขระธรรมใบลานคัมภีร์**, (นครราชสีมา: โรงพิมพ์ยินดี, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕.

[๒๔๙] สมชาย มณีโชติ, **ความเชื่อเรื่องพญานาคในพุทธศาสนา**, หน้า ๒๑.

คำชะโนดเมืองพญานาค แม้ว่าความเชื่อนี้จะมีการคิดต่างกันของคนในสังคมไทย ที่บางกลุ่มยังต้องพิสูจน์หาความจริง บางกลุ่มอยู่กึ่งกลางเชื่อบางไม่เชื่อบาง บางกลุ่มมีความเชื่อสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคในทัศนะของคนไทยมีต่างกันไปปรากฏการณ์ที่ตนเองไห้พบสิ่งที่เกิดขึ้นในแม่น้ำโขง บึงน้ำขนาดใหญ่ที่บึงโขงหลง เหตุการณ์ที่ปูนเสาเข็มสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงที่จังหวัดมุกดาหาร ยังเป็นเหตุการณ์คนไทยที่กล่าวขานถึงและเชื่อว่าเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาค

๑. ความเชื่อเรื่องพญานาคพ่นดวงไฟบูชาพระพุทธองค์

ในทัศนะของคนในสังคมไทยความเชื่อในปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค คนไทยส่วนใหญ่โดยเฉพาะ ตามแถบลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อว่าเกิดจากแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาค สืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ที่พญานาคพ่นดวงไฟถวายต้อนรับสักการบูชาพระพุทธองค์ ครั้งเสด็จกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สู่โลกมนุษย์หลังโปรดพระมารดา ในคืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันออกพรรษาในวันรุ่งขึ้น ดังนั้น เพื่อเป็นการต้อนรับพระพุทธองค์บรรดานาคทั้งหลาย จึงได้ทำลูกไฟพุ่งขึ้นมาจากลำน้ำจึงเรียกว่า บั้งไฟพญานาค ๆ แม้ว่ายังไม่สามารถหาคำอธิบายที่ชัดเจนได้ว่าเกิดจากการกระทำของพญานาค หรือเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็ตาม แต่โดยที่ลักษณะการเกิดของลูกไฟสีชมพู ไม่มีกลิ่น ไม่มีควัน ไม่มีเสียง พุ่งขึ้นเหนือลำน้ำโขง และแหล่งน้ำอื่น ๆ ในแถบอีสานตอนบนนั้น ลูกไฟที่พุ่งขึ้นมีระดับความสูงตั้งแต่ ๑-๓๐ เมตร ถึงประมาณ ๕๐-๑๕๐ เมตร จะมองเห็นลูกไฟเป็นเวลาประมาณ ๕-๑๐ วินาทีแล้วก็จะหายไป โดยเกิดขึ้นปีละ ๑ ครั้งเท่านั้น คือในช่วงก่อนวันออกพรรษาจะพบที่จังหวัดหนองคาย และจังหวัดบึงกาฬมากที่สุด โดยในจังหวัดหนองคาย จะพบที่หน้าวัดไทยและบ้านน้ำเปอำเภอรัตนวาปี วัดหินหมากเป้ง และอ่างปลาบึก อำเภอสังคม ส่วนที่จังหวัดบึงกาฬจะพบที่วัดอาฮง อำเภอเมืองบึงกาฬ[๒๕๐]

ความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคว่า เกิดจากการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาคนั้นได้พัฒนามาเป็นพิธีกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในภาคอีสานของไทย เรียกว่าประเพณีบุญบั้งไฟ คือ การจุดบั้งไฟซึ่งมีวิธีปฏิบัติคือ ในช่วงก่อนถึงฤดูกาลทำนา หรือทำการเกษตรด้วยเหตุที่ในถิ่นอีสานกันดารแห้งแล้งขาดน้ำในการทำเกษตร การเพาะปลูกต่าง ๆ เกรงว่านาคบนสวรรค์ (พญาแถน) จะลืมทำหน้าที่ให้น้ำแก่ชาวมนุษย์โลก จึงมีประเพณีงานบุญบั้งไฟขึ้น เพื่อเตือนนาคบนสวรรค์ให้ส่งน้ำลงมาให้ชาวมนุษย์โลกได้ทำการเกษตรอย่างที่จังหวัดยโสธรได้จัดขึ้นประจำทุกปี จากความเชื่อดั้งเดิมเป็นงานประเพณีที่จัดขึ้น เพื่อขอฝนจากนาคบนสวรรค์เท่านั้น ในสังคมไทยปัจจุบันได้พัฒนาแนวคิดเชิงธุรกิจการท่องเที่ยวเข้ามา เพื่อเชิญชวนให้ผู้สนใจเข้าชมริ้วขบวนแห่บั้งไฟอันสวยงาม มีการถ่ายทอดสืบสานประเพณีอื่น ๆ เข้ามาด้วย เช่น ขบวนฟ้อนรำ การแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายประจำถิ่น เป็นต้น เพิ่มรายได้ให้คนในสังคมอีกทางหนึ่ง และกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัด ถ้าพูดถึงเรื่องประเพณีบุญบั้งไฟจะต้องไปชมที่จังหวัดยโสธร การจุดบั้งไฟเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกล ให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์

---

[๒๕๐] สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ (ธรรมะมีเดีย), **คู่มือการชมบั้งไฟพญานาคจังหวัดหนองคาย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายฝน, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒.

เป็นการขอน้ำจากนาคบนสวรรค์ (พญาแถน) เพราะเชื่อว่านาคบนสวรรค์คือเจ้าแห่งน้ำ เป็นผู้ให้น้ำแก่โลกมนุษย์ให้ชีวิต ให้ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ที่เกิดจากการเพาะปลูก[๒๕๑]

นอกจากนั้น อิทธิฤทธิ์ของพญานาคส่งยังผลให้ทัศนะของคนไทยพัฒนาแนวคิดตามความเชื่อได้ถ่ายทอดแนวคิดนั้นออกมาหลายด้าน เช่น ด้านศิลปกรรม รูปปั้นพญานาคที่ทอดตัวยาวเป็นราวบันไดสองข้างทางขึ้นโบสถ์ที่เกิดจากจิตนาการเป็นงานศิลปะเห็นภาพลักษณ์ของพญานาค ด้านประเพณีกรรมการจัดเตรียมตกแต่งเครื่องบูชา ประดับดอกไม้ประณีตสวยงามจัดวางในทิศทางที่เชื่อว่าจะให้ผลดีมีความเจริญก้าวหน้า ด้านเศรษฐกิจก่อให้เกิดรายได้จากการค้าขายทั้งอาหารเครื่องดื่มให้กับคนที่ไปเที่ยวชมงาน ด้านสังคมได้มีการพัฒนาแนวคิดไปในทิศทางเดียวกัน เกิดความสามัคคี มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เกิดปฏิสัมพันธ์ฉันพี่น้องมีน้ำใจต่อกันระหว่างที่ไปรอชม ทำให้คนในสังคมไทยยิ้มแย้มแจ่มใสมีความสุข เกิดพลังผลักดันให้สังคมมีความเข้มแข็งขึ้น ความเจริญในด้านต่าง ๆ เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

สรุป จากความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคในทัศนะสังคมไทย นำไปสู่การพัฒนาแนวคิดร่วมกันของคนในสังคมไทย เกิดความเข้มแข็งมีพลังแห่งความสามัคคี มีประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามขึ้น โดยอาศัยความเชื่อในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดกับสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างลงตัว แม้ว่าความเชื่อนั้นจะมีแตกต่างกันไปบ้างในบางกลุ่มที่ต้องการพิสูจน์หาความจริงมายืนยัน แต่ก็มิได้ต่อต้านหรือขัดขวางกับกลุ่มที่มีความเชื่อสืบทอดต่อกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน ทำให้เกิดผลดีต่อการพัฒนาสังคมไทยให้เจริญยิ่งขึ้น

๒. ความเชื่อเรื่องพญานาคสร้างเมืองนาคบาดาล

วังนาคินทร์คำชะโนด หรือชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า เมืองคำชะโนด ตำบลวังทอง จังหวัดอุดรธานี วังนาคินทร์คำชะโนด มีเนื้อที่ประมาณ ๒๐ ไร่ เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่า พญานาคาได้ใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตขึ้นเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งอยู่บริเวณวัดศิริสุทโธ เชื่อว่ามีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ใช้รักษาโรคภัยต่าง ๆ ได้เป็นที่อาศัย และเป็นเมืองบาดาลของพญานาค มีคนจ้างหนังเร่ไปฉายที่คำชะโนด มีคนมาเป็นจำนวนมาก ที่แปลกคือเรื่องการแต่งกายผู้หญิงจะนุ่งขาวห่มขาวจะนั่งอยู่ด้านหนึ่ง ส่วนผู้ชายใส่เสื้อผ้าสีดำนั่งอีกข้างหนึ่ง และคนทั้งหมดนั่งกันเรียบร้อยเป็นระเบียบไม่เคลื่อนไหวไม่เหมือนคนทั่วไป ไม่มีเสียงพูดคุย หรือเสียงหัวเราะสนุกสนานในขณะฉายหนัง ในงานไม่มีแม่ค้าขายของ ทำให้คณะที่ไปฉายหนังเกิดความสงสัยว่าคนที่มาดูหนังในคืนนั้นต้องเป็นพวกวิญญาณ เป็นชาวบังบด หรือพวกพญานาคขึ้นมาจากเมืองบาดาล ชุมชนคำชะโนดก็เชื่อว่าพญานาคแสดงอิทธิฤทธิ์แปลงกายขึ้นมาจากเมืองบาดาลหรือวังนาคินทร์ที่เชื่อว่าอยู่ใต้ป่าดงคำชะโนด และได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปกปิดไม่ให้เสียงดังออกมาสู่ภายนอกเพื่อไม่ให้ชาวบ้านใกล้เคียงได้ยินเสียง

หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เจ้าอาวาสวัดศิริสุทโธ ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้ ๆ ดงคำชะโนดได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ในช่วงเทศกาลของบรรดาวิญญาณซึ่งอาศัยอยู่ในนั้น จะไปว่าจ้างหนังมาฉายฉลองเหมือน

---

[๒๕๑] ศรีศักร วัลลิโภดม, **“อีสานในตำนานอุรังคธาตุ” แอ่งอารยธรรมอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนัก พิมพ์มติชน, ๒๕๓๓), หน้า ๓๒.

พวกมนุษย์ วิญญาณเหล่านั้นเรียกว่า ผีบังบด และในขณะที่หลวงปู่เล่าอยู่นั้นได้มีเสียงดังซู่ ๆ เหมือนมีพายุพัด ปรากฏว่ามีงูตัวหนึ่งสีดำสนิท ท่าทางน่ากลัวเลื้อยเข้ามานอนขดอยู่ ตรงหน้าหลวงปู่ คงจะเป็นวิญญาณผู้ที่อาศัยอยู่ในดงคำชะโนดที่ไม่ต้องการให้ท่านเล่าหรือเปิดเผยเรื่องราวต่าง ๆ ในคำชะโนดให้ใครฟัง จึงมาปรากฏตัวให้เห็นเพื่อเป็นการแจ้งเตือน อย่างไรก็ตามทัศนะของคนไทยเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคที่คำชะโนด ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม สังเกตได้จากมีคนสนใจและนักท่องเที่ยวเข้ามาชมบรรยากาศทั้งช่วงกลางวันและกลางคืน เกิดร้านค้าของหมู่บ้านตามเส้นทางผ่านมากขึ้นทำให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มจากการค้าขาย ความเชื่อที่ปรากฏถ่ายทอดออกมาของงานด้านศิลปกรรมที่รูปปั้นพญานาค ๒ ตัว แต่ละตัวมีเศียร ๗ เศียรที่นอนทอดตัวยาวผ่านท้องทุ่งนำลึกเข้าสู่ป่าดงคำชะโนดสร้างบรรยากาศให้น่ากลัว ป้ายประกาศคำแนะนำในการปฏิบัติตนสำหรับผู้ที่จะเข้าไปสัมผัสบรรยากาศภายใน ถูกกำหนดไว้จากความเชื่อตามประเพณีวัฒนธรรม เช่น การถอดรองเท้า ถอดหมวก ถอดแว่นตา ไม่กางร่ม ไม่ส่งเสียงดัง ขณะเข้าไปในสถานที่ที่เชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใครฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามก็จะมีอาการเจ็บป่วย หรือเกิดภัยต่าง ๆ ขึ้นกับตัวเองด้วยอำนาจฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่นั้น ดลบันดาลให้เกิดขึ้น ทำให้ผู้เข้าชมไม่กล้าฝ่าฝืนเหล่านี้ ได้ส่งผลถึงการปฏิบัติตนที่ดีงามตามประเพณีวัฒนธรรมของคนในสังคมไทย ในฐานะเป็นชาวพุทธเป็นสังคมที่มีความเคารพอ่อนน้อม เชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นการเพิ่มพลังศรัทธาให้มากยิ่งขึ้น[๒๕๒]

๒.๔.๓ ความเชื่อเรื่องพญานาคมีจริงในทัศนะของพระมหาเถระไทย

ในมุมมองทางศาสนามีเรื่องเล่าว่าพระสงฆ์หลายรูป ซึ่งคนไทยเป็นจำนวนมากเชื่อว่าพระสงฆ์สามารถจะพบปะกับพญานาคทางจิตได้ เป็นผู้ปฏิบัติดี รักษาศีล เจริญสมาธิ จนจิตละเอียดสามารถสื่อสารกับสิ่งมีชีวิตในภพภูมิอื่นได้ เช่น การพบพญานาค ซึ่งพญานาคนั้นเป็นผู้ศรัทธาในการฟังธรรมจากพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีตรงตามธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นพญานาคสัมมาทิฏฐิ ใฝ่ธรรม

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่ออกเที่ยวแสวงวิเวกอยู่ ตามป่าเขา ในภาคเหนือและภาคอีสาน ตลอดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ขณะที่ท่านบำเพ็ญสุขวิหารธรรม อยู่สบาย ในป่าเขาที่สงัดปราศจากผู้คนทั้งกลางวัน กลางคืน ท่านได้มีการติดต่อทางจิตกับพวกกายทิพย์[๒๕๓] เช่น เทวบุตร เทวธิดา อินทร์ พรหม พญานาค ครุฑ ยักษ์ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ วิทยาธร และภูตผีปีศาจ ที่มาจากที่ต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา เหมือนกันกับมนุษย์ ที่ติดต่อกับมนุษย์ต่างชาติในโลกเพื่อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ท่านเล่าให้ฟังว่า ขณะที่ท่านกำลังแสดงธรรมอบรมพระเณรตอนกลางคืน ที่หมู่บ้านสามผง จังหวัดนครพนม ได้มีพญานาคอยู่แถบลำแม่น้ำสงคราม มาฟังเทศน์แทบทุกคืน โดยเฉพาะวันพระ

---

[๒๕๒] พระสมพร อนาลโย (จิตรกล้า), “ความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนคำชะโนด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๒๙.

[๒๕๓] สุริยา บุณยศิริชัย, **ตามรอยธุดงควัตร พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๙๘ -๑๐๒.

ถ้าไม่มาตอนท่านอบรมพระเณรพญานาคก็มาตอนดึกขณะที่ท่านนั่งสมาธิภาวนา เมื่อหลวงปู่มั่นได้ธุดงค์ไปพักบำเพ็ญเพียร อยู่ชายฝั่งไทยตะวันตกของไทย ท่านเล่าว่า ที่ใต้ชายเขาลูกนั้นมีเมืองพญานาคตั้งอยู่ใหญ่โตมาก หัวหน้าพญานาคพร้อมบริวารมาพังธรรมกับท่านเสมอ พวกนาคไม่ค่อยมีปัญหาในข้ออรรถข้อธรรมมาก เหมือนพวกเทวดา พวกเทวดาทั้งเบื้องบน และเบื้องล่างมีปัญหาสอบถามในธรรมมากกว่าพวกพญานาค ท่านได้พักอยู่ที่นั้นเป็นประโยชน์แก่พวกนาค และเทวดาโดยเฉพาะ ไม่ค่อยได้พบปะกับประชาชน ที่พักสงัดและอยู่ไกลจากหมู่บ้าน พวกนาคมาเยี่ยมท่านเวลาประมาณ ๔-๕ ทุ่ม ส่วนพวกเทพยดาจะมาฟังธรรมจากท่านประมาณ ๒๔ นาฬิกา ถึง ๒ นาฬิกา (๖ ทุ่มถึงตี ๒) ถ้าอยู่ในเขาห่างไกลจากหมู่บ้านพวกเทพยดาก็จะมาประมาณ ๒๒ นาฬิกา ถึง ๒๓ นาฬิกา พญานาคมิจฉาทิฏฐิไม่เคยฟังธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มี ท่านเล่าว่าสมัยเมื่อครั้งท่านไปพักบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ถ้ำเชียงดาว ถ้ำที่ว่านี้ไม่ใช้ถ้ำเชียงดาวซึ่งยาวเข้าไปในกลางเขาที่ประชาชนเข้าไปเที่ยวกัน หากเป็นอีกถ้ำหนึ่งซึ่งอยู่สูงขึ้นไป ประชาชนขึ้นไปไม่ถึง เพราะทำเลซ้อนเร้นลับตา ถ้ำที่ท่านขึ้นไปบำเพ็ญเพียรนี้แหละ มีพญานาคตนหนึ่งเฝ้ารักษาถ้ำอยู่มาเป็นเวลานาน พญานาคตนนี้ไม่ได้ปรากฏร่างออกมาให้พระอาจารย์มั่นเห็นด้วยสายตาธรรมดา ที่พญานาคจ้องมองอยู่ในถ้ำลึกเวียงวังของตน ไม่ใด้โผล่เข้ามาใกล้ที่พักของหลวงปู่มั่นแต่อย่างใด แต่พญานาคมีสายตาเป็นทิพย์มองโกลแค่ไหนก็ย่อมเห็นได้ แต่พญานาคตนนี้ก็ยอมรับฟังเทศนาธรรมจากสายหลวงปู่มั่นในที่สุด

หลวงปู่ขอบ ฐานสโม กล่าวถึงทางขึ้นลงของพญานาคที่ถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย การเห็นพญานาคนั้น แต่ละบุคคลจะเห็นไม่เหมือนกันเสมอไป อาจเห็นด้วยสายตาปกติธรรมคาบางคน เห็นแต่ในนิมิตสมาชิ ขณะนั่งเจริญภาวนาเท่านั้น พญานาคเล่าว่าใต้บาดาลไม่มีแสงอาทิตย์ แต่มีแสงแก้ว สว่างไสวตลอดกลางวันกลางคืน เวลาพญานาคไปจากหลวงปู่จะไปไม่เหมือนงู คือ ค่อยถอยหลังลงแม่น้ำโขงแล้วหายไป ที่บ้านน้ำมีถ้ำผาร่มพร้าว มีพญานาค ๒ ผัวเมีย มาหาท่านหลายครั้ง พญานาคเล่าว่าชาติก่อนพวกเขามีบ้านใกล้ถ้ำนี้แล้วถ้ำนี้เป็นวัด พวกเขานำเอาเสียม เอาจอบ เอามีดของวัดไปใช้แล้วไม่ได้ส่งคืน ถือเอาเป็นเจ้าของ พอตายไปกรรมนั้นทำให้มาเกิดเป็นพญานาคใต้บาดาลแม่น้ำโขง[๒๕๔] มีพระธุดงค์ขณะออกธุดงค์ก็ไปตามชายฝั่งแม่น้ำโขง ได้นำบาตรไปล้างที่ทำน้ำและได้เห็นฝูงปลา จึงพากันสาดข้าวให้ปลากิน พอล้างบาตรกลับมาที่ถ้ำ ได้ยินเสียงดังสนั่นริมฝั่งน้ำ หลวงปู่ชอบออกไปดู และกล่าวว่าในสถานที่นี้เป็นที่อาศัยของพญานาค พวกเขาไม่ชอบสกปรก พวกเขาโกรธแสดงอภินิหารให้ดู[๒๕๕]

พระอาจารย์บุญเพ็ง มีประสบการณ์เรื่องพญานาคว่าแต่ละพื้นที่ที่ธุดงค์ผ่านได้เจอพญานาคทั้งที่อาศัยในน้ำและถ้ำต่าง ๆ แสดงตนออกมาในลักษณะของงูใหญ่ ตาแดง หงอนแดง ออกมาแสดงฤทธิ์ขมขู่ ทดสอบการปฏิบัติธรรมว่ามีความหวาดกลัวอยู่หรือไม่ ถ้าการปฏิบัติเจริญภาวนาไม่ดีพอก็ต้องถอยหนีออกจากพื้นที่นั้น และ หลวงปู่คำพันก็ยังได้กล่าวไว้อีกว่า ส่วนใดที่อยู่ใกล้

---

[๒๕๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘ -๑๐๒.

[๒๕๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

ต้นน้ำลำธาร หรือแม่น้ำใหญ่ หากจะจัดให้มีพิธีกรรมอันใดเกิดขึ้น ให้อัญเชิญบอกกล่าวแก่เหล่าพญานาค พิธีกรรมนั้นจะศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง[๒๕๖]

ความเชื่อเรื่องพญานาคในทัศนะของพระมหาเถระไทยนั้นมีหลายรูปที่ท่านได้พบปะกับพญานาคทางจิต โดยเฉพาะพระป่าศิษย์สายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ที่ปฏิบัติดี รักษาศีลเจริญสมาธิจนจิตละเอียดสามารถสื่อสารกับพญานาคได้ในวาระต่าง ๆ ที่เจริญสมาธิ มีพญานาคปรากฏให้เห็นทั้งตามลำน้ำ และป่าภูเขา ตามถ้ำที่ท่านไปพักเจริญสมาธิอยู่เสมอ ลักษณะของพญานาคส่วนใหญ่จะเป็นงูใหญ่มีหงอนสีแดง เกล็ดสีดำ สีเขียว บ่อยที่สุด[๒๕๗] จากที่พระมหาเกระไทยมีประสบการณ์พบพญานาคนี้ เมื่อท่านจะสร้างวัด โบสถ์ วิหาร สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา จึงนำภาพพญานาคมาติดไว้ในวัดที่ท่านอยู่กลายเป็นงานศิลปกรรม จิตรกรรมฝาผนังสถาปัตยกรรมเกิดขึ้น ได้พัฒนาช่าง พัฒนาศาสนสถาน ความเชื่อนี้ยังแผ่เข้าไปถึงการสร้างรูปพญานาคให้เป็นวัตถุมงคล แล้วทำพิธีกรรมปลุกเสกให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ให้คนในสังคมไทยบูชาติดตัวไปด้วย เกิดความเจริญทางด้านวัตถุควบคู่กับทางด้านจิตใจ นำไปสู่การพัฒนาคน พัฒนาสังคมไทย และพระมหาเถระไทยหลายองค์ที่มีประสบการณ์เรื่องพญานาค ที่ได้ใช้ประสบการณ์ยกเอาเรื่องพญานาคเป็นตัวอย่าง ในการรักษาศีลอุโบสถบำเพ็ญเพียรในสมัยต่าง ๆ ครั้งพุทธกาล ผสมผสานเข้ากับประสบการณ์จริงที่ท่านได้พบพญานาคมาถ่ายทอดเป็นภาษาธรรมเผยแผ่สู่สังคมไทยชาวพุทธ ทำให้เกิดแรงศรัทธาในการเข้ารักษาศีลอุโบสถ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา แสวงหาความสงบสุขทางด้านจิตใจด้วยการเจริญสมาธิมากขึ้น

๒.๔.๔ ความเชื่อว่าพญานาคมีอิทธิฤทธิ์จริงในทัศนะของพระมหาเถระไทย

พระอริยสงฆ์ที่ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ บริสุทธิ์ในการรักษาศีล มีจิตละเอียดมักจะประสบพบกับพญานาคในรูปแบบต่าง ๆ มาครั้งแต่โบราณกาล ตั้งแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากระทั่งในกาลปัจจุบัน ก็ยังพบว่าพระภิกษุผู้บรรลุธรรมชั้นสูงได้พบเจอกับพญานาค ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นความจริง แต่ผู้ที่จะสัมผัสกับพญานาคได้นั้นจะต้องปฏิบัติธรรมชั้นอภิญญาญาณพิเศษ และจิตที่แก่กล้า พญานาคจึงเป็นสิ่งคู่กันกับพระระดับอภิญญาญาณ หรือผู้ที่บรรลุธรรมชั้นสูง

หลวงปู่ผาง กล่าวถึงพญานาคที่มาปรากฏให้เห็นขณะท่านกับพระสงฆ์ด้วยกันกำลังเดินจงกรมอยู่ไม่ห่างกันนัก ท่านได้ยินเสียงร้องตื่นกลัวของพระสงฆ์รูปนั้น จึงได้มาดูพบงูใหญ่หงอนสีแดงอ้าปากอยู่ หลวงปู่ผางจึงเดินเข้าไปหางูตัวนั้นงูใหญ่ได้หายวับไป ท่านบอกกับพระรูปนั้นว่านี้ คือพญานาคที่มาทดสอบกำลังจิตของพระป่าที่แสวงหาที่สงบทางจิต[๒๕๘]

หลวงปู่หลุย จันทสาโร เผชิญกับพญานาคขณะที่ท่านกำลังนั่งภาวนาอยู่ พญานาคแห่งภูบักบิดตนนี้เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิมาแต่เดิมไม่ยอมรับนับถือพระสุปฏิปันโน เมื่อหลวงปู่มาบำเพ็ญภาวนา

---

[๒๕๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

[๒๕๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

[๒๕๘] ภันธกานต์ กิ้มทอง, **พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย เล่ม ๑**, (นครราชสีมา: สำนักพิมพ์ธัญญพัทธ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๔.

ในเขตของตน จึงแสดงฤทธิ์ปรากฏกาย โดยใช้ส่วนหางพันรอบตัวหลวงปู่หลายรอบรัดแน่น ๆ เข้า หลวงปู่หลุย เล่าว่า ทันทีที่รู้สึกว่าพญานาคมารัดตัว ท่านตั้งสติไม่ทันทำให้ตกใจ ที่จริงหลวงปู่หลุยเคยมีประสบการณ์เรื่องพญานาคมา แต่ไม่เคยพบถึงขั้นมารัดตัวท่าน จึงทำให้ท่านอดสะดุ้งหวั่นไหวไม่ได้ แต่เมื่อตั้งสติได้ ก็กำหนดจิตเอา "พุทโธ" ปาไปที่ลำตัวพญานาคซึ่งรัดตัวท่านก็คลายออกอย่างรวดเร็ว กระทั่งหายวับไป แม้หลวงปู่หลุยจะเผชิญกับความน่ากลัวของพญานาค ท่านก็ไม่หนีไปจากถ้ำภูบักปิด คงบำเพ็ญกาวนาต่อไปด้วยความมั่นคงแน่วแน่พร้อมกันนั้นก็ได้แผ่เมตตาไปให้พญานาคตนนั้นจนจิตของพญานาคอ่อนลง ยอมรับนับถือท่าน และกลายเป็นมิตรที่ดีของหลวงปู่[๒๕๙]

ในทัศนะของพระมหาเถระไทย เชื่อว่าพญานาคเป็นเทพทิพย์กึ่งสัตว์ มีพละกำลังมหาศาล ทรงอานุภาพด้วยอิทธิฤทธิ์ เนรมิตเมืองอาศัยอยู่ใต้บาดาลที่เรียกว่านาคพิภพ รูปร่างทั่วไป ถ้าเป็นสัตว์ลักษณะคล้ายงู ถ้าเป็นกึ่งเทพคล้ายมนุษย์มีเครื่องแต่งตัวคล้ายพระมหากษัตริย์ ด้วยลักษณะทางกายภาพนี้ พญานาคจึงสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์และสัตว์อื่นได้ตามเหตุสภาวการณ์นั้น นาคที่แปลงกายและเกิดได้เฉพาะบนบก เรียกว่า ถลชะ และนาคที่แปลงกาย และเกิดได้เฉพาะในน้ำ เรียกว่า ชลชะ มีเหตุการณ์ที่พระมหาเถระไทยเชื่อว่าเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาค คือ เมื่อปี พ.ศ.๒๒๒๔ ที่ปริเวณวัดสิริสุทโธ พบรอยคล้ายรอยเลื้อยของงูขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๖๐-๗๐ ซม. ครั้งล่าสุดเกิดรอยพญานาคขึ้น ในวันขึ้น ๙ ค่ำเดือน ๑ ปี พ.ศ.๒๔๔๙ รอบศาลาวัดสิริสุทโธแห่งนี้ และที่ “วัดโพธิ์ชัย” อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เกิดขึ้นที่ฝากระโปรงรถมีลักษณะคล้ายกัน เชื่อว่าเป็นรอยพญานาค[๒๖๐] วัดนี้เป็นศูนย์กลางที่จะลงไปสู่เมืองบาดาล และเกิดบั้งไฟพญานาคขึ้นมากที่สุดกว่าที่อื่น ทำให้มีผู้มารอดูบั้งไฟพญานาคมากที่สุดจุดหนึ่ง หลวงปู่คำพันธ์ กล่าวว่า พญาศรีสุทโธนาคราช และบริวารจะแสดงฤทธิ์ในโอกาสที่มีผู้บูชาพญานาคตามแม่น้ำ ป่าเขา จะช่วยผู้ที่บูชาด้วยศรัทธาบวงสรวงบอกกล่าวในการทำพิธีกรรมขอให้ผ่านพันอันตรายจากภัยพิบัติ ให้งานที่จะทำสำเร็จไม่มีอุปสรรค[๒๖๑] พญานาคยังได้แสดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เกิดความเชื่อของพระมหาเถระไทยไม่ประมาทในความเพียรเมื่อออกธุดงค์ด้วยเกรงว่าจะได้รับการกลั่นแกล้ง

ความเชื่อว่าพญานาคมีอิทธิฤทธิ์จริงในทัศนะของพระมหาเถระไทย เชื่อตามประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงขณะเจริญสมาธิของแต่ละองค์ การสัมผัสทางจิตการแสดงฤทธิ์ของพญานาคข้างต้น ส่งผลให้พระมหาเถระไทยนำประสบการณ์นั้นมาสร้างศรัทธาให้ชาวพุทธสนใจในเรื่องการปฏิบัติธรรมมากขึ้น เนื่องจากต้องการรู้และเกิดประสบการณ์ทางจิตด้วยตนเอง และให้นำวัตถุที่เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์เกิดขึ้นจากอิทธิฤทธิ์ของพญานาค เช่น ลูกแก้วพญานาค เพชรพญานาคมาทำพิธีกรรมปลุกเสกเพิ่มพลังความสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ มาเป็นเหตุปัจจัยหาทุนสร้างพุทธสถาน บำรุงพระพุทธศาสนาจากผู้ศรัทธาเช่าบูชา ทำให้การสร้างพุทธสถานหลายแห่งสำเร็จได้ตามประสงค์โดยเร็วไม่ต้องใช้เวลานาน พระมหาเถระไทยได้นำเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพญานาคมาสอดแทรกเข้ากับพระธรรมคำสอนให้

---

[๒๕๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

[๒๖๐] พระครูอุดมพิสัยคณารักษ์, **วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดหนองคาย**, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

[๒๖๑] ภันธกานต์ กิ้มทอง, **พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย เล่ม ๑**, หน้า ๓๙.

คนเกิดศรัทธา ทำบุญเพิ่มตามศรัทธา พญานาคยังมีส่วนช่วยให้พระมหาเถระไทยได้มีโอกาสสร้างความเพียรโดยไม่ประมาทขณะออกธุดงค์ ตามป่าเขา ถ้ำใกลัแหล่งน้ำต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นที่อาศัยของพญานาค ทำให้สำเร็จธรรมได้เร็วขึ้น ด้วยกลัวภัยจากอิทธิฤทธิ์ของพญานาค

ยรรยง สินธุ์งาม กล่าวว่า พญานาคเป็นวิญญาณอยู่ในสวรรค์ ชั้นที่ ๑ ชั้นจาตุมหาราชิกา มีท้าวรูปักษ์ เป็นราชาผู้ปกครอง ซึ่งท่านจะดูแลอยู่ทิศตะวันตกของสวรรค์ชั้นนี้ ดังนั้น เมื่อมีพญานาคก็ต้องมีสวรรค์ชั้นนี้อยู่จริง เมื่อมีภพสวรรค์อยู่จริงการทำความดีก็ย่อมมีผลดี และส่งผลให้ผู้กระทำไปสู่ภพภูมิที่ดี ส่วนผู้ทำความชั่วก็ย่อมได้รับผลที่ไม่ดี และทำให้วิญญาณของผู้นั้น ต้องไปรับทุกข์ทรมานอยู่ในนรกภูมิ เราจะเห็นว่าพญานาคเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ไม่ว่าจากตำนาน จากเรื่องเล่าของพระธุดงค์นักวิปัสสนาทั้งหลาย ทำให้เรารับรู้ว่าพญานาคมีฤทธิ์แปลงกายเป็นงู หรือเป็นคนก็ได้ เรื่องการแปลงร่างของพญานาค สามารถแปลงเป็นเรือให้คนข้ามฟากก็ได้ เป็นเต่า เป็นจระเข้ก็เคยมี[๒๖๒]

ดังนั้น ความเชื่อว่าพญานาคมีอิทธิฤทธิ์จริงของพระมหาเถระไทยนั้น ที่ท่านได้สัมผัสมาส่วนใหญ่จะพบพญานาคมาแสดงตนให้เห็น และกลั่นแกล้งขณะปฏิบัติธรรมในที่ต่าง ๆ ที่พบส่วนมากจะเป็นงูใหญ่ มีหงอนแดงตัวใหญ่เท่าต้นตาลบ้าง ต้นมะพร้าวบ้าง บางครั้งก็ใช้หางรัดตัวพระมหาเถระให้ตื่นกลัว เช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับหลวงปู่ผาง และหลวงปู่หลุย แต่พญานาคที่เป็นสัมมาทิฏฐิพญานาคสามารถแปลงร่างเป็นเรือให้คนข้ามฟากก็ได้ เป็นเต่า เป็นจระเข้ หรือสัตว์อื่นตามเหตุสภาวะก็ได้

๒.๕ ความเชื่อเรื่องพญานาคระหว่างความเชื่อแบบพุทธและพราหมณ์

ความเชื่อของชาวไทยเกี่ยวกับพญานาค โดยส่วนใหญ่จะเชื่อว่า พญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพมีอิทธิฤทธิ์ศักดานุภาพ สามารถเนรมิตร่างกายเป็นมนุษย์ชายและหญิงได้ ทั้งยังมีความเชื่อว่าพญานาคนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งสายน้ำ เป็นผู้พิทักษ์รักษาและเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ในด้านการสร้างความสามัคคีปรองดอง สงบสันติ สุขในสังคม นอกจากนั้นพญานาคมีอิทธิพลในด้านต่างๆ[๒๖๓] คือ ด้านศิลปกรรม อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคกับงานศิลปกรรมจะมีปรากฏโดยทั่วไป โดยมีความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมีพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ เมื่อพบเห็นแล้วทำให้จิตใจสงบร่มเย็น ด้วยเหตุดังกล่าว ได้เกิดการถ่ายทอดจากความเชื่อเข้าสู่งานศิลปกรรมไทยในแขนงต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรม พญานาคเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ มีคตินิยมที่ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ ทำให้ผู้พบเห็นได้รู้สึกสงบร่มเย็นทำให้เกิด

---

[๒๖๒] ยรรยง สินธุ์งาม, **พญานาค**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.gotoknow.org/profiles/users/yanyong๐๐๗ [๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๒๖๓] จิตรกร เอมพันธ์, “พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

ความสุข[๒๖๔] นอกจากนี้ยังมีการตีความทางพระพุทธศาสนาว่า รูปปั้นพญานาคที่บันไดพระอุโบสถเหมือนทำหน้าที่เป็นพาหนะข้ามทะเลแห่งวัฏสงสาร และเทินพระวิหารเปรียบเสมือนเรือสำเภาทองที่จะนำมนุษย์ข้ามพ้นวัฏสงสารไปได้[๒๖๕] ซึ่งมีความเชื่อเรื่องพญานาคระหว่างความเชื่อแบบพุทธและพราหมณ์ พอสรุปได้ ดังนี้

๒.๕.๑ ความเชื่อแบบพุทธ

เมื่อครั้งอดีตภายหลังที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญเพียร ณ ร่มไม้จิกทางตะวันออกของของพระมหาโพธิพฤกษ์ เป็นเวลา ๗ วัน ในช่วงเวลานั้นได้มีฝนตกลงมาไม่ขาดสาย พญามุจลินทร์นาคราชจึงได้ออกจากใต้พิภพมาทำขนดล้อมรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า ๗ ชั้น แล้วแผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเบื้องบน เนื่องจากไม่ประสงค์จะให้ฝน ลมหนาวและสัตว์ร้ายต้องพระวรกาย เมื่อฝนหยุด พญามุจลินทร์นาคราชจึงคลายขนดออกและปลงร่างเป็นชายหนุ่มยืนพนมมือนมัสการพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก[๒๖๖]

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔ [ฉบับมหาจุฬาฯ] มหาวรรค ภาค ๑ มุจลินทกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์ เรื่องทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข ความว่า

> ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควงต้นอชปาลนิโครธไปยังควงต้นมุจลินท์[๒๖๗] ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์เป็นเวลา ๗ วัน
>
> ครั้งนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค

---

[๒๖๔] วิษณุ ยะโสภา, **ประวัติพญานาค**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://blogspot.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๒๖๕] วิเชียร นามการ, “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ข.

[๒๖๖] อุดม เชยกีวงศ์, **เรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยจากครูแสตมป์**, (กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

[๒๖๗] มุจลินท์ ต้นจิกนา, **The Tree Barringtonai Acutangula**, หน้า ๕๓๕.

ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายปลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนดออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า ความสงัด[๒๖๘] เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้วผู้เห็นอยู่ ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลกความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลกความกำจัดอัสมิมานะ(ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่) เสียได้เป็นสุขอย่างยิ่ง[๒๖๙]

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ในการที่พญามุจลินทร์นาคราช ได้ออกจากใต้พิภพมาทำขนดล้อมรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า ๗ ชั้น แล้วแผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเบื้องบน เนื่องจากไม่ประสงค์จะให้ฝน ลมหนาวและสัตว์ร้ายต้องพระวรกาย เมื่อฝนหยุด พญามุจลินทร์นาคราชจึงคลายขนดออกและปลงร่างเป็นชายหนุ่มยืนพนมมือนมัสการพระพุทธเจ้านั้น เป็นความศรัทธาและต้องการจะปกปักรักษาพระพุทธเจ้า และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อันเป็นคุณความดีของพญานาคนับได้ว่าเป็นคุณธรรมของพญานาคอีกประการหนึ่ง

พระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน ในประเพณีงานบุญต่างๆ ก็จะมีการนำเอาสัญลักษณ์จะเป็นรูปพญานาคมาเกี่ยวข้องเสมอ สืบเนื่องมาจากศรัทธาความเชื่ออันมีมาแต่เดิม อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคปรากฏในหลายประเพณี เช่น ประเพณีบวชนาค สืบเนื่องครั้งพุทธกาล พญานาคตนหนึ่งเกิดศรัทธาอยากบวชในพระพุทธศาสนาจึงได้แปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวช เป็นพระภิกษุวันหนึ่ง ได้เข้านอนตอนกลางวันขาดสติร่างจึงกลับกลายเป็นพญานาคดังเดิม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงให้ละเพศพระภิกษุและมีพุทธบัญญัติห้ามสัตว์เดรัจฉานบวช ด้วยแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา พญานาคได้ทูลขอคำว่านาค สำหรับผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลให้เกิดประเพณีเรียกผู้ที่จะอุปสมบทในพระพุทธศาสนาว่านาค สืบแต่นั้นมา[๒๗๐]

การกำเนิดของพญานาคมีหลายลักษณะ ตามที่ปรากฏในแนวทางของพระพุทธศาสนามี ๔ ลักษณะ คือ ๑. แบบโอปปาติกะ เกิดแล้วโตทันที ๒. แบบสังเสทชะ เกิดจากเหงื่อไคลสิ่งหมักหมม ๓. แบบชลาพุชะ เกิดจากครรภ์ ๔. แบบอัณฑชะ เกิดจากฟองไข่

พญานาคชั้นสูงเกิดแบบโอปปาติกะ เป็นชนชั้นปกครอง ที่อยู่ของพญานาคมีตั้งแต่ในแม่น้ำ หนองคลอง บึงต่างๆ ในอากาศ จนไปถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พวกพญานาคอยู่ในการปกครองของท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาด้านทิศตะวันตก เหตุที่มาเกิดเป็นพญานาคเพราะทำบุญเจือด้วยราคะ ตระกูลของนาคแบ่ง ออกเป็น ๔ ตระกูลใหญ่ คือ ตระกูลวิรูปักษ์

---

[๒๖๘] วิ.อ. (ไทย) ๓/๕/๑๐.

[๒๖๙] วิ.ม. (ไทย) ๑๗/๕/๘-๙.

[๒๗๐] วิเชียร นามการ, “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

พญานาคตระกูลสีทอง ตระกูลเอราปถ พญานาคตระกูลสีเขียว ตระกูลฉัพพยาปุตตะ พญานาคตระกูลสีรุ้ง ตระกูลกัณหาโคตรมะ พญานาคตระกูลสีดำ

ในความเชื่อพญานาคของพระพุทธศาสนามีพิธีบูชาพญานาคไปพร้อมกับประเพณีต่างๆ เช่นประเพณีออกพรรษา ซึ่งคือวันสิ้นสุดระยะการจำพรรษา หรือออกจากการอยู่ประจำที่ในฤดูฝน ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันมหาปวารณา” คำว่า “ปวารณา” แปลว่า “อนุญาต” หรือ “ยอมให้” คือ เป็นวันที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์ด้วยกันว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ในข้อที่ผิดพลั้งล่วงเกินระหว่างที่จำพรรษาอยู่ด้วยกัน ในวันออกพรรษานี้กิจที่ชาวบ้านมักจะกระทำก็คือ การบำเพ็ญกุศล เช่น ทำบุญตักบาตร จัดดอกไม้ ธูป เทียน ไปบูชาพระที่วัด และฟังพระธรรมเทศนา ของที่ชาวพุทธนิยมนำไปใส่บาตรในวันนี้ก็คือ ข้าวต้ม มัดไต้ และข้าวต้มลูกโยน และการร่วมกุศลกรรมการ “ตักบาตรเทโว” คำว่า “เทโว” ย่อมาจาก “เทโวโรหน” แปลว่า การเสด็จจากเทวโลกการตักบาตรเทโว จึงเป็นการระลึกถึงวันที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากการโปรดพระพุทธมารดา ในเทวโลก[๒๗๑]

โดยมีตำนานว่าในวันออกพรรษาหรือเป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พญานาคแห่งแม่น้ำโขงต่างชื่นชมยินดี จึงพ่นบั้งไฟ เพื่อเป็นการถวายการเสด็จกลับของพระพุทธเจ้า จนกลายเป็นประเพณีทุกปี ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคมีลักษณะเป็นลูกไฟพุ่งขึ้นจากแม่น้ำโขง ขึ้นสู่อากาศสูงประมาณ ๓๐ - ๕๐ เมตร บางลูกอาจสูงถึง ๑๐๐ เมตรแล้วหายวับไป โดยไม่มีการโค้งลงมา เช่น บั้งไฟทั่วไป ลูกไฟ ดังกล่าวมีขนาดตั้งแต่นิ้วหัวแม่มือ ไข่ไก่ ผลส้ม จากระยะที่มองด้วยตาเปล่าในระยะ ๒๐๐ เมตรขึ้นไป โดยประมาณเวลาที่เกิดไม่แน่นอนแต่โดยปกติต้องเป็นเวลาหลัง ๑๘.๐๐ นาฬิกา เป็นต้นไป และขึ้นไม่เหมือนกันในแต่ละแห่ง บางปีอาจเกิดขึ้นราว ๆ หัวค่ำประมาณ ๓ - ๔ ลูก แล้วอาจจะทิ้งช่วงออกไปเป็นชั่วโมงหรือมากกว่านั้นแล้วค่อยเกิดขึ้นอีกติดต่อกัน ประมาณ ๖ - ๗ ลูก แล้วก็จะเกิดต่อไปเรื่อย ๆ จนถึง ๒๔.๐๐ - ๐๒.๐๐ นาฬิกา และจำนวนที่เกิดลูกไฟก็ไม่เท่ากันในแต่ละแห่ง เช่น บางแห่งเกิดเพียง ๑ ลูก บางแห่งเกิดขึ้น ๒๐ ลูก หรือ ๕๐ - ๑๐๐ ลูก ในบางแห่ง และบางแห่งก็อาจจะมากกว่านั้น[๒๗๒]

๒.๕.๒ ความเชื่อแบบพราหมณ์

มีความเชื่อเรื่องพญานาคว่า พญานาคเป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ซึ่งมีชื่อว่า พญาอนันตนาคราช เป็นต้นกำเนิดของตำนานนารายณ์บรรทมสินธุ์หรืออีกตำนานหนึ่งที่กล่าวถึงกษัตริย์นาคาอันยิ่งใหญ่อีกองค์หนึ่งที่มีชื่อว่า วาสุกรี เป็นบุตรของพระกัศยปมุนีและนางกัทรุ และเป็นพี่น้องกับพญาอนันตนาคราช (พญานาคราชคู่บารมีของพระวิษณุ) พญาวาสุกรีเป็นนาคราชที่พระศิวะใช้เป็น

---

[๒๗๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๖๗.

[๒๗๒] ลลนา ศักดิ์ชูวงษ์, “การให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญานิเทศศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรุกิจบัณฑิตย์, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๒.

สายธนูในการทำลายล้างเมืองตรีปุระ ในตำนานที่พระศิวะปราบตรีปุราสูร มีบางตำนานกล่าวว่างูที่พันรอบพระศอขององค์พระศิวะก็คือ วาสุกรีนาคราช ในอินเดียตอนเหนือมีการนับถือพญาวาสุกรีเป็นอย่างมากในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่ง ในพิธีนาคปัญจมี ซึ่งเป็นพิธีบูชางูของอินเดีย ก็จะมีการบูชาพญาวาสุกรีร่วมด้วยแต่ต้านานที่ทำให้พญาวาสุกรีเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ได้แก่ ตำนานกวนเกษียรสมุทร ซึ่งเป็นตำนานยิ่งใหญ่ที่อยู่ในมหากาพย์มหาภารตะของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ตามตำนานเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของเหล่าเทวดาและอสูร ที่มีการสู้รบเพื่อแย่งชิงสวรรค์กันมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ในครั้งหนึ่งเทวดาอ่อนแอ และมีทีท่าจะเพลี่ยงพล้ำให้กับอสูร พระอินทร์จึงได้ไปขอความช่วยเหลือต่อพระวิษณุ ซึ่งพระวิษณุได้แนะนำให้ไปทำพิธีกวนเกษียรสมุทรในทะเลน้ำนม เพื่อให้ได้น้ำอมฤตมาดื่มจะได้มีพลังและเป็นอมตะ แต่การกวนเกษียรสมุทรเป็นเรื่องที่ยากมากและเหล่าเทพไม่มีกำลังพอที่จะกระทำได้ฝ่ายเดียว จึงออกอุบายไปชวนเหล่าอสูรมาร่วมพิธีการกวนเกษียรสมทุรและสัญญาจะแบ่งน้ำอมฤตให้ โดยเหล่าเทวดาได้วางแผนที่จะหักหลังเหล่าอสูรในตอนท้ายเมื่อเริ่มพิธีกวนเกษียรสมุทร พระวิษณุได้เสด็จมาเป็นองค์ประธาน เหล่าอสูรได้ถอนภูเขามันทรคีรีมาเพื่อใช้เป็นไม้กวน และอัญเชิญพญาวาสุกรีนาคราชมาพันรอบเขามันทรคีรี เพื่อจะใช้ลำตัวเป็นเชือกในการชักเพื่อกวนเกษียรสมุทรในครั้งนี้ เหล่าเทวดาได้ให้อสูรมาทำการชักอยู่ทางส่วนเศียรของพญาวาสุกรี โดยตนเองทำการชักทางส่วนหาง เพราะรู้ว่าเมื่อทำการชักนาคเมื่อไร พญานาคจะต้องเจ็บปวดและพ่นพิษออกมา ทั้งเทวดาและอสูรต่างก็ช่วยกันดึงเขามันทรคีรีเพื่อกวนทะเลน้ำนมอย่างเต็มกำลัง ในระหว่างที่พิธีกวนเกษียรสมุทรได้ดำเนินไปอย่างยาวนาน ภูเขามันทรคีรีก็เริ่มสั่นคลอนจากการที่ถูกแรงดึงเสียดสีมานาน ทำให้พญาวาสุกรีก็เหนื่อยล้าและเจ็บปวดจากการที่ถูกเสียดสี จึงได้อ้าปากคายพิษเป็นไฟกรดออกมา ส่งผลให้เหล่าอสูรโดนพิษของพญานาค ด้วยเหตุนี้อสูรจึงมีหน้าตาตะปุ่มตะป่ำ และมีผิวที่ไหม้เกรียม[๒๗๓]

ศาสนาพราหมณ์จะมีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบสำคัญของศาสนา โดยมีพิธีบูชาเทวดาเทพเจ้าที่เคารพมากมายหลายองค์ ผู้ที่เกิดในวรรณะสูงสมัยก่อนได้บูชาพระศิวะและพระวิษณุเป็นต้น แต่บุคคลในวรรณะต่ำมักถูกกีดกันมิให้ร่วมบูชาเทพเจ้าของบุคคลในวรรณะสูง ดังนั้น บุคคลในวรรณะต่ำ จึงต้องสร้างเทพเจ้าของตนเองขึ้น เช่น เจ้าแม่กาลี เทพลิง เทพงู เทพเต่า เทพช้าง เป็นต้น การทำพิธีในการบูชาพอจะกำหนดได้ ดังนี้ ๑) สวดมนต์ภาวนา ชำระกายและสักการะเทวดาทุกวัน สำหรับผู้เคร่งครัดในศาสนาต้องทำเป็นกิจวัตร ๒) พิธีสมโภช ถือศีล วันศักดิ์สิทธิ์ ๓) การไปนมัสการบำเพ็ญกุศลตามเทวาลัยต่างๆ เพื่อแสดงความเคารพเทพเจ้าที่ตนนับถือ[๒๗๔]

การใช้บทสวดต่างๆ มาประกอบการบูชาพญานาค ซึ่งที่มาของบทสวดนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ที่แรกเริ่มของการสวดเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้เพื่อไม่ให้ลืมในคำสอนนั้นๆ และทบทวนในสิ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ดีแล้ว เพราะในครั้งพุทธกาลยังไม่มีพระไตรปิฎก จึงต้องใช้การ

---

[๒๗๓] วิชาภรณ์ แสงมณี, **พระนารายณ์กวนเกษียรสมุทร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http:// www.silpathai.net [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๒๗๔] เอกรินทร์ สี่มหาศาล, **ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http:// www.true plookpanya.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ท่องจ้า หลังพุทธปรินิพพานมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ ก็ยังใช้การท่องจำสืบทอดต่อกันมา เรียกว่า “มุขปาฐะ” หมายถึง การท่องด้วยปาก การกล่าวด้วยปาก การจดจำต่อเนื่องกันมาด้วยการสอนแบบปากต่อปาก[๒๗๕] ดังนั้น จึงมีการคัดเอาคำสอนที่สำคัญมาสวดกันอย่างแพร่หลาย คำสอนสำคัญเหล่านี้จึงกลายเป็นบทสวดมนต์ใน นับแต่นั้นมาทั้งพระภิกษุและฆราวาสก็สวดมนต์เรื่อยมาเพื่อเป็นการทบทวนคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งหากแปลความหมายออกมาก็จะพบว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นคำสวดบูชาเพื่อรำลึกถึงพระคุณของพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์แทบทั้งสิ้น จึงเป็นอุบายในการเจริญสติอย่างหนึ่ง ที่เรียก พุทธานุสติ ธรรมานุสติ และสังฆานุสติ การสวดมนต์ทุกครั้ง จึงเริ่มด้วยคำบูชาพระบรมศาสดาว่า “นโม ตสฺสะ ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” แปลโดยรวมว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น” ซึ่งในการบูชาพญานาคก็มักจะขึ้นต้นด้วยการกล่าวบูชาพระศาสดาก่อนที่จะกล่าวคำสวดเฉพาะเสมอ

ดังนั้น ความเชื่อพญานาคในศาสนาพุทธที่เชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริงและพญานาคเป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา สำหรับศาสนาพราหมณ์ได้มีความเชื่อเรื่องพญานาคว่า พญาอนันตนาคราช เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ แม้ว่าพุทธและพราหมณ์ จะมีตำนานความเชื่อที่มีความเป็นมาแตกต่างกัน แต่พบว่าในลักษณะการบูชาหรือพิธีบวงสรวงพญานาคของพุทธและพราหมณ์ มีเชื่อมโยงความเชื่อคล้ายคลึงกัน มีพิธีกรรมทั้งพุทธและพราหมณ์ปะปนกันอยู่เสมอ

๒.๖ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อิทธิพลต่อสังคมไทยปัจจุบัน

ความเชื่อเรื่องพญานาคที่อิทธิพลต่อสังคมไทยปัจจุบัน พอสรุปได้ ๔ ประการ คือ ๑) ด้านศิลปกรรม ๒) ด้านประเพณี ๓) ด้านไสยศาสตร์ ๔) พญานาคกับศาสนวัตถุในพุทธสถาน ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๖.๑ ด้านศิลปกรรม

นาค หรือพญานาคในงานศิลปกรรมนั้น เป็นความเชื่อที่สร้างขึ้นอย่างตั้งใจ เพื่อสะท้อนหรือถ่ายทอดรูปพญานาคที่ผู้สร้างสรรค์ ต้องการสื่อให้ผู้ได้พบได้เห็นรับทราบถึงความรู้สึกนั้น ในภูมิภาคเอเชียใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเรียกชื่อต่างกันไป และมีลักษณะตามความเชื่อในแต่ละภูมิภาคต่างกัน มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นงูขนาดใหญ่มีหงอน เป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อดังกล่าวได้ถ่ายทอดแนวคิดเข้ามาสู่งานด้านศิลปกรรมไทย[๒๗๖] จึงมักจะเห็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับนาคได้เสมอในงานจิตรกรรม ปฏิมากรรม และหัตถกรรม ซึ่งเป็นศิลปกรรมที่ราวบันไดโบสถ์นั้นได้สร้างขึ้นตามความเชื่อ บันไดนาคก็ด้วยความเชื่อดังกล่าว แม้ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ก็โดยบันไดแก้วมณีสีรุ้งที่เทวดาเนรมิตขึ้น และมีพญานาคจำนวน ๒

---

[๒๗๕] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๗.

[๒๗๖] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **นาคในงานศิลปกรรมขอมโบราณ**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๖๒.

ตนเอาหลังหนุนบันไดไว้ จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ในด้านศิลปกรรมนี้ จึงหมายความรวมถึงในด้านสถาปัตยกรรม ด้านปฏิมากรรม และจิตรกรรมด้วย ดังนี้

๑. สถาปัตยกรรม นาคเป็นส่วนประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะตามอาคารวัดต่าง ๆ หลังคาอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ และศาสนสถาน ตามคตินิยมที่ว่านาคยิ่งใหญ่คู่ควรกับสถาบันอันสูงส่ง เช่น นาคสะดุ้ง ที่ทอดลำตัวยาวตามบันได นาคลำยอง ซึ่งเป็นป้านลมหลังคาโบสถ์ที่ต่อเชื่อมกับนาคสะดุ้ง นาคเบือน นาคจำลอง และนาคทันต์ คันทวยรูปพญานาค นาคสะดุ้ง รับอิทธิพลพญานาคที่เห็นเด่นชัด คือ โบสถ์วิหาร สถูป และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดความสุข และเป็นที่พึ่งทางใจได้ ภาพของงูใหญ่มีหงอน สัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และบันไดสายรุ้งสู่จักรวาล เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์จากการจำศีล บำเพ็ญภาวนา ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มักจะพบภาพหน้าโบสถ์ตามวัดต่าง ๆ บันไดขึ้นสู่วัดในพุทธศาสนา ภาพเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง กับศาสนาพุทธอีกมากมาย เช่น สถาปัตยกรรมของวัดภูมินทร์จังหวัดน่านที่สร้างกำแพงรอบโบสถ์ และในส่วนที่เป็นน้ำก็ใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์จะมีนาค ๒ ตัว เลื้อยผ่านตลอดฐานโบสถ์และเหยียดลำตัวยาวไปตามแนวแกนทิศเหนือ ใต้ บนฐานเตี้ย ๆ ซึ่งเป็นขัณฑสีมาตรงมุมทั้งสี่ มีใบเสมาตั้งอยู่ และแม้ว่ารอบโบสถ์นี้จะไม่ได้สร้างกำแพงล้อมไว้แต่มุมที่ตั้งใบเสมาทั้งสี่มุมก็ได้ก่อมุมกำแพงไว้เป็นเครื่องชี้แนว เพื่อสร้างความรู้สึกว่ามีกำแพงรอบโบสถ์ และพญานาคไว้ด้วยกัน โดยเหตุที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ ลักษณะของแผนผังจึงเหมือนกับว่ามีสระน้ำสี่เหลี่ยมที่มีโบสถ์อยู่ตรงกลางพญานาคราชคู่ ทำหน้าที่เป็นพาหนะว่ายข้ามทะเลแห่งวัฏสงสาร และเทินพระวิหารไว้จึงเปรียบเสมือนเรือสำเภาทองที่จะนำพามนุษย์ข้ามพ้นโอฆสงสารไปได้[๒๗๗] วัดภูมินทร์จึงถือว่าเป็นพระอารามขนาดเล็ก ที่ทรงคุณค่าดังเพชรน้ำเอกของพุทธศิลป์ล้านนา และคือเพชรประดับยอดมงกุฎพุทธศิลป์เมืองน่าน จึงทำให้วัดภูมินทร์เป็นวัดในต่างจังหวัดวัดแรกที่มีภาพประดับบนธนบัตรของไทย ที่ได้รับการตีพิมพ์ภาพพญานาคราชคู่เทินพระวิหารไว้ในธนบัตรไทยฉบับละหนึ่งบาท ตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่แปดแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเกือบร้อยปีก่อนอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์มาตราบจนวันนี้ ในจำนวนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่มากมายนี้ไม่มีอะไรที่จะสำคัญเท่าพญานาค เพราะไม่ว่าจะมองไปทางไหนก็จะเห็นแต่พญานาคปรากฏอยู่ทั่วไป ในรูปแบบต่าง ๆ กัน และในจุดต่าง ๆ ของสิ่งก่อสร้างโดยเฉพาะอย่างยิ่งบนหลังคาจะสังเกตเห็นพญานาคอยู่ทั่วไป นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่ไหลลงมาจากยอดเขาพระสุเมรุแล้ว สัญลักษณ์ของน้ำไหลจากหลังคาทำให้ต้องย้อนคิดไปถึงเรืออีก เพราะถ้านำเรือมา คว่ำลำลงเป็นหลังคา และเรือนั้นเพิ่งเข้ามาเทียบชายฝั่ง ลำเรือยังเปียกโชกอยู่น้ำก็จะไหลลงมาโดยรอบ อย่างไรก็ตาม น้ำหรือพญานาคซึ่งไหลหลั่งลงมาจากหลังคาทำให้เกิดมีองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญ

๒. ประติมากรรม รับอิทธิพลพญานาคมาจากพระพุทธศาสนา ที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน และยังมีบทบาทสร้างความเคารพนับถือ และยังให้แง่คิดปริศนาธรรม นาคสะดุ้ง ประติมากรรมตามบันไดทางขึ้นโบสถ์ของวัดไทย ในงานปฏิมากรรมไทย ก็มักได้เห็น

---

[๒๗๗] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๐๓), หน้า ๕๔.

สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับนาค และด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา นาคได้แผ่งตัวอยู่ตามในวัด ช่วยปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นส่วนประกอบสำคัญของอาคารอย่าง ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเรือเป็นโขนเรือ (หัวเรือ) ในขบวนแห่เรือพยุหยาตราชลมารค ในพระราชพิธี ได้แก่ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช และเรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ ส่วนงูใหญ่อาจไม่ค่อยมีใครพูดถึง แต่กล่าวถึงงูใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในตำนานความเชื่อทางภาคใต้ของไทย ซึ่งเป็นความเชื่อในท้องถิ่นนั้นมีความเชื่อเรื่องงูทวด หรืองูตัวใหญ่ที่จะมาช่วยคุ้มครองปกปักรักษา เป็นต้น

๓. จิตรกรรม รับอิทธิพลพญานาคมาจากศิลปะอินเดีย แต่ในประเทศไทยมีการสืบทอดเรื่องราวที่ปรากฏใน พระพุทธศาสนาผ่านงานจิตรกรรมในโบสถ์ วิหาร ภาพจิตรกรรม ฝาผนังวัดดุสิตาราม[๒๗๘] พญามุจจลินทนาคราชแผ่พังพานใหญ่ เหนือพระเศียรพระพุทธองค์ขณะที่ทรงเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน รูปหัวพญานาคตรงกลางสันหลังคา มักจะมีปราสาทองค์เล็ก ๆ หรือฉัตรตั้งอยู่ซึ่งมีความหมายถึงเขาพระสุเมรุและน้ำจะต้องไหลลงไปจากจุดนี้ ซึ่งใช้พญานาคหรือมังกรเป็นสัญลักษณ์ ดังนั้น หัวพญานาคจะต้องพุ่งไปสู่จั่วหลังคาและหยุดพัก ณ ที่นั้นก่อนที่จะหันหัวไหล่ต่อลงไปเป็นรูปลำยอง เมื่อเรามองดูงานจิตรกรรมและปฏิมากรรมของพญานาคหรือนาค แม้เรารู้จากการบอกเล่าว่าเป็นจินตนาการเชิงศิลปะ และยังซ้อนอีกชั้นหนึ่งว่าเป็นศิลปะเชิงพุทธศาสนา แต่เราก็ไม่สามารถลอกเปลือกของจินตนาการออกไปทีละชั้น ๆ จนถึงเนื้อตัวจริง ๆ ของสิ่งที่เป็นตัวต้นแบบนั้น เราไม่รู้ว่าผู้คนที่ปี พ.ศ. ๑ หรือเลยขึ้นไปก่อนหน้านั้นได้พบเห็นสัตว์ที่เรียกว่า พญานาคจริง ๆ หรือไม่ หรือแม้เป็นเพียงพบเห็นสัตว์ที่มีรูปร่างลักษณะหลัก ๆ ใกล้เคียงกับที่เห็นในงานจิตรกรรมนั้นหรือไม่ คือ เป็นงูใหญ่ เกล็ดใหญ่หนา มีหงอนที่หัว มีสิ่งทีคล้ายเคราของมนุษย์อยู่ใต้คาง

ดังนั้น พญานาคในด้านศิลปกรรมนั้น ได้สะท้อนความรู้สึกหรือถ่ายทอดรูปพญานาค ที่ผู้สร้างสรรค์ต้องการสื่อให้ผู้พบเห็นทราบถึงความรู้สึกนั้น ในงานประติมากรรมนั้น พญานาคมีบทบาทสร้างความเคารพนับถือ ให้แง่คิดปริศนาธรรม เช่น นาคสะดุ้ง ซึ่งเป็นประติมากรรมทางขึ้นโบสถ์ของวัดไทย ในทางสถาปัตยกรรมนาคเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ สำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ และศาสนาสถาน ตามคตินิยมที่ว่านาคยิ่งใหญ่คู่ควรกับสถาบันอันสูงส่งในพุทธศาสนา ภาพเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ เช่น สถาปัตยกรรมของวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ที่สร้างกำแพงรอบโบสถ์ และในส่วนที่เป็นน้ำก็ใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์จะมีนาค ๒ ตัว เลื้อยผ่านตลอดฐานโบสถ์และเหยียดลำตัวยาวไปตามแนวแกนทิศเหนือใต้เหมือนมีกำแพงรอบโบสถ์ และพญานาคไว้ด้วยกัน โดยเหตุที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ เป็นพาหนะว่ายข้ามทะเลแห่งวัฏสงสาร และเทินพระวิหารไว้จึงเปรียบเสมือนเรือสำเภาทอง ที่จะนำพามนุษย์ข้ามพ้นโอฆสงสารไปได้ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดดุสิตาราม พญามุจจลินทนาคราชแผ่พังพานใหญ่ เหนือพระเศียรพระพุทธองค์ ขณะที่ทรงเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ วัน รูปหัวพญานาคตรงกลางสันหลังคา มักจะมีปราสาทองค์เล็ก ๆ หรือฉัตรตั้งอยู่ซึ่งมีความหมายถึงเขาพระสุเมรุ และน้ำจะต้องไหลลงไปจากจุดนี้ใช้พญานาคหรือมังกรเป็นสัญลักษณ์

---

[๒๗๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาค จึงมีผลต่อสังคมไทยผ่านงาน ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรมจนยากที่แยกออกจากกัน

๒.๖.๒ ด้านประเพณี

ในขณะที่พุทธศาสนิกชน ขาดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทั้งผู้ที่อยู่นอกศาสนา ศาสนาเดียวกัน และผู้ไม่มีศาสนา ซึ่งพญานาคเองก็เป็นผู้ที่หาหนทางศึกษาธรรม อันหมายถึงปลายทางความหลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นความสุขที่แท้จริง แต่มนุษย์เราผู้ขึ้นชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐสามารถทำได้เหนือกว่านาคมากมายนัก แต่ศรัทธาในพระพุทธศาสนากลับลดน้อยถอยลงสิ่งดีงามทางประเพณีบางอย่างได้หายไปจากสังคมไทย โดยเห็นได้อย่างชัดเจน คือ การขาดความรู้ ความเข้าใจและความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ทำให้ประเพณีกรรมที่ดีงามถูกลืมไปกับกระแสนิยมของสังคมยุคใหม่ กิจกรรมที่เคยปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรมความเชื่อ ประเพณียังเป็นเอกลักษณ์ในการหล่อหลอมสังคมเข้าไว้ด้วยกันอย่างเหนียวแน่น และยังส่งผลให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขอีกด้วย ซึ่งในสังคมไทยยังคงอนุรักษ์ประเพณีเหล่านี้ไว้ ได้แก่

๑. ประเพณีบวชนาค

เป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น ประเพณีบวชนาค ซึ่งชายไทยเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี จะต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุเพื่อทดแทนพระคุณพ่อแม่ ซึ่งสังคมชาวพุทธเราเชื่อว่าถ้าพ่อแม่ท่านใดมีลูกชายได้บวชให้จะได้บุญใหญ่ เมื่อตายไปจะได้เกาะชายผ้าเหลืองนี้ ขึ้นสวรรค์พบความสงบสุข จึงได้ถือปฏิบัติสืบมันมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ก่อนจะถึงวันอุปสมบทจะต้องเตรียมตัวโกนหัวนุ่งขาวห่มขาวท่องบทขอบวช หรือบทขานนาคให้ได้ก่อน และมักจะทำพิธีเรียกขวัญนาค สอนนาคพร้อมกันไปด้วย คำเรียกผู้ที่จะอุปสมบทว่า นาคนั้น น่าจะมาจากครั้งสมัยพระพุทธเจ้า มีพญานาคตนหนึ่งได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วได้เกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงได้แปลงกายเป็นมนุษย์ขอบวชเป็นพระภิกษุ แต่อยู่มาวันหนึ่งเข้านอนในตอนกลางวัน หลังจากหลับแล้วมนต์ได้เสื่อมกลายเป็นงูใหญ่จนพระภิกษุรูปอื่นไปเห็นเข้า ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงให้พ้นจากพระภิกษุนาคนั้น เพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคตนนั้นผิดหวังมากจึงขอถวายคำว่า นาค ไว้ใช้เรียกผู้ที่เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นอนุสรณ์ในความศรัทธาของตน ต่อจากนั้นมา พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติไม่ให้สัตว์เดรัจฉาน ไม่ว่าจะเป็นนาค ครุฑ หรือสัตว์อื่น ๆ บวชอีกเป็นอันขาด จึงเรียกการบวชนี้ว่า บวชนาค จากศรัทธาความเชื่อที่พญานาคได้ถวายคำว่า นาค สำหรับเรียกผู้ที่เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนานี้ ได้ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาของชาวพุทธที่เชื่อว่า นาค คือ ผู้ไม่มีบาป ผู้บริสุทธิ์มีความประเสริฐบริสุทธิ์กว่ามนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้พร้อมที่จะปฏิบัติธรรมให้เข้าถึงความหลุดพ้น ต่อไปภายหน้าแม้นาคจะบวชไม่ได้ก็ขอให้ผู้ที่กำลังเตรียมตัวเพื่อจะบวชนั้น มีชื่อเรียกว่า นาค ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของประเพณีเรียกว่า ทำขวัญนาค ขานนาค บวชนาค เพื่อให้ได้มีการตรวจสอบให้แน่ใจว่าผู้ที่จะมาบวชนั้นมิใช่พญานาค แต่เป็นคนแน่นอน ในการบวชจึงกำหนดให้มีระเบียบว่า พระคู่สวดสององค์จะต้องพาผู้บวช ออกไปสอบสวนนอกประตูพระอุโบสถใน คำสอบสวนนั้นมีคำถามหนึ่งถามว่า มนุสโสสิ (เจ้าเป็นคนหรือเปล่า) พิธีบวชนาคยุคแรกเริ่มเดิมทีมีร่องรอยเหลืออยู่ในพม่า คือ นาคยังไม่ปลงผมโกนหัว ชาวพม่าจะเอานาคขึ้นม้าแห่ไป

รอบ ๆ ตามสถานที่สำคัญเพื่อบอกกล่าวขอขมา ตามความเชื่อก่อนถึงเวลาจะเข้าโบสถ์ขออุปสมบท จึงค่อยโกนหัวเข้าสู่พิธีอุปสมบท ซึ่งมีความแตกต่างจากชาวไทยทุกวันนี้ ที่ให้นาคโกนหัวก่อนแล้วค่อยแห่นาค[๒๗๙] ไปขอเข้าบวชในโบสถ์

สรุป อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคนั้น จะเห็นได้ว่ามีมาแต่ครั้งสมัยพระพุทธเจ้าที่พญานาคศรัทธาที่เกิดจากการได้ฟังธรรม และแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวชเป็นพระภิกษุ กระทั่งวันหนึ่งเข้านอนตอนกลางวันขาดสติมนต์เสื่อมร่างจึงกลับเป็นพญานาค เมื่อพระพุทธเจ้าทราบจึงให้พ้นจากการเป็นพระภิกษุด้วยแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา พญานาคได้ขอถวายคำว่านาค สำหรับเรียกผู้ที่เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนา จากอิทธิพลแห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพญานาคนี้ได้ส่งผลให้เกิดประเพณีเรียกขานผู้ที่จะมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาว่านาค สืบแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

๒. ประเพณีปล่อยเรือไฟ

ประเพณีไหลเรือไฟ บางทีเรียกว่า ลอยเรือไฟ หรือ ล่องเรือไฟ หรือ ปล่อยเรือไฟ เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่นิยมทำกัน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ (วันออกพรรษา) โดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีชัยภูมิเหมาะสม คือ มีแม่น้ำหรือลำน้ำ เท่าที่ปรากฏจะมีแนวทางที่คล้ายกันและอยู่บนพื้นฐานความเชื่อต่างๆ เป็นต้น เรือไฟในสมัยโบราณนั้น มีรูปแบบที่เรียบง่าย โดยทำจากต้นกล้วยและลำไม้ไผ่ที่หาได้มาจัดทำเป็นโครงเรือไฟง่าย ๆ พอที่จะทำให้ลอยน้ำได้ การประดับตกแต่งเรือไฟภายในเรือไฟจะประดับด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ตะเกียง ขี้ไต้ สำหรับจุดให้สว่างไสว ก่อนจะปล่อยเรือไฟลงกลางลำน้ำโขงงานประเพณีไหลเรือไฟ หรืองานประเพณีไหลเฮือไฟ (ในภาษาท้องถิ่นอีสาน) เป็นประเพณีที่จัดขึ้นทั่วไปในหลายจังหวัดในภาคอีสาน พิธีไหลเรือไฟ การจัดประเพณีไหลเรือประเพณีไหลเรือไฟของจังหวัดนครพนม จัดว่าเป็นงานไหลเรือไฟที่ยิ่งใหญ่ระดับประเทศ[๒๘๐]

จังหวัดนครพนม และหนองคาย (มีทำเลที่ตั้งติดแม่น้ำโขงเหมือนกัน) มีความเชื่อว่าเป็นการบูชารอยพระพุทธบาทที่ประทับไว้ที่ริมฝั่งน้ำนัมทานที ซึ่งตามพุทธประวัติกล่าวว่าครั้งที่พญานาคได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ไปแสดงธรรม ในพิภพของนาคใต้เมืองบาดาล เมื่อพระองค์เสด็จกลับทางฝ่ายพญานาคได้ทูลขอให้พระองค์ประทับรอยพระบาทไว้ ณ ริมฝั่งน้ำนัมทานที พระองค์จึงได้ประทับรอยพระบาทไว้ณ หาดทรายริมน้ำตามประสงค์ของพญานาค รอยพระบาทที่ประทับไว้นี้ ไม่เพียงแต่เป็นที่เคารพสักการะของเหล่าพญานาคเท่านั้น ยังเป็นที่เคารพของเหล่าเทวดาและมนุษย์ด้วย จนแสดงออกด้วยการไหลเรือไฟบูชารอยพระพุทธบาทของพระองค์[๒๘๑] ซึ่งการไหลเรือไฟ ในภาคอีสานนั้นเริ่มต้นครั้งแรกเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันแน่ชัดสันนิษฐานว่าคงมีมา

---

[๒๗๙] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เที่ยวเมืองพม่า**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

[๒๘๐] ไพโรจน์ เพชรสังหาร, **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๐.

[๒๘๑] เสฐียร โกเศศ, **หนังสือวัฒนธรรมและประเพณี**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๙.

ก่อนที่พุทธศาสนา โดยได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย สมัยที่นำอารยธรรมเข้ามาเผยแพร่ในแถบสุวรรณภูมิดังพบว่าประเพณีงานบุญโดดเด่นที่จัดขึ้นในภาคอีสานมักเกี่ยวโยงหรือผูกพันกับเรื่องของไฟเกือบทั้งสิ้น เช่น งานแห่เทียนเข้าพรรษา บุญบั้งไฟ เป็นต้น

สรุป ประเพณีปล่อยเรือไฟนั้น เกิดขึ้นจากการรับอิทธิพลความเชื่อมาจากชาวอินเดีย ที่เชื่อว่าไฟเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์เรียกว่า เทพอัคคี มีฐานะรองจากพระอินทร์ ส่วนในไทยประเพณีงานบุญโดดเด่นที่จัดขึ้นในภาคอีสานมักเกี่ยวโยงหรือผูกพันกับเรื่องของไฟเกือบทั้งสิ้น เช่น งานแห่เทียนเข้าพรรษา บุญบั้งไฟ เป็นต้น พิธีไหลเรือไฟที่จังหวัดนครพนม และหนองคายเชื่อว่าเป็นการบูชารอยพระพุทธบาทที่ประทับไว้ที่ริมฝั่งน้ำนัมทานที ประเพณีการปล่อยเรือไฟเดิมนั้นชาวอีสานถือว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมดูแลกระแสน้ำหลวงหรือแม่น้ำใหญ่ เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ จึงมีประเพณีไหลเรือไฟบูชาพญานาคในแม่น้ำโขง ประเพณีไหลเรือไฟเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่งที่ชาวอีสานสืบทอดปฏิบัติในเทศกาลออกพรรษา ทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถึงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ตามแม่น้ำลำคลอง

๓. ประเพณีบุญกองฮด

บุญกองฮด เป็นประเพณีเก่าแก่ที่พญานาคเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ด้วยเชื่อว่าพญานาค คือผู้มีอำนาจ วาสนา บารมี จึงใช้วัสดุที่ทำรางน้ำเป็นรูปพญานาคให้น้ำไหลผ่านเพื่อไปฮดน้ำ (รดน้ำ) พระสงฆ์ นิยมทำกันในเดือน ๓ หรือเดือน ๔ เป็นประเพณีนิยมประเพณีหนึ่งของชาวอีสาน โดยเป็นความดีความชอบที่ชาวบ้านยกให้พระสงฆ์ทำพิธีกรรม ทำน้ำอบ น้ำหอม ให้ประชาชนมาสรงน้ำพระในโอกาสพิเศษ เพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจแก่พระภิกษุสงฆ์และรวมใจชาวบ้าน อีกนัยหนึ่งกล่าวกันว่า นอกจากจะเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวแล้วเชื่อกันว่าผู้เข้าร่วมพิธีนั้น จะประสบแต่ความสุขสวัสดีเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุข พละ และกำลังสติปัญญา พร้อมลาภยศ เพราะถือว่าเป็นผู้ได้ร่วมฮดสรงพระมหาเถระ ผู้มีความรู้ทางธรรม และจะได้รับส่วนแห่งบุญวาสนาบารมีของท่านเหล่านั้น ในพิธีกรรมนั้นเริ่มจากผู้สูงอายุ และชาวบ้านทั่วไปจะเข้าแถวกันฮดน้ำ (รดน้ำ) ให้น้ำไหลไปตามรางที่ทำเป็นรูปพญานาค แล้วไหลไปรดตัวพระสงฆ์เสร็จแล้วเอาจีวรเก่าออก แล้วเอาจีวรใหม่มาห่มแทน ถวายบริขาร ขอรับศีลรับพรจากท่านพระสงฆ์เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้นเพื่อยกย่องพระรูปใดรูปหนึ่งที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ยกย่องพระดีมีคุณธรรม มีความสามารถในชุมชนขึ้นเป็นสำเร็จ ซาคู ฯลฯ เป็นการทำพิธีเถราภิเษก มอบถวายสมณศักดิ์กันในระดับชาวบ้าน โดยชาวบ้านเพื่อประโยชน์ร่วมกันทุกฝ่ายในชุมชน นับว่าเป็นกิจกรรมที่ใหญ่พอสมควร เสร็จแล้วชาวบ้านจะเอาฆ้องมาให้ตี ผู้เป็นทายกวัดจะหิ้วเชือกฆ้องไว้ (หากฆ้องใหญ่ให้จับที่เชือกแขวนแทน) พระที่รับการฮดน้ำจะเอากำปั้นตีจมูกฆ้อง ๓ ครั้ง แต่ละครั้งที่ตีให้บริกรรมว่า สีหะทานังนะทันเตเต ปะริสาสุ วิสาระทา ต่อจากนั้นก็ไปให้ศีล และรับถวายกองหดทั้งหมดจากญาติโยม ให้พรเป็นอันจบพิธี การเรียนขานผู้ได้รับการรดน้ำนี้ เปลี่ยนชื่อเป็นผู้มียศทางสังคม ครั้งแรกเรียก สำเร็จ

สำเด็จ สึกออกมาเรียกว่า จารย์ ครั้งที่สอง เรียก ชา สึกออกมาเรียกว่า จารย์ชา ครั้งที่สาม เรียก ยาคู สึกออกมาเรียกว่า จารย์คู ครั้งที่สี่ เรียก ยาท่าน สึกออกมาเรียกว่า จารย์ท่าน[๒๘๒]

สรุป พิธีบุญข้าวกรรม หรือบุญกองฮดนั้น เกิดจากอิทธิพลความเชื่อพญานาคเป็นผู้มีวาสนาบารมีผู้สูงอายุ และชาวบ้าน จึงนำความเชื่อนี้มาใช้ในพิธีกรรม ได้จัดงานนี้ขึ้นก็เพื่อเป็นการยกย่องพระสงฆ์ที่มีคุณธรรมในชุมชนของตนเองขึ้น เพื่อให้เกิดความสุขสวัสดี เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุข และกำลังสติปัญญา พร้อมลาภยศ เพราะถือว่าเป็นผู้ได้ร่วมฮดน้ำพระเถระผู้ทรงธรรม ฝ่ายพระสงฆ์ก็ได้รับประโยชน์จากการที่ได้รับถวายผ้าไตรจีวร และบริขาร ได้รับการยกย่องเรียกว่า สำเร็จ ชา ยาคู ยาท่าน ตามลำดับที่ผ่านพิธีฮดน้ำนี้

๔. ประเพณีขอฝน

การขอฝนโดยใช้พิธีกรรมที่เรียกว่า บุญบั้งไฟ เป็นหนึ่งในฮีตสิบสองเดือนของชาวอีสานที่โดดเด่น คือ ที่จังหวัดยโสธร นิยมทำกันในเดือน ๖ หรือเดือน ๗ เป็นช่วงต้นของฤดูฝน ที่ชาวนาเข้าสู่การทำนา หว่านกล้า เตรียมไถเตรียมผืนนาไว้เพาะปลูก เพื่อเป็นการบูชาพญาแถน ขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล จึงจุดบั้งไฟขอฝนจากเทพยดา คือ พญาแถนที่คนอีสานเชื่อว่าเป็นเทพที่ ทำให้เกิดฝนตก พิธีจุดบั้งไฟบูชาพญาแถน ซึ่งมีปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมและตำนานพื้นบ้านของอีสาน ประเพณีขอฝนจึงมีความเกี่ยวข้องกับผู้มีหน้าที่ให้น้ำหรือเจ้าแห่งน้ำ เช่น พญาแถน ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นฮีต (จารีต) สำคัญ ฮีตหนึ่งของชาวอีสานทั่วทั้งภูมิภาคตำนานของประเพณีบุญบั้งไฟ ผูกพันกับนิทานพื้นบ้านเรื่องสงครามระหว่างพญาคันคากกับพญาแถน เรื่องนี้เริ่มจากพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพญาคันคาก (คางคก) อาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ครั้งนั้น พญาแถน เทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ ผู้ดลบันดาลให้ฝนตก เกิดไม่พอใจชาวโลก จึงบันดาลให้ฝนไม่ตกตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ชาวเมืองทนไม่ไหวจึงคิดทำสงครามกับพญาแถน แต่สู้พญาแถนกับกองทัพเทวดาไม่ได้ถูกไล่ล่าหนีมาถึงต้นไม้ใหญ่ที่พญาคันคากอาศัยอยู่ ในที่สุดพญาคันคากตกลงใจ เป็นจอมทัพของชาวโลกต่อสู้กับพญาแถน พญาคันคากให้พญาปลวกก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงสวรรค์ ให้พญามอดไม้ไปทำลายด้ามอาวุธของทหารและอาวุธพญาแถน และให้พญาผึ้ง ต่อ แตน ไปต่อยทหาร และพญาแถน ฝ่ายเทวดาพ่ายแพ้ พญาแถนจึงให้คำมั่นว่าหากมนุษย์ยิงบั้งไฟขึ้นไปเตือนเมื่อไรจะรีบบันดาลให้ฝนตกลงมาทันที และถ้ากบเขียดร้องก็ถือเป็นสัญญาณว่าฝนได้ตกลงถึงพื้นแล้ว และเมื่อใดที่ชาวเมืองเล่นว่าวก็เป็นสัญญาณแห่งการหมดสิ้นฤดูฝน พญาแถนก็บันดาลให้ฝนหยุดตก[๒๘๓]

๒.๖.๓ ด้านไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์คือวิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์ คาถา และเลขยันต์ต่าง ๆ ประกอบกับการใช้อำนาจสมาธิจิต การสาธยายท่องบ่น การภาวนา และการปลุกเสกสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดพลังอำนาจฤทธิ์เดช ไสยศาสตร์ คือ การทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น โดยผิดแปลกจากกฎของธรรมชาติเป็นศาสตร์ที่เป็นไป

---

[๒๘๒] ปรีชา พิณทอง, **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗.

[๒๘๓] ไพโรจน์ เพชรสังหาร, **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**, หน้า ๖๐.

ในทางมืด การนำมาใช้ขึ้นอยู่กับเจตนา หรือความต้องการของผู้ใช้ว่าต้องการให้เกิดผลทางด้านใดในสังคมไทยปัจจุบันได้อาศัยไสยศาสตร์มาแก้ปัญหาชีวิต โดยเฉพาะเรื่องครอบครัว สามี ภรรยา บางครั้งยังพบว่ามีการนำมาใช้ในการทำร้ายคนอื่นที่เป็นคู่แข่งของตนในด้านการค้าบ้าง การทำ ธุรกิจบ้าง แม้กระทั่งการแย่งอำนาจความเป็นใหญ่อีกมากมาย ความเชื่อเรื่องพญานาคกับไสยศาสตร์ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยควบคู่กันมาโดยตลอด ซึ่งเป็นเรื่องยากแก่การพิสูจน์ แต่ด้วยสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมที่รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาในเรื่องของความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เช่น การเจ็บป่วยที่แพทย์ปัจจุบันตรวจหาสาเหตุอาการป่วยไม่พบคนในสังคมไทยจึงสนใจและเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ให้ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านไสยศาสตร์ ทำหน้าที่ในการรักษาอาการเจ็บป่วย ที่เกิดขึ้นแทนแพทย์แผนปัจจุบันจนหายจากการเจ็บป่วยได้ ทั้งนี้ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ยังมีอิทธิพลต่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของคนในสังคมไทย จึงมีความเชื่อในเรื่องทิศทางการหันหัวของนาคเป็นเครื่องชี้นำ ซึ่งหากปฏิบัติตามเชื่อว่าจะเกิดความปลอดภัย ครอบครัวอยู่เป็นปกติสุข มีความเจริญรุ่งเรือง[๒๘๔]

๑. พญานาคกับไสยศาสตร์ด้านที่อยู่อาศัย

ความเชื่อเรื่องพญานาคว่า มีพละกำลังมหาศาลทรงอานุภาพอิทธิฤทธิ์ ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล ด้วยเหตุนี้ จึงมีการนำสัญลักษณ์รูปพญานาคมาใช้ในทางไสยศาสตร์ ทำเป็นเครื่องรางของขลังเพื่อยึดเหนี่ยวให้ความปลอดภัยต่อชีวิต ทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย เช่น พญานาคมีอิทธิพลต่อความเชื่อการปลูกบ้าน และที่อยู่อาศัยของชาวล้านนาด้วย โดยชาวล้านนามีความเชื่อว่าการปลูกบ้านอยู่อาศัยนั้น อาศัยทิศทางการนอนหันศีรษะของนาค ประจำวัน เดือน ปี เป็นทิศทางที่ปลอดภัยให้โชคลาภและความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ทำให้พญานาคกับไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย ตามความเชื่อของชาวล้านนา[๒๘๕] เช่น ของคนนักษัตรที่เกิดปีมะโรง ที่มีความหมายถึงความยิ่งใหญ่และพลังอำนาจ และในด้านการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ยังได้ถือตามเชื่อเรื่องทิศทางการนอนของนาคว่า นาคนอนหันศีรษะไปทางไหน ในแต่ละวัน แต่ละเดือน โดยถือว่าทิศที่นาคนอนหันศีรษะไปเป็นทิศทางที่เป็นมงคลประจำวัน ด้วยคติความเชื่อดังกล่าว จึงได้นำเอาทิศทางการนอนหันศีรษะไปของนาคว่า เป็นทิศที่เป็นมงคล และนำมากำหนดในการปลูกสร้างบ้านเรือน และก่อนปลูกสร้างจะต้องทำพิธีสำคัญ เพื่อขอที่ดินพญานาคปลูกเรือนสร้างบ้าน คือ การบูชาพญานาค เป็นการขอที่ดินจากพญานาค ผู้เป็นเจ้าแห่งแผ่นดิน พิธีนี้จะมีในวันยกเสาเอกหรือเสามงคล โดยเริ่มต้นด้วยการจัดเตรียม ใบมะตูม ๗ ใบ ผ้าขาวยาว ๑ ศอก กระบอกไม้ไผ่บรรจุน้ำ ๗ กระบอก

---

[๒๘๔] โหรญาณโชติ, **คัมภีร์ไสยสาสตร์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ณัฐโชติการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๕๐.

[๒๘๕] เมธาราช รัตนภาคี, **เปิดตำนานพญานาคจากพุทธกาลสู่ตำนานลุ่มน้ำโขง**, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์อุทยานความรู้, ๒๕๕๑), หน้า ๔.

กระบอกไม้ไผ่บรรจุทราย ๗ กระบอก กระทงกาบกล้วย (สะตวง) กว้าง ๑ ศอก ภายในกระทงใส่อาหารคาว หวาน ข้าว หมาก พลู บุหรี่ กล้วย อ้อย พริก เกลือ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวตอกดอกไม้ เทียน ๔ เล่ม ตุง ๔ ตัว ช่อ (ธงสามเหลี่ยม) ๔ ผืน เฉพาะตุง และช่อให้สีตามเดือน ซึ่งกำหนดไว้ ดังนี้

เดือน ๑-๓ ใช้สีขาว เดือน ๔-๖ ใช้สีเหลือง เดือน ๗-๙ ใช้สีเขียว เดือน ๑๐-๑๒ ใช้สีแดง หลังจากเตรียมสิ่งของพร้อมแล้ว ผู้ประกอบพิธีจะกล่าวคำโองการการแล้วเอาผ้าขาวรองก้นหลุมเสามงคล เอาใบมะตูมวางบนผ้าขาวพร้อมเทน้ำส้มป่อย เอามูลดินเล็กน้อยใส่กระทงบัตรพลีไปวาง ณ ทิศตะวันตก โกยดินและทรายลงในหลุมเล็กน้อย โปรยกลีบดอกไม้ ประพรมด้วยน้ำอบน้ำหอม เป็นเสร็จพิธีขอที่ดินจากพญานาค จากอิทธิพลความเชื่อดังกล่าว ชาวล้านนาจึงมีความผูกพันกับพญานาคและนับถือพญานาค เป็นสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามวันที่พญานาคนอนหันศีรษะไป วันอาทิตย์ นาคหันศีรษะไปทิศเหนือ หางนาคทิศตะวันออกเฉียงใต้ วันจันทร์ นาคหันศีรษะไปทิศตะวันตก หางนาคทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วันอังคาร นาคหันศีรษะไปทิศตะวันออก หางนาคทิศตะวันตกเฉียงใต้ วันพุธ นาคหันศีรษะไปทิศตะวันตกเฉียงใต้ หางนาคทิศตะวันตกเฉียงเหนือ วันพฤหัสบดี นาคหันศีรษะไปทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หางนาคทิศตะวันออกเฉียงใต้ วันศุกร์ นาคหันศีรษะทิศตะวันออกเฉียงใต้ หางนาคทิศตะวันตก วันเสาร์ นาคหันศีรษะไปทิศใต้ หางนาคทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในการปลูกบ้าน จึงต้องดูทิศนาคหันศีรษะก่อน เพื่อเลือกขุดหลุม วางมูลดิน และหันปลายเสาให้ถูกต้อง ทั้งนี้ ตำราโบราณท่านระบุทิศศีรษะนาค ท้องนาค และหลังนาค พร้อมทิศในการเลือกขุดหลุมเสาหลุมแรก การวางมูลดิน และหันปลายเสาไว้ ดังนี้

เดือน ๓ ๔ ๕ ศีรษะทิศเหนือ ท้องหลังทิศตะวันออก หลุมเสาทิศตะวันตก มูลดินทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปลายเสาทิศใต้ เดือน ๖ ๗ ๘ ศีรษะทิศตะวันตก ท้องหลังทิศใต้ หลุมเสาทิศเหนือหรือตะวันออกเฉียงใต้ มูลดินทิศตะวันออก ปลายเสาทิศตะวันตกเดือน ๙ ๑๐ ๑๑ ศีรษะทิศตะวันออก ท้องหลังทิศเหนือ หลุมเสาทิศใต้ มูลดินทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปลายเสาทิศตะวันออก เดือน ๑๒ ๑ ๒ ศีรษะทิศเหนือ ท้องหลังทิศตะวันตก หลุมเสาทิศตะวันออก มูลดินทิศใต้ ปลายเสาทิศเหนือ สมมุติว่า ถ้าจะปลูกบ้านในเดือน ๓ ๔ ๕ ให้เลือกขุดหลุมเสาที่อยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ก่อน มูลดินที่ขุดขึ้นมาให้วางไว้ปากหลุมทิศเหนือ วางเสาให้หันปลายเสาไปทางทิศใต้ หากกระทำการดังนี้ พญานาคจะพึงพอใจ และบันดาลให้เจ้าเรือนมีความสมบูรณ์พูนสุข

๒. พญานาคกับไสยศาสตร์ด้านการเกษตรกรรม

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคกับไสยศาสตร์ด้านการเกษตรกรรม คือ การให้น้ำของนาค ชาวล้านนาเชื่อว่าในแต่ละปีน้ำจะน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับจำนวนของนาคที่ขึ้นมาพ่นน้ำให้ ฝนตก หากปีใดนาคมีจำนวนน้อย ปีนั้นน้ำจะมาก แต่ถ้าปีใดนาคมีจำนวนมากปีนั้นน้ำจะมีน้อย เพราะถ้ามีนาคหลายตัวจะเกี่ยงกันพ่นน้ำ[๒๘๖] และการจะดูว่าปีไหนนาคจะให้น้ำกี่ตัว ก็มีสูตรในการดูซึ่งมีอยู่หลายตำรา ที่ดูง่ายที่สุด คือ การดูจากปีนักษัตรที่ปรากฏในคัมภีร์พับสา ๑๒ ของวัดศรีมงคล อำเภอท่าวัง

---

[๒๘๖] สนั่น ธรรมธิ, **สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๐), หน้า ๒๙.

ผา จังหวัดน่าน ได้ระบุจำนวนนาคในแต่ละปีไว้คือ (๑) ปี ใจ้ (ชวด) ๘ ตัว (๒) ปี เป้ า (ฉลู) ๒ ตัว (๓) ปี ยี (ขาล) ๕ ตัว (๔) ปี เหม้า (เถาะ) ๔ ตัว (๕) ปี สี (มะโรง) ๓ ตัว (๖) ปี ใส้ (มะเส็ง) ๗ ตัว(๗) ปี สะง้า (มะเมีย) ๒ ตัว (๘) ปี เม็ด (มะแม) ๗ ตัว (๙) ปี สัน (วอก) ๔ ตัว (๑๐) ปีเร้า (ระกา) ๖ ตัว (๑๑) ปี เส็ด (จอ) ๙ ตัว (๑๒) ปี ใก๊ (กุน) ๓ ตัว

ในแต่ละปีจะมีการพยากรณ์ในใบประกาศสงกรานต์ที่เรียก หนังสือปีใหม่ นอกจากจะบอกจำนวนนาคให้น้ำแล้ว ยังปรากฏว่านาคมีหน้าที่รักษาปี รักษาป่า และรักษาน้ำ โดยดูจากตัวเลขเศษจากการนำเอาตัวเลขจุลศักราช หารด้วย ๑๒ หากเศษ ๓ หรือ ๕ นาคจะรักษาปี (บางตำราว่ารักษาป่า) เศษ ๔ หรือ ๙ นาครักษาน้ำ (บางตำราว่ารักษาป่า) อนึ่ง การไถนาก็เช่นกันจะต้องไม่ไถไปทางทิศที่นาคหันหัวไป เพราะถือว่าเป็นการเสาะเกล็ดนาค คือไถย้อนเกล็ดนาค ซึ่งถือเป็นการฝืนหรือต้านอิทธิพลพญานาคผู้ดูแลผืนดิน ผลที่ตามมาคือมักมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา เช่น ไถหัก วัวควายตื่นกลัว คนไถได้รับอันตรายหรือข้าวกล้าเสียหาย เป็นต้น สำหรับการไถนาหลายฉบับ กล่าวตรงกันไว้ดังนี้

เดือน ๑-๓ หัวหันไปทางทิศใต้ เดือน ๔-๖ หัวหันไปทางทิศตะวันตก เดือน ๗-๙ หัวหันไปทางทิศเหนือ เดือน ๑๐-๑๒ หัวหันไปทางทิศตะวันออก นอกจากอิทธิพลความดังกล่าวมาแล้วข้างต้น นาคยังมีอิทธิพลอย่างมากกับชาวล้านนา คือ นาคพ่นพิษ[๒๘๗]

จากตำรานาคพ่นพิษ วัดกิตติวงศ์ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน กล่าวถึงพญานาคตนหนึ่งลำตัวยาวใหญ่กระหวัดรัดโลกมนุษย์ไว้ พอถึงวันและเวลาตามกำหนดจะชูคอพ่นพิษลงพื้นโลก ทำให้ผลร้ายบังเกิดแก่มนุษย์ที่ประกอบกิจกรรมในช่วงเวลานั้น ๆ เนื้อหาของตำราดังกล่าว พอสรุปได้ว่า เดือนใดก็ตามในวันขึ้น ๔ ค่ำ และขึ้น ๑๐ ค่ำ พญานาคจะพ่นพิษในตอนกลางคืน ผู้ใดแต่งงานจะเลิกร้างกันในที่สุด เดือนใดก็ตามในวันขึ้น ๙ ค่ำ และขึ้น ๑๐ ค่ำ พญานาคจะพ่นพิษในตอนกลางวัน กระทำการมงคลใดจะกลับกลายเป็นอัปมงคลไปสิ้น เดือนใดก็ตามในวันแรม ๓-๔ ค่ำ และวันเดือนดับ พญานาคจะพ่นพิษในตอนกลางวัน ไม่ควรทำการมงคล

๒.๖.๔ ด้านศาสนวัตถุ

เรื่องราวของอาณาจักรโคตรบูรณ์ปรากฏอยู่ใน “ตำนานอุรังคธาตุ” ที่กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนในอาณาจักร และประวัติการสร้างพระธาตุพนม อาณาจักรโคตรบูรณ์ได้รับอิทธิพลจากอินเดียมีการปกครองโดยกษัตริย์นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามแบบทวารวดี และมีความเชื่อพื้นเมืองเรื่องการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการบูชาพญานาค ศาสนสถานที่สำคัญของอาณาจักร คือ พระธาตุพนม ศาสนวัตถุเป็นวัตถุที่เกี่ยวเนื่องทางศาสนา ส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่เคารพบูชา เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ พญานาคได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งจะเห็นได้จากที่มีรูปปั้นพญานาค เป็นส่วนประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะตามโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญวัดต่าง ๆ หลังคาอาคารที่สร้างขึ้น สำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์

---

[๒๘๗] ไพโรจน์ เพชรสังหาร, **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**, หน้า ๔๕.

และสถาบันทางพระพุทธศาสนา ศาสนวัตถุตามคตินิยมที่ว่านาคยิ่งใหญ่คู่ควรกับสถาบันอันสูงส่ง เช่น นาคสะดุ้ง ที่ทอดลำตัวยาวตามบันได นาคลำยอง ซึ่งเป็นป้านลมหลังคาโบสถ์ที่ต่อเชื่อมกับนาคกับสถาปัตยกรรมสะดุ้ง นาคเบือน นาคจำลอง และนาคทันต์ คันทวยรูปพญานาค นาคสะดุ้ง ซึ่งเป็นศิลปกรรมที่ราวบันไดโบสถ์นั้น ได้สร้างขึ้นตามความเชื่อ บันไดนาคก็ด้วยความเชื่อดังกล่าว แม้ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ก็โดยบันไดแก้วมณีสีรุ้ง ที่เทวดาเนรมิตขึ้น และมีพญานาค จำนวน ๒ ตนเอาหลังหนุนบันไดไว้ ด้านศาสนาและความเชื่อ ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พระพุทธศาสนานิกายอาจริยวาท หรือมหายาน ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น ปราสาทหินเทวรูปพระโพธิ์สัตว์ ศิวลึงค์ พระพุทธรูปปางนาคปรก ที่สร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องพญานาค เป็นต้น

๑. พญานาคกับการสร้างพระธาตุพนม

หนังสือสำคัญที่บันทึกเรื่องนี้ไว้ คือ อุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงดินแดนอีสานก็พบกับบรรดานาคที่มีอิทธิฤทธิ์ควบคุมพื้นที่อยู่ บรรดานาคไม่ยอมอ่อนน้อมนมัสการแถมยังกระทำอาการอวดอภินิหารข่มขู่ ทำให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบบรรดานาคจนที่สุดนาคก็ยอมเข้าหาพระศาสดา มีศรัทธาต่อพุทธศาสนาแล้วทูลขอรอยพระพุทธบาทไว้สักการบูชา พระธาตุพนมหรือเรียกตามแผ่นทองจารึก ซึ่งจารึกไว้ในสมัยเจ้าราชครูหลวง โพนสะเม็กแห่งนครเวียงจันทน์มาบูรณะใน พ.ศ.๒๒๓๖-๒๒๔๕ ว่า “ธาตุปะนม” เป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนพระอุระ) ขององค์สมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้า มีรูปทรงสี่เหลี่ยม ประดับตกแต่งด้วยศิลปลวดลายอันวิจิตรประณีตทั้งองค์ มีความหมายทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓ เมตร ฉัตรทองคำสูง ๔ เมตร รวมเป็น ๕๗ เมตร ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ห่างจากแม่น้ำโขงอันเป็นเส้นกั้นแดนระหว่างประเทศลาวกับประเทศไทยประมาณ ๕๐๐ เมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ ๘๐๐ กิโลเมตร[๒๘๘]

ในตำนานพระธาตุพนมกล่าวไว้ว่า องค์พระธาตุพนมสร้างครั้งแรกในราว พ.ศ. ๘ ในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ กำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ โดยท้าวพญาทั้ง ๕ อันมีพญาศรีโคตรบูรณ์ เป็นต้น และพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ อันมีพระมหากัสสปะเถระเป็นประมุข ลักษณะการก่อสร้างในสมัยแรกนั้นใช้ดินดิบก่อขึ้นเป็นรูปเตาสี่เหลี่ยมแล้วเผาให้สุกทีหลัง กว้างด้านละสองวาของพระมหากัสสปะสูงสองวา ข้างในเป็นโพรง มีประตูเปิดทั้งสี่ด้าน เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าที่พระมหากัสสปะเถระนำมาจากประเทศอินเดีย ประดิษฐานไว้ข้างในแล้วปิดประตูทั้งสี่ด้าน แต่ยังปิดไม่สนิททีเดียว ยังเปิดให้คนเข้าไปสักการะบูชาได้อยู่บางโอกาส ในตำนานพระธาตุพนมบอกว่า “ยังมิได้สถาปนาให้สมบูรณ์” นี้ ก็หมายความว่า ยังมิได้ปิดประตูพระธาตุให้มิดชิดนั่นเอง พึ่งมาสถาปนาให้สมบูรณ์ในราว พ.ศ. ๕๐๐ ท้าวพญาทั้ง ๕ ผู้มาเป็นประมุขประธานในการก่อสร้างพระธาตุพนมในครั้งนั้น เป็นเจ้าผู้ครองนครในแคว้นต่าง ๆ ดังนี้

---

[๒๘๘] พระครูศิลาภิรัต, **ตำนานพระธาตุพนม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์, ๒๔๗๔), หน้า ๑๐.

๑. พญาจุลณีพรหมทัต ครองแคว้นจุลมณี ก่อด้านตะวันออก

๒. พญาอินทปัตถนคร ครองเมืองอินทปัตถนคร ก่อด้านตะวันตก

๓. พญาคำแดง ครองเมืองหนองหานน้อย ก่อด้านตะวันตก

๔. พญานันทเสน ครองเมืองศรีโคตบูรณ์ ก่อด้านเหนือ

๕. พญาสุวรรณภิงคาร ครองเมืองหนองหานหลวง ก่อขึ้นรวมยอดเข้าเป็นรูปฝาละมี[๒๘๙]

นาคที่วัดพระธาตุพนม เล่าโดยเจ้าคุณพระธรรมราชานุ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร (พ.ศ.๒๔๘๐-๒๕๓๒)[๒๙๐] เรื่องพญานาคนี้ เกิดขึ้นภายหลังที่ท่านได้ตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานได้ ๑ ปี เหตุเกิดเมื่อประมาณตี ๒ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ พ.ศ.๒๕๐๐ คืนนั้นฝนตกหนักครึ่งชั่วโมงแล้วตกพรำ ๆ อีก ๒๐ นาที ฟ้าร้องดังสนั่นแผ่นดินสะเทือน นายไกฮวด คนพื้นที่ได้ออกมารองน้ำฝนที่หน้าร้านของตน เห็นแสงประหลาด เป็นลำงามโตเท่าลำต้นตาลขนาดใหญ่มีสีต่าง ๆ กันถึงเจ็ดสีพุ่งแหวกอากาศแข่งกันเป็นลำยาวหลายเส้น จากทางด้านทิศเหนือ มองเห็นได้แต่ไกล จึงได้ร้องเอะอะ เรียกภรรยามาดู พอแสงนั้นมาถึงหน้าซุ้มประตู แสงนั้นก็หายเข้าไปในองค์พระธาตุพนม ในวันออกพรรษา หรือวันสัตตนาคา พ.ศ. ๒๕๐๑ นายสมบูรณ์ ตั้งไพบูลย์ เห็นแถบสี ๗ สี พาดบนท้องฟ้าตอนกลางคืนก่อนตีสอง เกิดขึ้นนานพอควร เขาเรียกคนอื่น ๆ อีกมาดูสามเณรทรัพย์เข้าฌานสมาธิพบพญานาคราชทั้งเจ็ดเรียงกันเป็นแถวอยู่บริเวณลานพระธาตุพนม ลำตัวใหญ่โตเท่าลำต้นตาล มีหงอนแดงน่าสะพรึงกลัว พลันประเดี๋ยวเดียว พญานาคทั้ง ๗ ได้กลับกลายเป็นมาณพ ๗ นายทรงเครื่องขาวเรียงกันเป็นแถวอยู่ที่เดิม อากัปกิริยาอยู่ระหว่างยืนกับก้ม หัวหน้าพญานาคเห็นสามเณร บอกขอไปสนทนากับท่านเจ้าคุณ พอขาดคำก็เข้าประทับร่างสามเณรทรัพย์ทันทีด้วยอำนาจจิตที่เหนือกว่า สามเณรทรัพย์หมดความรู้สึกวูบไปทันทีสักครู่หันมายกมือไหว้ ท่านพระธรรมราชานุวัตร พร้อมกับพูดว่า สวัสดีท่านเจ้าคุณ หม่อมฉันมาสองคืนแล้วมิรู้หรือ พวกหม่อมฉันเป็นพญานาคราช มาจากสระอโนดาดในเทือกเขาหิมาลัย มีนามตามลำดับเป็นมงคลตามอริยทรัพย์อันประเสริฐ

๒. พญานาคกับการสร้างวัดธาตุมหาชัย

ตามคำบอกเล่าของหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ วัดธาตุมหาชัย จังหวัดนครพนมกล่าว ว่าทางฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างมีกษัตริย์แห่งนาคราช หรือนาคาธิบดี แยกปกครองดูแล ฝั่งลาว คือ พญาศรีสัตตนาคราช (นาคาธิบดีสีสัตตนาคบาดาล) ซึ่งเชื่อว่าเป็นกษัตริย์แห่งพญานาคฝั่งลาว เป็นพญานาคเจ็ดเศียร ฝั่งไทย คือ พญาศรีสุทโธนาคราช (นาคาธิบดีสีสุทโธ) เป็นกษัตริย์พญานาค ฝั่งไทย เป็นพญานาคหนึ่งเศียร พญาศรีสุทโธ ท่านชอบจำศีลบำเพ็ญเพียร และปฏิบัติธรรม มีนิสัยอ่อนโยนมีเมตตา ไม่ชอบการต่อสู้ ชอบมาปฏิบัติธรรมที่พระธาตุพนม โดยมอบหมายให้เหล่าพญานาค ๖

---

[๒๘๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

[๒๙๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒–๙๓.

อำมาตย์ดูแลแทน ในระหว่างที่หลบมาจำศีลภาวนา หลวงปู่เอ่ยชื่อ ๖ อำมาตย์แห่งพญานาคไว้เพียง ๓ คือ

๑. พญาจิตรนาคราช เป็นพญานาคที่รักสวยรักงาม มีเขตแดนปกครองของตน ตั้งแต่ตาลีฟูถึงจังหวัดหนองคาย ตามแนวแม่น้ำโขง โดยมีที่สุดแดนอยู่วัดหินหมากเป้ง

๒. พญาโสมนาคราช มีเขตแดนปกครอง ตั้งแต่แต่วัดหินหมากเป้ง มาจนถึงวัดพระธาตุพนม สุดเขตแดนที่แก่งกะเบา พญาโสมนาคราช มีอุปนิสัยคล้ายพญาศรีสุทโธนาคราช คือชอบปฏิบัติธรรม จึงเป็นที่ไว้วางใจและโปรดปรานแก่พญาศรีสุทโธนาคราชมากกว่าพญานาคอื่น ๆ

๓. พญาชัยยะนาคราช มีเขตแดนจากแก่งกะเบา เรื่อยไปจนสุดแดนที่ปากแม่น้ำโขงลงทะเลในเขมร พญานาคตนนี้มีฤทธิ์เดชมาก ชอบการรณรงค์ทำสงคราม คือ ชอบการต่อสู้เป็นนิสัย

พญาศรีสัตตนาคราช เป็นใหญ่เหนือพญานาคทั้งปวงในฝั่งลาว เป็นพญานาคที่ทรงฤทธิ์ ท่านเป็นพญานาคที่ชอบจำศีลและประพฤติปฏิบัติธรรมเหมือนพญาศรีสุทโธนาคราช โดยชอบมาที่วัดพระธาตุพนมเหมือนกัน หลวงปู่คำพันธ์ยังได้กล่าวอีกว่า ส่วนใดที่อยู่ใกล้ต้นน้ำลำธาร หรือแม่น้ำใหญ่ หากจะจัดให้มีพิธีกรรมอันใดเกิดขึ้น ให้อัญเชิญบอกกล่าวแก่เหล่าพญานาค พิธีกรรมนั้น จะศักดิ์สิทธิ์ ถ้าเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมจะปลอดภัย จากข้อมูลต่าง ๆ ทั้งข้อมูลทางธรรมและทางวิทยาศาสตร์ตลอดจนการติดต่อจากนาคาธิบดีให้ทราบว่าภัยพิบัติครั้งใหญ่ใกล้เข้ามาทุกขณะ ขอให้หลวงพ่อสร้างวัตถุมงคลรูปนาคราช เพื่อเป็นเครื่องหมายบอกพิกัดตำแหน่งของผู้ปฏิบัติธรรมให้กองทัพนาคราชทราบได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้ ในปี ๒๕๕๐ หลวงพ่อวัชระจึงได้กำหนดให้สร้างวัตถุมงคลเป็นรูปพญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งเป็นราชันย์แห่งนาคราช และหลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ เคยกล่าวไว้ว่าพญาศรีสัตตนาคราชเป็นกษัตริย์ใหญ่เหนือพญานาคทั้งปวง เป็นพญานาคที่ทรงฤทธิ์ทรงอำนาจเหนือกว่าพญานาคทั้งหลาย[๒๙๑]

๓. พญานาคกับการสร้างพระพุทธรูป พระเจ้าใหญ่แก้วมุกดาศรีไตรรัตน์

องค์พญาศรีมุกดามหามุนีนิลปาลนาคราช เป็นรูปปั้นพญานาคขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของวัดรอยพระพุทธบาทภูมโนรมย์ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งลักษณะของพญานาคนั้นมีสีเขียวอมฟ้าสะท้อนแสง ขดตัวไปมาและชูลำคอสูงสง่าหันไปทางแม่น้ำโขงเบื้องล่าง โดยมีเรื่องราวที่มาของการก่อตั้ง คือ การนิมิตถึงพญานาคของเจ้าอาวาส ในบริเวณรูปปั้นพญานาคมีพื้นที่สำหรับบูชาดอกไม้ธูปเทียนและผ้าแดง เพื่อให้ประชาชนประชาชนที่ศรัทธาได้กราบไหว้ขอพรและเพื่อความเป็นสิริมงคล

การดำริสร้างพญานาควัดรอยพระบาทภูมโนรมณ์ มีตำนานเล่าขานว่ามีถ้ำแห่งหนึ่ง ชื่อว่าคำมะเขือเถื่อน มีลักษณะเป็นปากถ้ำเล็กๆ พอให้สามารถลอดลงไปได้ เมื่อเดินเข้าไปภายในถ้ำก็จะขยายกว้างขึ้นและมีเสียงน้ำไหล แต่ไม่เคยปรากฏว่ามีใครสามารถเดินไปจนสุดถ้ำได้จึงสันนิษฐาน

---

[๒๙๑] หลวงปู่คำพันธ์ โฆสะปัญโญ, **การสร้างวัดธาตุมหาชัย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘.

ว่าถ้านี้จะทะลุถึงแม่น้ำโขง เพราะชาวบ้านพบเห็นเรือโบราณมาเกยตื้นในถ้ำ และจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในพื้นที่ที่เล่าว่า คนที่เข้าไปในถ้าจะพบสิ่งของมีค่า เช่น พระพุทธรูปทองคำ หน่อไม้ทองคำ แก้วแหวนเงินทอง เมื่อมีคนพบเจอก็นำของมีค่ากลับบ้าน แต่เมื่อถึงบ้านก็พบว่าสิ่งของมีค่าที่นำมาเป็นเพียงก้อนหิน จนมาถึงสมัยพระราชมุกดาหารคณี (ยอดยสชาโต) ขึ้นมาปฏิสังขรพัฒนาวัด ได้พาญาติโยมทำฝายกั้นน้ำจากถ้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในวัด ขณะที่ขุดดินถมคัดกั้นฝาย ได้มีงูสีดำนิลตัวใหญ่ยาวประมาณ ๓๐ เมตร เลื้อยมาบริเวณใกล้ๆ บริเวณที่ชาวบ้านกำลังทำฝายกั้นน้ำอยู่ เมื่อผิวของงูถูกแสงแดดก็มีสีดำระยับสวยงามแปลกตาชูคอดูชาวบ้านทำงาน สร้างความตกตะลึงให้แก่ชาวบ้าน จากนั้นก็เลื้อยมาดื่มน้ำที่บ่อน้ำทิพย์ แล้วจึงเลื้อยกลับเข้าไปในถ้า ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านก็ไม่กล้าเข้าไปในถ้ำอีกเลย หลวงตายอดได้เล่าให้ฟังว่า พญานาคในถ้านี้ได้เลื่อมใสศรัทธาในปฏิทาหลวงตา จึงได้ขอบวช แต่หลวงตาไม่สามารถบวชให้ได้เพราะพญานาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่หลวงตาก็ไม่สามารถทนคำรบเร้าของพญานาคได้ จึงได้มอบบาตร และจีวรเพียงสามเณรให้ และตั้งชื่อให้ว่า สามเณรเงาะ พอได้บวชเณรแล้วได้สนทนาธรรมกับหลวงตาอยู่พอประมาณ เพื่อให้ได้เป็นแนวทางปฏิบัติแล้วจึงลาหลวงตาลงไปจำศีลในถ้ำ ต่อมาต้นหว้าต้นใหญ่ที่อยู่ปากถ้ำก็โค่นลงมาปิดปากถ้ำทำให้ไม่สามารถมีใครเข้าไปได้อีก จึงเชื่อกันว่าอาจเป็นเพราะพญานาคได้บวชแล้ว อยากบำเพ็ญสมณธรรมอย่างสงบไม่อยากให้ใครรบกวนจึงบันดาลให้ปิดปากถ้ำ จนต่อมามีการสร้างพระพุทธรูปเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาส เฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา (พระเจ้าใหญ่แก้ว มุกดาศรีไตรรัตน์) เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันจึงดำริให้สร้างพญานาคราชขึ้นมาเพื่อถวายการอภิบาลรักษาพระใหญ่ และเพื่อเป็นที่เคารพ สักการะของประชาชน ขนาดความยาว ๑๒๒ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางลำตัว ๐.๕๐ เมตร สูง ๒๐ เมตร และตั้งชื่อว่า พญาศรีมุกดามหามุนีนีลปาลนาคราช หมายความว่า พญานิลปาลนาคราชผู้ถวายการอภิบาลพระมหามุนีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ศรีมุกดาหาร สร้างเสร็จในวันเสาร์ที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๖๐ มีคำบูชา ดังนี้ กาเยนะ วาจะยะ วะ เจตสา วา / สิริมุตตามหามุนีนี ละปาละนาคัง / อิทธิเตชะพะลัง อะหัง วันทามิ สัพพะโส / สิทธิกิจจัง สิทธิกัมมัง สิทธิลาโภ ชะโย นิจจัง สะทา โสตถี ภะวันตุ เมฯ

ข้าพเจ้าขอไหว้บูชา องค์พญานีลปาลนาคราชผู้ถวายการอภิบาลพระมหามุนีพุทธเจ้าพระนามว่าแก้ว มุกดาศรีไตรรัตน์ ผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเดช มีอำนาจ มีพละกำลัง ด้วยกาย วาจา ใจ ขอความสำเร็จแห่งหน้าที่การงาน ลาภสักการะ ความชำนะทั้งมวล จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า ในกาล ทุกเมื่อเทอญฯ

ประชาชนสามารถบูชาดอกไม้ ธูป เทียน และผ้าแดง เพื่อนำมาสักการะองค์พญาศรีมุกดามหามุนีนีลปาลนาคราช และขอพรหรือบนบานให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน โชคลาภ ฯลฯ เมื่อสมหวังแล้ว จะมีการแก้บนโดยนำเครื่องบวงสรวง พานบายศรี ผลไม้หลากชนิด ฯลฯ มาถวายองค์พญาศรีมุกดามหามุนีนีลปาลนาคราช

ศาลพญานาค ณ สะพานมิตรภาพไทยลาวแห่งที่ ๒ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร โดยที่มาของศาลแห่งนี้ คือ ในระหว่างที่ท้าการก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย – ลาว แห่งที่ ๒ นี้ ได้เกิดอุบัติเหตุจากเครื่องเครนที่ทำให้เจ้าหน้าที่ คนงาน เสียชีวิต ๙ คน บาดเจ็บ ๑๐ คน และหายสาบสูญ ๑ คน ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้หยุดการก่อสร้างชั่วคราว และชาวบ้านบางส่วนที่อาศัยในบริเวณ

นั้น ได้ไปพบร่างทรง ร่างทรงจึงได้แนะนำให้สร้างศาลพญานาคบริเวณสะพาน เพื่ออัญเชิญพญานาคขึ้นมา จึงทำให้การสร้างสะพานนั้นเสร็จสมบูรณ์[๒๙๒] ชาวบ้านจึงเชื่อว่าแม่น้ำโขงบริเวณที่สร้างสะพานเป็นถ้ำที่อยู่ของพญานาค และเกิดน้ำวนบริเวณเสาต้นที่ ๒ ของสะพาน เชื่อกันว่าเป็นจุดที่พญานาคขึ้นมาปรากฏ จึงได้สร้างศาลพญานาคเพื่อให้ผู้คนได้มาขอพรพญานาค ณ ศาลพญานาค ทั้งในเรื่องโชคลาภและการงาน และความเป็นสิริมงคล โดยเริ่มแรกของการก่อตั้ง ได้สร้างรูปปั้นพญานาคเป็นตัวแทนของพญาอนันตนาคราช และ พญาศรีสุทโธ เนื่องจากเชื่อว่าเป็นผู้ดูแล ปกปักรักษาดินแดนแถบแม่น้ำโขง นอกจากนั้นในบริเวณเดียวกัน ยังพบการนำรูปปั้นพระวิษณุหรือเรียกอีกนามว่าพระนารายณ์ที่ประทับอยู่บนพญาอนันตนาคราชมาให้ผู้คนกราบไหว้บูชา ในบริเวณศาลพญานาคได้มีการให้บูชาดอกไม้ ธูป เทียน เพื่อให้ประชาชนได้นำไปสักการะพญานาคหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ภายในศาล อีกทั้งมีวัตถุมงคลให้ผู้ที่ศรัทธาเช่ากลับไปบูชา และศาลพญานาคยังได้จัดพิธีบวงสรวงเป็นประจำทุกปีในพิธีจะมีการสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น และพิธีเปิดแม่บายศรี โดยชาวบ้านจะนำเครื่องบรรณาการและเครื่องบูชาต่างๆ ผลไม้ ๙ ชนิด และพานบายศรีที่เป็นรูปพญานาคมาประกอบพิธีตามขั้นตอนของการบูชาและบวงสรวงพญานาค โดยมีผู้ประกอบพิธีทั้งไทย พุทธ พราหมณ์-ฮินดูละในพิธีเช้าของวันถัดมา จะมีพิธีร่วมทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารพระภิกษุ ณ บริเวณที่**ทำ**พิธี จากนั้นแขกในพิธีและผู้ร่วมงานจะร่วมกันลอยดอกบัวเป็นพุทธบูชาลงสู่แม่น้ำ เพื่อสักการะแก่องค์พญานาคและพระแม่คงคา เป็นอันเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงองค์ปู่พญานาค[๒๙๓]

สรุป ตามตำนานที่เล่าว่า งูใหญ่ พญานาค มังกร เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พลังอำนาจชาวฮินดูเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ใกล้ชิดกับเทพองค์ต่าง ๆ เป็นเทพเจ้าแห่งน้ำ นาคเป็นสะพานเชื่อมภาวะปกติกับที่สถิตของเทพ จากศรัทธาของพญานาค คำว่านาคสำหรับเรียกผู้ที่เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนานี้ได้ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาของชาวพุทธที่เชื่อว่านาคคือผู้ไม่มีบาป ผู้บริสุทธิ์ มีความประเสริฐบริสุทธิ์กว่ามนุษย์ทั้งหลาย ชาดก และนิทานพื้นบ้านที่มีคติสอนใจ พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งคนอีสานมีความเชื่อว่าเป็นห้วงเวลาที่พญานาคเฉลิมฉลองในคืนวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด เกิดเป็นบั้งไฟพญานาคผุดขึ้นมาจากลำน้ำโขงให้เป็นที่อัศจรรย์ใจยิ่ง ในแต่ละพื้นที่จะมีพิธีกรรมทางวัฒนธรรม และแนวความเชื่อกับการไหลเรือไฟหลายแนวความคิดด้วยกัน รวมถึงความเชื่อเรื่องบูชาด้วยการประดับโคมไฟว่าจะเกิดอานิสงส์แห่งบุญเช่นกัน

ในเรื่องของความเชื่อระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ มีความเชื่อที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น ศาสนาพราหมณ์จะเชื่อว่ามีพระเจ้า คือ พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกสร้างมนุษย์ เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) ส่วนศาสนาพุทธจะไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า โลก และมนุษย์

---

[๒๙๒] สุภัทชา เผือกกันสี, **น้อยคนที่รู้ความจริงเปิดตำนานสยอง สะพานมิตรภาพไทย-ลาว ๒ กว่าจะสร้างเสร็จต้องสังเวยชีวิตไปนับไม่ถ้วนอาถรรพ์จนต้องมีพิธีขอขมา องค์พญานาค**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.tsood.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

[๒๙๓] จิตติมา พุทธนภา, “การสร้างสัญญะพญานาคในบริบทสังคมอีสาน”, **วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๖๑), หน้า ๕-๗.

เกิดจากเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ศาสนาพราหมณ์สอนเรื่องกรรมที่ติดตามวิญญาณอัตตาไป หลายภพหลายชาติ มีชนกกรรม กรรมนำวิญญาณไปเกิดในภพภูมิต่างๆ มนุษย์เป็นไปตามกรรมเก่าในอดีตชาติ หรือเป็นเพราะพรหมลิขิต (พระเจ้าบันดาล) ควบคุมไม่ได้

ส่วนศาสนาพุทธสอนกรรม คือ การกระทำทางกายวาจาใจ ให้ผลทันทีที่ทำเป็นเรื่องของจิตใจ (มโนกรรม) ส่วนผลทางวัตถุนั้น เป็นผลพลอยได้เท่านั้น มนุษย์สามารถควบคุมกรรมได้ และทำให้สิ้นกรรมได้ภายในชีวิตนี้ ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ ตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางสายกลาง เป็นต้น

ในส่วนที่มีความเชื่อเหมือนระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์นั้นก็คือ มีความเชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด (สังสารวัฏ) เหมือนกัน สังสารวัฏ แปลว่า การเวียนว่ายตายเกิด เชื่อว่าชาตินี้ไม่ได้มีเพียงชาติเดียว ตายแล้วเกิดใหม่ตามบุญกรรมที่ทำไว้ หากทำกรรมไม่ดีก็จะได้ไปเกิดต่ำกว่าเดิม เช่น เกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉานต่างๆ เป็นต้น แต่ถ้าทำบุญทำกรรมดี ก็จะได้เกิดเป็นเทพเทวดาเป็นต้น เพียงในพุทธศาสนาสูงสุดคือ บรรลุพระนิพพาน ส่วนพราหมณ์ สูงสุด คือ บรรลุธรรมแล้วไปรวมกับพระพรหม

๒.๗ ทฤษฎีที่สนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อในการบูชางูหรือพญานาค

การแสวงหาคำอธิบายที่เกี่ยวกับกำเนิดของความเชื่อเรื่องงูในมิติของความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งในฐานะของงูตามธรรมชาติในฐานะที่เป็นสัตว์สปีชี่ (Species) หนึ่งในจำพวกสัตว์เลื้อยคลาน หรือในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการเข้าถึงอำนาจสูงสุด เช่น งูในมิติของเทพเจ้าหรือสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าหรือสัตว์ที่มีพลังอำนาจเหนือมนุษย์ก็ตาม เรามีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง หลักการหรือทฤษฎีที่สามารถจะนำมาอธิบายว่ามนุษย์กับงูหรือพญานาคมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้เสนอทฤษฎีสนับสนุนความสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่ ๒ ทฤษฎี ก็คือ

๒.๗.๑ ทฤษฎีการบูชาสัตว์ (Animal Worship)

คำว่า การบูชาสัตว์ หมายถึง การให้ความเคารพสัตว์ในฐานะเป็น (๑) ร่างกายของเทพพระเจ้า (๒) เป็นเทพเจ้าที่ปรากฏตัวในรูปของสัตว์ (Therio Morphic Symbolism) โดยสาเหตุของการบูชาสัตว์นั้นมีอยู่หลายประการ ซึ่งบรรดานักวิชาการได้ให้ให้คำอธิบายไว้ โดยสรุป ดังนี้ (๑) มนุษย์มีความใกล้ชิดกับสัตว์และเชื่อว่าสัตว์บางชนิดเป็นบรรพบุรุษของตน (๒) เห็นว่าสัตว์เป็นแหล่งพลังงานชีวิตของตนเอง และกลุ่มบุคคลในสังคมนั้นเชื่อว่านุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงรูป เป็นสัตว์หรือสัตว์อาจกลายร่างเป็นมนุษย์ได้[๒๙๔] (๓) ความแปลกในเรื่องของความมีอำนาจของสัตว์บางชนิดที่มีกำลังมากกว่ามนุษย์ และสามารถให้คุณให้โทษได้ เช่น งู เป็นต้น[๒๙๕] (๔) การมีความเชื่อว่าสัตว์บาง

---

[๒๙๔] พระครูจิรธรรมธัช, **วิเคราะห์ศาสนาโลก**, (ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา, ๒๕๖๕), หน้า ๘๒.

[๒๙๕] แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓๑.

ชนิดอาจเป็นตัวแทนของพระเจ้า[๒๙๖] (๕) มนุษย์เห็นว่าสัตว์กับตนเองแตกต่างกันเฉพาะร่างกายเท่านั้น แต่ความสามารถไม่แตกต่างกันเลย ดังนั้น คนกับสัตว์จึงเป็นพี่น้องกัน คนตายไปแล้ววิญญาณอาจเกิดเป็นสัตว์หรือเมื่อสัตว์ตายแล้วก็อาจเกิดเป็นคนได้ (๖) มนุษย์เห็นว่าสัตว์บางชนิดมีอำนาจบางอย่างสิงอยู่อาจทำร้ายตนเองและสังคมได้[๒๙๗]

จากการกล่าวมาจะพบว่า เมื่อมนุษย์มีความใกล้ชิดกับสัตว์เห็นพฤติกรรมของสัตว์ และคุณลักษณะพิเศษของสัตว์บางชนิดแล้วก็เกิด (๑) ความกลัว (๒) ความชื่นชม ตามอารมณ์ (Emotion) ของตน จากนั้นก็มีความเชื่อในเรื่องของอำนาจพิเศษ/ลึกลับบางอย่างที่เกี่ยวกับเทพเจ้าจึงแสดงออกต่อสัตว์ชนิดนั้นด้วยการบูชาในลักษณะ ดังต่อไปนี้ คือ (๑) บูชาคุณลักษณะพิเศษของสัตว์ชนิดนั้น (๒) บูชาจิตหรือพลังลึกลับที่เชื่อว่าอยู่ในสัตว์ชนิดนั้น (๓) บูชาเทพเจ้าในตัวสัตว์ (๔) บูชาสัตว์ในฐานะเป็นร่างกายของเทพเจ้า (อวตาร) โดยลักษณะการบูชาดังกล่าวเป็นการมุ่งต่อ (๑) ความสวัสดีของตนเอง (๒) ความผาสุกของสังคม (๓) ความมีโชคลาภในชีวิต (๔) การได้รับความโปรดปรานจากเทพเจ้า เป็นต้น

จากประเด็นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จะพบว่ามูลเหตุที่สำคัญของการบูชาสัตว์นั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) ลักษณะพิเศษของสัตว์ (๒) สัตว์นั้นมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้า โดยที่มนุษย์ได้มีความเชื่อว่า (๑) ในแง่กายภาพ งูหรืองูใหญ่มักจะได้รับการบูชาจากมนุษย์อย่างแพร่หลาย โดยมีเหตุผลที่สำคัญก็คือมนุษย์เห็นว่างูเป็นสัตว์ที่สวยงามแต่ในขณะเดียวกันงูก็มีพิษร้าย และน่าเกรงขาม มีนิสัยและการเคลื่อนไหวอย่างลับ ๆ ชอบอยู่ตามหลุมฝังศพ และต้นไม้ คนจึงเชื่อว่างูมีพลังลึกลับบางอย่างมีสติปัญญาเป็นเป็นเลิศ และเนื่องจากว่างูโดยปกติจะอยู่ในรู มนุษย์จึงมีความเชื่อว่างูเป็นผู้เฝ้าขุมทรัพย์ในดิน บางคราวก็เชื่อกันว่างูเป็นชีวิตใหม่ของคนตายที่ออกจากหลุมฝังศพมากินอาหาร เช่น ชาวฮินดูให้นมกับอาหารแก่งู เพราะเชื่อว่างูเป็นบรรพบุรุษของตน ส่วนชาวลิธูเนียก็ให้ของสังเวยแก่งูตามบ้านเรือน เพราะถือว่าเป็นญาติและเป็นผู้ดูแลบ้านของตน[๒๙๘] ในแง่นี้เป็นการพิจารณา ให้เห็นว่างูในรูปลักษณ์ปกติก็เป็นรูปลักษณ์ที่มนุษย์ให้ความเคารพอยู่แล้ว เนื่องจากมีลักษณะพิเศษ หลายประการ และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์ค่อนข้างสูง (๒) ในแง่ของจิตนาการ หรือความนึกฝันที่มนุษย์มีต่องู + เทพเจ้า + ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ในประเด็นนี้ เป็นการพิจารณาว่านอกจากมนุษย์จะบูชางูในด้านรูปลักษณ์ทางกายภาพแล้ว มนุษย์ยังบูชางูในรูปลักษณ์ที่เป็นจินตนาการหรือความเชื่อต่ออำนาจเทพเจ้าหรืออำนาจเบื้องบนที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์โดยเชื่อว่า งูคือเทพเจ้าที่อยู่บนสวรรค์ ซึ่งเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของโลก เช่น เชื่อว่างูคือผู้ควบคุมจักรวาล งูคือผู้ควบคุมโลกแห่งความตายหรือโลกแห่งความมืด หรือเป็นผู้ควบคุมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง ฝนตก ฝนแล้ง น้ำท่วม เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อมนุษย์สามารถติดต่อกับเทพเจ้างูโดยผ่านช่องทางหลาย ๆ ประการไม่ว่าจะเป็น (๑) การคิดหรือจินตนาการ (๒) รับรู้ผ่านทางคนทรงหรือหมอ

---

[๒๙๖] พระครูจิรธรรมธัช, **วิเคราะห์ศาสนาโลก**, หน้า ๘๒.

[๒๙๗] กีรติ บุญเจือ, **ศาสนาศาสตร์เบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

[๒๙๘] แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์**, หน้า ๒๓๑.

ผี[๒๙๙] มนุษย์ก็จะทำการบูชางูผู้อยู่บนสวรรค์ในฐานะเทพเจ้า เช่น ชาวจีนบูชามังกร ชาวอินเดียบูชาพญานาค หรือชาวแอสเท็ก (Aztex) ในเม็กซิโกบูชาเทพเจ้างู (Quetzalcoalt) เป็นต้น จากการกล่าวมาจะพบว่าลัทธิการบูชาสัตว์ ได้แสดงให้เราเห็นถึงรูปลักษณ์ของการบูชางู หรือพญานาค ทั้งในแง่ของรูปลักษณ์ทางกายภาพ และรูปลักษณ์ในแง่ของจินตนาการ อันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่องู หรือพญานาคในบริบทของความเชื่อโดยทั่วๆ ไปได้

๒.๗.๒ ทฤษฎีการใช้สัญลักษณ์สัตว์ (Totem)

สำหรับคำว่า Totem นั้นเป็นคำในภาษาอินเดียนอเมริกา[๓๐๐] หมายถึง สัญลักษณ์ทางวิญญาณที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์โดยสัญลักษณ์ ดังกล่าวก็คือ สัตว์กับพืชโดย Totem จะทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลโดยมนุษย์เชื่อใน Totem ว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากสัตว์ปฐมกาลชนิดหนึ่ง ซึ่งมักจะแสดงออกมาเป็นรูปร่างของสัตว์ดิรัจฉานชนิดใดชนิดหนึ่งและสัตว์ชนิดนั้นก็เป็นสัตว์ Totem ของเผ่านั้น[๓๐๑] คนในเผ่านั้นจะนับถือและเคารพบูชารวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องรวมถึงการไม่ฆ่าไม่ทำร้ายสัตว์ชนิดดังกล่าว โดยที่สัตว์ Totem ไม่ใช่เทพเจ้า ผู้นับถือจึงไม่เคารพบูชา Totem แบบเทพเจ้า แต่จะมีความสัมพันธ์อันดีกับ Totem และมุ่งหวังจะได้รับอำนาจพิเศษจาก Totem ด้วยการตั้งชื่อตาม เช่น ชาวออสเตรเลียเชื่อว่าตนเองเป็นเชื้อสายของ จิงโจ้ก็จะตั้งชื่อว่าจิงโจ้หรือพูดว่าเป็นจิงโจ้ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การบูชาสัตว์โตเต็ม (Totem) มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การมีความเชื่อในเรื่องของการสืบเชื้อสายของคน/บุคคล/คณะบุคคลในแต่ละ เผ่าว่ามาจากสัตว์ชนิดใด ก็จะถือเอาสัตว์ชนิดนั้น เป็นโตเต็ม (Totem) ของตน สำหรับในกรณีของงูเราจะพบว่าหากชนเผ่าใดเชื่อว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากงูก็จะให้การเคารพบูชางู ไม่ฆ่าไม่ทำร้าย และนับถืองูเป็นสัญลักษณ์ของตนเองหรือกลุ่มสังคมเผ่าของตนเองด้วย ซึ่งในกรณีนี้เราจะพบในวัฒนธรรมของอินเดียทางใต้ที่เชื่อกันว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากงูหรือพญานาคก็จะทำการบูชาและเคารพในงูหรือพญานาคโดยการไม่ทำร้ายงู เพราะถือว่างูเป็นสัญลักษณ์ของตนที่มีความสัมพันธ์กันในแง่ของเชื้อชาติหรือเป็นบรรพบุรุษของตน และในระยะต่อมาก็พัฒนามาเป็นการเคารพบูชางูในมิติของศาสนา สำหรับเหตุที่มนุษย์มีจุดเริ่มต้นของการบูชางูหรือพญานาค ก็สามารถจะพิจารณาได้จากกรอบแนวคิดทฤษฎีทั้ง ๒ ประการ คือ

(ก) มนุษย์มีความเชื่อว่า งูหรือพญานาคเป็นสัตว์พิเศษสามารถเชื่อมโยงตนเองกับโลกหน้าหรือโลกสวรรค์ได้ และเชื่อว่างูเป็นเทพเจ้าที่อยู่บนโลกสวรรค์ หรือเป็นผู้ควบคุมจักรวาลทั้งหมดโดยทฤษฎีนี้ มีข้อสรุปว่าสาเหตุของการแสดงความเคารพต่องูหรือพญานาคของมนุษย์มีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) เคารพงู ในรูปลักษณ์ทางกายภาพ และ (๒) เคารพงู ในรูปลักษณ์ของจินตนาการ หรือเทพนิยาย ซึ่งเมื่อมีความเชื่อดังกล่าวก็จะแสดงพฤติกรรมทางศาสนาต่อความเชื่อนั้นในลักษณะที่แตกต่างกัน

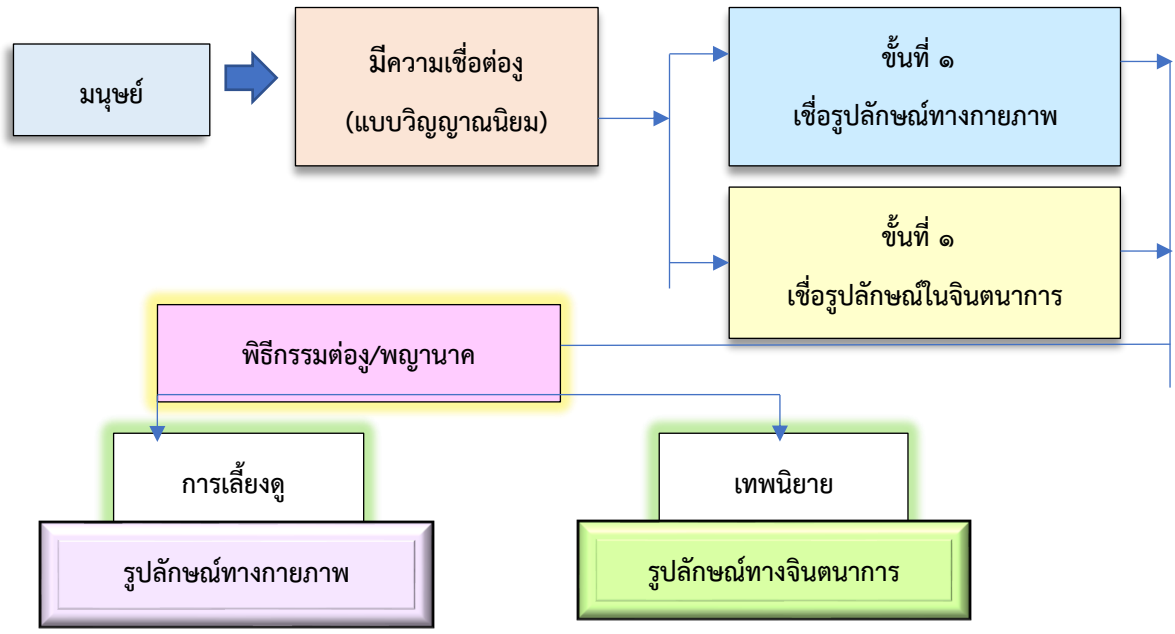
---

[๒๙๙] กีรติ บุญเจือ, **ศาสนาศาสตร์เบื้องต้น**, หน้า ๑๙.

[๓๐๐] พระครูจิรธรรมธัช, **วิเคราะห์ศาสนาโลก**, หนา ๓๙.

[๓๐๑] แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์**, หน้า ๒๓๔.

(ข) มนุษย์มีความเชื่อว่า งูเป็นสัตว์โตเต็ม (Totem) คือเชื่อว่างูกับตนเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสายเลือด เมื่อเชื่อเช่นนี้ก็จะมีการปฏิบัติต่องูด้วยความเคารพ ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า มนุษย์กับงูหรือพญานาคมีความสัมพันธ์กันในมิติทางศาสนา โดยมีพื้นฐานทางความสัมพันธ์และมีวิวัฒนาการที่สามารถพิจารณาได้ดังนี้ คือ (๑) มนุษย์มีความเชื่อเป็นพื้นฐานตั้งอยู่บนสมุฏฐานของแนวคิดแบบวิญญาณนิยม (Animalism) คือเชื่อว่าสรรพสิ่งมีวิญญาณหรืออำนาจลึกลับครอบครองอยู่ ในกรณีของงูหรือพญานาคก็เช่นกัน มนุษย์เชื่อว่างูเป็นทั้งสัตว์พิเศษ และเป็นทั้ง เทพเจ้าในตัวเอง (๒) ประการต่อมา มนุษย์ก็จะแสดงความเคารพต่องูในรูปลักษณ์ทางกายภาพ เป็นอันดับ แรกคือเชื่อในรูปลักษณ์ภายนอกมีด้านอุปนิสัย และด้านคุณสมบัติเฉพาะของงู ซึ่งความเชื่อดังกล่าว ก่อให้เกิดการแสดงการเคารพงูหรือพญานาคในลักษณะต่าง ๆ มีการเลี้ยงดู การให้อาหาร การบูชา เป็นต้น (๓) ต่อมามนุษย์ก็ได้พัฒนาความเชื่อที่มีต่องูไปอีกขั้นหนึ่งว่า งูที่เห็นในรูปลักษณ์ทางกายภาพนั้น แท้จริงแล้วเป็นเพียงการอวตารหรือเป็นเพียงรูปร่างที่เทพเจ้า ความจริงแล้วมีงูอีกรูปลักษณ์หนึ่ง ซึ่งไม่ใช่งูที่ปรากฏในรูปลักษณ์ตามธรรมดา แต่เป็นงูที่มีรูปร่างพิเศษ และมีอำนาจมากกว่างูธรรมดา เป็นงูเทพเจ้าที่ปรากฏในรูปของพญานาคบ้าง มังกรบ้าง งูใหญ่มีหงอนบ้าง โดยงูประเภทนี้จะมีฐานะเป็นเทพเจ้า และเมื่อมนุษย์คิดหรือเชื่อเช่นนี้ก็จะมีการแต่งเทพนิยายปรัมปราให้เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อนั้น และนำมาเล่าสืบทอดกันมาจนในที่สุด งูที่อยู่บนท้องฟ้าก็มีรูปร่างขึ้นมา (๔) จากนั้นมนุษย์ก็พัฒนาความเชื่อต่อไปอีก โดยการพยายามเชื่อมโยงงูที่อยู่บนฟ้ากับ งูที่อยู่ในโลกมนุษย์ให้มีความสัมพันธ์เป็นเนื้อเดียวกันกล่าวคือ มีความเชื่อว่างูที่อยู่บนโลกมนุษย์หรือพญานาค/มังกรที่อยู่บนฟากฟ้า เป็นร่างของเทพจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น การแสดงออกต่องู/พญานาค จึงมี ๒ นัย คือ (๑) การบูชางูในโลกมนุษย์ก็เท่ากับเป็นการบูชาพญานาคหรือมังกรที่อยู่บนสวรรค์ (๒) การบูชางูในโลกมนุษย์ย่อมมีนัยของการสร้างความพึงพอใจให้กับเทพเจ้างูที่อยู่บนท้องฟ้า ซึ่งวิวัฒนาการด้านความสัมพันธ์/การเคารพบูชางู พญานาค หรือมังกรเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับงูกับมนุษย์ได้ เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภูมิ ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงวิวัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับงูและการบูชางู

จากแผนภูมิดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าการที่มนุษย์มีความเคาพรบูชางูถือว่าเป็นไปตามกรอบของแนวคิดทางศาสนาอันมาสมุฏฐานมาจากความกลัวเป็นจุดเริ่มต้น จากนั้นจึงพัฒนาความเชื่อดังกล่าวมาเป็นรูปลักษณ์ของการเคารพบูชา และพยายามเข้าถึงสิ่งที่ตนเคารพบูชาโดยนัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการประกอบพิธีกรรมหรือการให้การเลี้ยงดูงูไว้ในบ้านในฐานะที่งูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีความเชื่อว่างูคือสัตว์พิเศษเสมือนหนึ่งเทพเจ้าหรือบางครั้งก็ว่ามีสายเลือดเดียวกัน สืบเชื้อสายมาจากเผ่าเดียวกัน จากนั้นก็พัฒนาไปสู่การจินตนาการถึงเรื่องโลกสวรรค์/และเชื่อว่าเทพเจ้าของจริงที่อยู่บนสวรรค์เป็นงู ดังนั้น จึงได้ว่ามีการแต่งเทวนิยายและเล่าขานสืบต่อกันมาที่สุดก็ได้พัฒนามาเป็นรูปแบบของศาสนาหรือความเชื่อที่มีต่องูหรือพญานาค

๒.๘ บริบทพื้นที่ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนามคือ อำเภอโพนพิสัย เพื่อที่จะทำการสำรวจบริบททั่วไป ด้วยการสอบถามความคิดเห็น ความต้องการ วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นอยู่ ปัญหาที่เกิดขึ้น แนวทางในการจัดการปัญหา เป็นต้น เพื่อที่จะได้ทราบบริบทของพื้นที่การวิจัยในภาพรวม แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาวิเคราะห์ข้อมูลแล้วนำเสนอเป็นประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. ด้านภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม อำเภอโพนพิสัยตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดหนองคาย ติดกับแม่น้ำโขงตรงข้ามแขวงบอลิคำไซ ประเทศลาว มีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและที่ดอนสลับกัน พื้นที่ริมโขงอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมและประมงพื้นบ้าน[๓๐๒] ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของคติความเชื่อเรื่อง “พญานาคผู้เฝ้าแม่น้ำ” และถูกถ่ายทอดสู่พิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับน้ำ เช่น พิธีบวงสรวงแม่น้ำโขง พิธีขอฝน และพิธีลอยกระทงพญานาค ซึ่งสะท้อนการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเคารพศักดิ์สิทธิ์

๒. ด้านประวัติศาสตร์และตำนาน หนองคายมีรากทางประวัติศาสตร์ยาวนาน สืบเนื่องจากอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรศรีโคตรบูรที่มีคติพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา[๓๐๓] ในตำนาน “พญาศรีสัตตนาคราช” กล่าวถึงพญานาคผู้ครอบครองลำน้ำโขงและคุ้มครองพระพุทธศาสนาในดินแดนหนองคาย ตำนานเหล่านี้ถูกสืบทอดผ่านจารึก วรรณกรรม และนิทานท้องถิ่น และกลายเป็นพื้นฐานของพิธีกรรมบูชาพญานาคที่ยังคงดำรงอยู่จนปัจจุบัน

---

[๓๐๒] สำนักงานสถิติจังหวัดหนองคาย, **รายงานข้อมูลพื้นฐานจังหวัดหนองคาย**, (หนองคาย: กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๖๕), หน้า ๘๕.

[๓๐๓] ชาญณรงค์ บุญหนุน, **พญานาคในความเชื่อของชาวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๗.

๓. ด้านเศรษฐกิจ โพนพิสัยมีเศรษฐกิจหลักจากเกษตรกรรมและการค้าชายแดนกับสปป. ลาว แต่ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยเฉพาะเทศกาล “บั้งไฟพญานาค” ได้กลายเป็นรายได้หลักของชุมชน[๓๐๔] กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น การจำหน่ายของที่ระลึก รูปปั้นพญานาค การจัดงานประเพณี และการสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้กระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างมาก จนพญานาคกลายเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)” ที่สร้างรายได้และส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก[๓๐๕]

๔. ด้านสังคมและชุมชน ชุมชนในอำเภอโพนพิสัยมีโครงสร้างสังคมแบบเครือญาติและชุมชนศรัทธา มีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบ “ชมรมพญานาค” “กลุ่มบูชาพญานาค” และ “เครือข่ายศรัทธาพญานาค” ซึ่งสะท้อนความเข้มแข็งของทุนทางสังคม (Social Capital) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนถูกหล่อหลอมด้วยศรัทธาในพญานาคซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจและเครื่องหมายแห่งความสามัคคี การร่วมมือในการจัดงานบุญและพิธีกรรมต่าง ๆ ช่วยรักษาความสมานฉันท์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง[๓๐๖]

๕. ด้านศาสนาและวัฒนธรรม พญานาคในหนองคายไม่ได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางคติชนเท่านั้น แต่ยังถูกผูกโยงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น การปกป้องพระพุทธเจ้า การบูชาพระรัตนตรัย และการเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้[๓๐๗] วัดต่าง ๆ ในโพนพิสัย เช่น วัดไทย วัดพระอินทร์แปลง และวัดสิริคุณาราม ล้วนมีรูปปั้นพญานาคประดับอย่างโดดเด่น และจัดพิธีบวงสรวงเป็นประจำทุกปี สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและความเชื่อพื้นบ้านอย่างกลมกลืน

๖. ด้านการศึกษาและการสื่อสาร หน่วยงานทางการศึกษาและสื่อท้องถิ่น เช่น โรงเรียนวัฒนธรรมอำเภอ และสื่อชุมชน ได้ร่วมกันเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับตำนานพญานาคและพิธีกรรมในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ และกิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชน การสื่อสารเหล่านี้ช่วยสืบทอดความเชื่อให้คงอยู่ในหมู่เยาวชน และยังสร้าง “พื้นที่สื่อเชิงสัญลักษณ์” ที่ทำให้พญานาคเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ท้องถิ่น[๓๐๘]

๗. ด้านการเมืองและการปกครองท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นของอำเภอโพนพิสัยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมงานบุญและพิธีกรรมพญานาค โดยใช้สัญลักษณ์พญานาคเป็นเครื่องหมายแห่ง

---

[๓๐๔] กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, **บั้งไฟพญานาค: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๓), หน้า ๗๓.

[๓๐๕] Bourdieu Pierre, **Language and Symbolic Power**, (Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๑), p. ๕๕.

[๓๐๖] สุชาติ เศรษฐมาลินี, **พุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๖๒), หน้า ๙๑.

[๓๐๗] ธวัชชัย รอดงาม, “ความเชื่อเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๓): ๓๘–๕๒.

[๓๐๘] Geertz Clifford, **The Interpretation of Cultures**, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p ๒๓.

ความศักดิ์สิทธิ์ ความชอบธรรม และการปกครองด้วยคุณธรรม[๓๐๙] พญานาคจึงกลายเป็น “สัญลักษณ์ทางการเมือง” ที่ช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับประชาชน การสร้างรูปปั้นพญานาคริมโขงและการจัดงานประจำปีโดยเทศบาล สะท้อนการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงด้วยอำนาจและศรัทธาในท้องถิ่น

๘. ด้านพิธีกรรมและศรัทธา โพนพิสัยเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เช่น พิธีบั้งไฟพญานาค พิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช พิธีขอฝน และพิธีขอขมาพญานาค ซึ่งจัดขึ้นโดยวัด หน่วยงานรัฐ และภาคประชาชน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นทั้ง “พื้นที่แห่งศรัทธา” และ “เวทีแห่งสัญลักษณ์” ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มน้ำโขง

๙. ด้านสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่น พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์หลักของจังหวัดหนองคาย ทั้งในตราสัญลักษณ์ราชการ ป้ายต้อนรับเมือง และรูปแบบสถาปัตยกรรม วัฒนธรรม และผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น ผ้าทอลายพญานาค หัตถกรรม และงานศิลป์ร่วมสมัย[๓๑๐] อัตลักษณ์ “เมืองพญานาค” จึงเป็นทั้งความภาคภูมิใจทางวัฒนธรรมและกลไกการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการเมืองของจังหวัดหนองคายในยุคโลกาภิวัตน์

สรุปได้ว่า บริบทของอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย จึงเป็นพื้นที่ที่มีมิติความสัมพันธ์ระหว่าง “ศรัทธา วัฒนธรรม และอำนาจ” อย่างซับซ้อน ซึ่งเอื้อต่อการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพที่มุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านสัญลักษณ์และความเชื่อ โดยเฉพาะการใช้พญานาคเป็นเครื่องมือทางพิธีกรรมและการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่หล่อหลอมอัตลักษณ์และความชอบธรรมของท้องถิ่น

๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร และใช้ในการอภิปรายผลการวิจัย เพื่อที่จะได้เห็นความสอดคล้องกับบทสรุปของการวิจัย ดังนี้

๒.๙.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับพญานาค

พระครูปริยัติธรรมวราภรณ์ เตชธมฺโม (พลดาหาญ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมสำหรับประชาชนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ในจังหวัดหนองคาย” ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดความเชื่อเรื่องพญานาค และจริยธรรมของพญานาคในพระพุทธศาสนาเถร

---

[๓๐๙] Edelman Murray, **The Symbolic Uses of Politics**, (Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๘๕), p. ๗๗.

[๓๑๐] มณีวรรณ คำมงคล, **ศรัทธาและอำนาจ: การเมืองวัฒนธรรมในภาคอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๙๖.

วาท แนวคิดความเชื่อเรื่องพญานาคนั้น มีพื้นฐานด้านพัฒนาการมาจากกรอบแนวคิดดั้งเดิมของอินเดีย ๒ สาย คือ โดยเห็นว่าสรรพสิ่งเกิดมาจากการกระทำ และผลของการกระทำ ซึ่งในวัฒนธรรม ๒ สายนี้ ก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องพญานาคแยกเป็น ๒ สาย คือ (๑) เทวลิขิตที่เห็นว่าพญานาคเกิดมาจากการสร้างของเทพเจ้า และ (๒) กรรมลิขิตที่เห็นว่าพญานาคเกิดมาจากกรรม และผลของการกระทำของตน ส่วนจริยธรรมของพญานาคในพุทธศาสนาเถรวาท มี ๘ ประการ คือ ๑) รักษาศีลอุโบสถ ๒) บำเพ็ญศีลบารมี ๓) ประพฤติตนสุจริต ๔) บำเพ็ญตบะ ๕) ถวายทาน ๖) ปกป้องพระพุทธเจ้า ๗) ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และ ๘) ธำรงพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพญานาคของประชาชนในจังหวัดหนองคาย แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่มีความเชื่อเรื่องพญานาคเพราะปรากฏหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ประวัติของพระอริยสงฆ์ครูอาจารย์ ตำนานพญานาค คำบอกเล่า และจากประสบการณ์จริง ๒) กลุ่มที่เชื่อหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ เนื่องจากคนรุ่นใหม่ส่วนมากเชื่อในหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ เพราะสามารถพิสูจน์ได้ จึงไม่เชื่อต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อบุคคลนั้น ๆ ๓) กลุ่มที่ไม่แน่ใจว่าพญานาคมีอยู่จริงหรือไม่ ซึ่งเป็นความเชื่อส่วนบุคคล โดยเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งคอยปกป้องดูแลให้มนุษย์ทำความดี แนวทางการเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมสำหรับประชาชนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ในจังหวัดหนองคาย ๔ ด้าน คือ ๑) การเสริมสร้างจริยธรรมในตนเอง เช่น การประพฤติด้านความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ในการตั้งสัจจะอธิษฐานจะรักษาศีลอุโบสถ สวดมนต์ ภาวนาในวันธรรมสวนะหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นเวลาหนึ่งปีก็จะปฏิบัติเช่นนี้ไปเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ละเลยในการประพฤติปฏิบัติแต่อย่างใด ๒) การเสริมสร้างจริยธรรมในครอบครัว เช่น การประพฤติด้านความกตัญญู บุตรมีความกตัญญูต่อบิดามารดา เชื่อฟังคำสอนของบิดามารดา และดูแลรักษาท่านเมื่อท่านเจ็บป่วย ด้านความซื่อสัตย์ต่อครอบครัว สามีภรรยามีความจริงใจต่อกัน มีความไว้เนื้อเชื่อใจกัน และไม่นอกใจกัน ๓) การเสริมสร้างจริยธรรมในชุมชน เช่น การประพฤติด้านความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ มีจิตอาสาพัฒนาชุมชน ให้คำปรึกษาแนะนำเพื่อนบ้าน และบุตรหลานไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ๔) การเสริมสร้างจริยธรรมในสังคม เช่น การประพฤติด้านความมีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย และกฎกติกาของสังคม นำศีล ๕ ไปปรับใช้กับกฎหมายเสริมสร้างจริยธรรมในสังคม เป็นการควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ ทำให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข โดยไม่ฆ่าผู้อื่น ไม่ลักทรัพย์ของผู้อื่น และไม่หมิ่นประมาทผู้อื่น เป็นต้น[๓๑๑]

พระครูศรีปริยัติการ (อรุณ ฐิตเมโธ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความเชื่อของชาวพุทธอีสานเกี่ยวกับพุทธสถานที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธาตุพนมและ พระพุทธบาทเวินปลา จังหวัดนครพนม” ผลการวิจัยพบว่า อุรังคธาตุนิทานเป็นตำนานท้องถิ่นภาคอีสาน ที่มีเนื้อหากล่าวถึงการเสด็จมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง โดยตำนานนี้ได้รับอิทธิพลจากตำนานเรื่องพระเจ้าเลียบโลกในล้านนา แต่อุรังค

---

[๓๑๑] พระครูปริยัติธรรมวราภรณ์ เตชธมฺโม (พลดาหาญ), “แนวทางการเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมสำหรับประชาชนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ในจังหวัดหนองคาย”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า ก.

ธาตุนิทานมีจุดเน้นที่การสร้างพระธาตุพนมและมีเป้าหมายสำคัญในการแต่งคือ เพื่อเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่และประกาศเขตศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ต่อมาได้มีการสร้างพุทธสถานขึ้นเพื่อบูชาสักการะบูชาและน้อมรำลึกถึงการเสด็จมาของพระพุทธองค์ ในสถานที่ซึ่งเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุนิทานระบุว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับ ในบริเวณพื้นที่ทั้งสองฝากฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ ใน สปป.ลาว เช่น พระธาตุภูสี พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ และพระธาตุอิงฮัง เป็นต้น และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้แก่ พระธาตุพนม พระพุทธบาทเวินปลา และพระธาตุเชิงชุม เป็นต้น ซึ่งพุทธสถานเหล่านั้นสร้างด้วยศิลปะเป็นรูปพระธาตุหรือเจดีย์และรอยพระพุทธบาท ชาวพุทธอีสานโดยเฉพาะในพื้นที่วิจัยทั้งสองแห่ง ได้มีความเชื่อว่าเรื่องราวในอุรังคธาตุนิทานเป็นเรื่องจริงทั้งเหตุการณ์ บุคคลและสถานที่ในอดีต เนื่องจากปรากฏประจักษ์พยานคือตำนานอุรังคธาตุนิทานและพุทธสถานที่สอดรับกันทั้งหมด จึงมีศรัทธาอย่างแนบแน่นต่อพระธาตุพนมและพระพุทธบาทเวินปลาโดยไม่ต้องสงสัย พร้อมกับมีการสักการะบูชาตามความเชื่อที่สืบเนื่องมาแต่บรรพกาล เช่น ความเชื่อเรื่องพญานาค และความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ เป็นต้น จนนำไปสู่การบนบานสานกล่าวและการอธิษฐานขอพร การบูชาตามประเพณี เช่น การจัดงานนมัสการประจำปีและพิธีถวายข้าวพีชภาคของข้าโอกาส เป็นต้น และการบูชาเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า เช่น การเดินธุดงค์มาปฏิบัติธรรมบูชาของผู้แสวงบุญ กล่าวได้ว่าพระธาตุพนมและพระพุทธบาทเวินปลา เป็นร่องรอยของการปะทะหรือเป็นจุดเชื่อมต่อของความเชื่อแบบดั้งเดิมกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่แผ่ขยายเข้ามาสู่ราชอาณาจักรล้านช้างในยุคนั้น ความเชื่อของชาวพุทธอีสานเกี่ยวกับพระธาตุพนมและพระพุทธบาทเวินปลานั้น ได้ก่อให้เกิดอารยธรรมหรือศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นรูปธรรมชัดเจน เช่น การก่อสร้างพุทธสถานด้วยศิลปาคาร แบบอูบมุง โดยมีคตินิยมคล้ายกับการสร้างพระคันธกุฎี อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล เพื่อบรรจุหรือเก็บสิ่งของสำคัญที่มีคุณค่าทางจิตใจ เช่น พระพุทธรูปหรือพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น ซึ่งได้คลี่คลายพัฒนามาเป็นพระธาตุหรือเจดีย์ในยุคต่อๆมา และนอกจากนี้ ความเชื่อของชาวพุทธอีสานเกี่ยวกับพระธาตุพนมและพระพุทธบาทเวินปลายังได้ทำให้เกิดความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งมีลักษณะเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือผีหรือวิญญาณของบรรพบุรุษ ผนวกเข้ากับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่แผ่ขยายตัวเข้ามาในยุคนั้นผ่านสื่อคือตำนานอุรังคธาตุนิทาน ซึ่งทำให้ชาวพุทธอีสานได้มีพัฒนาการความเชื่อเชิงเหตุผลมากขึ้น และทำให้พระพุทธศาสนาได้เจริญมั่นคงสืบมาในดินแดนแถบนี้จนถึงปัจจุบัน[๓๑๒]

พระวารินทร์ กมฺมสุโภ (เตวิน) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทและคุณธรรมของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นเทพกึ่งสัตว์ มีบทบาทหน้าที่ในการปกป้องพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีศรัทธาแรงกล้า รักษาศีลอุโบสถ มีวิริยะความเพียร ๑. พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึง

---

[๓๑๒] พระครูศรีปริยัติการ (อรุณ ฐิตเมโธ), “ความเชื่อของชาวพุทธอีสานเกี่ยวกับพุทธสถานที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธาตุพนมและ พระพุทธบาทเวินปลา จังหวัดนครพนม”, **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า ก.

พญานาคที่มีความเกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พญาภูริทัตนาคราช พญามุจลินท์นาคราช และพญากาฬนาคราชซึ่งเป็นผู้คอยสนับสนุนการปฏิบัติธรรมและส่งเสริมการบรรลุธรรม ๒. บทบาทและคุณธรรมของพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า พญานาคมีบทบาทที่สำคัญในการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาและได้บำเพ็ญตนตามคติพุทธศาสนาคือ บำเพ็ญความดี ละเว้นความชั่ว รักษาศีลเพื่อที่จะเข้าถึงความบริสุทธิ์ ๓. บทบาทและคุณธรรมของพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าหลักธรรมและคุณธรรมที่พญานาคประพฤติและปฏิบัติสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ คือ การปกป้องสิ่งที่ถูกต้องเป็นธรรม มีศรัทธาต่อความดีงามเป็นกุศล การรักษาศีล และการใช้ความเพียรในการดำเนินชีวิตซึ่งถือเป็นหลักธรรมพื้นฐานเพื่อทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง และความสำเร็จในอาชีพการงานของปัจเจกบุคคล องค์กร สถาบันซึ่งนำไปสู่ประโยชน์และการพัฒนาด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ อย่างถูกต้อง[๓๑๓]

Phra Vinaiy Dhammavong ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคในการประกอบพิธีกรรม ของประชาชนนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” ผลการวิจัยพบว่า พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีกำเนิดมาจากการกระทำกรรม ๒ ประการคือ (๑) กุศลกรรม และ (๒) อกุศลกรรม เช่น การรักษาอุโบสถศีลแล้วปรารถนาความเป็นนาค หรือการละเมิดพระวินัย เป็นต้นโดยพญานาคจะมีบ่อเกิดจากกำเนิด ๔ พระพุทธศาสนายืนยันว่า พญานาคเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในฐานะที่เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีกำเนิดในจักรวาลนี้ ความเชื่อพญานาคของชาวนครหลวงเวียงจันทน์ มีพัฒนาการมาจากความเชื่อในเรื่อง (๑) การบูชางู (๒) การบูชาวิญญาณบรรพบุรุษก่อนที่จะนับถือ ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวนครหลวงเวียงจันทน์ ได้รับการฟื้นฟูและพัฒนาให้เข้ากับความเชื่อของพระพุทธศาสนามาจนกระทั่งถึงปัจจุบันสำหรับความเชื่อชาวนครหลวงเวียงจันทน์ ที่มีต่อพญานาคและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคนั้นพบว่า ชาวนครหลวงเวียงจันทน์เชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริงและเกิดมาจากกำเนิด ๔ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมหลายประการ เช่น การบวงสรวงบูชาพญานาคในเทศกาลบั้งไฟพญานาค พิธีกรรมการอธิษฐานเป็นลูกพญานาค พิธีกรรมการไหลเรือไฟ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอิทธิพลต่อพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับการดารงชีวิต เช่น พิธีกรรมปลูกเรือน พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ พิธีกรรมบุญกองหด (ฮดสรงน้ำ) พิธีบุญเข้ากรรม พิธีบายสีสู่ขวัญ เป็นต้น ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ทรงคุณค่า บังเกิดจากความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคของชุมชนท้องถิ่น และยังคงสืบทอดต่อกันมาจนถึงยุคปัจจุบันนี้เช่นกัน[๓๑๔]

---

[๓๑๓] พระวารินทร์ กมฺมสุโภ (เตวิน), “บทบาทและคุณธรรมของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า ก.

[๓๑๔] Phra Vinaiy Dhammavong, “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคในการประกอบพิธีกรรมของประชาชนนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า ก.

พระมนูศักดิ์ อุตฺตโร (คำผา) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า งูได้รับความนับถือมาก่อนที่จะเกิดศาสนา โดยถูกตีความว่าเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ พลังชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ ความดีและความชั่วร้าย เมื่อถูกพัฒนามาสู่รูปแบบของนาคจึงเกิดความหมายใหม่ กลายเป็นบริวารของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และกลายเป็นผู้ประเสริฐในศาสนาพุทธ ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพญานาคกำเนิดจากฟองไข่เหมือนกับสัตว์ประเภทงูทั่วๆ ไป แต่ทางพระพุทธศาสนาจัดให้นาคมีกำเนิดได้ใน ๔ ลักษณะ คือ จากฟองไข่ (อัณฑชะ) จากครรภ์ (ชลาพุชะ) จากเถ้าไคลที่ชื้นแฉะสกปรก (สังเสทชะ) และจากการผุดขึ้น (โอปปาติกะ) โดยนำหลักกรรมมาผูกกับการกำเนิดเป็นนาค คือต้องมีความปรารถนาที่จะเกิดเป็นนาค มีความผูกพันกับน้ำ และทำกรรมดีเป็นอย่างมากแต่ยังไม่เพียงพอสำหรับการเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อนาคกำเนิดแล้วจะถูกแบ่งออกเป็น ๔ ตระกูลตามสีกาย คือ สีทอง สีเขียว สีรุ้ง และสีดำ โดยฤทธิ์ของนาคมีผลต่อความเชื่อของผู้คน ทั้งการใช้พิษเป็นอาวุธ การแปลงกาย การดลบันดาลด้วยฤทธิ์ ทำให้นาคกลายเป็นเทพในสายตาคนไทย นาคในความเชื่อของสังคมไทย มีที่มาจากเรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตำนานพื้นบ้านและความเชื่อในเรื่องฤทธิ์เดชของนาคจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งในสังคมไทยเองก็ยังคงเชื่อว่านาคเป็นเพียงสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งแม้จะมีฤทธิ์เดชมากกว่าสัตว์ทั่วไป แต่ก็ยังตกอยู่ในกฎแห่งกรรม คือต้องสิ้นอายุขัยไปตามกาลเวลา ไม่ได้เป็นอมตะอย่างที่เทพควรจะเป็น สังคมไทยจึงมีมุมมองต่อนาคว่าเป็นเพียงสิ่งที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวใจ เมื่อประสบกับปัญหาความไม่มั่นคง หรือการสร้างขวัญกำลังใจ และจากเรื่องราวของนาคในตำนาน และในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดความเชื่อที่หลากหลาย ตั้งแต่เรื่องนาคให้น้ำ นาคสร้างบ้านแปลงเมือง ไปจนถึงบั้งไฟพญานาค กลายเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่สืบต่อกันมาในสังคมไทย เมื่อวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา ความเชื่อของคนไทยในการมีอยู่จริงของนาค มาจากเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) การเคยศึกษาเรื่องราวของนาคผ่านคัมภีร์และตำนาน และ ๒) การรับฟังการบอกต่อเรื่องความเชื่อจากบรรพบุรุษ แล้วทำการวิเคราะห์และประมวลผลด้วยตนเองจนกลายเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องอาศัยการพิสูจน์ใดๆ เป็นความเชื่อแบบอจินไตย ไม่ต้องการเหตุผลรับรอง จนส่งผลให้ความมีอยู่จริงหรือไม่มีอยู่จริงของนาคไม่มีผลต่อความเชื่อในตัวของนาค ส่วนความเชื่อในการสักการบูชาเพื่อหวังผลตามความปรารถนาที่แตกต่างกันของสังคมไทย เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่า สังคมไทยส่วนใหญ่ยังเชื่อเรื่องกรรมหรือการกระทำ เพราะถึงแม้ว่าจะทำการบนบานศาลกล่าวหรือตั้งความปรารถนาแล้วแต่ท้ายที่สุดบุคคลนั้นก็ต้องลงมือกระทำด้วยตนเองด้วย โดยไม่สามารถรอความสำเร็จที่เกิดจากการอ้อนวอนได้ และเมื่อสังคมไทยได้ศึกษาและย้อนระลึกถึงการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ของนาค ที่มีต่อชุมชน ต่อสังคม และต่อพระพุทธศาสนา ทำให้คนไทยเกิดความศรัทธา จึงสร้างตัวแทนของนาคผ่านศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อเป็นการระลึกถึงเหตุการณ์นั้นๆ[๓๑๕]

---

[๓๑๕] พระมนูศักดิ์ อุตฺตโร (คำผา), “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗), หน้า ก.

๒.๙.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับการเมือง

พระมหาธนวัฒน์ ปริยตฺติเมธี (โยธาจันทร์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย พบว่า ๑)ด้านพฤติกรรม พรรคการเมืองมีความตื่นตัวในการปรับปรุงการทำงานโดยจัดให้มีการลงพื้นที่พบปะประชาชน มีความพยายามในการสร้างภาพลักษณ์และความเชื่อมั่นผ่านการมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับประชาชน การเข้าถึงพื้นที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะเข้าใจปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น ๒) ด้านนโยบาย มีการนำเสนอนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการเฉพาะของจังหวัดเลย นโยบายมุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การเกษตร และการท่องเที่ยว ซึ่งสำคัญต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในศักยภาพและความต้องการของพื้นที่ ๓) ด้านการสื่อสาร พรรคการเมืองได้พัฒนาช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ทันสมัย ครอบคลุมทั้งสื่อสังคมออนไลน์ เวทีประชาคม และสื่อท้องถิ่น ช่วยให้ข้อมูลเข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง และมีการประชาสัมพันธ์ผลงานอย่างต่อเนื่อง ช่วยให้ประชาชนรับรู้ความคืบหน้าในการทำงาน และ ๔) ด้านการบริหารงาน มีความพยายามในการปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารงานมีแนวโน้มที่จะพัฒนาระบบการทำงานให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น เริ่มมีการให้ความสำคัญกับการพัฒนาพื้นที่ต่างๆ ในจังหวัด ๒. ปัจจัยที่ส่งผลต่อความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย พบว่า ปัจจัยการกล่อมเกลาทางเมืองและการประยุกต์หลักพุทธธรรมมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ โดยตัวแปรปัจจัยการกล่อมเกลาทางเมืองสามารถร่วมกันทำนายความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย ได้ร้อยละ ๒๓.๒๐ ส่วนตัวแปรปัจจัยการประยุกต์หลักพุทธธรรม สามารถร่วมกันทำนายความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย ได้ร้อยละ ๒๗.๑๐ ๓. การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองที่มีต่อพรรคการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย พบว่า ๑) ด้านหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ความสามัคคี พรรคการเมืองจัดประชุมสม่ำเสมอทุกระดับและนำเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มช่องทางการมีส่วนร่วมของประชาชน ๒) ด้านพร้อมเพรียงกันประชุม ความรับผิดชอบ พรรคการเมืองมีระบบการประชุมที่เป็นระเบียบ แจ้งกำหนดการล่วงหน้า และมีการติดตามมติที่ประชุมอย่างเป็นระบบ ๓) ด้านไม่ตั้งกฎระเบียบที่ขัดต่อระเบียบเดิม การปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ พรรคการเมืองยึดมั่นในการปฏิบัติตามกฎหมาย มีช่องทางรับเรื่องร้องเรียนที่ชัดเจน ๔) ด้านเคารพนับถือผู้ใหญ่ทั้งหลาย ให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส พรรคการเมืองจัดตั้งสภาที่ปรึกษาจากผู้ทรงคุณวุฒิและนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ ๕) ด้านให้เกียรติและคุ้มครองสิทธิสตรี สิทธิเสรีภาพ พรรคการเมืองส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ และมีการพัฒนาศักยภาพผู้นำสตรี ๖) ด้านเคารพต่อสถานที่ องค์กรการเมือง พรรคการเมืองทำงานอย่างสร้างสรรค์ และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น และ ๗) ด้านสนับสนุนคนดี ผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรม พรรคการเมืองมีระบบ

คัดเลือกและส่งเสริมคนดีมีคุณธรรมเข้าสู่การเมือง พร้อมทั้งยกย่องบุคคลต้นแบบและพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่[๓๑๖]

การัณย์ พรหมแก้ว ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองระดับท้องถิ่นในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ความขัดแย้งในจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบไปด้วยความขัดแย้งทางการเมืองเป็นผลมาจากระบบอุปถัมภ์และการสานประโยชน์กันระหว่างระบบราชการและระบบการเมือง ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการบริหารงานภาครัฐ ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจเกิดจากการดึงประโยชน์สาธารณะไปสู่กลุ่มผลประโยชน์และความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ จนเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งทางสังคมวัฒนธรรม เกิดจากความแตกต่างทางด้านความคิด ความเชื่อ ของประชาชนโดยพื้นฐาน ๒. การบริหารจัดการความขัดแย้งทางการเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช ประเด็นในการศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ ด้าน ได้แก่ ๑. ด้านการบังคับและกดดัน คือ การใช้อำนาจทางกฎหมายในการเข้าสลายความขัดแย้ง ๒.ด้านการประนีประนอม คือ การใช้การเจรจาและคนกลางในการเข้าสลายข้อขัดแย้ง และ ๓ .ด้านการแก้ปัญหาร่วมกัน คือ การแสวงหาความร่วมมือทั้งจากระบบราชการ ระบบการเมืองและภาคประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ๓. การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการความขัดแย้งทางการเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราชออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ ๑.การแก้ไขโดยไม่ใช้กฎข้อบังคับประกอบไปด้วย เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ๒.การแก้ไขโดยใช้กฎข้อบังคับประกอบไปด้วยกฎ (สีลสามัญญตา) ปรับทัศนคติ (ทิฏฐิสามัญตา) ๓. การกระจายทรัพยากรอย่างเท่าเทียม (สาธารณโภคี) ช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม[๓๑๗]

วันชัย สังข์ประเสริฐ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก (X บาร์=๓.๗๙) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยเรียงตามลำดับได้ดังนี้ ด้านการรับรู้ข่าวสารทางการเมือง (X บาร์=๓.๘๖) ด้านการมีบทบาทเคลื่อนไหวทางการเมือง (X บาร์=๓.๗๓) ตามลำดับ ๒. หลักอิทธิบาท ๔ มีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง โดยรวมมีความสัมพันธ์เชิงบวก ในระดับสูง (r=๐.๖๑๔**) ดังนี้ หลักวิมังสา (ตรวจสอบ ติดตาม ผลงานของนักการเมือง) หลักวิริยะ (ตั้งใจเลือกคนดี) หลักจิตตะ (จิตใจที่จดจ่อศึกษานโยบายก่อนเลือกผู้แทน) โดยรวมมีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูง และหลักฉันทะ (เต็มใจมีส่วนร่วมทางการเมือง) โดยรวมมี

---

[๓๑๖] พระมหาธนวัฒน์ ปริยตฺติเมธี (โยธาจันทร์), “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย”, **ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

[๓๑๗] การัณย์ พรหมแก้ว, “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองระดับท้องถิ่นในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, **ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

ความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับกลาง ๓. การประยุกต์หลักอิทธิบาท ๔ เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง โดยรวมอยู่ในระดับมาก (X บาร์= ๓.๙๒) และมีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน สามารถอธิบายเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยเรียงตามลำดับดังนี้ ประชาชนนำหลักจิตตะ มีจิตใจที่จดจ่อศึกษานโยบายก่อนเลือกผู้แทน ให้ความสำคัญกับการพิจารณาที่นโยบายของกลุ่มการเมืองและทีมงานที่มีความสามารถแก้ปัญหาและทำได้จริง เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย หลักวิริยะ การตั้งใจเลือกคนดี มีความรู้มีความสามารถคุณสมบัติพร้อมรับใช้ประชาชน โดยไม่ยึดติดตัวบุคคลแต่ยึดที่ความสามารถ, หลักวิมังสา มีการตรวจสอบ ติดตาม ผลงานของนักการเมือง เป็นหน้าที่ที่ประชาชนจะต้องติดตามและตรวจสอบ ซึ่งปัจจุบันประชาชนจะไม่ค่อยติดตามและตรวจสอบนักการเมือง และหลักฉันทะ เต็มใจมีส่วนร่วมทางการเมืองในการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง รู้บทบาทหน้าที่ของตนเอง เป็นไปตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ ส่วนใหญ่ประชาชนจะไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง ตามลำดับ[๓๑๘]

พระครูอุทิตวิริยาภรณ์ (สมบูรณ์ สุนฺทราจาโร) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี ตามหลักอปหานิยธรรม” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x}$=๓.๑๔) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านที่มีส่วนร่วมมากที่สุด คือ ด้านการไปใช้สิทธิและมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง ($\bar{x}$=๓.๗๙) รองลงมา คือ ด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางการเมือง ($\bar{x}$=๓.๐๔) และด้านที่น้อยที่สุด คือ ด้านการแสดงประชาคม ($\bar{x}$=๒.๖๐) ตามลำดับ ๒. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของประชาชนต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี พบว่า ประชาชนที่มีเพศและอายุ ต่างกัน มีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ ส่วนปัจจัยส่วนบุคคล ด้านระดับการศึกษา อาชีพและรายได้ มีผลต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญตามสมมติฐานที่ระดับ ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ ๓. ปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี พบว่า ๑) ประชาชนขาดยังความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมือง ๒) ประชาชนไม่ค่อยมีเวลาให้กับกิจกรรมทางการเมืองเพราะต้องให้เวลากับเรื่องการทำมาหากิน ๓) ประชาชนมองว่าการเข้าไปร่วมกิจกรรมทางการเมืองไม่ใช่หน้าที่ของตนเอง ข้อเสนอแนะ พบว่า ๑) ควรให้ความรู้ความเข้าใจถึงการมีส่วนร่วมทางการเมือง ๒) ควรมีการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมือง บทบาท สิทธิและหน้าที่ที่

---

[๓๑๘] วันชัย สังข์ประเสริฐ, “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

เกี่ยวกับการเมือง ๓) ควรสร้างจิตสำนึกในเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมือง เพื่อให้ทุกคนทุกฝ่ายยึดประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน[๓๑๙]

พระอัษฎาวุธ พฺรหฺมว์โส (ราชอาษา) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ทัศนคติเชิงพุทธของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก ($\bar{x}$=๓.๙๘) เมื่อพิจารณารายข้อ ข้อที่มีค่าเฉลี่ย มากที่สุด คือ ด้านบุคลิกภาพ ($\bar{x}$=๔.๐๒) รองลงมา คือ ด้านค่านิยม ($\bar{x}$=๓.๙๓) และข้อที่มีค่าเฉลี่ย น้อยที่สุด คือ ด้านความเชื่อ ($\bar{x}$ =๓.๘๙) ๑. การเปรียบเทียบทัศนคติของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและ สมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า ประชาชนที่มีอายุต่างกัน มีทัศนคติต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาล เมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมาแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จึงยอมรับ สมมติฐานการวิจัย ส่วนประชาชนที่มี เพศ ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน และอาชีพต่างกัน มี ทัศนคติต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัด นครราชสีมา ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ๒. ทัศนคติเชิงพุทธของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิก สภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ตามหลักพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ ๑) ด้านเมตตา ผู้บริหารและสมาชิกสภาดำเนินนโยบายหรือโครงการที่แสดงถึงการดูแลความเป็นอยู่และส่งเสริมความสุขของประชาชน การทำงานโดยคำนึงถึงประโยชน์ แสดงออกถึงความเมตตาและเป็นมิตรต่อประชาชน ๒) ด้านกรุณาผู้บริหารและสมาชิกสภารับฟังปัญหาความทุกข์หรือข้อร้องเรียนของประชาชนอย่างจริงจัง การออกมาตรการหรือโครงการเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชน ๓) ด้านมุทิตา ผู้บริหารและสมาชิกสภาแสดงความยินดีหรือชื่นชมอย่างจริงใจ การสนับสนุนการดำเนินงานที่ดีของกลุ่มต่างๆในชุมชน ๔) ด้านอุเบกขา ผู้บริหารและสมาชิกสภาตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ด้วยความเป็นธรรม ไม่เข้าข้างพวกพ้อง รับฟังทัศนคติจากทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน[๓๒๐]

พระครูปลัดกฤชษภณ ขนฺติพโล (ถนอมทรัพย์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบูรณาการหลักสังคหวัตถุธรรมเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x}$= ๓.๔๖) ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด คือ ด้านการสร้างความเจริญให้ชุมชนท้องถิ่น ($\bar{x}$= ๓.๕๔) รองลงมา

---

[๓๑๙] พระครูอุทิตวิริยาภรณ์ (สมบูรณ์ สุนฺทราจาโร), “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี ตามหลักอปหานิยธรรม”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

[๓๒๐] พระอัษฎาวุธ พฺรหฺมว์โส (ราชอาษา), “ทัศนคติเชิงพุทธของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

คือ ด้านความมุ่งมั่นและความตั้งใจทำงานเพื่อประชาชน ($\bar{x}$ = ๓.๔๙) และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ด้านนโยบายการบริหารงานที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ($\bar{x}$= ๓.๓๔) ๒. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักสังคหวัตถุธรรมกับพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี โดยภาพรวม มีความสัมพันธ์กันอยู่ในระดับปานกลาง (R=.๐.๕๒๘) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ จึงยอมรับสมมติฐานการวิจัย ๓. การบูรณาการหลักสังคหวัตถุธรรมเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี ได้แก่ ๑) ด้านทาน การให้การเสียสละการแบ่งปัน การสงเคราะห์หรือช่วยเหลือประชาชนผู้ขาดแคลนหรือผู้เดือดร้อน แบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่ผู้และประชาชนปฏิบัติหน้าที่ตามระเบียบอย่างเสมอภาค โดยไม่มีการเรียกร้องสิ่งตอบแทน ๒) ด้านปิยวาจา การพูดดีต่อกันให้เกิดความสามัคคี การรับฟังคำวิพากษ์ วิจารณ์ ซักถามหรือให้คำปรึกษาหารือ ให้คำแนะนำต่าง ๆ พูดแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักกล่าวขอโทษ รู้จักกล่าวขอบคุณ ซึ่งผู้ปฏิบัติได้ย่อมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา พูดด้วยถ้อยคำที่เป็นจริง และถ้อยคำที่ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น ๓) ด้านอัตถจริยา การช่วยเหลือกันประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่ทั้งตนเอง และผู้อื่น ทุ่มเทแรงกาย แรงใจในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รู้จักการเสียสละไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความสุขสบายส่วนตัว ๔) ด้านสมานัตตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับฐานะ เสมอต้นเสมอปลาย มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงง่าย และดำรงตนไว้ไม่ให้ตกไปในความชั่ว[๓๒๑]

ร้อยโท อดิเรก พรยา ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักอปริหานิยธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา โดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง (=๓.๔๒) ด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด ได้แก่ ด้านการติดตามข่าวสารทางการเมือง (=๓.๕๖) รองลงมา ด้านการดำเนินการเลือกตั้ง (=๓.๓๗) ด้านที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ได้แก่ การร่วมรณรงค์เลือกตั้ง (=๓.๓๓) ๒. การเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า กำลังพลที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา ชั้นยศ และรายได้ต่อเดือนต่างกัน มีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ๓. การประยุกต์หลักอปริหานิยธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ ๑) หมั่นประชุมกันเป็นประจำ การเข้าร่วมการประชุมภายในหน่วยงานอยู่เป็นประจำ ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม ร่วมประชุมตามกำหนดเวลาที่แจ้งในระเบียบวาระที่ประชุม ๓) ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ มีการบัญญัติกฎข้อบังคับ

---

[๓๒๑] พระครูปลัดกฤชษภณ ขนฺติพโล (ถนอมทรัพย์), “การบูรณาการหลักสังคหวัตถุธรรมเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

ระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้ทุกคนได้รับความเป็นธรรมเท่าเทียม ๔) เคารพนับถือผู้ใหญ่ ปฏิบัติตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาโดยเคร่งครัด ๕) ไม่ลุแก่อำนาจ ส่งเสริมให้กำลังพลมีอุดมการณ์เสียสละเพื่อชาติและสังคมไม่มุ่งเน้นผลประโยชน์ส่วนตัว ๖) เคารพสักการะปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุ ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และ ๗) ตั้งใจสนับสนุนคนดี ปกป้องคนดีส่งเสริมคนดี มีการสร้างค่านิยมให้กำลังพลทุกคนเป็นคนดี มีความเสียสละเพื่อประเทศชาติ[๓๒๒]

พระณรงค์ ผาสุโก (เครือคำ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการกล่อมเกลาทางการเมือง ในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ระดับการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดยภาพรวม มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก (X=๔.๑๒) และหลักสุจริตธรรมกับการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดยภาพรวม มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก (X=๓.๘๔) ๒. ปัจจัยที่ส่งผลต่อส่งผลต่อการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย พบว่า หลักสุจริตธรรมส่งผลต่อการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย มี ๓ ด้าน คือ กายสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยกาย วจีสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยวาจา มโนสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยใจ มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ แสดงว่าหลักสุจิตธรรมร่วมกันทำนายการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ได้ร้อยละ ๔๖ ๓. การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โดยใช้หลักธรรมสุจริตธรรม พบว่า กายสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยกาย นักเรียนได้รับฝึกอบรมในการแสดงออกในระบอบประชาธิไตย การให้ความสำคัญกับสิทธิ และหน้าที่อย่างสม่ำเสมอ เช่น การอยู่ร่วมกัน กับผู้อื่น ไม่เบียดเบียนคนในสังคมมีส่วนร่วมในการใช้สิทธิ จะนำไปสู่การเมืองที่ดี วจีสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยวาจา นักเรียนต้องได้รับการฝึกฝนในการแสดงออกทางความคิดเห็นในการสนทนาทางการเมืองตามระบอบประชาธิไตย ความไม่กล่าวร้ายกับบุคคลที่มีความคิดเห็นแตกต่างจากตนเอง พูดแต่คำที่สมาน และส่งเสริมความสามัคคี มโนสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยใจ นักเรียนต้องได้รับการปลูกฝังจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เป็นคนรู้จัก ให้อภัย ไม่พยาบาทปองร้ายมีจิตสำนึกในคุณธรรมความดีงามแยกแยะได้ว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิดด้วย การไตร่ตรองใคร่ครวญ[๓๒๓]

---

[๓๒๒] ร้อยโท อดิเรก พรยา, “การประยุกต์หลักอปริหานิยธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

[๓๒๓] พระณรงค์ ผาสุโก (เครือคำ), “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการกล่อมเกลาทางการเมือง ในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายใน อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย”, **ดุษฎี**

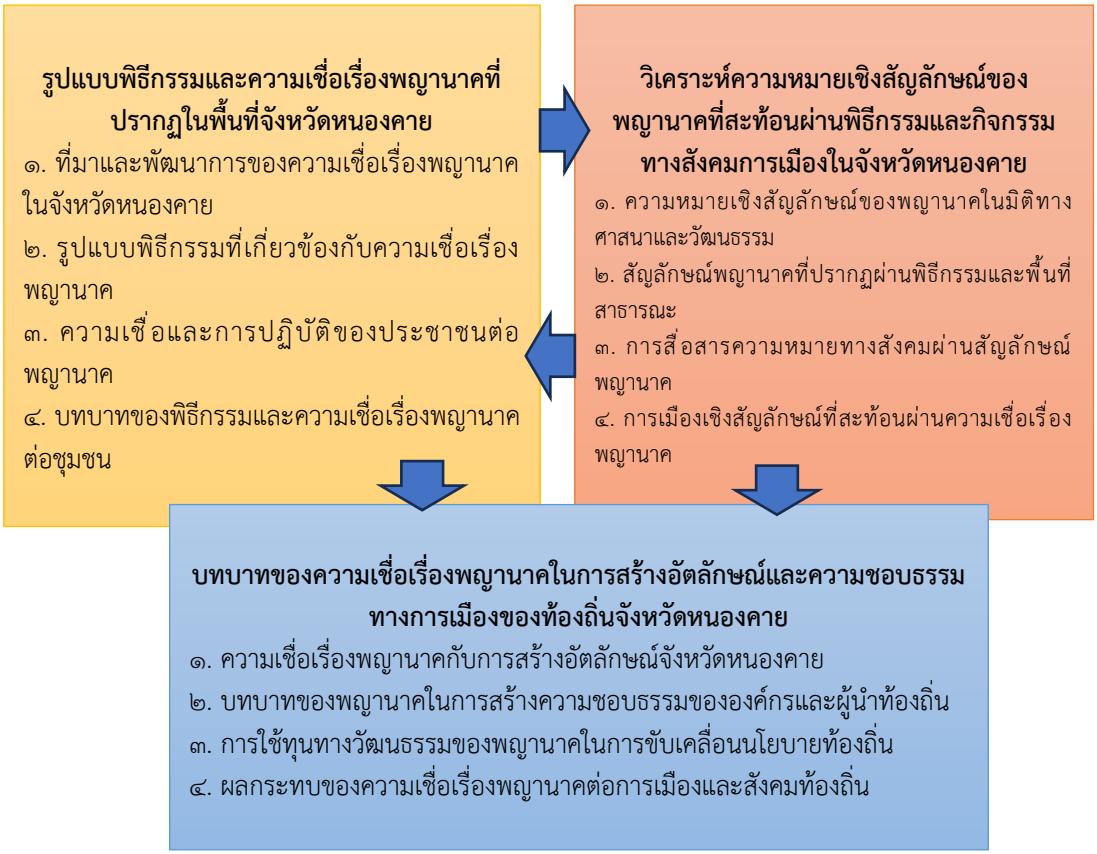
สรุปได้ว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค ในบริบทของสังคมไทยโดยเฉพาะภาคอีสาน มักเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนา ประเพณีท้องถิ่น และการสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เช่น การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟหรือพิธีบวงสรวงพญานาค ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขง งานวิจัยของนักวิชาการหลายรายได้ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้มีเพียงบทบาททางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับสังคม การเมือง และอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เช่น ศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมพญานาคในจังหวัดหนองคาย พบว่าพิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมโยงทางสังคมและการยืนยันสถานะของชุมชน โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลบุญบั้งไฟหรือพิธีบวงสรวงพญานาคริมแม่น้ำโขง ซึ่งพิธีกรรมถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคี ความศรัทธา และการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น การจัดพิธีกรรมและประเพณีท้องถิ่นสามารถถูกนำมาใช้เพื่อสะท้อนอำนาจทางการเมืองในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ผ่านการสนับสนุนจากผู้มีอำนาจ การจัดงบประมาณ หรือการใช้พิธีกรรมเป็นสื่อในการสร้างภาพลักษณ์ของนักการเมือง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแม่น้ำโขง พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์และความอุดมสมบูรณ์ที่เชื่อมโยงกับการเมืองและสังคม พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีบทบาทในการสะท้อน ความเชื่อและการปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่มีต่ออำนาจและการเมืองท้องถิ่น โดยเฉพาะเมื่อพิธีกรรมถูกจัดขึ้นในช่วงเทศกาลหรือโอกาสสำคัญที่มีการรวมตัวของประชาชนและเจ้าหน้าที่รัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนในพิธีกรรมดังกล่าวช่วยสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและยืนยันบทบาทของผู้นำท้องถิ่น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องไม่ได้มีเพียงบทบาททางศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีมิติทางสังคมและการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ทั้งในเชิงการสร้างเอกลักษณ์ชุมชน การสร้างความเชื่อมโยงทางสังคม และการสะท้อนอำนาจทางการเมือง งานวิจัยเหล่านี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะในแง่มุมของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นประเด็นหลักของงานวิจัยนี้

นิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘), หน้า ก.

๒.๑๐ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร ผู้วิจัยได้องค์ความรู้เพื่อที่จะได้นำเสนอกรอบแนวคิดของการวิจัย เพื่อที่จะให้เห็นความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย แล้ววิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย เพื่อเห็นความเชื่อมโยงกับบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอวิธีดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัย กระบวนการวิจัยในขั้นตอนต่างๆ ไปจนเสร็จสิ้นโครงการวิจัย เพื่อที่จะได้เห็นมาตรฐานของการวิจัย และภาพรวมของโครงการวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย
๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการศึกษาเบื้องต้น (Primary Research) และรูปแบบการเขียนงานวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารที่เป็นปฐมภูมิประกอบการศึกษา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารชั้นทุติยภูมิออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่ ๑. เอกสารชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชน ๒. เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้รับการยอมรับทางวิชาการ ๓. เอกสารที่เป็นการวิจัย ประกอบด้วย รายงานการวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ศึกษาอิสระที่เกี่ยวข้อง ๔. เอกสารทางวิชาการอื่น ๆ เช่น วารสาร นิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ ที่เกี่ยวข้องการวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓) ศึกษาข้อมูลภาคสนาม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการสร้างเรื่องมือวิจัย ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ แล้ว ปรับปรุงเป็นที่เรียบร้อยตามกรอบของการศึกษาวิจัย โดยใช้บุคคลที่ได้คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ ของการศึกษาเรื่องวิจัย

ตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ จำนวน ๒๕ รูป/คน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือในทางวิชาการ แล้ววิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมดคัดเลือกโดยใช้ วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ดังนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินงานหรือกิจกรรมของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ที่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการทำงานร่วมกับวัด การศึกษา มีความพร้อมและความสมัครใจที่จะให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งหมดประมาณ ๒๕ รูป/คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุมทุกภาคส่วน ทั้งวัด โรงเรียน หน่วยงาน และประชาชน

บทบาทของผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อกระบวนการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีบทบาทในการให้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนถึง สภาพปัจจุบันของโครงการ กิจกรรม และปัญหาที่พบในพื้นที่ แนวคิดและวิธีการเพื่อเสนอการพัฒนาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ข้อเสนอแนะต่อการสร้างรูปแบบการส่งเสริมโครงการให้เกิดความยั่งยืน ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มจะถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และสร้างพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ กลุ่มพระภิกษุและผู้นำทางศาสนา กลุ่มผู้นำชุมชนและผู้นำท้องถิ่น กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มนักวิชาการและนักสื่อสารท้องถิ่น และกลุ่มประชาชนในพื้นที่การวิจัย ที่อาศัยอยู่ใน อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ที่มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย

๑. กลุ่มพระสงฆ์และผู้นำทางศาสนา	จำนวน ๔ รูป
๒. กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน ๓ คน
๓. กลุ่มผู้นำท้องถิ่น	จำนวน ๕ คน
๔. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น	จำนวน ๔ คน
๕. กลุ่มนักวิชาการและนักสื่อสารท้องถิ่น	จำนวน ๔ คน
๔. กลุ่มประชาชนในพื้นที่	จำนวน ๕ คน
รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๒๕ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง และผู้ช่วยเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม ๑ คน เพราะการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิง

คุณภาพภาคสนาม เพื่อให้ได้ของมูลตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมีกระบวนการได้มาซึ่งเครื่องในการวิจัย ดังนี้

๑. ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกำหนดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดในการวิจัย

๒. ผู้วิจัยได้ ร่างแบบสัมภาษณ์ โดยใช้วัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดของการวิจัยเป็นตัวกำหนดแบบสัมภาษณ์

๓. ผู้วิจัยได้นำร่างแบบสัมภาษณ์สู่กระยวนการพัฒนาเครื่องมือการวิจัย ก่อนขอรับรองจริยธรรมการวิจัย เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง แล้วปรับปรุงเพิ่มเติมเพื่อให้ได้มาตรฐานการวิจัย

๔. ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์กลับมาปรับปรุง แก้ไข ตามที่ปรึกษาแนะนำเพื่อให้เกิดความถูกต้องที่มากขึ้น

๕. การหาคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วนำไปปรึกษาอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย อาจารย์ภายในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๓ ท่าน และภายนอกมหาวิทยาลัย ๓ ท่าน

๖. ผู้วิจัยได้ปรับปรุง แก้ไขแบบสัมภาษณ์ให้ถูกต้อง และสอดคล้องตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์ให้มีคุณภาพมากขึ้น

๗. ผู้วิจัยได้ดำเนินการนำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการ และเอกสารอื่นๆ เพื่อขอรับรองจริยธรรมการวิจัยที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๘. เมื่อได้เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ หนังสือขออนุญาติสัมภาษณ์จากทางมหาวิทยาลัย เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัย แล้วลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อที่จะได้ตรวจสอบความพร้อมของเครื่องมือการวิจัย ที่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งอาจารย์ที่ปรึกษาได้ตรวจสอบก่อน และให้แก้ไขปรับปรุงนำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขปรับปรุงให้เป็นฉบับสมบูรณ์ สำหรับนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจริงต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ การเก็บรวบรวมข้อมูล แนวคิดเห็นผู้ให้การสัมภาษณ์ในพื้นที่การวิจัย ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้ โดยการจัดคำถาม-คำตอบ การแสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะเป็นหมวดหมู่ ให้ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเรียบเรียงข้อมูลการศึกษาให้เป็นภาษาวิชาการ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร ประกอบด้วย

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารที่เป็นปฐมภูมิประกอบการศึกษา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารชั้นทุติยภูมิออกเป็น ๕ ส่วน ได้แก่ ๑. เอกสารชั้น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชน ๒. เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้รับการยอมรับทางวิชาการ ๓. เอกสารที่เป็นการวิจัย ประกอบด้วย รายงานการวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ ศึกษาอิสระที่เกี่ยวข้อง ๔. เอกสารทางวิชาการอื่น ๆ เช่น วารสาร นิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ ที่เกี่ยวข้องการวัตถุประสงค์ของการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านภาคสนาม ประกอบด้วย

วัตถุประสงค์ที่ ๑ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการ สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน ๓๐ รูป/คน ได้แก่ พระภิกษุ ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้จัดพิธีกรรม และเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรม ขั้นตอนการประกอบพิธี ความเชื่อและคติความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ดำเนินการ สังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในงานบุญบั้งไฟพญานาค ประเพณีออกพรรษา งานนมัสการพญานาค และพิธีบวงสรวงตามสถานที่สำคัญ เช่น วัดไทย วัดลาวริมฝั่งโขง และลานพญานาคประจำชุมชน เพื่อเก็บข้อมูลพฤติกรรม สัญลักษณ์ และบรรยากาศของพิธีกรรม เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารท้องถิ่น เช่น หนังสือที่ระบุประวัติชุมชน คติชนพื้นบ้าน บันทึกของวัด หรือเอกสารของหน่วยงานราชการ เพื่อเสริมข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของพิธีกรรม

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์แบบตีความ (Interpretive Analysis) เพื่อจัดจำแนก ประเภทของพิธีกรรม (เช่น พิธีศาสนา พิธีชุมชน พิธีบวงสรวง) วิเคราะห์ องค์ประกอบเชิงโครงสร้างของพิธีกรรม ได้แก่ ผู้ประกอบพิธี วัตถุ สัญลักษณ์ เครื่องบูชา บทสวด และลำดับขั้นตอน วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับ บริบทสังคม วัฒนธรรม และศาสนาในท้องถิ่นหนองคาย เพื่อชี้ให้เห็นถึงความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อในยุคสมัยใหม่

วัตถุประสงค์ที่ ๒ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการ สัมภาษณ์เชิงลึกเชิงตีความ (Interpretive Interview) กับนักวิชาการท้องถิ่น ผู้นำศาสนา และผู้จัดงานเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เพื่อให้เข้าใจ “การใช้สัญลักษณ์พญานาค” ในการสื่อสารความหมายทางวัฒนธรรมและทางอำนาจ การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Text Analysis) จากคำปราศรัย ป้ายสัญลักษณ์ สื่อประชาสัมพันธ์งานบุญ รวมทั้งสื่อออนไลน์ของเทศบาลและองค์กรชุมชน เพื่อดูว่าพญานาคถูกใช้เป็น “สัญลักษณ์ทางการเมือง” อย่างไร สังเกตเชิงชาติพันธุ์วรรณนา (Ethnographic Observation) ในพิธีที่มีการอัญเชิญพญานาค เช่น พิธีแห่บั้งไฟพญานาคและพิธีสรงน้ำพญานาค เพื่อบันทึกการแสดงออกทางร่างกาย ท่าทาง และเครื่องแต่งกายที่สะท้อนความหมายเชิงสัญลักษณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์เชิง สัญลักษณ์ (Symbolic Analysis) โดยอาศัยแนวคิดของ Clifford Geertz (๑๙๗๓) และ Victor Turner (๑๙๖๗) เพื่อถอดรหัสความหมายของสัญลักษณ์พญานาคในแต่ละพิธีกรรม ใช้วิธี วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Interpretation) ระหว่างพิธีกรรมทางศาสนาและกิจกรรมทางการเมือง เพื่อชี้ให้เห็น “การผสมผสานระหว่างศรัทธาและอำนาจ” สรุปความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติต่าง ๆ ได้แก่ มิติศาสนา มิติอำนาจ มิติชุมชน และมิติการเมือง

วัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธี สัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำท้องถิ่น นักการเมืองระดับจังหวัด และนักพัฒนาชุมชน เพื่อศึกษาการใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างภาพลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมือง สัมภาษณ์ ประชาชนในชุมชนริมแม่น้ำโขง เพื่อรับรู้ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของพญานาคต่ออัตลักษณ์ท้องถิ่น และการยอมรับอำนาจทางการเมืองที่อ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาค ศึกษาข้อมูลจาก เอกสารราชการ สื่อมวลชน และสื่อสังคมออนไลน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีการนำเสนอภาพพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ประจำเมือง

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์เชิง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity Analysis) เพื่อทำความเข้าใจว่าความเชื่อเรื่องพญานาคถูกนำมาใช้ในการสร้าง “ภาพลักษณ์ของเมืองหนองคาย” และ “อัตลักษณ์ของชุมชนริมโขง” อย่างไร วิเคราะห์เชิง อำนาจและความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy Analysis) โดยใช้แนวคิดของ Max Weber (๑๙๗๘) เพื่อชี้ให้เห็นว่าผู้นำท้องถิ่นใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างความศรัทธาและการยอมรับจากประชาชน สังเคราะห์ผลเชิงแนวคิด โดยเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคกับ “การเมืองเชิงสัญลักษณ์ของท้องถิ่นหนองคาย” ในระดับวัฒนธรรม สังคม และการเมือง

สรุปแนวทางการวิเคราะห์โดยรวม ข้อมูลทั้งหมดจะถูกนำมาผ่านกระบวนการ การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (Data Triangulation) จากหลายแหล่ง ทั้งจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และเอกสาร การจำแนกหมวดหมู่ข้อมูล (Coding & Categorizing) เพื่อหาประเด็นหลักที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อ สัญลักษณ์ และอัตลักษณ์ทางการเมือง การวิเคราะห์เชิงตีความแบบอัตถิภาวนิยม (Phenomenological Interpretation) เพื่อเข้าใจความหมายจากมุมมองของผู้ศรัทธาและชุมชนในพื้นที่ การสังเคราะห์เชิงแนวคิด (Conceptual Synthesis) เพื่อสร้างภาพรวมของบทบาทความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทของ “การเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย”

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ใช้ประเด็นปัญหาเป็นตัวตั้ง แล้วหาคำตอบจากข้อมูลที่เก็บและรวบรวมไว้ เพื่อให้เป็นไปตามกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยที่ได้ตั้งไว้แล้ว ส่วนข้อมูลสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ด้วยวิธีการเชิงพรรณนา วิธีการนำเสนอ เป็นการนำเสนอผลการวิจัยแบบเชิงพรรณนา (Descriptive) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑. บทที่ ๑ ผู้วิจัยได้ศึกษารวม ความเป็นมา ความสำคัญของปัญหา เพื่อที่จะเป็นเหตุผลของการวิจัย ทำได้นำเสนอปัญหาของการวิจัย แล้วกำหนดปัญหาที่ต้องการทราบจากการวิจัย เพื่อที่ใช้ได้เสนอแนวทางการจัดการปัญหาตามหลักการวิจัย แล้วเมื่อผ่านกระบวนการวิจัยแล้วจะได้ประโยชน์อย่างไร ต่อพื้นที่การวิจัยหรือชุมชน ประชาชน และด้านอื่น เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อที่จะเป็นโครงสร้างของการวิจัยที่จะเป็นการกำหนดประเด็นที่มีความน่าสนใจในการสร้างองค์ความรู้ต่อไป

๒. บทที่ ๒ ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมแนวคิด ทฤษฎี ประกอบด้วย หลักพุทธธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิด ทฤษฎีสนับสนุนทางโลกโดยการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือ เพื่อเป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร บริบทพื้นที่วิจัยเพื่อให้เห็นความสำคัญ และเหตุผลที่เลือกพื้นที่นี้ แล้วรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะใช้ในการอภิปรายผลการวิจัยให้เห็นความสอดคล้องกับบทสรุปของการวิจัย และการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อที่จะเห็นภาพรวมของโครงการวิจัย

๓. บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย เพื่อที่จะทำให้เห็นภาพรวมของการวิจัยครั้งนี้ ตั้งแต่รูปแบบของการวิจัย กระบวนการวิจัย ขั้นตอนการวิจัย ไปจนเสร็จสิ้นโครงการวิจัยก่อนการนำแบบสัมภาษณ์จริงในการลงพื้นที่วิจัย

๔. นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องตามกระบวนการวิจัย ลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ได้กำหนดไว้แล้ว จากนำแบบสัมภาษณ์ที่ได้รับคืนมาทั้งหมดแล้ว ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๕. นำแบบสัมภาษณ์ ไปวิเคราะห์ข้อมูลตามหัวข้อที่มีการกำหนดตามกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้สัมภาษณ์มาตามลำดับ เพื่อที่จะเป็นการแยกข้อมูลให้เป็นระบบของการวิจัยก่อนที่จะทำการสังเคราะห์ข้อมูลวิจัยในลำดับต่อไป

๖. ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้ทำการแยกเป็นหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ของการวิจัย ด้วยกระบวนการวิเคราะห์ เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แล้วสรุปผลการวิจัยเป็นประเด็นของแต่ละหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๔. ผู้วิจัยนำเสนอการพัฒนาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

๕. ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานภาคสนาม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อสังเคราะห์สรุปผลการวิจัยให้ได้องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย แล้วนำผลการวิเคราะห์ไปสังเคราะห์โดยวิธีการพรรณนา

๖. ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วอภิปรายผลการวิจัยเพื่อที่จะให้เห็นความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะ

ในการนำผลวิจัยไปใช้ในการดำเนินชีวิต และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป เพื่อที่จะได้หัวข้อของโครงการวิจัยที่น่าสนใจ ต่อไป

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชนจังหวัดหนองคาย โดยให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความหมาย ความเชื่อ การตีความ และการให้คุณค่าของผู้คนที่มีต่อพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ตลอดจนการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของหน่วยงาน องค์กร และผู้นำในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

การดำเนินการวิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านความเชื่อเรื่องพญานาค ตำนานพื้นบ้านลุ่มแม่น้ำโขง พิธีกรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่น แนวคิดการเมืองเชิงสัญลักษณ์ แนวคิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม แนวคิดความชอบธรรมทางการเมือง ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมไทยและสังคมลุ่มน้ำโขง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลและเป็นพื้นฐานในการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย รวมถึงการกำหนดประเด็นคำถามสำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ภายหลังการศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านความเชื่อเรื่องพญานาคและมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขงทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยเลือกศึกษาพื้นที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อ และกิจกรรมสาธารณะที่สะท้อนอิทธิพลของพญานาค เช่น วัด ศาล สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่จัดงานประเพณี และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางสังคมและการเมืองในระดับท้องถิ่น

จากนั้นผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่มีความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย พระสงฆ์และผู้นำทางศาสนา นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคมศาสตร์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้จัดกิจกรรมประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ตลอดจนประชาชนผู้มีบทบาทหรือมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับมีความหลากหลาย ครอบคลุม และสะท้อนมุมมองจากหลายภาคส่วนในสังคม

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้พัฒนาแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยสร้างข้อคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้งสามประการ ได้แก่ การศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค การวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของ

พญานาค และการศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังใช้แบบสังเกต (Observation Form) และแบบบันทึกภาคสนาม (Field Note) เพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ศึกษา รวมทั้งการรวบรวมเอกสาร ภาพถ่าย สื่อประชาสัมพันธ์ เอกสารราชการ และหลักฐานทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นรายบุคคล เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับประสบการณ์ ความคิดเห็น ความเชื่อ และการตีความของผู้ให้ข้อมูลต่อบทบาทของพญานาคในมิติต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการสังเกตพิธีกรรม กิจกรรมทางวัฒนธรรม และกิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค รวมถึงการศึกษาสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพื้นที่ เช่น รูปปั้นพญานาค สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ป้ายประชาสัมพันธ์ ตลอดจนกิจกรรมสาธารณะที่มีการใช้สัญลักษณ์พญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสื่อสารความหมายแก่สาธารณชน

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งในด้านแหล่งข้อมูล บุคคล และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่งและลดความคลาดเคลื่อนที่อาจเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลจากเอกสารกับข้อมูลภาคสนาม และเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มเพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่มีความถูกต้องและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้อย่างรอบด้าน

หลังจากเสร็จสิ้นการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ จำแนกประเด็น และวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยพิจารณาความสัมพันธ์ของข้อมูลกับกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่กำหนดไว้ จากนั้นจึงนำข้อมูลมาสังเคราะห์และตีความเชิงความหมาย (Interpretive Analysis) เพื่อค้นหาแบบแผน ความสัมพันธ์ และนัยสำคัญของสัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ และกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

การวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ มุ่งศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ทั้งในด้านลักษณะของพิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง รูปแบบการปฏิบัติ และบทบาทของพิธีกรรมต่อชุมชน ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ มุ่งศึกษาความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรม พื้นที่ทางวัฒนธรรม และกิจกรรมทางสังคมการเมือง โดยวิเคราะห์ว่าพญานาคถูกสร้างความหมายและถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารทางสังคมอย่างไร ขณะที่การวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ มุ่งศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย การสร้างความภาคภูมิใจร่วมของประชาชน ตลอดจนการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นผ่านการใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค

ผลจากกระบวนการวิจัยดังกล่าวจะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ความเชื่อ และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในบริบทสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะการอธิบายบทบาทของพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดอัตลักษณ์ การรวมกลุ่มทางสังคม และการสร้างความชอบธรรมของอำนาจในระดับท้องถิ่น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา วัฒนธรรมศึกษา และการพัฒนาท้องถิ่นตลอดจนเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการอนุรักษ์และต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายในอนาคต

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย แล้ววิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย เพื่อเห็นความเชื่อมโยงกับบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อที่จะทำการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม สังเกตการณ์ และร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ ในการเก็บข้อมูล แล้วนำข้อมูลที่ได้แยกเป็นประเด็นสำคัญตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สังเคราะห์ข้อมูล สรุปภาพรวมของการศึกษาวิเคราะห์ เพื่อที่จะได้องค์ความรู้จากการวิจัย ดังนี้

๔.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

๔.๑.๑ ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย

ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย เป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้ดำรงอยู่ในฐานะเรื่องเล่าหรือจินตนาการทางความเชื่อเท่านั้น หากแต่เป็นระบบความหมายที่ชุมชนใช้ในการอธิบายโลก อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับแม่น้ำโขง และอธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ที่ชุมชนอาศัยอยู่ ความเชื่อดังกล่าวจึงมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิถีชีวิตชุมชน ประเพณี พิธีกรรม และการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีรากฐานมาจากตำนานและเรื่องเล่าพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาในครอบครัว ชุมชน วัด และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำโขง ซึ่งประชาชนเชื่อว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของพญานาคหรือเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับเมืองบาดาล ความเชื่อดังกล่าวทำให้แม่น้ำโขงมิได้เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติหรือเส้นทางคมนาคมเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่มีความหมายทางวัฒนธรรมและศาสนา

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องพญานาคยังมีพัฒนาการจากความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิมไปสู่การผสมผสานกับพระพุทธศาสนา โดยพญานาคถูกอธิบายในฐานะผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา และผู้คุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ส่งผลให้ความเชื่อดังกล่าวได้รับการยอมรับ

และดำรงอยู่ในสังคมหนองคายอย่างมั่นคง ขณะเดียวกันในบริบทปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพญานาคยังได้รับการสืบทอดและขยายความหมายผ่านงานประเพณี งานเทศกาล การท่องเที่ยว สื่อประชาสัมพันธ์ และกิจกรรมทางสังคมของจังหวัด ทำให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดหนองคาย

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นความเชื่อที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของประชาชนมาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งมักได้รับฟังเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคจากบรรพบุรุษตั้งแต่วัยเด็ก เรื่องเล่าเหล่านี้มิได้เป็นเพียงนิทานพื้นบ้าน แต่เป็นความทรงจำร่วมของชุมชนที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนมักเล่าให้ลูกหลานฟังว่า พญานาคเป็นผู้ดูแลแม่น้ำโขง เป็นผู้รักษาความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มครองผู้คนในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายเพิ่มเติมว่า ความเชื่อดังกล่าวทำให้ประชาชนมีความเคารพต่อแม่น้ำโขง ไม่กล้าลบหลู่หรือกระทำสิ่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสมต่อสายน้ำ เพราะเชื่อว่าแม่น้ำโขงมิใช่เพียงแม่น้ำธรรมดา แต่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคสถิตอยู่ ความเชื่อนี้จึงมีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนทางอ้อม ทำให้ผู้คนมีความระมัดระวังในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ของตนเองอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้ปัจจุบันสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปมาก คนรุ่นใหม่มีการศึกษาและรับข้อมูลจากหลายช่องทางมากขึ้น แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคก็ยังไม่เลือนหายไป เพราะความเชื่อนี้มิได้อยู่เพียงในเรื่องเล่าเท่านั้น หากยังปรากฏอยู่ในพิธีกรรม ประเพณี งานบุญ และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ภายในจังหวัดหนองคาย จึงกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่ยังคงมีชีวิตอยู่ในสังคมร่วมสมัย[๑] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดหนองคายมีความหลากหลายและมีหลายระดับ ทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับจังหวัด โดยบางเรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับการปรากฏของพญานาคในแม่น้ำโขง บางเรื่องเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และบางเรื่องเชื่อมโยงกับเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องเล่าเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ และช่วยสร้างความรู้สึกว่าจังหวัดหนองคายเป็นดินแดนที่มีความพิเศษทางวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความเกี่ยวข้องกับความรู้สึกมั่นคงทางจิตใจของประชาชน เพราะเมื่อผู้คนเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกปักรักษาพื้นที่ ก็จะเกิดความรู้สึกอบอุ่นใจและภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญกับความไม่แน่นอน เช่น ภัยธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หรือปัญหาทางสังคม ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นแหล่งพึ่งพาทางใจของประชาชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคมักมีลักษณะเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ ทำให้ผู้คนมองเห็นว่าชีวิตของมนุษย์มิได้แยกขาดจากธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากแต่มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิด ตำนานและ

[๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑

เรื่องเล่าเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยหล่อหลอมทัศนคติของคนในชุมชนให้เคารพธรรมชาติ เคารพสถานที่ และเคารพประเพณีที่บรรพบุรุษได้สืบทอดไว้[๒]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับแม่น้ำโขงเป็นหัวใจสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย เนื่องจากแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ การคมนาคม การเกษตร การประมง และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ชาวบ้านจำนวนมากเชื่อว่าแม่น้ำโขงเป็นถิ่นที่อยู่ของพญานาค และพญานาคเป็นผู้ดูแลรักษาสายน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่าความเชื่อนี้ทำให้แม่น้ำโขงมีสถานะมากกว่าแหล่งน้ำธรรมชาติ เพราะกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนให้ความเคารพ เมื่อมีการจัดพิธีกรรมหรือกิจกรรมสำคัญริมแม่น้ำโขง มักมีการกล่าวอัญเชิญหรือบวงสรวงพญานาค เพื่อขออนุญาต ขอพร และขอความเป็นสิริมงคล ความสัมพันธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำ นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนทำให้ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมต่อแม่น้ำโขง เพราะสายน้ำมิได้เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นสมบัติร่วมของชุมชนและเป็นพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคจึงมิใช่เพียงการแสดงศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่ยังเป็นการยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแม่น้ำโขง และเป็นการธำรงความทรงจำทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่[๓] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การสืบทอดความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเกิดขึ้นผ่านหลายช่องทาง โดยเริ่มจากครอบครัวเป็นสำคัญ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มักเล่าเรื่องพญานาคให้ลูกหลานฟังในชีวิตประจำวัน เช่น เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขง เล่าถึงการปรากฏของบั้งไฟพญานาค หรือเล่าถึงข้อห้ามบางประการเมื่ออยู่ใกล้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การเล่าเรื่องเหล่านี้เป็นกระบวนการปลูกฝังความเชื่อและคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยไม่เป็นทางการ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า นอกจากครอบครัวแล้ว วัดและชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดความเชื่อเรื่องพญานาค โดยเฉพาะการจัดงานบุญ ประเพณี และพิธีกรรมที่มีพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญ เช่น การบวงสรวง การทำบุญริมแม่น้ำโขง และกิจกรรมในช่วงออกพรรษา กิจกรรมเหล่านี้ทำให้คนรุ่นใหม่ได้เห็น ได้เข้าร่วม และได้เรียนรู้ความหมายของพญานาคผ่านการปฏิบัติจริง มิใช่เพียงการรับฟังเรื่องเล่าเท่านั้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในปัจจุบันการสืบทอดความเชื่อเรื่องพญานาคมีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยสื่อออนไลน์และกิจกรรมการท่องเที่ยวมีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างมาก ภาพถ่าย วิดีโอ ข่าวสาร และการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับพญานาคทำให้ความเชื่อนี้แพร่กระจายออกไปกว้างขวางกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า แม้รูปแบบการสืบทอดจะเปลี่ยนแปลงไป แต่สาระสำคัญของความเชื่อยังคงอยู่ คือ การเคารพพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย[๔]

---

[๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๓

[๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๕

[๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๘

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อการทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการยอมรับและมีความหมายลึกซึ้งมากขึ้นในสังคมหนองคาย เพราะพญานาคไม่ได้ถูกมองเพียงในฐานะสัตว์ในตำนานหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังถูกเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธเจ้าและผู้มีศรัทธาต่อพระธรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องราวเกี่ยวกับพญามุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องเล่าสำคัญที่ทำให้ประชาชนมองพญานาคในเชิงศรัทธาทางศาสนา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า วัดหลายแห่งในจังหวัดหนองคายมีรูปปั้นพญานาค บริเวณบันได โบสถ์ วิหาร หรือริมแม่น้ำโขง ซึ่งมิได้เป็นเพียงงานศิลปกรรม แต่เป็นสัญลักษณ์ของการปกปักรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รูปปั้นพญานาคในพื้นที่วัดจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นบ้านกับหลักศรัทธาทางพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่พระพุทธศาสนาเข้ามาผสานกับความเชื่อเรื่องพญานาค ทำให้ความเชื่อนี้มีความชอบธรรมทางศาสนา และทำให้ประชาชนสามารถปฏิบัติต่อพญานาคในรูปแบบของการทำบุญ การบูชา และการตั้งจิตอธิษฐานได้โดยไม่รู้สึกว่าขัดกับหลักพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเด่นของวัฒนธรรมไทยที่สามารถผสมผสานความเชื่อพื้นบ้านกับศาสนาได้อย่างต่อเนื่อง[๕]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีพัฒนาการจากความเชื่อท้องถิ่นไปสู่การเป็นอัตลักษณ์ระดับจังหวัด โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับบั้งไฟพญานาคอย่างต่อเนื่อง ความเชื่อนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มคนในชุมชนริมแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ได้รับการรับรู้จากประชาชนในพื้นที่อื่น นักท่องเที่ยว และหน่วยงานภายนอก ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การจัดงานประเพณีทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคถูกนำเสนอในรูปแบบที่เป็นสาธารณะมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แต่เดิมความเชื่อเรื่องพญานาคมักอยู่ในพื้นที่ของครอบครัวและชุมชน แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลง ความเชื่อนี้ได้ถูกนำมาใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย เช่น การใช้รูปพญานาคในป้ายต้อนรับ สถานที่ท่องเที่ยว งานประเพณี และกิจกรรมของภาครัฐ สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความเชื่อจากระดับจิตวิญญาณไปสู่ระดับสังคมและวัฒนธรรมสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า แม้การนำพญานาคมาใช้ในกิจกรรมสาธารณะจะมีมิติด้านการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคลดลงเสมอไป หากมีการดำเนินการด้วยความเคารพและเข้าใจรากฐานทางวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องพญานาคก็ยังสามารถเป็นทั้งพลังทางจิตใจของประชาชนและทุนทางวัฒนธรรมของจังหวัดได้ในเวลาเดียวกัน[๖]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายสัมพันธ์กับการรับรู้เรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำโขง วัดสำคัญ และศาลหรือสถานที่ที่ประชาชนเชื่อว่ามีความเกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พื้นที่เหล่านี้ไม่ใช่เพียงสถานที่ทางกายภาพ แต่เป็นพื้นที่ที่ประชาชนให้ความหมายทางจิตใจและวัฒนธรรม ผู้คนจึงนิยมไปกราบไหว้ บนบาน ขอพร หรือเข้าร่วมพิธีกรรมในช่วงเวลาสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคทำให้ชุมชนมีศูนย์รวมทางจิตใจร่วมกัน เพราะเมื่อมีพิธีกรรมหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค

---

[๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๑

[๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๔

ประชาชนจากหลายกลุ่มจะเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น ผู้สูงอายุ เยาวชน และประชาชนทั่วไป การมีส่วนร่วมเช่นนี้ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคกลายเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยสร้างความสามัคคีและความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคไม่ได้เกิดจากรูปปั้นหรือพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความเชื่อร่วมของผู้คนที่สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานาน เมื่อคนจำนวนมากให้ความเคารพและปฏิบัติซ้ำ ๆ ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อนั้นก็ยิ่งมีพลังทางสังคมมากขึ้น และทำให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายต่อชีวิตของผู้คนในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง[๗] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำ ฝน พืชผล และการดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในอดีตประชาชนพึ่งพาแม่น้ำโขงในการดำรงชีวิตอย่างมาก ทั้งการหาปลา การเพาะปลูก และการเดินทาง ดังนั้น การเชื่อว่ามีพญานาคเป็นผู้ดูแลรักษาสายน้ำจึงเป็นความเชื่อที่สะท้อนความกตัญญูและความเคารพต่อธรรมชาติ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคจำนวนมากมีนัยของการขอความอุดมสมบูรณ์และความเป็นสิริมงคล เช่น การบวงสรวงก่อนจัดงาน การขอพรให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การขอให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข หรือการขอให้การประกอบอาชีพประสบผลสำเร็จ สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของพลังธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า แม้ปัจจุบันวิถีชีวิตของประชาชนจะไม่ได้พึ่งพาแม่น้ำโขงเหมือนในอดีตทั้งหมด แต่ความหมายของพญานาคในฐานะผู้ดูแลความอุดมสมบูรณ์ยังคงอยู่ เพียงแต่ขยายความหมายไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง การท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และความสงบสุขของชุมชน จึงเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีความสามารถในการปรับตัวตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป[๘]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า คนรุ่นใหม่ในจังหวัดหนองคายอาจไม่ได้เชื่อเรื่องพญานาคในลักษณะเดียวกับคนรุ่นเก่าเสมอไป แต่ยังรับรู้ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดและเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เยาวชนจำนวนหนึ่งอาจมองพญานาคในเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยว หรืออัตลักษณ์ท้องถิ่นมากกว่าการเชื่อในเชิงเหนือธรรมชาติ แต่ก็ยังให้ความเคารพต่อความเชื่อของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเรียนรู้เรื่องพญานาคของคนรุ่นใหม่เกิดขึ้นผ่านโรงเรียน สื่อออนไลน์ งานประเพณี และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของจังหวัด เช่น การชมงานบั้งไฟพญานาค การถ่ายภาพกับรูปปั้นพญานาค หรือการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ทำให้พญานาคยังคงอยู่ในความทรงจำและการรับรู้ของคนรุ่นใหม่ แม้รูปแบบความเชื่อจะเปลี่ยนไป ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การสืบทอดความเชื่อในยุคปัจจุบันจึงไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปแบบเดิมทั้งหมด แต่สามารถปรับเปลี่ยนเป็นการเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมและการสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นได้ หากชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถอธิบายความหมายของพญานาคให้เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ ศาสนา และอัตลักษณ์ของจังหวัด ความเชื่อนี้ก็จะยังคงมีความสำคัญต่อ

---

[๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๗

[๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๑

สังคมหนองคายต่อไป[๙] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้จังหวัดหนองคายมีความโดดเด่นและแตกต่างจากพื้นที่อื่น เพราะเมื่อกล่าวถึงหนองคาย คนจำนวนมากมักนึกถึงแม่น้ำโขง บั้งไฟพญานาค และเรื่องเล่าเกี่ยวกับเมืองบาดาล ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมิได้เป็นเพียงความเชื่อของคนในพื้นที่เท่านั้น แต่กลายเป็นภาพจำของจังหวัดในสายตาของคนภายนอกด้วย ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในปัจจุบันมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดอย่างชัดเจน หน่วยงานต่าง ๆ นำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในกิจกรรม งานประเพณี การประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้พญานาคกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาททั้งด้านจิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า อย่างไรก็ตาม การนำความเชื่อเรื่องพญานาคไปใช้ในพื้นที่สาธารณะควรดำเนินการด้วยความระมัดระวัง ไม่ควรมองพญานาคเป็นเพียงเครื่องมือทางการท่องเที่ยวหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ควรให้ความสำคัญกับรากฐานความเชื่อ ความศรัทธาของประชาชน และความหมายทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนาน หากสามารถรักษาสมดุลระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับการพัฒนาได้ ความเชื่อเรื่องพญานาคก็จะยังคงเป็นพลังสำคัญของจังหวัดหนองคายในอนาคต[๑๐]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีลักษณะเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการสั่งสม ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความหมายอย่างต่อเนื่อง ความเชื่อดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่มีรากฐานจากตำนาน เรื่องเล่า ประสบการณ์ร่วมของชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับแม่น้ำโขง

ประการแรก ในด้านตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค พบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า ตำนานพญานาคเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมของชุมชน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคทำหน้าที่อธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขง อธิบายเหตุการณ์อัศจรรย์ และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เรื่องเล่าเหล่านี้มีลักษณะเป็นความรู้ท้องถิ่นที่สืบทอดผ่านคำบอกเล่าในครอบครัวและชุมชน ทำให้ประชาชนรับรู้ว่าพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของจังหวัดหนองคาย

ประการที่สอง ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับแม่น้ำโขง พบว่า แม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของความเชื่อเรื่องพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า ประชาชนมิได้มองแม่น้ำโขงเป็นเพียงแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคดูแลรักษา ความเชื่อนี้ทำให้แม่น้ำโขงมีสถานะทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณสูงมาก การประกอบพิธีกรรมริมแม่น้ำโขงจึงเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อสายน้ำ ต่อพญานาค และต่อระบบความเชื่อของชุมชน

---

[๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๕

[๑๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

ประการที่สาม ในด้านการสืบทอดความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบัน พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการถ่ายทอดผ่านหลายช่องทาง ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน วัด พิธีกรรม ประเพณี สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สื่อท้องถิ่น และสื่อออนไลน์ การถ่ายทอดความเชื่อในอดีตเน้นการเล่าปากต่อปากและการเข้าร่วมพิธีกรรม ส่วนในปัจจุบันมีการขยายผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์จังหวัด และสื่อดิจิทัล ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในชุมชน แต่ขยายสู่สังคมภายนอกมากขึ้น

ประการที่สี่ ในด้านอิทธิพลของพระพุทธศาสนา พบว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความชอบธรรมทางศาสนา พญานาคถูกเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าในพุทธประวัติ เช่น พญามุจลินท์ และถูกนำเสนอผ่านศิลปกรรมในวัด เช่น รูปปั้นพญานาคบริเวณบันไดโบสถ์ วิหาร และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ การผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับพระพุทธศาสนาทำให้พญานาคถูกยกระดับจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์พื้นบ้านไปสู่สัญลักษณ์ของศรัทธา การคุ้มครอง และความดีงามทางศาสนา

เมื่อพิจารณาโดยรวม พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีพัฒนาการจากความเชื่อพื้นบ้านที่ผูกพันกับธรรมชาติและแม่น้ำโขง ไปสู่ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา และต่อมาได้ขยายเข้าสู่พื้นที่สาธารณะในฐานะอัตลักษณ์ของจังหวัด ความเชื่อดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นทั้งความเชื่อทางจิตวิญญาณ ทุนทางวัฒนธรรม และเครื่องหมายแสดงความเป็นหนองคาย

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถอธิบายได้ว่า ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นผลจากการบูรณาการองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ ได้แก่ ตำนานและเรื่องเล่า แม่น้ำโขง การสืบทอดทางวัฒนธรรม และพระพุทธศาสนา องค์ประกอบเหล่านี้ไม่ได้แยกออกจากกัน แต่ทำงานร่วมกันในการสร้างความหมายของพญานาคให้มีพลังทางสังคมและวัฒนธรรม

ตำนานและเรื่องเล่าเป็นฐานความรู้ดั้งเดิมที่ทำให้พญานาคมีตัวตนในจินตนาการและความทรงจำของชุมชน เรื่องเล่าทำหน้าที่ถ่ายทอดความเชื่อ ค่านิยม ข้อห้าม และความเคารพต่อธรรมชาติ ขณะเดียวกันแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่รองรับความเชื่อดังกล่าว ทำให้พญานาคไม่ใช่สัญลักษณ์ลอยตัว แต่มีความผูกพันกับพื้นที่จริงที่ประชาชนใช้ชีวิตอยู่

การสืบทอดความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบันทำให้พญานาคยังคงมีบทบาทในสังคม แม้รูปแบบการถ่ายทอดจะเปลี่ยนจากการเล่าปากต่อปากในครอบครัวไปสู่การสื่อสารผ่านสื่อสมัยใหม่ แต่แก่นของความเชื่อยังคงอยู่ คือ ความศักดิ์สิทธิ์ การคุ้มครอง ความอุดมสมบูรณ์ และความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ส่วนพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเสริมความหมายให้พญานาคมีสถานะทางศาสนา ทำให้ความเชื่อพื้นบ้านได้รับการยอมรับมากขึ้นในสังคมพุทธ

ดังนั้น พญานาคในบริบทจังหวัดหนองคายจึงมิได้เป็นเพียงตัวละครในตำนาน แต่เป็นสัญลักษณ์ที่รวมเอาธรรมชาติ ศาสนา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และความทรงจำร่วมของประชาชนเข้า

ไว้ด้วยกัน ความเชื่อเรื่องพญานาคมีลักษณะเป็น “ระบบสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ที่สามารถปรับตัวตามกาลเวลา จากความเชื่อในครอบครัวและชุมชน สู่การเป็นภาพลักษณ์ของจังหวัด และจากความศรัทธาส่วนบุคคล สู่การเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ใช้ในการสร้างความหมายร่วมของสังคมหนองคาย

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในประเด็น “ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย” พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีรากฐานมาจากตำนานและเรื่องเล่าพื้นบ้านของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเรื่องเล่าเหล่านี้ทำหน้าที่อธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสร้างความทรงจำร่วมของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับแม่น้ำโขงเป็นแกนสำคัญของความเชื่อดังกล่าว เพราะประชาชนมองว่าแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นถิ่นที่อยู่ของพญานาค ความเชื่อนี้ทำให้แม่น้ำโขงมีความหมายทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันการสืบทอดความเชื่อจากอดีตสู่ปัจจุบันได้เกิดขึ้นผ่านครอบครัว ชุมชน วัด พิธีกรรม ประเพณี และสื่อร่วมสมัย ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคสามารถดำรงอยู่และปรับตัวได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความหมายและความชอบธรรมให้แก่ความเชื่อเรื่องพญานาค โดยทำให้พญานาคถูกมองในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ผู้คุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ผลจากกระบวนการดังกล่าวทำให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดหนองคาย และเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ ความภาคภูมิใจ และความหมายร่วมของชุมชนท้องถิ่น

๔.๑.๒ รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้ดำรงอยู่เพียงในรูปของตำนานหรือเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังถูกแสดงออกผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประชาชนให้ความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นกลไกในการเชื่อมโยงโลกแห่งความเชื่อเข้ากับชีวิตประจำวันของผู้คน รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงออกถึงความศรัทธา ความเคารพ และความผูกพันต่อพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายสามารถจำแนกได้เป็น ๔ ลักษณะสำคัญ ได้แก่ (๑) พิธีบวงสรวงพญานาค (๒) พิธีกรรมในเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค (๓) พิธีขอพร แก้บน และการเซ่นสรวง และ (๔) พิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับวัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยแต่ละรูปแบบมีความหมายและบทบาทต่อชุมชนแตกต่างกันไป แต่ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมหนองคายอย่างชัดเจน

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีบวงสรวงพญานาคเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญอย่างมากในพื้นที่จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะในพื้นที่ที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขงหรือบริเวณที่ประชาชนเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค การประกอบพิธีบวงสรวงมิได้มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อขอพรหรือแสดงความเคารพต่อพญานาคเท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนเชื่อว่าคอยปกปักรักษาชุมชนมาอย่างยาวนาน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในพิธีบวงสรวงจะมีการจัดเครื่องสักการะที่ประกอบด้วยบายศรี ดอกไม้ ธูปเทียน ผลไม้ และเครื่องบูชาตามความเชื่อของแต่ละพื้นที่ โดยมีพราหมณ์หรือผู้นำพิธีเป็นผู้กล่าวคำบวงสรวงเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพญานาคมารับเครื่องบูชา ประชาชนที่เข้าร่วมพิธีจะร่วมกันอธิษฐานขอพรในเรื่องต่าง ๆ เช่น ความเจริญรุ่งเรืองของครอบครัว ความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต และความสงบสุขของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังให้ความเห็นว่า พิธีบวงสรวงพญานาคในปัจจุบันมิได้เป็นเพียงพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อเท่านั้น แต่ยังกลายเป็นกิจกรรมที่สร้างความร่วมมือและความสามัคคีให้กับชุมชน เพราะการจัดพิธีแต่ละครั้งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย ทั้งวัด ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน จึงทำให้พิธีกรรมดังกล่าวมีความหมายทั้งในเชิงจิตวิญญาณและในเชิงสังคมควบคู่กันไป[๑๑] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า เทศกาลออกพรรษาและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคถือเป็นช่วงเวลาที่ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการแสดงออกอย่างชัดเจนที่สุดในจังหวัดหนองคาย เนื่องจากประชาชนจำนวนมากเชื่อว่าบั้งไฟพญานาคเป็นปรากฏการณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคซึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง การเกิดลูกไฟที่พุ่งขึ้นจากลำน้ำในคืนวันออกพรรษาจึงถูกตีความว่าเป็นการแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าและเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังอำนาจของพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในช่วงเทศกาลดังกล่าวจะมีการจัดกิจกรรมทั้งทางศาสนาและวัฒนธรรมควบคู่กัน เช่น การทำบุญตักบาตร การเวียนเทียน การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน และพิธีบวงสรวงพญานาค ส่งผลให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวจากหลายพื้นที่เดินทางมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ผู้ให้ข้อมูลยังให้ความเห็นว่า แม้จะมีการอธิบายปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคในเชิงวิทยาศาสตร์จากหลายฝ่าย แต่สำหรับประชาชนในพื้นที่ ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงมีความสำคัญ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ดังนั้นเทศกาลออกพรรษาจึงไม่ใช่เพียงงานประเพณีประจำปี แต่เป็นพื้นที่ที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการสืบทอดและตอกย้ำอย่างต่อเนื่อง[๑๒]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การขอพรและการแก้บนเป็นรูปแบบพิธีกรรมที่พบเห็นได้อย่างแพร่หลายในจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะในบริเวณวัด ศาลพญานาค และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ประชาชนจำนวนมากนิยมเดินทางไปกราบไหว้และอธิษฐานขอพรในเรื่องต่าง ๆ เช่น สุขภาพ การงาน การศึกษา การค้าขาย และความสำเร็จในชีวิต ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อผู้ที่มาขอพรประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ ก็มักกลับมาแก้บนด้วยการถวายเครื่องสักการะ การรำถวาย การถวายบายศรี หรือการจัดพิธีบวงสรวงตามกำลังศรัทธา พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนถึง

---

[๑๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๒

[๑๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๕

ความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยประชาชนเชื่อว่าพญานาคสามารถรับรู้คำอธิษฐานและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่มีศรัทธา ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พิธีแก้บนมิใช่เพียงการตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังเป็นการประกาศให้สังคมรับรู้ถึงประสบการณ์ความศรัทธาของผู้ประกอบพิธี ทำให้เรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคได้รับการเผยแพร่และส่งต่อในวงกว้างมากขึ้น[๑๓] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า วัดหลายแห่งในจังหวัดหนองคายมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงหรือมีตำนานเชื่อมโยงกับพญานาค ภายในวัดมักปรากฏรูปปั้นพญานาค บันไดนาค และสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมที่สะท้อนความเชื่อดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พิธีกรรมที่จัดขึ้นภายในวัดมิได้จำกัดอยู่เพียงกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีพิธีบวงสรวงและพิธีขอพรที่เชื่อมโยงกับพญานาคด้วย ทำให้วัดกลายเป็นพื้นที่ที่ผสมผสานระหว่างศรัทธาทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีส่วนช่วยให้ความเชื่อเรื่องพญานาคดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง เพราะได้รับการสนับสนุนผ่านกิจกรรมทางศาสนาและได้รับการยอมรับจากประชาชนในฐานะส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น[๑๔]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ศาลพญานาคและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในจังหวัดหนองคายเป็นพื้นที่สำคัญที่สะท้อนการดำรงอยู่ของพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค ประชาชนมักเดินทางไปกราบไหว้ จุดธูปเทียน ถวายดอกไม้ และประกอบพิธีเซ่นสรวงตามโอกาสสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การเซ่นสรวงมิได้มีความหมายเพียงการถวายเครื่องบูชา แต่เป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ประกอบพิธีเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงความเคารพ ความศรัทธา และการยอมรับในอำนาจของพญานาค ผู้ให้ข้อมูลยังให้ความเห็นว่า แม้รูปแบบพิธีกรรมจะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ แต่แก่นสำคัญของพิธีกรรมยังคงอยู่ที่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการรักษาความต่อเนื่องของความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ[๑๕] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีบวงสรวงพญานาคในปัจจุบันมีพัฒนาการจากพิธีกรรมภายในชุมชนไปสู่พิธีกรรมสาธารณะที่มีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลสำคัญของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในอดีตการบวงสรวงมักดำเนินการโดยผู้อาวุโสในชุมชนหรือผู้มีความรู้ด้านพิธีกรรมพื้นบ้าน แต่ในปัจจุบันมีการจัดอย่างเป็นระบบมากขึ้น มีการเตรียมสถานที่ การจัดขบวนพิธี การตกแต่งบายศรี และการเชิญผู้แทนจากหน่วยงานต่าง ๆ เข้าร่วม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้รูปแบบภายนอกจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม แต่สาระสำคัญของพิธีกรรมยังคงอยู่ที่การแสดงความเคารพต่อพญานาคในฐานะผู้ปกปักรักษาแม่น้ำโขงและชุมชนริมฝั่งน้ำ ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่มิได้มองว่าการบวงสรวงเป็นเพียงพิธีตามประเพณี แต่เป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดความรู้สึกเชื่อมโยงกับบรรพบุรุษและรากเหง้าทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พิธีบวงสรวงพญานาคยังมีบทบาทในการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน เพราะทุกฝ่ายต้องร่วมมือกันในการเตรียมงานและ

---

[๑๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๙

[๑๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๒

[๑๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๕

ประกอบพิธี ส่งผลให้พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมควบคู่ไปกับการแสดงออกทางศรัทธา[๑๖]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า เทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคถือเป็นพิธีกรรมทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งของจังหวัดหนองคาย เพราะเป็นช่วงเวลาที่ประชาชนได้แสดงออกถึงความศรัทธาต่อพญานาคอย่างพร้อมเพรียงกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ก่อนถึงวันออกพรรษา ชุมชนจะมีการเตรียมงานล่วงหน้า มีการทำความสะอาดสถานที่ จัดพื้นที่ประกอบพิธี และเตรียมกิจกรรมทางศาสนาเพื่อรองรับผู้เข้าร่วมงาน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความสำคัญของเทศกาลไม่ได้อยู่ที่การรอชมบั้งไฟพญานาคเพียงอย่างเดียว แต่ยังอยู่ที่กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ช่วยให้ผู้คนได้กลับมาพบปะ แลกเปลี่ยน และร่วมกันรักษาประเพณีที่สืบทอดมาจากอดีต ผู้สูงอายุจะถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคให้แก่คนรุ่นใหม่ ขณะที่เยาวชนก็มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคไม่ว่าจะถูกอธิบายอย่างไรในเชิงวิชาการ แต่ในมิติทางวัฒนธรรมแล้ว ได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาและความผูกพันระหว่างคนหนองคายกับแม่น้ำโขงอย่างแยกไม่ออก[๑๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีขอพรต่อพญานาคเป็นพิธีกรรมที่พบได้ตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในสถานที่ที่ประชาชนเชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ผู้คนที่มาขอพรมีความหลากหลาย ทั้งประชาชนในพื้นที่ นักธุรกิจ นักการเมือง ข้าราชการ นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยว ซึ่งต่างมีวัตถุประสงค์และความคาดหวังแตกต่างกัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การขอพรเป็นการแสดงออกถึงความหวังและความเชื่อมั่นในพลังของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่มาขอพรจำนวนมากมักมีความเชื่อว่าพญานาคสามารถช่วยดลบันดาลให้เกิดความสำเร็จหรือช่วยให้ผ่านพ้นอุปสรรคในชีวิตได้ ความเชื่อนี้ทำให้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคยังคงมีผู้คนเดินทางมาอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อผู้ที่มาขอพรประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ ก็จะกลับมาแก้บนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ถวายเครื่องสักการะ รำถวาย จุดประทัด หรือจัดพิธีบวงสรวงเพิ่มเติม ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนทางสัญลักษณ์ระหว่างผู้ศรัทธากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์[๑๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีเซ่นสรวงพญานาคมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยเครื่องเซ่นสรวงที่ใช้มักมีความเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ เช่น ผลไม้ ข้าวตอก ดอกไม้ น้ำสะอาด และเครื่องบูชาที่จัดเตรียมอย่างประณีต ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า สิ่งของที่นำมาถวายมิใช่เพียงเครื่องสักการะ แต่เป็นตัวแทนของความเคารพและความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พิธีเซ่นสรวงมีความหมายในเชิงจิตวิทยาสังคม เพราะช่วยให้ผู้ประกอบพิธีเกิดความมั่นใจและความสบายใจว่าตนได้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องตามความเชื่อ อีกทั้งยังช่วยลดความวิตกกังวลเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ไม่แน่นอนในชีวิต ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การเซ่นสรวงพญานาคยังทำหน้าที่เป็นพิธีกรรมที่เชื่อมโยงคน

---

[๑๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๘

[๑๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๑

[๑๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๓

ในครอบครัวและชุมชนเข้าด้วยกัน เพราะมักมีการรวมตัวของญาติพี่น้องและผู้เกี่ยวข้องเพื่อร่วมพิธี ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น[๑๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า วัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในจังหวัดหนองคายมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการรักษาและสืบทอดพิธีกรรมต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่าสถานที่เหล่านี้เปรียบเสมือนศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่ประชาชนใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรม ขอพร ทำบุญ และแสดงออกถึงความศรัทธา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การมีรูปปั้นพญานาค บันไดนาค หรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องภายในวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ช่วยสร้างการรับรู้และตอกย้ำความสำคัญของพญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและผู้คุ้มครองชุมชน ทำให้ผู้คนรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเคารพของสถานที่นั้น ๆ นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พิธีกรรมที่จัดขึ้นในวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย จึงทำให้สถานที่เหล่านี้มีความสำคัญทั้งในเชิงศาสนา สังคม และวัฒนธรรม[๒๐]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการศึกษาข้อมูลภาคสนามในพื้นที่จังหวัดหนองคาย พบว่า รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคมีความหลากหลายและมีพลวัตตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม และศาสนา โดยพิธีกรรมเหล่านี้มิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนาหรือประเพณีที่จัดขึ้นตามวาระสำคัญเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความหมายทางสังคม ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม และธำรงรักษาความเชื่อร่วมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงให้ดำรงอยู่สืบต่อมาอย่างต่อเนื่อง

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถจำแนกได้เป็น ๔ ประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. การวิเคราะห์พิธีบวงสรวงพญานาคในฐานะพื้นที่แสดงออกทางศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่า พิธีบวงสรวงพญานาคเป็นพิธีกรรมที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในสังคมหนองคาย โดยประชาชนเชื่อว่าเป็นพิธีที่ใช้แสดงความเคารพ ความกตัญญู และการสื่อสารกับพญานาคในฐานะผู้คุ้มครองชุมชนและผู้ดูแลแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า การประกอบพิธีบวงสรวงมิได้เกิดขึ้นเฉพาะเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญเท่านั้น แต่ยังปรากฏในกิจกรรมสาธารณะ งานประเพณี และกิจกรรมพัฒนาชุมชนหลายรูปแบบ เมื่อพิจารณาในเชิงสังคมวิทยา พบว่า พิธีบวงสรวงทำหน้าที่เป็นพื้นที่รวมตัวของสมาชิกในชุมชน โดยเปิดโอกาสให้คนหลากหลายกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป และเยาวชน ส่งผลให้พิธีกรรมกลายเป็นเครื่องมือสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม นอกจากนี้ การร่วมกันจัดเตรียมพิธี เช่น การทำบายศรี การจัดสถานที่ การเตรียมเครื่องสักการะ และการร่วมประกอบพิธี ยังเป็นกระบวนการที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม

---

[๑๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๗

[๒๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

ต่อวัฒนธรรมของชุมชน ในอีกมิติหนึ่ง พิธีบวงสรวงยังสะท้อนความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะแม่น้ำโขงซึ่งถูกมองว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพญานาคสถิตอยู่ การบวงสรวงจึงมิใช่เพียงการเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ยังเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในพื้นที่

๒. การวิเคราะห์พิธีกรรมในเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคในฐานะกลไกการผลิตซ้ำความเชื่อของสังคม ผลการศึกษาพบว่า เทศกาลออกพรรษาและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการผลิตซ้ำและถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องในสังคมหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า แม้จะมีคำอธิบายในเชิงวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ดังกล่าว แต่ประชาชนจำนวนมากยังคงยึดโยงปรากฏการณ์นี้เข้ากับความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติและผู้แสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าในวันออกพรรษา การวิเคราะห์พบว่าเทศกาลดังกล่าวทำหน้าที่มากกว่าการเป็นงานประเพณีประจำปี เพราะเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงอัตลักษณ์ร่วมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญตักบาตร การเวียนเทียน การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน การบวงสรวงพญานาค และการเฝ้าชมบั้งไฟพญานาค กิจกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างความทรงจำร่วม (Collective Memory) และทำให้ประชาชนรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน นอกจากนี้ เทศกาลออกพรรษายังมีบทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ ผู้สูงอายุทำหน้าที่เป็นผู้เล่าเรื่อง ขณะที่เยาวชนเรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่ได้รับการปรับตัวและดำรงอยู่ในบริบทสังคมร่วมสมัย ในเชิงเศรษฐกิจและสังคม เทศกาลบั้งไฟพญานาคยังกลายเป็นกลไกสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว สร้างรายได้ และส่งเสริมภาพลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาททั้งในมิติทางวัฒนธรรมและมิติทางเศรษฐกิจควบคู่กัน

๓. การวิเคราะห์พิธีขอพร แก้บน และการเซ่นสรวงในฐานะการตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของประชาชน จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่า พิธีขอพร แก้บน และการเซ่นสรวง เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่มีความใกล้ชิดกับชีวิตประจำวันของประชาชนมากที่สุด เนื่องจากเป็นพิธีกรรมที่เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถเข้าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้โดยตรง ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า ประชาชนมักเข้ามาขอพรในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เช่น การประกอบอาชีพ การศึกษา สุขภาพ ความรัก และความสำเร็จในหน้าที่การงาน การวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า พิธีกรรมดังกล่าวทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้แก่ประชาชน เพราะเมื่อบุคคลเผชิญกับความไม่แน่นอนของชีวิต การได้อธิษฐานหรือขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้เกิดความหวัง ความมั่นใจ และกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป ขณะเดียวกัน การแก้บนยังสะท้อนลักษณะของความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะของการตอบแทนและการรักษาคำมั่นสัญญา เมื่อผู้ขอพรเชื่อว่าตนได้รับความช่วยเหลือจากพญานาค ก็จะกลับมาปฏิบัติตามคำมั่นที่ได้ให้ไว้ การกระทำดังกล่าวช่วยตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคในสายตาของผู้ศรัทธา และส่งผลให้เรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ได้รับการเผยแพร่ต่อไปในสังคม นอกจากนี้ พิธีเซ่นสรวงยังสะท้อนค่านิยมเรื่องความกตัญญู ความเคารพ และการยอมรับในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นคุณค่าที่มีความสำคัญในสังคมไทยและสังคมลุ่มแม่น้ำโขง

๔. การวิเคราะห์พิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับวัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะพื้นที่บูรณาการความเชื่อพื้นบ้านกับพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า วัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในจังหวัดหนองคายมีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาความเชื่อเรื่องพญานาค ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า พื้นที่เหล่านี้เป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมและเป็นสถานที่ที่ประชาชนใช้แสดงออกถึงความศรัทธา เมื่อวิเคราะห์ในเชิงวัฒนธรรม พบว่า วัดทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับพระพุทธศาสนา ผ่านการสร้างรูปปั้นพญานาค การตกแต่งสถาปัตยกรรม และการจัดกิจกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ส่งผลให้พญานาคได้รับการยอมรับในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ในขณะเดียวกัน ศาลพญานาคและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่สร้างความทรงจำร่วมของชุมชน เพราะเป็นสถานที่ที่ผู้คนเดินทางมาประกอบพิธีกรรมและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความศรัทธาร่วมกัน การดำรงอยู่ของสถานที่เหล่านี้จึงมีส่วนสำคัญในการรักษาความต่อเนื่องของความเชื่อเรื่องพญานาคจากอดีตสู่ปัจจุบัน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นระบบวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายด้านที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นพลวัต โดยมี “พญานาค” เป็นศูนย์กลางของการสร้างความหมายทางสังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ

พิธีบวงสรวงพญานาคทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติ พิธีกรรมในเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเชื่อและสร้างความทรงจำร่วมของชุมชน พิธีขอพร แก้บน และการเซ่นสรวงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของประชาชน ขณะที่พิธีกรรมในวัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมทางศาสนาให้แก่ความเชื่อเรื่องพญานาค เมื่อพิจารณาในภาพรวม จะเห็นว่าพิธีกรรมแต่ละประเภทมิได้ดำรงอยู่แยกจากกัน แต่ทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้ความเชื่อเรื่องพญานาคสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องในสังคมหนองคาย พิธีกรรมเหล่านี้เป็นทั้งกระบวนการถ่ายทอดความเชื่อ กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ชุมชน และกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบคุณค่าที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน นอกจากนี้ การสังเคราะห์ข้อมูลยังพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีลักษณะเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สำคัญของจังหวัดหนองคาย เพราะสามารถเชื่อมโยงมิติทางศาสนา วัฒนธรรม การท่องเที่ยว และการพัฒนาชุมชนเข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดจากอดีต แต่ยังเป็นทรัพยากรทางสังคมที่มีบทบาทต่อการพัฒนาท้องถิ่นในปัจจุบัน

ในอีกมิติหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านี้ยังสะท้อนกระบวนการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยพญานาคถูกทำให้เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นเจ้าของพื้นที่ และความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ส่งผลให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันกับจังหวัดหนองคายและรับรู้ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน ดังนั้น รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางพิธีกรรม หากแต่

เป็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ช่วยผลิตซ้ำความเชื่อ สร้างความหมายร่วม สร้างความสามัคคี และธำรงอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงอย่างต่อเนื่อง

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษา “รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค” พบว่า พิธีกรรมที่ปรากฏในจังหวัดหนองคายมีความหลากหลายและครอบคลุมทั้งมิติทางศาสนา วัฒนธรรม และสังคม ประกอบด้วยพิธีบวงสรวงพญานาค พิธีกรรมในเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค พิธีขอพร แก้บน และการเซ่นสรวง ตลอดจนพิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับวัด ศาล และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดความเชื่อเรื่องพญานาคจากอดีตสู่ปัจจุบัน สร้างความผูกพันระหว่างประชาชนกับแม่น้ำโขง และหล่อหลอมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย ขณะเดียวกันยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้างความสามัคคี ความศรัทธา และความต่อเนื่องของมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการวิเคราะห์ความเชื่อและความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในประเด็นถัดไป

๔.๑.๓ ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาค

ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาคถือเป็นมิติสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของระบบความเชื่อในสังคมจังหวัดหนองคายอย่างชัดเจน เนื่องจากพญานาคมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะตัวละครในตำนานหรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังได้รับการรับรู้ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความคิด และการปฏิบัติของประชาชนในชีวิตประจำวัน ความเชื่อดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดผ่านครอบครัว ชุมชน วัด พิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนหนองคาย

จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อของประชาชนที่มีต่อพญานาคสามารถจำแนกได้เป็น ๔ ลักษณะสำคัญ ได้แก่ (๑) ความเชื่อด้านการคุ้มครองและความเป็นสิริมงคล (๒) ความเชื่อด้านโชคลาภและความสำเร็จ (๓) ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และ (๔) การแสดงออกทางความศรัทธาในชีวิตประจำวัน ความเชื่อทั้ง ๔ ประการนี้มิได้ดำรงอยู่อย่างแยกขาดจากกัน แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในฐานะระบบความหมายที่หล่อหลอมโลกทัศน์ของประชาชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ผลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในมิติที่หลากหลาย ดังต่อไปนี้

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ประชาชนในจังหวัดหนองคายจำนวนมากเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกปักรักษาผู้คนและชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงมาตั้งแต่อดีต ความเชื่อนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากเรื่องเล่าหรือพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว แต่เป็นสิ่งที่ผู้คนซึมซับผ่านวิถีชีวิตประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในอดีตเมื่อชาวบ้านออกหาปลา เดินทางทางน้ำ หรือประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง มักจะกล่าวคำขอขมาหรือขออนุญาตต่อพญานาคก่อนเสมอ เพราะเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ดูแลสายน้ำและสามารถให้คุณหรือให้โทษได้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้ปัจจุบันรูปแบบการดำรงชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ความเชื่อเรื่องการคุ้มครองของพญานาคยังคงอยู่ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุและ

ประชาชนที่ยังมีความผูกพันกับแม่น้ำโขง หลายคนเชื่อว่าการกราบไหว้พญานาคจะช่วยให้ชีวิตร่มเย็น ปลอดภัย และประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ความเชื่อนี้จึงเป็นเสมือนหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่ผู้คนในชุมชน[๒๑] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในด้านโชคลาภและความสำเร็จเป็นความเชื่อที่พบเห็นได้อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ประกอบธุรกิจ พ่อค้าแม่ค้า และประชาชนที่ต้องการความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า มีประชาชนจำนวนมากเดินทางไปกราบไหว้พญานาคเพื่อขอพรในเรื่องการค้าขาย การงาน และความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้จะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าพญานาคเป็นผู้ดลบันดาลโชคลาภโดยตรงหรือไม่ แต่ผู้ที่ศรัทธามักเชื่อว่าการได้รับโชคหรือความสำเร็จเป็นผลจากการได้รับเมตตาจากพญานาค ความเชื่อนี้ส่งผลให้ผู้คนเกิดกำลังใจและมีแรงผลักดันในการดำเนินชีวิตมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องโชคลาภไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการขอทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสำเร็จในหน้าที่การงาน การศึกษา และความสุขของครอบครัว ซึ่งสะท้อนว่าพญานาคถูกมองในฐานะผู้มอบความเป็นสิริมงคลให้แก่ชีวิตโดยรวม[๒๒]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของพญานาคยังคงปรากฏอยู่ในสังคมหนองคายอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในหมู่ผู้สูงอายุและผู้ที่เติบโตมากับเรื่องเล่าเกี่ยวกับแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า มีเรื่องเล่าจำนวนมากเกี่ยวกับการปรากฏตัวของพญานาค การให้สัญญาณเตือนภัย หรือเหตุการณ์อัศจรรย์ที่ผู้คนไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้คนรุ่นใหม่บางส่วนจะไม่ได้เชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติในลักษณะเดียวกับคนรุ่นเก่า แต่ก็ยังเคารพต่อความเชื่อดังกล่าวในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคยังทำหน้าที่สร้างความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขงและพื้นที่โดยรอบ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า อำนาจเหนือธรรมชาติของพญานาคในความรับรู้ของประชาชนมิได้หมายถึงอำนาจในการลงโทษเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงพลังแห่งการคุ้มครอง การอำนวยพร และการรักษาสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย[๒๓] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การแสดงออกทางความศรัทธาต่อพญานาคสามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของประชาชนหลายรูปแบบ เช่น การสวมเครื่องราง การตั้งรูปพญานาคไว้ภายในบ้าน การจุดธูปไหว้ในวันสำคัญ หรือการเดินทางไปกราบไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นประจำ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การปฏิบัติเหล่านี้มิได้เกิดจากความกลัว แต่เกิดจากความเคารพและศรัทธา ผู้คนเชื่อว่าการระลึกถึงพญานาคอยู่เสมอจะช่วยเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลและทำให้เกิดความสบายใจในการดำเนินชีวิต ผู้ให้ข้อมูลยังให้ความเห็นว่า การแสดงออกทางความศรัทธาในชีวิตประจำวันมีส่วนสำคัญในการทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคดำรงอยู่ต่อไป เพราะเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อผ่านการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มิใช่เพียงการรับรู้ในเชิงความคิดเท่านั้น[๒๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สำหรับคนหนองคาย พญานาคไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทาง

---

[๒๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑
[๒๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๔
[๒๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๗
[๒๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๐

ศาสนาหรือวัฒนธรรม แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและความทรงจำร่วมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อมีงานบุญ งานประเพณี หรือกิจกรรมสำคัญของจังหวัด มักจะมีสัญลักษณ์ของพญานาคปรากฏอยู่เสมอ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าความเชื่อเรื่องพญานาคได้แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของประชาชนอย่างแนบแน่น และมีบทบาทในการสร้างความรู้สึกผูกพันต่อบ้านเกิดและชุมชนของตน[๒๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาคในจังหวัดหนองคายมีลักษณะเป็นระบบความเชื่อที่ฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคม โดยมีบทบาททั้งในมิติทางจิตวิญญาณ สังคม วัฒนธรรม และจิตวิทยาสังคม

ประการแรก ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับการคุ้มครองและความเป็นสิริมงคล พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่รับรู้พญานาคในฐานะผู้ปกปักรักษาและผู้มอบความปลอดภัยให้แก่ชุมชน ความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบริบทของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรและพื้นที่ดำรงชีวิตของผู้คนมาอย่างยาวนาน ส่งผลให้พญานาคถูกสร้างความหมายในฐานะ “ผู้พิทักษ์ชุมชน” และ “ผู้คุ้มครองสายน้ำ” การกราบไหว้ การขอพร และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จึงสะท้อนความต้องการความมั่นคงทางจิตใจและความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต

ประการที่สอง ในด้านความเชื่อเรื่องโชคลาภและความสำเร็จ พบว่า พญานาคได้รับการรับรู้ในฐานะผู้มอบโอกาสและความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้ศรัทธา ความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจและสังคมร่วมสมัย ซึ่งผู้คนต้องเผชิญกับการแข่งขันและความไม่แน่นอนในชีวิต การขอพรต่อพญานาคจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างความหวัง ความมั่นใจ และกำลังใจในการดำเนินชีวิต

ประการที่สาม ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ พบว่า พญานาคถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังอำนาจเกินกว่าความสามารถของมนุษย์ทั่วไป ความเชื่อดังกล่าวได้รับการสืบทอดผ่านตำนาน เรื่องเล่า และประสบการณ์ของผู้คนในชุมชน ส่งผลให้พญานาคมีสถานะเป็นตัวแทนของพลังที่มองไม่เห็น แต่สามารถส่งผลต่อชีวิตของมนุษย์ได้

ประการที่สี่ ในด้านการแสดงออกทางความศรัทธา พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในพิธีกรรมขนาดใหญ่หรือเทศกาลสำคัญเท่านั้น แต่ยังปรากฏอยู่ในพฤติกรรมประจำวันของประชาชนผ่านการกราบไหว้ การอธิษฐาน การพกเครื่องราง และการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการผลิตซ้ำความเชื่อที่ทำให้พญานาคยังคงมีบทบาทในชีวิตของผู้คนอย่างต่อเนื่อง

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

---

[๒๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๓

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาคในจังหวัดหนองคายมีลักษณะเป็น “ระบบศรัทธาทางวัฒนธรรม” ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายมิติซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างเป็นพลวัต

พญานาคถูกสร้างความหมายในฐานะผู้คุ้มครอง ผู้มอบโชคลาภ ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ และสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความหมายเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นโดยลำพัง แต่เกิดจากกระบวนการถ่ายทอดความเชื่อผ่านครอบครัว ชุมชน วัด พิธีกรรม และประสบการณ์ร่วมของผู้คนในสังคม

การปฏิบัติต่อพญานาคของประชาชนจึงเป็นมากกว่าการแสดงออกทางศาสนา หากแต่เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ สร้างความหวัง และสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ความเชื่อเรื่องพญานาคยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน โดยทำให้ประชาชนสามารถรับรู้ถึงความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

นอกจากนี้ ความศรัทธาที่มีต่อพญานาคยังสะท้อนถึงความสามารถของสังคมหนองคายในการผสมผสานความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตสมัยใหม่ จนเกิดเป็นรูปแบบวัฒนธรรมเฉพาะที่มีเอกลักษณ์และได้รับการยอมรับในวงกว้าง

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษา “ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาค” พบว่า พญานาคได้รับการรับรู้ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของประชาชนจังหวัดหนองคาย ทั้งในด้านการคุ้มครอง ความเป็นสิริมงคล โชคลาภ ความสำเร็จ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวได้รับการสืบทอดผ่านตำนาน เรื่องเล่า พิธีกรรม และการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน การแสดงออกทางความศรัทธาที่มีต่อพญานาคสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างประชาชนกับระบบความเชื่อของท้องถิ่น และเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงดำรงอยู่ในสังคมร่วมสมัย พร้อมทั้งเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายในปัจจุบัน

๔.๑.๔ บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชน

พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้มีความสำคัญเฉพาะในฐานะความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนในหลายมิติ ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องพญานาคได้ถูกถ่ายทอดและสืบทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี เรื่องเล่า ตำนาน และกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง

จากการศึกษาพบว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนใน ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) การสร้างความสามัคคีในชุมชน (๒) การธำรงวัฒนธรรมท้องถิ่น (๓) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และ (๔) การถ่ายทอดความเชื่อสู่คนรุ่นใหม่ โดยบทบาทเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคล แต่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม และเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความต่อเนื่องของ

ชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมร่วมสมัย ผลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสามารถนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน เพราะทุกครั้งที่มีการจัดงานบวงสรวง งานประเพณี หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค คนในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมอย่างพร้อมเพรียงกัน ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ เยาวชน หรือหน่วยงานภาครัฐ ทุกฝ่ายต่างมีบทบาทหน้าที่ของตนเองในการเตรียมงานและดำเนินกิจกรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า กระบวนการเตรียมงานพิธีกรรมทำให้เกิดการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การจัดสถานที่ การเตรียมเครื่องสักการะ การจัดขบวนพิธี ไปจนถึงการต้อนรับผู้มาเยือนจากภายนอก สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมต่อกิจกรรมของส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เสมือนศูนย์รวมทางจิตใจของคนในพื้นที่ เพราะแม้แต่คนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องอื่น ก็ยังสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมเดียวกันได้ จึงกล่าวได้ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน[๒๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนสำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย เพราะพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคล้วนเป็นพื้นที่ที่รวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และค่านิยมของชุมชนเอาไว้ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อมีการจัดงานประเพณีเกี่ยวกับพญานาค คนในชุมชนจะนำศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การฟ้อนรำ การแสดงดนตรีพื้นเมือง การแต่งกายพื้นถิ่น และการจัดทำบายศรี มาร่วมใช้ในกิจกรรม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กิจกรรมเหล่านี้ช่วยให้วัฒนธรรมท้องถิ่นได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง และช่วยให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้รากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองผ่านการมีส่วนร่วมในพิธีกรรม นอกจากนี้ พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคยังเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดเรื่องเล่า ตำนาน และความเชื่อดั้งเดิมแก่เยาวชนในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า หากไม่มีพิธีกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค วัฒนธรรมบางส่วนอาจเลือนหายไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นกลไกสำคัญในการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนหนองคาย[๒๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้จังหวัดหนองคายมีเอกลักษณ์แตกต่างจากจังหวัดอื่น ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ทุกปีจะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศและจากต่างประเทศเดินทางมาร่วมชมปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึง

---

[๒๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๒

[๒๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๕

ไม่ได้ส่งผลเฉพาะในด้านจิตใจหรือวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังมีผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนอย่างชัดเจน เพราะการเดินทางเข้ามาของนักท่องเที่ยวทำให้เกิดรายได้แก่ผู้ประกอบการ ร้านค้า โรงแรม ร้านอาหาร และประชาชนในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับพญานาคควรให้ความสำคัญกับการรักษาความถูกต้องของวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิม ไม่ควรมุ่งเน้นเพียงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น เพราะคุณค่าที่แท้จริงของพญานาคอยู่ที่การเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน[๒๘]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การถ่ายทอดความเชื่อเรื่องพญานาคสู่คนรุ่นใหม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านครอบครัว วัด โรงเรียน และกิจกรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ผู้สูงอายุในชุมชนมักเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคให้ลูกหลานฟังตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้เด็ก ๆ ซึมซับความเชื่อและคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยไม่รู้ตัว ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า นอกจากการถ่ายทอดผ่านคำบอกเล่าแล้ว การมีส่วนร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ เพราะเด็กและเยาวชนจะได้สัมผัสประสบการณ์จริง ได้เห็นการปฏิบัติ และได้เรียนรู้ความหมายของพิธีกรรมผ่านการมีส่วนร่วมโดยตรง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า แม้โลกสมัยใหม่จะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของเยาวชนมากขึ้น แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงสามารถดำรงอยู่ได้ หากมีการปรับรูปแบบการสื่อสารให้เหมาะสมกับบริบทของคนรุ่นใหม่[๒๙] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความภาคภูมิใจของคนหนองคาย เพราะพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเป็นตัวตนของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนเห็นรูปปั้นพญานาค งานประเพณี หรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค จะเกิดความรู้สึกผูกพันและภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความภาคภูมิใจดังกล่าวเป็นพลังสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนร่วมมือกันรักษาประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เพราะทุกคนตระหนักว่าความเชื่อนี้เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชุมชน ความทรงจำร่วม และความผูกพันระหว่างผู้คนกับพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่[๓๐]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน เนื่องจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคส่วนใหญ่มักเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในช่วงการจัดงานประเพณีบั้งไฟพญานาคหรือพิธีบวงสรวงประจำปี คนในชุมชนจะร่วมแรงร่วมใจกันจัดเตรียมสถานที่ ดูแลความเรียบร้อย และต้อนรับผู้มาเยือนอย่างพร้อมเพรียง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวไม่ได้ก่อให้เกิดเพียงผลสำเร็จของกิจกรรมเท่านั้น แต่ยังสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นระหว่างสมาชิกในชุมชน ทำให้เกิดความไว้วางใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล และความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนี้ ยังเป็น

---

[๒๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๘

[๒๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๑

[๓๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๔

พื้นที่ที่เปิดโอกาสให้คนต่างวัยได้ทำงานร่วมกัน ตั้งแต่ผู้สูงอายุที่มีองค์ความรู้ด้านประเพณี ไปจนถึงเยาวชนที่เข้ามาช่วยในด้านการประชาสัมพันธ์และการจัดกิจกรรม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยหลอมรวมผู้คนให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และช่วยรักษาความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว[๓๑] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่ง คือ การธำรงรักษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นเสมือนพื้นที่ที่รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ด้านพิธีกรรม การจัดทำบายศรี การฟ้อนรำ การใช้ดนตรีพื้นบ้าน หรือการเล่าเรื่องตำนานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า องค์ความรู้เหล่านี้ไม่ได้ถูกบันทึกอยู่ในตำราเพียงอย่างเดียว แต่ถูกถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติจริงในกิจกรรมของชุมชน ดังนั้นทุกครั้งที่มีการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค จึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูและสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นไปพร้อมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน และเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง ส่งผลให้เกิดความพยายามในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมดังกล่าวให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต[๓๒]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดหนองคาย และมีบทบาทอย่างมากต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า นักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาที่จังหวัดหนองคายเพราะต้องการสัมผัสเรื่องราว ตำนาน และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลออกพรรษา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างจุดขายทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นให้แก่จังหวัด ทำให้หนองคายมีเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ นอกจากนี้ ยังช่วยสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนผ่านธุรกิจการท่องเที่ยว ร้านอาหาร โรงแรม ร้านจำหน่ายของที่ระลึก และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาคควรดำเนินควบคู่ไปกับการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม เพื่อให้การพัฒนาเศรษฐกิจไม่ส่งผลกระทบต่อความศักดิ์สิทธิ์และความหมายดั้งเดิมของความเชื่อที่ชุมชนยึดถือมาอย่างยาวนาน[๓๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ของเยาวชนและคนรุ่นใหม่ เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เด็กและเยาวชนจำนวนมากได้เรียนรู้เรื่องพญานาคผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม การฟังเรื่องเล่าจากผู้สูงอายุ และการเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเรียนรู้ดังกล่าวมีความสำคัญมากกว่าการจดจำข้อมูล เพราะเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรากเหง้าของชุมชนและสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมยังช่วยให้เยาวชนได้เรียนรู้คุณค่าของความร่วมมือ ความเสียสละ และการทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า หากชุมชนสามารถเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคเข้ากับการเรียนรู้

---

[๓๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๗

[๓๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๐

[๓๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๓

ในรูปแบบที่เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การใช้สื่อดิจิทัล การจัดนิทรรศการ หรือการสร้างกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ ก็จะช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงและเข้าใจคุณค่าของความเชื่อนี้ได้ดียิ่งขึ้น[๓๔]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในด้านศาสนาและวัฒนธรรม แต่ยังมีผลต่อการสร้างภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายโดยรวม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อกล่าวถึงจังหวัดหนองคาย คนส่วนใหญ่มักนึกถึงแม่น้ำโขง บั้งไฟพญานาค และตำนานพญานาคเป็นลำดับแรก ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ภาพลักษณ์ดังกล่าวเกิดจากการที่ชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ร่วมกันรักษาและเผยแพร่ความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านกิจกรรมสาธารณะ พิธีกรรม และการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นสัญลักษณ์ร่วมของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมีบทบาทในการสร้างความภาคภูมิใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ และความผูกพันระหว่างประชาชนกับชุมชนของตนเอง อีกทั้งยังเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นในหลายมิติ[๓๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนในจังหวัดหนองคายอย่างรอบด้าน โดยมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในมิติทางศาสนาหรือความเชื่อส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของประชาชนในพื้นที่

๑. บทบาทในการสร้างความสามัคคีในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยสร้างความสามัคคีและความร่วมมือภายในชุมชน เนื่องจากการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนหลายกลุ่ม ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป กระบวนการเตรียมงานและการดำเนินกิจกรรมจึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้น ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนตรงกันว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคทำให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ส่งผลให้ผู้คนมีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสร้างความเข้าใจร่วมกัน นอกจากนี้ การมีเป้าหมายร่วมในการรักษาประเพณีและความเชื่อยังช่วยลดความแตกต่างทางสังคม และสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน

๒. บทบาทในการธำรงวัฒนธรรมท้องถิ่น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย พิธีกรรมต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับการสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านจากรุ่นสู่รุ่น การฟ้อนรำ การจัดบายศรี การใช้ดนตรีพื้นบ้าน และการเล่าตำนานพญานาค ล้วนเป็นกระบวนการที่ช่วยให้วัฒนธรรมท้องถิ่นยังคงมีชีวิตอยู่ในสังคมร่วมสมัย นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องพญานาคยังช่วยสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชน และทำให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

---

[๓๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๖

[๓๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๙

๓. บทบาทในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการวิเคราะห์พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลออกพรรษาและงานบั้งไฟพญานาค ซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากทั้งจากในประเทศและต่างประเทศ ปรากฏการณ์ดังกล่าวช่วยสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน และส่งผลต่อการขยายตัวของธุรกิจบริการในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวควรดำเนินควบคู่ไปกับการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม เพื่อป้องกันไม่ให้ความเชื่อเรื่องพญานาคถูกลดทอนเหลือเพียงสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว

๔. บทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อสู่คนรุ่นใหม่ ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความเชื่อเรื่องพญานาคเกิดขึ้นผ่านหลายช่องทาง ทั้งครอบครัว ชุมชน วัด โรงเรียน และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เยาวชนเรียนรู้ความเชื่อดังกล่าวทั้งจากการฟังเรื่องเล่าและจากการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมจริง การถ่ายทอดดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อรักษาความเชื่อเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คุณค่าทางวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน ส่งผลให้คนรุ่นใหม่สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับรากเหง้าทางวัฒนธรรมของพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่อง

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีบทบาทในฐานะ “ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม” ของชุมชน โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คน วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นเข้าด้วยกัน

ในมิติทางสังคม พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคช่วยสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือ ความไว้วางใจ และความสามัคคี ขณะที่ในมิติทางวัฒนธรรม พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นพื้นที่สืบทอดองค์ความรู้และมรดกทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น

ในมิติทางเศรษฐกิจ ความเชื่อเรื่องพญานาคได้พัฒนาไปสู่การเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยไม่สูญเสียความหมายดั้งเดิมทางสังคมและศาสนา หากได้รับการบริหารจัดการอย่างเหมาะสม

ส่วนในมิติของการเรียนรู้และการสร้างอัตลักษณ์ ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นกลไกในการถ่ายทอดคุณค่า ความทรงจำร่วม และประวัติศาสตร์ของชุมชนสู่คนรุ่นใหม่ ทำให้เกิดความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมและความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษา “บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชน” พบว่า พิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมจังหวัดหนองคายในหลายมิติ ทั้งการสร้างความสามัคคีในชุมชน การธำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการถ่ายทอดความเชื่อสู่คนรุ่นใหม่ พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคทำหน้าที่เป็นพื้นที่สร้างความร่วมมือของผู้คน เป็นกลไกสืบทอดองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม เป็นทรัพยากรสำคัญในการพัฒนา

เศรษฐกิจชุมชน และเป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัดหนองคาย ดังนั้น พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาของชุมชนในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง และเป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ ๒ ต่อไป

๔.๒ การวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

๔.๒.๑ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม

พญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคายมาอย่างยาวนาน ความหมายของพญานาคมิได้จำกัดอยู่เพียงในฐานะสัตว์ในตำนานหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนโลกทัศน์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความศรัทธาทางศาสนา และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในจังหวัดหนองคายสามารถอธิบายได้ใน ๔ มิติสำคัญ ได้แก่ (๑) พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา (๒) พญานาคในฐานะสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ (๓) พญานาคกับความอุดมสมบูรณ์และสายน้ำ และ (๔) พญานาคในฐานะตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแต่ละมิติสะท้อนให้เห็นบทบาทของพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความหมายลึกซึ้งต่อสังคมหนองคาย

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สำหรับประชาชนในจังหวัดหนองคาย พญานาคมิได้เป็นเพียงสัตว์ในตำนานที่ปรากฏในเรื่องเล่าพื้นบ้านเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนในพื้นที่จำนวนมากรับรู้เรื่องราวของพญานาคผ่านพุทธประวัติ โดยเฉพาะเรื่องพญามุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าหลังการตรัสรู้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ภาพลักษณ์ดังกล่าวทำให้พญานาคได้รับการยอมรับในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ของความจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ การที่วัดต่าง ๆ ในจังหวัดหนองคายนิยมสร้างรูปปั้นพญานาคบริเวณบันไดทางขึ้นพระอุโบสถหรือวิหาร ยังสะท้อนความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ปกปักรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความหมายดังกล่าวทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเคารพต่อพญานาคในฐานะตัวแทนแห่งศรัทธา และเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งความเชื่อพื้นบ้านกับพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน[๓๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในจิตสำนึกของประชาชนมาอย่างยาวนาน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อกล่าวถึงพญานาค ผู้คนมักเชื่อมโยงกับอำนาจที่มองไม่เห็น ความศักดิ์สิทธิ์ และพลังที่สามารถคุ้มครองผู้คนได้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคไม่ได้เกิดจากรูปปั้นหรือพิธีกรรมเพียง

---

[๓๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๓

อย่างเดียว แต่เกิดจากความเชื่อร่วมของผู้คนในสังคมที่ได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านตำนาน เรื่องเล่า และประสบการณ์ทางศาสนา ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น วัด ศาล หรือพื้นที่ริมแม่น้ำโขง จึงได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสถานที่ที่ผู้คนเดินทางไปกราบไหว้ ขอพร และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง[๓๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของพญานาค คือ การเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในอดีตประชาชนริมแม่น้ำโขงต้องพึ่งพาแม่น้ำในการดำรงชีวิต ทั้งด้านการเกษตร การประมง และการคมนาคม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่ประชาชนเชื่อว่าพญานาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง จึงทำให้พญานาคถูกมองว่าเป็นผู้ดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำ และเป็นผู้คุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนเกิดความเคารพต่อแม่น้ำโขง และตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติในฐานะแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิต จึงกล่าวได้ว่าพญานาคเป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง[๓๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมาเป็นเวลายาวนาน เพราะตำนาน เรื่องเล่า และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคล้วนสะท้อนองค์ความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคไม่ได้ทำหน้าที่เพียงให้ความบันเทิง แต่ยังทำหน้าที่ถ่ายทอดคุณค่าทางสังคม เช่น ความกตัญญู ความเคารพต่อธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเปรียบเสมือนคลังความรู้ทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้คนรุ่นหลังเข้าใจรากเหง้าของตนเอง และตระหนักถึงคุณค่าของวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง[๓๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคมีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และความเชื่อพื้นบ้านเข้าด้วยกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนในพื้นที่ไม่ได้แยกพญานาคออกจากพระพุทธศาสนา แต่รับรู้ว่าพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์ทางศาสนาที่ช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความมั่นคงทางจิตใจ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ผู้คนเชื่อมโยงกับอดีต เชื่อมโยงกับบรรพบุรุษ และเชื่อมโยงกับชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การดำรงอยู่ของสัญลักษณ์พญานาคในสังคมปัจจุบันจึงมิได้เป็นเพียงการรักษาความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังเป็นการรักษารากฐานทางวัฒนธรรมและความทรงจำร่วมของชุมชนอีกด้วย[๔๐]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคถูกมองว่าเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องคุ้มครองพระธรรมคำสอน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า

---

[๓๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๖
[๓๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๙
[๓๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๒
[๔๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๕

ประชาชนจำนวนมากเชื่อว่าพญานาคมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยเฉพาะเรื่องราวของพญามุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าจากลมฝนภายหลังการตรัสรู้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า เรื่องเล่าดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบทางความคิดที่ทำให้คนในพื้นที่รับรู้ว่าพญานาคเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และเป็นผู้ทำหน้าที่ปกปักรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป นอกจากนี้ การปรากฏของรูปปั้นพญานาคในวัดสำคัญหลายแห่งยังเป็นการยืนยันบทบาทเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่ประชาชนเข้าไปกราบไหว้พญานาคภายในวัดมิได้หมายถึงการเคารพบูชาสิ่งเหนือธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาผ่านสัญลักษณ์ของพญานาค ซึ่งเป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นบ้านกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน[๔๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในความรับรู้ของคนหนองคายมาเป็นเวลานาน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนในพื้นที่จำนวนมากเติบโตมากับเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปรากฏตัวของพญานาค เหตุการณ์อัศจรรย์ หรือประสบการณ์ของผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคมิได้เกิดจากการบังคับให้เชื่อ แต่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ร่วมของผู้คนในชุมชน จนกลายเป็นความเชื่อร่วมที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวจึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการตีความและการผลิตซ้ำทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อประชาชนเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็จะเกิดการปฏิบัติต่อพญานาคด้วยความเคารพ ไม่ว่าจะเป็นการกราบไหว้ การขอพร หรือการเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นการตอกย้ำความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในฐานะแหล่งรวมศรัทธาของชุมชน[๔๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า หากพิจารณาในมิติของธรรมชาติ พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับแม่น้ำโขงอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า วิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดหนองคายมีความผูกพันกับแม่น้ำโขงมาอย่างยาวนาน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ การเดินทาง และการดำรงชีวิตประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่าความเชื่อที่ว่าพญานาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงทำให้สายน้ำไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีชีวิตและมีความหมายทางวัฒนธรรม พญานาคจึงกลายเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคง และความต่อเนื่องของชีวิต ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่ชุมชนจัดพิธีกรรมริมแม่น้ำโขงอยู่เสมอ เป็นการแสดงออกถึงการเคารพต่อธรรมชาติผ่านสัญลักษณ์ของพญานาค และสะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนสำคัญในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน[๔๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนประสบการณ์และองค์ความรู้ของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ตำนานเกี่ยวกับพญานาคจำนวนมากมีเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การเคารพสิ่งแวดล้อม และการสร้างความสัมพันธ์อันดี

---

[๔๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๘

[๔๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๑

[๔๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๔

ระหว่างสมาชิกในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคจะมีลักษณะเหนือธรรมชาติ แต่สาระสำคัญที่แฝงอยู่คือบทเรียนทางสังคมและวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษต้องการถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง เช่น การรู้จักเคารพกฎเกณฑ์ของชุมชน การใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม และการดำรงชีวิตอย่างสมดุล ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคยังคงได้รับการเล่าขานจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าพญานาคไม่ได้เป็นเพียงตัวละครในตำนาน แต่เป็นตัวแทนขององค์ความรู้ที่ช่วยกำหนดแนวทางการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน[๔๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายหลายระดับในเวลาเดียวกัน ทั้งในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ดูแลสายน้ำ และตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความหมายเหล่านี้มิได้แยกขาดจากกัน แต่เชื่อมโยงและหลอมรวมอยู่ในจิตสำนึกของประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การดำรงอยู่ของพญานาคในพื้นที่สาธารณะ เช่น วัด ศาล สถานที่ท่องเที่ยว และงานประเพณีต่าง ๆ เป็นการทำให้สัญลักษณ์ดังกล่าวได้รับการผลิตซ้ำและรับรู้ร่วมกันในสังคมอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงเป็นมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่อ เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยให้ผู้คนเข้าใจประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้จังหวัดหนองคายมีความโดดเด่นแตกต่างจากพื้นที่อื่น[๔๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรมมิได้เป็นเพียงการรับรู้ในระดับความเชื่อเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการสร้างความหมายทางสังคมที่ได้รับการผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม ตำนาน เรื่องเล่า ศิลปกรรม และกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

๑. พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่รับรู้พญานาคผ่านกรอบความคิดทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องราวของพญามุจลินท์ที่ปรากฏในพุทธประวัติ ความเชื่อดังกล่าวทำให้พญานาคได้รับการยกระดับจากสิ่งเหนือธรรมชาติในความเชื่อพื้นบ้าน ไปสู่การเป็นสัญลักษณ์ของผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา การปรากฏของรูปปั้นพญานาคบริเวณวัด พระอุโบสถ วิหาร และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าพญานาคถูกใช้เป็นตัวแทนของการปกป้องคุ้มครองพระศาสนา รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาที่เชื่อมโยงประชาชนเข้ากับพระพุทธศาสนา ในเชิงสัญลักษณ์ พญานาคจึงเป็นภาพแทนของความจงรักภักดีต่อพระธรรม เป็นผู้พิทักษ์ความถูกต้อง และเป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงโลกแห่งความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับโลกแห่งพระพุทธศาสนา

๒. พญานาคในฐานะสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ผลการศึกษาพบว่า ความศักดิ์สิทธิ์เป็นความหมายสำคัญที่ประชาชนเชื่อมโยงเข้ากับพญานาคมากที่สุด ความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวได้รับการสร้างขึ้นผ่านเรื่องเล่า ประสบการณ์ส่วนบุคคล และพิธีกรรมที่มีการปฏิบัติซ้ำอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูล

---

[๔๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๗

[๔๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

หลายท่านสะท้อนว่า พญานาคเป็นตัวแทนของพลังที่มองไม่เห็น แต่สามารถรับรู้ได้ผ่านประสบการณ์ทางจิตวิญญาณและความเชื่อร่วมของชุมชน การที่ประชาชนเดินทางไปกราบไหว้ ขอพร และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จึงเป็นการยืนยันสถานะของพญานาคในฐานะศูนย์รวมแห่งศรัทธา ในเชิงสังคมวิทยา ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคเป็นผลจากกระบวนการสร้างความหมายร่วม (Collective Meaning) ของสังคม ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นและกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย

๓. พญานาคกับความอุดมสมบูรณ์และสายน้ำ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า พญานาคมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำโขงมาอย่างยาวนาน ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มองว่าพญานาคเป็นผู้ดูแลรักษาสายน้ำและเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนโลกทัศน์ของชุมชนที่มองธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีชีวิต พญานาคจึงเป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และเป็นสัญลักษณ์ของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ความหมายดังกล่าวยังทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในการดูแลรักษาแม่น้ำโขงและทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเชื่อว่าการดูแลสายน้ำคือการแสดงความเคารพต่อพญานาคในฐานะผู้พิทักษ์แห่งความอุดมสมบูรณ์

๔. พญานาคในฐานะตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคทำหน้าที่เป็นคลังความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีการถ่ายทอดแนวคิด คุณค่า และบทเรียนชีวิตผ่านเรื่องเล่าต่าง ๆ พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางความเชื่อ แต่เป็นตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนประสบการณ์การดำรงชีวิตของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งในด้านการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การจัดการทรัพยากร และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ในมิตินี้ พญานาคจึงเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดองค์ความรู้จากอดีตสู่ปัจจุบัน และเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า พญานาคในบริบทจังหวัดหนองคายมีสถานะเป็น “สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบพหุมิติ” (Multidimensional Cultural Symbol) ที่รวมเอาความหมายทางศาสนา ความเชื่อ ธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในสัญลักษณ์เดียวกัน

ในมิติทางศาสนา พญานาคเป็นตัวแทนของการปกป้องพระพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ในมิติทางจิตวิญญาณ พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และพลังเหนือธรรมชาติที่ช่วยสร้างความมั่นคงทางใจแก่ผู้คน

ในมิติทางนิเวศวัฒนธรรม พญานาคเป็นตัวแทนของแม่น้ำโขง ความอุดมสมบูรณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ขณะที่ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม พญานาคเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความทรงจำร่วม และอัตลักษณ์ของชุมชน

ดังนั้น ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคจึงไม่ได้เกิดจากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งโดยลำพัง แต่เกิดจากการผสมผสานระหว่างศาสนา ความเชื่อ ประวัติศาสตร์

ธรรมชาติ และวัฒนธรรม จนกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่กำหนดวิธีคิดและโลกทัศน์ของผู้คนในจังหวัดหนองคาย

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า พญานาคในจังหวัดหนองคายมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง โดยทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์และแม่น้ำโขง และเป็นตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหมายเหล่านี้ได้รับการสร้างและผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน ศิลปกรรม และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นความหมายร่วมของสังคม พญานาคจึงเป็นมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชน แต่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์ และโลกทัศน์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงอย่างเด่นชัด และเป็นพื้นฐานสำคัญของการทำความเข้าใจการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคายในลำดับต่อไป

๔.๒.๒ สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะ

สัญลักษณ์พญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ปรากฏอย่างโดดเด่นในพื้นที่สาธารณะของจังหวัดหนองคาย ทั้งในรูปของสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม พิธีกรรม งานประเพณี สื่อประชาสัมพันธ์ และกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ การปรากฏตัวของสัญลักษณ์พญานาคในพื้นที่เหล่านี้มิได้เป็นเพียงการตกแต่งเชิงศิลปะหรือการแสดงออกทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการสร้างและสื่อสารความหมายทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงประชาชนเข้ากับอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์สาธารณะที่สามารถพบเห็นได้ในหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นวัด ศาล สถานที่ราชการ ลานกิจกรรมสาธารณะ ถนน สะพาน สวนสาธารณะ ตลอดจนสื่อประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานต่าง ๆ การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความหมายร่วม (Shared Meaning) ของสังคม ที่ทำให้พญานาคกลายเป็นตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่น และความภาคภูมิใจของประชาชนในจังหวัดหนองคาย

จากการศึกษาพบว่า สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะสามารถวิเคราะห์ได้ใน ๔ ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (๑) รูปปั้นและสถาปัตยกรรมพญานาค (๒) สัญลักษณ์พญานาคในงานประเพณี (๓) การใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อและกิจกรรมสาธารณะ และ (๔) ความหมายที่ประชาชนรับรู้จากสัญลักษณ์ดังกล่าว

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า รูปปั้นพญานาคที่ปรากฏอยู่ตามวัดและสถานที่สำคัญในจังหวัดหนองคายเป็นสิ่งที่สะท้อนความศรัทธาของประชาชนได้อย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนหรือผู้มาเยือนพบเห็นรูปปั้นพญานาค สิ่งแรกที่เกิดขึ้นคือการรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์และความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า รูปปั้นพญานาคไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงงานศิลปกรรม แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อสารถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของชุมชน การที่วัดต่าง ๆ นิยมสร้างบันไดนาคหรือ

ประติมากรรมพญานาคบริเวณทางเข้า จึงเป็นการสื่อถึงการก้าวเข้าสู่พื้นที่แห่งบุญและพื้นที่แห่งศรัทธา ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า รูปปั้นพญานาคยังมีบทบาทในการสร้างความรู้สึกผูกพันระหว่างประชาชนกับสถานที่ เพราะผู้คนจำนวนมากมองว่าพญานาคเป็นผู้ปกปักรักษาพื้นที่นั้น ๆ และเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนโดยรวม[๔๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ในงานประเพณีของจังหวัดหนองคาย สัญลักษณ์พญานาคมักถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหลักของกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นขบวนแห่ การตกแต่งสถานที่ การจัดนิทรรศการ หรือการแสดงศิลปวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พญานาคเป็นภาพแทนของจังหวัดที่สามารถทำให้ผู้เข้าร่วมงานรับรู้ได้ทันทีว่ากิจกรรมนั้นมีความเชื่อมโยงกับหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในงานประเพณีมีส่วนช่วยสร้างความต่อเนื่องของความเชื่อและทำให้ประชาชนเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง โดยเฉพาะในงานออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค ซึ่งพญานาคจะถูกนำเสนอในหลากหลายรูปแบบ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การปรากฏของสัญลักษณ์พญานาคในงานประเพณีเป็นการตอกย้ำความหมายร่วมของสังคม และช่วยให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรม[๔๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า หน่วยงานภาครัฐและองค์กรท้องถิ่นในจังหวัดหนองคายมีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการประชาสัมพันธ์และกิจกรรมสาธารณะอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า สัญลักษณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในป้ายประชาสัมพันธ์ สื่อการท่องเที่ยว เอกสารราชการ และกิจกรรมส่งเสริมภาพลักษณ์ของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อสาธารณะช่วยสร้างการจดจำและสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดให้มีความโดดเด่น เนื่องจากพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ผู้คนทั้งในและนอกพื้นที่รับรู้ร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า สัญลักษณ์พญานาคจึงทำหน้าที่มากกว่าการตกแต่งเชิงกราฟิก แต่เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ช่วยสื่อสารตัวตนของจังหวัดและสร้างความเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับพื้นที่[๔๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ประชาชนในจังหวัดหนองคายรับรู้สัญลักษณ์พญานาคในฐานะตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ และความเป็นสิริมงคล ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อผู้คนเห็นสัญลักษณ์พญานาค มักจะเชื่อมโยงกับความปลอดภัย ความโชคดี และการได้รับการคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การรับรู้ดังกล่าวเกิดจากการที่สังคมได้ผลิตซ้ำความหมายของพญานาคผ่านพิธีกรรม เรื่องเล่า และกิจกรรมทางวัฒนธรรมมาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นความหมายร่วมที่ได้รับการยอมรับในวงกว้าง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า แม้คนรุ่นใหม่บางส่วนอาจไม่ได้เชื่อในลักษณะเดียวกับคนรุ่นเก่า แต่ก็ยังรับรู้ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดหนองคาย และเป็นตัวแทนของอัตลักษณ์ท้องถิ่น[๔๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การปรากฏของพญานาคในพื้นที่สาธารณะมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกของประชาชนเกี่ยวกับความเป็นชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนพบเห็นสัญลักษณ์

---

[๔๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑
[๔๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๔
[๔๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๗
[๔๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๐

พญานาคอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จะเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่และเกิดความภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตนเอง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความหมายดังกล่าวมีความสำคัญอย่างมากในสังคมร่วมสมัย เพราะช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่และสร้างพลังทางวัฒนธรรมให้แก่ชุมชน[๕๐] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า รูปปั้นพญานาคและสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในจังหวัดหนองคายมีความหมายมากกว่าความสวยงามทางศิลปกรรม เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า นักท่องเที่ยวจำนวนมากเมื่อเดินทางมาถึงจังหวัดหนองคายจะสังเกตเห็นสัญลักษณ์พญานาคปรากฏอยู่ตามวัด สถานที่ราชการ ลานสาธารณะ และแหล่งท่องเที่ยวสำคัญต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การออกแบบสถาปัตยกรรมพญานาคไม่ได้เป็นเพียงการนำตำนานมาสร้างเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่เป็นการทำให้ความเชื่อและความทรงจำของชุมชนปรากฏอยู่ในพื้นที่สาธารณะอย่างถาวร รูปปั้นพญานาคจึงกลายเป็นเครื่องมือที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในมุมมองของคนในชุมชน พญานาคที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมเป็นสัญลักษณ์ของการคุ้มครอง ปกปักรักษา และเป็นเครื่องเตือนใจถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย จึงไม่ใช่เพียงสิ่งก่อสร้าง แต่เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำร่วมของผู้คน[๕๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ในงานประเพณีสำคัญของจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะงานออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค สัญลักษณ์พญานาคมักถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหลักของการจัดงาน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ไม่ว่าจะเป็นขบวนแห่ การตกแต่งเวที การสร้างประติมากรรมชั่วคราว หรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ล้วนมีพญานาคเป็นศูนย์กลางของการนำเสนอ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวช่วยทำให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวรับรู้ถึงความสำคัญของพญานาคในฐานะตัวแทนของจังหวัดหนองคาย อีกทั้งยังเป็นการผลิตซ้ำความหมายทางวัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ในสังคมอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อสัญลักษณ์พญานาคปรากฏอยู่ในงานประเพณีทุกปี ความหมายของพญานาคจึงได้รับการตอกย้ำและส่งต่อไปยังผู้เข้าร่วมงานรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง ทำให้ความเชื่อและอัตลักษณ์ของชุมชนยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม[๕๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ปัจจุบันสัญลักษณ์พญานาคไม่ได้ปรากฏอยู่เฉพาะในพิธีกรรมหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่ยังถูกนำไปใช้ในสื่อสมัยใหม่อย่างกว้างขวาง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า สื่อประชาสัมพันธ์ของจังหวัด เว็บไซต์ หน่วยงานราชการ เพจท่องเที่ยว และสื่อสังคมออนไลน์จำนวนมาก ล้วนใช้ภาพพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสื่อสาร ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อร่วมสมัยทำให้ความหมายของพญานาคขยายตัวจากความเชื่อทางศาสนาไปสู่การเป็นตราสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัด และช่วยสร้างการรับรู้ในวงกว้างทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่หน่วยงานต่าง ๆ เลือกใช้พญานาค

---

[๕๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๓

[๕๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๖

[๕๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๙

เป็นภาพแทนของจังหวัด สะท้อนให้เห็นว่าพญานาคได้รับการยอมรับในฐานะสัญลักษณ์ร่วมของสังคม และเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของหนองคายให้มีความโดดเด่น[๕๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ประชาชนในพื้นที่ตีความสัญลักษณ์พญานาคแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละบุคคล ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า บางคนมองพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บางคนมองว่าเป็นตัวแทนของแม่น้ำโขง ขณะที่บางคนมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของบ้านเกิดและอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า แม้ความหมายจะมีความหลากหลาย แต่สิ่งที่เหมือนกันคือการรับรู้ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีคุณค่าต่อชุมชน และเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความหลากหลายของการตีความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังทางสังคมสูง เพราะสามารถรองรับความหมายที่แตกต่างกันได้และยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการรับรู้ร่วมในสังคม[๕๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วมของสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนพบเห็นพญานาคในวัด สถานที่ราชการ งานประเพณี หรือสื่อประชาสัมพันธ์ จะเกิดการเชื่อมโยงกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชนโดยอัตโนมัติ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น "สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม" ที่ช่วยให้ผู้คนเข้าใจตนเอง เข้าใจชุมชน และเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ พญานาคยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความชอบธรรมและสร้างการยอมรับให้กับกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ เพราะเมื่อกิจกรรมใดเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาค ประชาชนมักรับรู้ว่ากิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับคุณค่าและอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัด[๕๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะในจังหวัดหนองคายมิได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางศิลปกรรมหรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมธรรมดาเท่านั้น หากแต่เป็น "พื้นที่แห่งความหมาย" (Space of Meaning) ที่ทำหน้าที่สื่อสารคุณค่า ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชนสู่สาธารณะ

๑. รูปปั้นและสถาปัตยกรรมพญานาคในฐานะพื้นที่แห่งความทรงจำทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า รูปปั้นและสถาปัตยกรรมพญานาคเป็นรูปแบบการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดรูปแบบหนึ่งในจังหวัดหนองคาย การปรากฏของพญานาคในวัด สถานที่ราชการ และพื้นที่สาธารณะ ทำให้ความเชื่อที่เป็นนามธรรมถูกแปลงให้กลายเป็นรูปธรรมที่ประชาชนสามารถมองเห็นและสัมผัสได้ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า รูปปั้นพญานาคมิได้เป็นเพียงสิ่งตกแต่ง แต่เป็นสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พื้นที่ และเป็นตัวแทนของการปกปักรักษาชุมชน นอกจากนี้ ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความทรงจำร่วม (Collective Memory) ของประชาชน เพราะทุกครั้งที่พบ

---

[๕๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๒

[๕๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๖

[๕๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

เห็นรูปปั้นพญานาค ผู้คนจะเชื่อมโยงไปถึงตำนาน ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ของจังหวัด ในมิติทางสังคม สถาปัตยกรรมพญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่สร้างการรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

๒. สัญลักษณ์พญานาคในงานประเพณีกับการผลิตซ้ำความหมายทางวัฒนธรรม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า งานประเพณีต่าง ๆ โดยเฉพาะเทศกาลออกพรรษาและบั้งไฟพญานาค เป็นพื้นที่สำคัญในการผลิตซ้ำความหมายของพญานาคอย่างต่อเนื่อง การนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในขบวนแห่ การแสดงศิลปวัฒนธรรม การตกแต่งสถานที่ และพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้พญานาคกลายเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารความหมายทางวัฒนธรรม การปรากฏตัวซ้ำ ๆ ของสัญลักษณ์ดังกล่าวช่วยตอกย้ำให้ประชาชนรับรู้ว่าพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์จังหวัด ในเชิงมานุษยวิทยา งานประเพณีจึงเป็นพื้นที่ที่ช่วยรักษาความต่อเนื่องของความเชื่อและสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ขณะเดียวกันก็ทำให้ความหมายของพญานาคได้รับการส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น

๓. การใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อและกิจกรรมสาธารณะ ผลการศึกษาพบว่า สัญลักษณ์พญานาคถูกนำไปใช้ในสื่อประชาสัมพันธ์และกิจกรรมสาธารณะอย่างกว้างขวาง ทั้งในรูปแบบของตราสัญลักษณ์ ภาพประกอบ โปสเตอร์ เว็บไซต์ และสื่อดิจิทัลต่าง ๆ การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวมีบทบาทในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดและช่วยสร้างการจดจำในระดับสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านสะท้อนว่า เมื่อผู้คนเห็นภาพพญานาค มักจะนึกถึงจังหวัดหนองคายทันที ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ การใช้พญานาคในสื่อสาธารณะยังเป็นการสร้างความหมายร่วมที่ทำให้ประชาชนรับรู้ว่าพญานาคคือสัญลักษณ์ของชุมชน และเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ร่วมของสังคม

๔. ความหมายที่ประชาชนรับรู้จากสัญลักษณ์พญานาค จากข้อมูลพบว่า ประชาชนรับรู้ความหมายของพญานาคในหลายระดับ ได้แก่ ความหมายด้านความศักดิ์สิทธิ์และการคุ้มครอง ความหมายด้านความอุดมสมบูรณ์และแม่น้ำโขง ความหมายด้านอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจของจังหวัด ความหมายด้านความเป็นชุมชนและความทรงจำร่วม แม้แต่ละบุคคลจะมีการตีความแตกต่างกัน แต่โดยรวมแล้วพญานาคถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับพื้นที่ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคาย

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า สัญลักษณ์พญานาคในจังหวัดหนองคายทำหน้าที่เป็น "สัญลักษณ์สาธารณะ" (Public Symbol) ที่เชื่อมโยงความหมายทางศาสนา วัฒนธรรม สังคม และการเมืองเข้าด้วยกัน รูปปั้นและสถาปัตยกรรมพญานาคทำหน้าที่เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำและความศักดิ์สิทธิ์ งานประเพณีทำหน้าที่ผลิตซ้ำและถ่ายทอดความหมายทางวัฒนธรรม สื่อและกิจกรรมสาธารณะทำหน้าที่ขยายการรับรู้สู่สังคมวงกว้าง ส่วนประชาชนทำหน้าที่ตีความและสร้างความหมายใหม่ให้แก่สัญลักษณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง กระบวนการทั้งหมดนี้ทำให้พญานาคไม่ได้เป็นเพียงวัตถุทางวัฒนธรรม แต่กลายเป็น "ระบบสัญลักษณ์" ที่มีอิทธิพลต่อวิธีคิด การรับรู้ และการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คนในจังหวัดหนองคาย ในอีกมิติหนึ่ง พญานาคยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้าง

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่ทุกฝ่ายสามารถยอมรับร่วมกันได้ ไม่ว่าจะเป็นประชาชน ผู้นำชุมชน หน่วยงานรัฐ หรือภาคธุรกิจ

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะในจังหวัดหนองคายมีบทบาทสำคัญในการสร้างและสื่อสารความหมายทางวัฒนธรรมของชุมชน รูปปั้นและสถาปัตยกรรมพญานาคทำหน้าที่เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำและความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์พญานาคในงานประเพณีทำหน้าที่ผลิตซ้ำความหมายทางวัฒนธรรม การใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อและกิจกรรมสาธารณะช่วยสร้างการรับรู้ในวงกว้าง และประชาชนรับรู้สัญลักษณ์ดังกล่าวในฐานะตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่น และความภาคภูมิใจร่วมของจังหวัด ดังนั้น พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นเครื่องมือสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความหมายร่วม สร้างอัตลักษณ์ และสร้างความชอบธรรมให้แก่พื้นที่และกิจกรรมสาธารณะในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง

๔.๒.๓ การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาค

สัญลักษณ์พญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารความหมายทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับชุมชน ประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง การปรากฏของสัญลักษณ์พญานาคในพิธีกรรม งานประเพณี สถานที่สาธารณะ และกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เป็นกระบวนการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้ประชาชนรับรู้และเข้าใจคุณค่าร่วมกันของสังคม ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาทในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัด และผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จนทำให้พญานาคเป็นมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อ หากแต่เป็นภาษาทางสังคมที่ช่วยสื่อสารความหมายร่วมของคนในพื้นที่

จากการศึกษาพบว่า การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาคสามารถวิเคราะห์ได้ใน ๔ มิติสำคัญ ได้แก่ (๑) การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน (๒) การเชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (๓) การสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์หนองคาย และ (๔) การผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคม

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สัญลักษณ์พญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน เนื่องจากพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ทุกคนในจังหวัดหนองคายรับรู้และยอมรับร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ไม่ว่าจะเป็นประชาชนในเขตเมืองหรือชนบท ต่างก็มีความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของพญานาคในฐานะส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า เมื่อมีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น งานบวงสรวง งานประเพณีออกพรรษา หรือกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว คนในชุมชนมักเข้ามามีส่วนร่วมอย่างพร้อมเพรียงกัน เพราะทุกคนรู้สึกว่านี่คือกิจกรรมที่สะท้อนตัวตนของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงทำ

หน้าที่เป็นสัญลักษณ์กลางที่ช่วยลดความแตกต่างทางสังคม และทำให้ผู้คนรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเดียวกัน[๕๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สัญลักษณ์พญานาคช่วยเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคายอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องเล่า ตำนาน และความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคล้วนเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า เมื่อประชาชนพบเห็นสัญลักษณ์พญานาคในพื้นที่สาธารณะหรือเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง จะเกิดการระลึกถึงเรื่องราวในอดีตและความเป็นมาของชุมชน ทำให้ผู้คนรู้สึกเชื่อมโยงกับบรรพบุรุษและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การเชื่อมโยงดังกล่าวมีความสำคัญต่อการรักษาความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม เพราะช่วยให้คนรุ่นปัจจุบันเข้าใจว่าชุมชนของตนมีพัฒนาการมาอย่างไร และมีคุณค่าใดที่ควรได้รับการสืบทอดต่อไป[๕๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ประชาชนในจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อมีการกล่าวถึงจังหวัดหนองคาย คนส่วนใหญ่มักนึกถึงพญานาคและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคเป็นอันดับแรก ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่จังหวัดมีสัญลักษณ์ที่โดดเด่นและได้รับการยอมรับในระดับประเทศ ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในบ้านเกิดของตนเอง และมีความต้องการที่จะร่วมกันอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความภาคภูมิใจที่เกิดขึ้นมิได้เป็นเพียงความรู้สึกส่วนบุคคล แต่เป็นความรู้สึกร่วมของชุมชนที่ช่วยสร้างพลังทางสังคมและส่งเสริมความเข้มแข็งของท้องถิ่น[๕๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เด็กและเยาวชนเรียนรู้เรื่องพญานาคผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรม การฟังเรื่องเล่าจากผู้สูงอายุ และการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้หยุดอยู่กับคนรุ่นใดรุ่นหนึ่ง แต่ได้รับการส่งต่อและปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พญานาคยังคงมีความหมายต่อชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน[๕๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังในการสื่อสารความหมายทางสังคมมากกว่าสัญลักษณ์อื่น ๆ ในจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนเห็นรูปพญานาคหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค จะเกิดการเชื่อมโยงไปถึงความเป็นหนองคายโดยอัตโนมัติ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคจึงเป็นเสมือนภาษาทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้ผู้คนเข้าใจคุณค่าร่วมของชุมชน และช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่สัญลักษณ์พญานาคได้รับการใช้ซ้ำในกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ทำให้ความหมายของพญานาค

---

[๕๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๒
[๕๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๕
[๕๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๘
[๕๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๑

ได้รับการตอกย้ำและกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของประชาชนในจังหวัดหนองคาย[๖๐] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สัญลักษณ์พญานาคเป็นศูนย์กลางของการสร้างความรู้สึกร่วมในสังคมหนองคาย เพราะไม่ว่าประชาชนจะมีอาชีพ สถานะทางสังคม หรือความเชื่อทางการเมืองที่แตกต่างกันเพียงใด ทุกคนล้วนสามารถยอมรับพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ร่วมของจังหวัดได้ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ที่มีการใช้สัญลักษณ์พญานาค มักจะได้รับความร่วมมือจากประชาชนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากผู้คนรู้สึกว่ากิจกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องของส่วนรวม มิใช่ของบุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคทำหน้าที่เป็น “พื้นที่กลางทางวัฒนธรรม” ที่ช่วยให้ผู้คนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้โดยไม่รู้สึกแบ่งแยก นอกจากนี้ สัญลักษณ์พญานาคยังช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน เพราะทุกคนต่างมีเรื่องเล่า ความทรงจำ หรือประสบการณ์บางอย่างที่เชื่อมโยงกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในหลายกรณี พญานาคทำหน้าที่เป็นตัวแทนของผลประโยชน์ร่วมของชุมชน ดังนั้นเมื่อมีการใช้สัญลักษณ์พญานาคในการรณรงค์หรือจัดกิจกรรมสาธารณะ ประชาชนจึงมักตอบรับและเข้าร่วมอย่างเต็มใจ เพราะรับรู้ว่าสิ่งดังกล่าวเกี่ยวข้องกับคุณค่าและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน[๖๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งน้ำ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ตำนานพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าที่ช่วยอธิบายความเป็นมาของพื้นที่และทำให้ผู้คนเข้าใจว่าชุมชนของตนมีพัฒนาการอย่างไร ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า เมื่อมีการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคผ่านพิธีกรรม นิทรรศการ หรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ผู้คนจะเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับอดีตของตนเองไปพร้อมกัน การรับรู้ดังกล่าวทำให้ประชาชนรู้สึกเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ และเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดมา ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความสำคัญของพญานาคจึงมิได้อยู่เพียงในฐานะความเชื่อทางศาสนา แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการรักษาความทรงจำร่วมของสังคม และเป็นสื่อกลางที่ทำให้คนรุ่นปัจจุบันสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับอดีตของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง[๖๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ประชาชนมีสัญลักษณ์ร่วมที่ชัดเจนและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ซึ่งสัญลักษณ์ดังกล่าวก็คือพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อจังหวัดหนองคายได้รับการกล่าวถึงในสื่อหรือในกิจกรรมระดับประเทศ ภาพของพญานาคมักจะปรากฏควบคู่ไปด้วยเสมอ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่พญานาคได้รับการยอมรับในวงกว้าง ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าจังหวัดของตนมีเอกลักษณ์เฉพาะและมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ความรู้สึกดังกล่าวส่งผลให้เกิดความภาคภูมิใจและความต้องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์มิได้เป็นเพียงเรื่องของ

---

[๖๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๔

[๖๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๗

[๖๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๐

ความรู้สึกเท่านั้น แต่ยังเป็นพลังทางสังคมที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนร่วมมือกันพัฒนาชุมชนและรักษาภาพลักษณ์ของจังหวัดให้คงอยู่ต่อไป[๖๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพญานาคเกิดขึ้นผ่านกิจกรรมทางสังคมอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม งานประเพณี การศึกษา การสื่อสารผ่านสื่อมวลชน และกิจกรรมขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า แม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก แต่ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการเหล่านี้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การผลิตซ้ำความเชื่อไม่ได้หมายถึงการทำให้ผู้คนเชื่อในรูปแบบเดิมทุกประการ แต่เป็นการทำให้ความหมายของพญานาคยังคงมีความสำคัญต่อสังคมในบริบทใหม่ ๆ เช่น การนำพญานาคมาเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว การพัฒนาเศรษฐกิจ หรือการส่งเสริมอัตลักษณ์ของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคมช่วยให้พญานาคยังคงเป็นสัญลักษณ์ที่มีชีวิต มิใช่เพียงเรื่องเล่าในอดีต แต่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน[๖๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า สัญลักษณ์พญานาคเป็นกลไกสำคัญในการสื่อสารคุณค่าร่วมของสังคมหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อมีการใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมสาธารณะ ประชาชนมักรับรู้ว่าสิ่งนั้นเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของชุมชน วัฒนธรรมของท้องถิ่น และความเป็นหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคทำหน้าที่เสมือนภาษาทางสังคมที่ช่วยให้ผู้คนเข้าใจความหมายร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องอธิบายมากนัก เพราะสัญลักษณ์ดังกล่าวมีความหมายที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกของผู้คนมาอย่างยาวนาน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่พญานาคสามารถสื่อสารความหมายทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นผลมาจากการที่สัญลักษณ์ดังกล่าวได้รับการผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม ประเพณี และกิจกรรมทางสังคมมาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย[๖๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนและมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจร่วมของสังคม สัญลักษณ์พญานาคมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นตัวแทนของความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือในการสื่อสารคุณค่า ความทรงจำ และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

๑. การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า สัญลักษณ์พญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับร่วมกันจากคนทุกกลุ่มในสังคม ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ข้าราชการ นักธุรกิจ หรือประชาชนทั่วไป เมื่อมีการใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมสาธารณะ ผู้คนจะเกิดความรู้สึกว่ากิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ร่วมและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมและความร่วมมือในระดับสูง นอกจากนี้ พญานาคยังทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์รวมศูนย์”

---

[๖๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๓

[๖๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๗

[๖๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

(Integrative Symbol) ที่ช่วยลดความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนและสร้างความรู้สึกเป็นสมาชิกของชุมชนเดียวกัน ในเชิงสังคมวิทยา สัญลักษณ์พญานาคจึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) ผ่านการสร้างความไว้วางใจ ความผูกพัน และความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชน

๒. การเชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า พญานาคเป็นสื่อกลางที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของจังหวัดหนองคาย ผ่านตำนาน เรื่องเล่า และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า การรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคทำให้ประชาชนเข้าใจความเป็นมาของชุมชน และตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน สัญลักษณ์พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “ตัวแทนของอดีต” ที่ช่วยให้ผู้คนสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับรากเหง้าทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ในมิติของความทรงจำร่วม พญานาคทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการรักษาและถ่ายทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยทำให้เรื่องราวในอดีตยังคงมีความหมายและสามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง

๓. การสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์หนองคาย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ประชาชนในจังหวัดหนองคายอย่างเด่นชัด เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ การที่พญานาคถูกใช้เป็นภาพแทนของจังหวัดในสื่อ กิจกรรมสาธารณะ และการประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ ทำให้ประชาชนรับรู้ว่าพญานาคเป็นตัวแทนของอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัด ความภาคภูมิใจดังกล่าวส่งผลให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ และมีความพร้อมที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น ในมิติทางวัฒนธรรม พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์แห่งอัตลักษณ์” (Identity Symbol) ที่ช่วยสร้างการรับรู้เกี่ยวกับความเป็นหนองคายทั้งในสายตาของคนในและคนนอกพื้นที่

๔. การผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคม ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน วัด โรงเรียน และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐและเอกชน กระบวนการผลิตซ้ำดังกล่าวเกิดขึ้นผ่านพิธีกรรม งานประเพณี การเล่าเรื่อง การจัดนิทรรศการ การใช้สื่อประชาสัมพันธ์ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ส่งผลให้ความหมายของพญานาคยังคงดำรงอยู่ในสังคม แม้บริบททางสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ในเชิงมานุษยวิทยา การผลิตซ้ำความเชื่อทำให้พญานาคยังคงเป็นสัญลักษณ์ที่มีชีวิต และสามารถปรับตัวเข้ากับบริบทของสังคมร่วมสมัยได้อย่างต่อเนื่อง

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า สัญลักษณ์พญานาคในจังหวัดหนองคายทำหน้าที่เป็น “ระบบการสื่อสารทางสังคม” (Social Communication System) ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับคุณค่า ความทรงจำ และอัตลักษณ์ร่วมของสังคม

ในมิติแรก พญานาคทำหน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน โดยเป็นสัญลักษณ์กลางที่ทุกกลุ่มสามารถยอมรับร่วมกันได้

ในมิติที่สอง พญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผ่านการทำให้ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตยังคงมีชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ในมิติที่สาม พญานาคทำหน้าที่สร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์หนองคาย โดยเป็นตัวแทนของคุณค่าและความโดดเด่นทางวัฒนธรรมของจังหวัด

ในมิติที่สี่ พญานาคทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเชื่อและความหมายทางวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมทางสังคม ทำให้ความเชื่อดังกล่าวยังคงดำรงอยู่และได้รับการถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น สัญลักษณ์พญานาคจึงเป็นมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่เป็นกลไกสำคัญในการสื่อสารคุณค่าและสร้างความหมายร่วมของสังคมหนองคาย

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจร่วมของสังคมหนองคาย โดยสัญลักษณ์ดังกล่าวทำหน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัด และผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีพลังในการสื่อสารคุณค่าร่วมของสังคม และเป็นกลไกสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างการยอมรับ ความผูกพัน และความชอบธรรมทางสังคมให้แก่ชุมชนในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง

๔.๒.๔ การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค

ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกนำมาใช้ในการสื่อสารทางสังคม การพัฒนาท้องถิ่น และการสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ของภาครัฐและองค์กรในพื้นที่ กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่นักวิชาการเรียกว่า “การเมืองเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Politics) ซึ่งเป็นการใช้อำนาจผ่านสัญลักษณ์ ความเชื่อ และความหมายทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างการยอมรับ ความศรัทธา และความร่วมมือจากประชาชน จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด การส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนาเศรษฐกิจ การสร้างอัตลักษณ์ร่วม และการสร้างความชอบธรรมให้แก่โครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาททั้งในมิติทางวัฒนธรรมและมิติทางการเมืองควบคู่กัน ผลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสะท้อนประเด็นดังกล่าวในหลากหลายมิติดังต่อไปนี้

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า หน่วยงานภาครัฐในจังหวัดหนองคายมักนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการจัดกิจกรรมสาธารณะและงานสำคัญของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะความสวยงามทางศิลปกรรม แต่เป็นเพราะพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนในพื้นที่ให้การยอมรับและรู้สึกผูกพัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า เมื่อกิจกรรมใด

มีการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาค ประชาชนมักรับรู้ว่ากิจกรรมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของชุมชนและสะท้อนอัตลักษณ์ของจังหวัด จึงทำให้เกิดการยอมรับและการมีส่วนร่วมมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐกับประชาชน เพราะช่วยให้การสื่อสารนโยบายหรือกิจกรรมสาธารณะได้รับการตอบรับที่ดีขึ้น และช่วยสร้างความรู้สึกว่าภาครัฐกำลังดำเนินงานบนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ประชาชนให้ความสำคัญ[๖๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การพัฒนาจังหวัดหนองคายในช่วงหลายปีที่ผ่านมามักเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาคอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว การจัดงานเทศกาล หรือการสร้างแลนด์มาร์กใหม่ ๆ ล้วนมีพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การนำพญานาคมาใช้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดเป็นการใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพราะพญานาคเป็นสิ่งที่สามารถดึงดูดความสนใจและสร้างการจดจำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงกลายเป็น “แบรนด์ทางวัฒนธรรม” ของจังหวัดหนองคาย ซึ่งช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่โดดเด่นและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การพัฒนาท้องถิ่น[๖๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดหนองคายทั้งในสายตาของประชาชนและนักท่องเที่ยว ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า จังหวัดหนองคายถูกจดจำผ่านภาพของพญานาคและบั้งไฟพญานาคมากกว่าปัจจัยอื่น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ภาพลักษณ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นผลจากการที่หน่วยงานต่าง ๆ ร่วมกันนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อ งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อภาพลักษณ์ดังกล่าวได้รับการยอมรับในวงกว้าง ก็ส่งผลให้จังหวัดได้รับความน่าเชื่อถือในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ที่ต้องการเข้ามาลงทุนหรือเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่[๖๘]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับอำนาจทางสังคมสามารถมองเห็นได้จากการที่สัญลักษณ์ดังกล่าวถูกนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรและหน่วยงานในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อกิจกรรมใดเชื่อมโยงกับพญานาค ประชาชนมักมองว่ากิจกรรมนั้นมีความสอดคล้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การสร้างความชอบธรรมผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ เพราะไม่ได้ใช้อำนาจบังคับโดยตรง แต่ใช้อำนาจผ่านความหมายและความศรัทธาที่ประชาชนมีต่อสัญลักษณ์นั้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในกรณีของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังทางสังคมสูง และสามารถถูกใช้เพื่อสร้างการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๖๙] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมกับการใช้

---

[๖๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๓
[๖๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๖
[๖๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๙
[๖๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๒

อำนาจในสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า แม้พญานาคจะมีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อพื้นบ้านและศาสนา แต่ในปัจจุบันกลับมีบทบาทในกิจกรรมทางสังคมและการบริหารจัดการท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความสำเร็จของการใช้สัญลักษณ์พญานาคในการพัฒนาจังหวัดเกิดจากการที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนมีความรู้สึกร่วมอยู่ก่อนแล้ว จึงทำให้การสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ดังกล่าวสามารถเข้าถึงผู้คนได้ง่ายกว่าการใช้ถ้อยคำหรือข้อมูลเชิงนโยบายเพียงอย่างเดียว ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ วัฒนธรรม และสัญลักษณ์ในสังคมร่วมสมัย[๗๐]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมของภาครัฐจังหวัดหนองคายเป็นสิ่งที่พบเห็นได้อย่างต่อเนื่องและมีนัยสำคัญในเชิงสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในการจัดงานประเพณี งานส่งเสริมการท่องเที่ยว งานประชาสัมพันธ์จังหวัด หรือแม้แต่กิจกรรมเชิงนโยบายหลายประเภท มักมีการนำภาพลักษณ์ของพญานาคมาใช้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสื่อสารกับประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า สาเหตุสำคัญที่ภาครัฐเลือกใช้สัญลักษณ์พญานาค เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนในพื้นที่มีความคุ้นเคย มีความศรัทธา และสามารถสร้างความรู้สึกร่วมได้อย่างรวดเร็ว การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวจึงช่วยลดช่องว่างระหว่างหน่วยงานของรัฐกับประชาชน และทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ได้รับความสนใจมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ พญานาคทำหน้าที่เป็น “สื่อกลางทางวัฒนธรรม” ที่ช่วยทำให้อำนาจของรัฐถูกนำเสนอในรูปแบบที่สอดคล้องกับความเชื่อและคุณค่าของสังคมท้องถิ่น ส่งผลให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าการดำเนินงานของภาครัฐมีความใกล้ชิดและเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ของชุมชน[๗๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า จังหวัดหนองคายได้นำพญานาคมาใช้เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาจังหวัดในหลายมิติ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พญานาคไม่ได้ถูกนำเสนอในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพียงอย่างเดียว แต่ถูกพัฒนาให้เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ สังคม และการท่องเที่ยว ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การสร้างเส้นทางท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม การพัฒนาพื้นที่สาธารณะ และการประชาสัมพันธ์จังหวัด ล้วนใช้สัญลักษณ์พญานาคเป็นศูนย์กลางในการสื่อสาร ทำให้พญานาคกลายเป็นภาพแทนของการพัฒนาในระดับจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นกลไกในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยความเชื่อที่มีอยู่เดิมในสังคมมาเชื่อมโยงกับนโยบายการพัฒนาสมัยใหม่[๗๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อมีการกล่าวถึงหนองคาย ภาพของพญานาคจะปรากฏขึ้นในความคิดของผู้คนทันที ทำให้จังหวัดมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การสร้างภาพลักษณ์ผ่านสัญลักษณ์พญานาคช่วยเพิ่มความน่าสนใจให้แก่จังหวัด และทำให้หนองคายได้รับการจดจำในฐานะแหล่งวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่น

---

[๗๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๕

[๗๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๘

[๗๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๑

การรับรู้ดังกล่าวมีผลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว นักลงทุน และผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาวัฒนธรรมของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความน่าเชื่อถือที่เกิดขึ้นไม่ได้มาจากการประชาสัมพันธ์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีรากฐานอยู่ในความเชื่อและประสบการณ์ร่วมของผู้คน จึงทำให้การสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ดังกล่าวมีพลังและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง[๗๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ วัฒนธรรม และสัญลักษณ์พญานาคเป็นสิ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนในสังคมหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับร่วมกันในสังคม ดังนั้นผู้ที่สามารถเชื่อมโยงตนเองหรือกิจกรรมของตนเข้ากับสัญลักษณ์ดังกล่าวได้ มักจะได้รับการยอมรับจากประชาชนมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า สัญลักษณ์พญานาคจึงกลายเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมือง โดยเฉพาะในกรณีที่หน่วยงานหรือองค์กรต้องการสร้างความเชื่อมั่นและความไว้วางใจจากประชาชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การใช้สัญลักษณ์พญานาคไม่ได้หมายถึงการควบคุมประชาชนโดยตรง แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านการสร้างความหมายร่วม ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในสังคมร่วมสมัย[๗๔]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังในการเชื่อมโยงผู้คน วัฒนธรรม และอำนาจเข้าด้วยกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความสำคัญของพญานาคมิได้อยู่ที่ตัวสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ความหมายที่สังคมร่วมกันสร้างขึ้นและยอมรับร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ในหลายกรณี สัญลักษณ์พญานาคถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน เพราะทุกฝ่ายต่างมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของสัญลักษณ์ดังกล่าวร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการที่สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสามารถทำหน้าที่ทางการเมืองได้ โดยช่วยสร้างความชอบธรรม สร้างความร่วมมือ และสร้างความรู้สึกร่วมในสังคมโดยไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจในรูปแบบของการบังคับ[๗๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้ดำรงอยู่ในฐานะความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้พัฒนาไปสู่การเป็นเครื่องมือสำคัญของ “การเมืองเชิงสัญลักษณ์” ที่ถูกใช้ในการสร้างความหมาย สร้างการยอมรับ และสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมสาธารณะและการพัฒนาท้องถิ่น ผลการวิเคราะห์สามารถจำแนกได้เป็น ๔ ประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. การใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมของภาครัฐ ผลการศึกษาพบว่า หน่วยงานภาครัฐในจังหวัดหนองคายมีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในกิจกรรมสาธารณะอย่างแพร่หลาย ทั้งในรูปแบบของงานประเพณี การประชาสัมพันธ์ การรณรงค์ และการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว

---

[๗๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๔

[๗๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๗

[๗๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อสร้างความสวยงามหรือความน่าสนใจ แต่เป็นกระบวนการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างนโยบายของรัฐกับอัตลักษณ์ของชุมชน เนื่องจากพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนให้การยอมรับอยู่แล้ว การนำมาใช้จึงช่วยให้กิจกรรมของรัฐได้รับการตอบรับที่ดีและเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมจากประชาชน ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ สัญลักษณ์พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือสร้างความชอบธรรม” (Legitimizing Symbol) ที่ช่วยให้อำนาจของรัฐถูกมองว่าเชื่อมโยงกับคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน

๒. การใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์ในการพัฒนาจังหวัด ผลการศึกษาพบว่า พญานาคถูกนำมาใช้เป็นแกนกลางของยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดหนองคายในหลายด้าน โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยว วัฒนธรรม และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การพัฒนาพื้นที่สาธารณะ การสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การจัดเทศกาล และการประชาสัมพันธ์จังหวัด ล้วนใช้พญานาคเป็นภาพแทนของหนองคาย ส่งผลให้สัญลักษณ์ดังกล่าวกลายเป็น “แบรนด์ทางวัฒนธรรม” ของจังหวัด การนำพญานาคมาใช้ในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงการแปลงทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ให้กลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นในยุคปัจจุบัน

๓. การสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือผ่านความเชื่อ ผลการศึกษาพบว่า พญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือให้แก่จังหวัดและองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เนื่องจากสัญลักษณ์ดังกล่าวมีรากฐานอยู่บนความศรัทธาและความเชื่อร่วมของประชาชน เมื่อกิจกรรมหรือองค์กรใดเชื่อมโยงตนเองเข้ากับสัญลักษณ์พญานาค ประชาชนมักรับรู้ว่ากิจกรรมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชน ส่งผลให้เกิดความไว้วางใจและการยอมรับในระดับสูง ในมุมมองทางสังคมวิทยา สัญลักษณ์พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “ทุนทางความหมาย” (Symbolic Capital) ที่ช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือและสร้างสถานะทางสังคมให้แก่ผู้ที่สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับสัญลักษณ์ดังกล่าวได้

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ วัฒนธรรม และสัญลักษณ์พญานาค ผลการศึกษาพบว่าพญานาคเป็นจุดเชื่อมสำคัญระหว่างอำนาจ วัฒนธรรม และสังคม เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับร่วมกันในระดับชุมชน ผู้ที่สามารถใช้สัญลักษณ์พญานาคได้อย่างเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน หรือองค์กรชุมชน มักจะสามารถสร้างการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชนได้มากกว่าการใช้อำนาจในรูปแบบทางการเพียงอย่างเดียว ดังนั้น อำนาจในบริบทนี้จึงมิได้เกิดจากการบังคับ แต่เกิดจากความสามารถในการสร้างความหมายร่วมผ่านสัญลักษณ์ที่สังคมให้คุณค่า ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า พญานาคในจังหวัดหนองคายทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์ทางการเมืองวัฒนธรรม” (Political-Cultural Symbol) ที่เชื่อมโยงอำนาจ วัฒนธรรม และการพัฒนาสังคมเข้าด้วยกัน

ในมิติแรก พญานาคเป็นเครื่องมือที่ภาครัฐใช้ในการสร้างความชอบธรรมและสร้างการยอมรับจากประชาชน โดยอาศัยความศรัทธาและความรู้สึกร่วมที่มีอยู่เดิมในสังคม

ในมิติที่สอง พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาจังหวัด ซึ่งช่วยเชื่อมโยงนโยบายการพัฒนาเข้ากับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ทำให้การพัฒนาได้รับการยอมรับและมีความหมายต่อประชาชนมากขึ้น

ในมิติที่สาม พญานาคเป็นเครื่องมือในการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับองค์กร โดยอาศัยสถานะของพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับในสังคม

ในมิติที่สี่ พญานาคสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับวัฒนธรรมอย่างชัดเจน กล่าวคือ อำนาจมิได้ดำรงอยู่แยกจากวัฒนธรรม แต่ใช้อาศัยสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการสร้างความชอบธรรมและสร้างการยอมรับจากประชาชน

ดังนั้น การเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคายจึงมิได้เป็นการใช้อำนาจผ่านกฎหมายหรือโครงสร้างทางการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านความหมาย ความเชื่อ และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ประชาชนยอมรับร่วมกัน

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายได้พัฒนาไปสู่การเป็นกลไกสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ โดยปรากฏผ่านการใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมของภาครัฐ การพัฒนาจังหวัด การสร้างภาพลักษณ์ และการสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ พญานาคทำหน้าที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ที่ช่วยเชื่อมโยงประชาชนเข้ากับนโยบายและกิจกรรมของภาครัฐ ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัด และส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น จึงสรุปได้ว่า พญานาคมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชนเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมาย สร้างการยอมรับ และสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินงานของสังคมและชุมชนในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง

๔.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

๔.๓.๑ ความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย

อัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายเป็นผลจากการสั่งสมทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และความเชื่อของผู้คนในพื้นที่มาอย่างยาวนาน โดยหนึ่งในสัญลักษณ์สำคัญที่มีบทบาทโดดเด่น

ในการสร้างและสื่อสารอัตลักษณ์ของจังหวัด คือ “พญานาค” ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในระดับชุมชน ระดับจังหวัด และระดับประเทศ พญานาคมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับแม่น้ำโขง ความเป็นมาของชุมชน และโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมของสังคมลุ่มน้ำโขง จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายในหลายมิติ ทั้งในฐานะสัญลักษณ์ประจำพื้นที่ การสร้างภาพจำของจังหวัดผ่านตำนานพญานาค การเชื่อมโยงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเข้ากับแม่น้ำโขง และการรับรู้ของประชาชนต่อความเป็น “เมืองพญานาค” ซึ่งล้วนเป็นกระบวนการสร้างความหมายร่วมที่ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันและภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า เมื่อกล่าวถึงจังหวัดหนองคาย สิ่งแรกที่ประชาชนทั้งในและนอกพื้นที่นึกถึงคือพญานาคและแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พญานาคได้กลายเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดโดยปริยาย ผ่านการปรากฏอยู่ในวัด สถานที่ท่องเที่ยว งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความโดดเด่นของพญานาคไม่ได้เกิดขึ้นจากการกำหนดโดยหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่เกิดจากการยอมรับร่วมกันของสังคมที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน จนทำให้พญานาคกลายเป็นตัวแทนของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า สัญลักษณ์ดังกล่าวช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเชื่อมโยงกับพื้นที่ เพราะเมื่อพบเห็นพญานาคก็จะนึกถึงบ้านเกิด นึกถึงแม่น้ำโขง และนึกถึงประวัติศาสตร์ของจังหวัดหนองคายทันที[๗๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ตำนานพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพจำของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคถูกนำเสนอผ่านพิธีกรรม ประเพณี สื่อมวลชน และการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ผู้คนจดจำหนองคายในฐานะดินแดนแห่งพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ภาพจำดังกล่าวส่งผลอย่างมากต่อการรับรู้ของคนภายนอก เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงหนองคาย ผู้คนมักเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคและเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคเป็นอันดับแรก ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การมีภาพจำที่ชัดเจนเช่นนี้ทำให้จังหวัดมีเอกลักษณ์โดดเด่น และสามารถสร้างความแตกต่างจากพื้นที่อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๗๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของหนองคายมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแม่น้ำโขงและความเชื่อเรื่องพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า วิถีชีวิตของประชาชนในอดีตล้วนผูกพันกับแม่น้ำโขง ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ การคมนาคม และการดำรงชีวิตประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่พญานาคถูกเชื่อว่าอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์กลางของอัตลักษณ์ชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อดังกล่าวช่วยทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกผูกพันกับแม่น้ำโขง และรับรู้ว่าความเป็น

---

[๗๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑

[๗๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๔

หนองคายไม่สามารถแยกออกจากแม่น้ำโขงและพญานาคได้[๗๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ประชาชนจำนวนมากรับรู้ว่าหนองคายเป็น “เมืองพญานาค” มากกว่าการเป็นเพียงจังหวัดชายแดนแห่งหนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความรับรู้ดังกล่าวเกิดจากการที่สัญลักษณ์พญานาคปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเป็นเมืองพญานาคไม่ได้หมายถึงการที่ประชาชนเชื่อเรื่องพญานาคเหมือนกันทุกคน แต่หมายถึงการที่ทุกคนยอมรับว่าพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การรับรู้ดังกล่าวมีผลต่อความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกันของประชาชน[๗๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยให้คนหนองคายสามารถอธิบายตัวตนของตนเองต่อคนภายนอกได้อย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อประชาชนเดินทางไปต่างจังหวัดหรือเข้าร่วมกิจกรรมระดับประเทศ มักจะใช้เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคเป็นจุดเริ่มต้นในการแนะนำบ้านเกิดของตน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าพญานาคได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนไปพร้อมกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่ประชาชนสามารถใช้สัญลักษณ์พญานาคในการอธิบายตัวตนของตนเองได้ แสดงให้เห็นว่าพญานาคมิได้เป็นเพียงความเชื่อทางวัฒนธรรม แต่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างความหมายเกี่ยวกับความเป็นหนองคายในสังคมร่วมสมัย[๘๐] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนความแตกต่างของพื้นที่จากจังหวัดอื่นในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า แม้หลายจังหวัดจะมีความเชื่อเรื่องพญานาคเช่นเดียวกัน แต่จังหวัดหนองคายได้รับการรับรู้ในระดับประเทศว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับพญานาคมากที่สุด โดยเฉพาะจากปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคและเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่พญานาคได้รับการนำเสนอผ่านกิจกรรมสาธารณะ งานประเพณี และการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ทำให้สัญลักษณ์ดังกล่าวกลายเป็นองค์ประกอบหลักของภาพลักษณ์จังหวัด ผู้คนทั้งในและนอกพื้นที่สามารถจดจำหนองคายผ่านสัญลักษณ์พญานาคได้ทันที ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าหรือความเชื่อ แต่เป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยกำหนดตัวตนของจังหวัด และทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นหนองคายร่วมกัน[๘๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ตำนานพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพจำทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เรื่องเล่าต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคถูกถ่ายทอดผ่านครอบครัว โรงเรียน วัด สื่อมวลชน และกิจกรรมของชุมชน จนกลายเป็นองค์ความรู้ร่วมที่คนส่วนใหญ่รับรู้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่ตำนานพญานาคได้รับการเล่าซ้ำอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการสร้างภาพจำของจังหวัดในฐานะ “ดินแดนแห่งพญานาค” และส่งผลให้ผู้คนภายนอกเชื่อมโยงหนองคายเข้ากับเรื่องราวดังกล่าวโดยอัตโนมัติ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ภาพจำเหล่านี้มีคุณค่าอย่าง

---

[๗๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๗
[๗๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๐
[๘๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๓
[๘๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๖

มากต่อการสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ เพราะช่วยให้ประชาชนมีเรื่องเล่าร่วมที่สามารถใช้อธิบายประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และความเป็นมาของชุมชนได้อย่างชัดเจน[๘๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ของหนองคายไม่สามารถแยกออกจากแม่น้ำโขงได้ และพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนในพื้นที่จำนวนมากมองแม่น้ำโขงไม่ใช่เพียงทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นพื้นที่แห่งประวัติศาสตร์ ความทรงจำ และความศรัทธา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พญานาคในฐานะผู้ปกปักรักษาแม่น้ำโขง จึงกลายเป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และเป็นตัวแทนของวิถีชีวิตลุ่มน้ำโขงที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของจังหวัดเข้ากับแม่น้ำโขงผ่านสัญลักษณ์พญานาค ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่และตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่[๘๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ประชาชนจำนวนมากรับรู้และยอมรับภาพลักษณ์ของหนองคายในฐานะ “เมืองพญานาค” ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความรับรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่พญานาคปรากฏอยู่ในกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเป็นเมืองพญานาคไม่ได้จำกัดอยู่เพียงความเชื่อทางศาสนา แต่ขยายไปสู่การเป็นสัญลักษณ์ของความภาคภูมิใจร่วมของชุมชน และเป็นภาพแทนของความเป็นหนองคายในสายตาของคนภายนอก ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การที่ประชาชนยอมรับความเป็นเมืองพญานาคอย่างกว้างขวาง แสดงให้เห็นว่าพญานาคได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมทางสังคมที่มีความมั่นคงและได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น[๘๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่สามารถรวบรวมความหมายทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา และวิถีชีวิตของผู้คนในจังหวัดหนองคายไว้ในสัญลักษณ์เดียว ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ความสำคัญของพญานาคไม่ได้อยู่ที่การมีอยู่จริงหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับความหมายที่สังคมร่วมกันสร้างขึ้น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การที่ประชาชนยังคงกล่าวถึงพญานาคอย่างต่อเนื่องและนำสัญลักษณ์ดังกล่าวมาใช้ในการอธิบายความเป็นหนองคาย แสดงให้เห็นว่าพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่กำหนดตัวตนของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในปัจจุบันพญานาคจึงทำหน้าที่เป็นทั้งสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ทางสังคม และสัญลักษณ์ทางอัตลักษณ์ ที่ช่วยให้ผู้คนสามารถนิยามความเป็นหนองคายได้อย่างชัดเจน[๘๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยสัญลักษณ์พญานาคทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารตัวตนของพื้นที่ สร้างความทรงจำร่วม และกำหนดภาพลักษณ์ของจังหวัดทั้งในสายตาของคนในและคนนอกพื้นที่

---

[๘๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๙
[๘๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๒
[๘๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๖
[๘๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

๑. พญานาคในฐานะสัญลักษณ์ประจำพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า พญานาคได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะสัญลักษณ์ประจำจังหวัดหนองคาย เนื่องจากปรากฏอยู่ในพื้นที่สาธารณะ พิธีกรรม ประเพณี และกิจกรรมต่าง ๆ ของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า เมื่อกล่าวถึงหนองคาย ผู้คนมักนึกถึงพญานาคเป็นอันดับแรก สัญลักษณ์ดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องหมายแสดงตัวตนของพื้นที่ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของภาพลักษณ์จังหวัด ในเชิงสัญลักษณ์ พญานาคทำหน้าที่เป็น “เครื่องหมายทางวัฒนธรรม” (Cultural Marker) ที่ช่วยสร้างความแตกต่างระหว่างหนองคายกับพื้นที่อื่น และทำให้จังหวัดมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในระดับประเทศ

๒. การสร้างภาพจำของจังหวัดผ่านตำนานพญานาค ผลการศึกษาพบว่า ตำนานพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพจำ (Collective Image) ของจังหวัดหนองคาย เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคได้รับการถ่ายทอดผ่านกระบวนการทางสังคมหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรื่องในครอบครัว การศึกษาในโรงเรียน การเทศนาในวัด การจัดงานประเพณี และการนำเสนอผ่านสื่อมวลชน การถ่ายทอดดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนทั้งในและนอกพื้นที่รับรู้หนองคายในฐานะดินแดนแห่งพญานาค และเชื่อมโยงจังหวัดเข้ากับเรื่องเล่าทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ภาพจำดังกล่าวมีความสำคัญอย่างมากต่อการสร้างอัตลักษณ์ เพราะทำให้จังหวัดมีเรื่องเล่าร่วมที่สามารถใช้ในการอธิบายความเป็นมาของชุมชน และสร้างความแตกต่างจากพื้นที่อื่น

๓. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง ผลการศึกษาพบว่า แม่น้ำโขงเป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย และพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับแม่น้ำโขงอย่างลึกซึ้ง ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคทำให้แม่น้ำโขงมีความหมายมากกว่าพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คน ดังนั้น อัตลักษณ์ของหนองคายจึงเป็นอัตลักษณ์แบบ “ลุ่มน้ำโขง” ที่เชื่อมโยงธรรมชาติ ความเชื่อ และวิถีชีวิตเข้าด้วยกัน โดยมีพญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการถ่ายทอดความหมายดังกล่าว

๔. การรับรู้ของประชาชนต่อความเป็น “เมืองพญานาค” ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่รับรู้และยอมรับภาพลักษณ์ของจังหวัดในฐานะ “เมืองพญานาค” อย่างชัดเจน การรับรู้ดังกล่าวเกิดจากการที่สัญลักษณ์พญานาคถูกนำเสนอซ้ำผ่านกิจกรรมทางสังคม พื้นที่สาธารณะ และสื่อมวลชนอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นความหมายร่วมของสังคม ในมิติทางสังคม การรับรู้ความเป็นเมืองพญานาคช่วยสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัด

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นกลไกสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดหนองคายผ่านกระบวนการสร้างความหมายร่วมทางสังคม

ในมิติแรก พญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ประจำพื้นที่ที่ช่วยให้จังหวัดมีตัวตนที่ชัดเจนและแตกต่างจากพื้นที่อื่น

ในมิติที่สอง ตำนานพญานาคทำหน้าที่สร้างภาพจำของจังหวัดผ่านเรื่องเล่าและความทรงจำร่วม ส่งผลให้หนองคายได้รับการรับรู้ในฐานะดินแดนแห่งพญานาค

ในมิติที่สาม พญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ของจังหวัดเข้ากับแม่น้ำโขง ทำให้ความเป็นหนองคายมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตลุ่มน้ำโขงอย่างแนบแน่น

ในมิติที่สี่ การรับรู้ของประชาชนต่อความเป็นเมืองพญานาคช่วยสร้างความภาคภูมิใจและความผูกพันต่อท้องถิ่น ส่งผลให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาและสืบทอดอัตลักษณ์ดังกล่าว

ดังนั้น พญานาคจึงเป็น “สัญลักษณ์แห่งอัตลักษณ์” (Identity Symbol) ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของจังหวัดหนองคายเข้าด้วยกันผ่านกระบวนการสร้างความหมายร่วมทางวัฒนธรรม

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยพญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ประจำพื้นที่ สร้างภาพจำของจังหวัดผ่านตำนานและเรื่องเล่า เชื่อมโยงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเข้ากับแม่น้ำโขง และสร้างการรับรู้ร่วมของประชาชนต่อความเป็น “เมืองพญานาค” กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการนิยามตัวตนของจังหวัด และเป็นทุนทางสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความภาคภูมิใจ ความผูกพัน และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง จึงอาจกล่าวได้ว่า พญานาคมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของประชาชน แต่เป็นแกนกลางของการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ทำให้จังหวัดหนองคายได้รับการจดจำและมีความโดดเด่นในสังคมไทยร่วมสมัย

๔.๓.๒ บทบาทของพญานาคในการสร้างความชอบธรรมขององค์กรและผู้นำท้องถิ่น

ในสังคมท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้จำกัดอยู่เพียงมิติของศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในกระบวนการสร้างความชอบธรรม (Legitimacy) ให้แก่องค์กร หน่วยงาน และผู้นำท้องถิ่นผ่านการใช้สัญลักษณ์ ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค กระบวนการดังกล่าวสะท้อนลักษณะของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Politics) ที่ใช้อำนาจผ่านความหมายทางวัฒนธรรมมากกว่าการใช้อำนาจในเชิงบังคับ จากการศึกษาพบว่า องค์กรภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และผู้มีบทบาทในสังคม มักเชื่อมโยงกิจกรรมสาธารณะ โครงการพัฒนา และกิจกรรมเชิงนโยบายเข้ากับความเชื่อเรื่องพญานาค เพื่อสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และการยอมรับจากประชาชน ความเชื่อดังกล่าวจึงกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลการศึกษาสามารถวิเคราะห์ได้ใน ๔ ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (๑) การอ้างอิงความเชื่อในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ (๒) การเชื่อมโยงผู้นำกับทุนทางวัฒนธรรม (๓) การใช้พิธีกรรมเพื่อสร้างการยอมรับจากประชาชน และ (๔) การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับโครงการพัฒนา

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ในหลายกิจกรรมสาธารณะของจังหวัดหนองคาย มักมีการอ้างอิงหรือเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่เสมอ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณี งานส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมักจะนำเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคมาเป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสารกับประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การอ้างอิงความเชื่อดังกล่าวช่วยให้กิจกรรมได้รับความสนใจและได้รับการยอมรับมากขึ้น เพราะประชาชนรู้สึกว่ากิจกรรมนั้นมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในหลายกรณี ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างนโยบายของหน่วยงานกับประชาชน ทำให้ผู้คนรู้สึกว่ากิจกรรมต่าง ๆ ไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดจากภายนอก แต่เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและคุณค่าที่พวกเขาให้ความสำคัญ[๘๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ผู้นำท้องถิ่นจำนวนมากมีความพยายามเชื่อมโยงตนเองเข้ากับทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพญานาค ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การเข้าร่วมพิธีกรรม การสนับสนุนงานประเพณี และการแสดงบทบาทในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เป็นสิ่งที่ประชาชนสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยสร้างภาพลักษณ์ให้ผู้นำถูกมองว่าเป็นผู้ที่เข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อประชาชนรับรู้ว่าผู้นำมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมและความเชื่อของพื้นที่ ก็จะเกิดความรู้สึกไว้วางใจและพร้อมที่จะให้การสนับสนุนมากขึ้น[๘๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างการยอมรับจากประชาชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในหลายกรณี ก่อนเริ่มดำเนินกิจกรรมสำคัญหรือโครงการขนาดใหญ่ มักมีการจัดพิธีบวงสรวงหรือพิธีขอพรที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่าพิธีกรรมดังกล่าวไม่ได้มีความหมายเพียงในเชิงศาสนา แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชนว่ากิจกรรมหรือโครงการนั้นได้รับการยอมรับจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องช่วยลดความกังวลและสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม[๘๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับโครงการพัฒนาเป็นสิ่งที่พบได้ในหลายพื้นที่ของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า โครงการบางประเภทมีการเชื่อมโยงกับตำนานพญานาคหรือจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องก่อนเริ่มดำเนินงาน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวช่วยทำให้ประชาชนรู้สึกว่าโครงการไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือการบริหารจัดการเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านสัญลักษณ์และพิธีกรรมช่วยเพิ่มระดับการยอมรับของประชาชน และทำให้โครงการได้รับการสนับสนุนมากขึ้น[๘๙]

---

[๘๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๒
[๘๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๕
[๘๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๘
[๘๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๑

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีพลังอย่างมากในสังคมหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า บุคคลหรือองค์กรที่สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับสัญลักษณ์ดังกล่าวได้อย่างเหมาะสม มักจะได้รับการยอมรับจากประชาชนในระดับสูง ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การยอมรับดังกล่าวไม่ได้เกิดจากอำนาจทางกฎหมายหรืออำนาจทางการเมืองโดยตรง แต่เกิดจากการที่ประชาชนรู้สึกว่าบุคคลหรือองค์กรนั้นมีความเชื่อมโยงกับคุณค่าทางวัฒนธรรมที่พวกเขาเคารพ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ที่สามารถเปลี่ยนเป็นความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจ และความชอบธรรมทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๙๐] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้การดำเนินกิจกรรมสาธารณะในจังหวัดหนองคายได้รับการยอมรับจากประชาชนมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรท้องถิ่นจัดกิจกรรมที่มีการเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาค ประชาชนมักรู้สึกว่ากิจกรรมนั้นมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนและมีความเคารพต่อความเชื่อของคนในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การอ้างอิงความเชื่อเรื่องพญานาคในกิจกรรมสาธารณะไม่ได้เป็นเพียงการใช้สัญลักษณ์เพื่อดึงดูดความสนใจเท่านั้น แต่เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างองค์กรกับประชาชน ทำให้ผู้คนรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในหลายกรณี ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจร่วม และช่วยให้การดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากประชาชนรับรู้ว่ากิจกรรมนั้นสอดคล้องกับคุณค่าที่พวกเขาเคารพและให้ความสำคัญ[๙๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ผู้นำท้องถิ่นที่มีบทบาทในกิจกรรมเกี่ยวกับพญานาคมักได้รับการยอมรับจากประชาชนมากกว่าผู้นำที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การเข้าร่วมพิธีกรรม การสนับสนุนงานประเพณี และการส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้นำมีความเข้าใจและให้ความสำคัญกับรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเชื่อมโยงผู้นำเข้ากับทุนทางวัฒนธรรมช่วยสร้างภาพลักษณ์เชิงบวก และทำให้ประชาชนรู้สึกว่าผู้นำเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงผู้บริหารที่ทำหน้าที่ตามตำแหน่ง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมท้องถิ่นช่วยเพิ่มระดับความไว้วางใจของประชาชน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้นำสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๙๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างการยอมรับและความรู้สึกร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า พิธีบวงสรวง พิธีขอพร หรือพิธีเปิดโครงการที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาค มักทำให้ประชาชนรู้สึกว่ากิจกรรมนั้นมีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า พิธีกรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมต่าง ๆ เพราะเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อสิ่งที่ชุมชนให้คุณค่า ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในหลายกรณี การมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องช่วยลดข้อ

---

[๙๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๔

[๙๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๗

[๙๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๐

กังวลหรือข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น และทำให้ประชาชนพร้อมที่จะมีส่วนร่วมและให้การสนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น[๙๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า โครงการพัฒนาหลายโครงการในจังหวัดหนองคายได้รับการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาคอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การตั้งชื่อโครงการ การออกแบบพื้นที่ หรือการจัดพิธีกรรมก่อนดำเนินโครงการ มักมีการนำเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคมาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความหมายเชิงวัฒนธรรมให้แก่โครงการ ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าโครงการนั้นไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางกายภาพหรือเศรษฐกิจ แต่เป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกับพญานาคช่วยสร้างความเชื่อมั่นและทำให้ประชาชนมีทัศนคติในเชิงบวกต่อโครงการมากขึ้น[๙๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังทางสังคมสูง เพราะสามารถเชื่อมโยงความเชื่อ วัฒนธรรม และอำนาจเข้าด้วยกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า บุคคลหรือองค์กรที่สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับความหมายของพญานาคได้อย่างเหมาะสม มักได้รับการยอมรับและความไว้วางใจจากประชาชนมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความชอบธรรมที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงกับพญานาคเป็นความชอบธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาและความรู้สึกร่วมของสังคม มิใช่เพียงอำนาจตามกฎหมายหรือโครงสร้างการบริหาร ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ผู้นำและองค์กรสามารถสร้างความสัมพันธ์กับประชาชน และทำให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง[๙๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่องค์กร ผู้นำท้องถิ่น และกิจกรรมสาธารณะในจังหวัดหนองคาย โดยอาศัยกระบวนการทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์เป็นกลไกหลักในการสร้างการยอมรับจากประชาชน

๑. การอ้างอิงความเชื่อในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ ผลการศึกษาพบว่า หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรชุมชน มีการอ้างอิงความเชื่อเรื่องพญานาคในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณี กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว การรณรงค์ทางสังคม หรือกิจกรรมเชิงนโยบาย การอ้างอิงดังกล่าวทำให้กิจกรรมได้รับการตีความว่าเป็นกิจกรรมที่เคารพต่อวัฒนธรรมและคุณค่าของชุมชน ส่งผลให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ในเชิงทฤษฎี การอ้างอิงความเชื่อเรื่องพญานาคสามารถมองได้ว่าเป็นการใช้ “ทุนเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมขององค์กร

---

[๙๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๓

[๙๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๗

[๙๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

๒. การเชื่อมโยงผู้นำกับทุนทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำท้องถิ่นจำนวนมากมีความพยายามเชื่อมโยงบทบาทของตนเข้ากับวัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค ผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรม การสนับสนุนงานประเพณี และการส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่าการกระทำดังกล่าวช่วยสร้างภาพลักษณ์ของผู้นำในฐานะผู้ที่เข้าใจและเคารพวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้ประชาชนเกิดความไว้วางใจและพร้อมที่จะสนับสนุนการดำเนินงานของผู้นำ ในมิติทางสังคมวิทยา ทุนทางวัฒนธรรมที่ผู้นำได้รับจากการเชื่อมโยงกับพญานาค สามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางสังคมและทุนทางการเมือง ซึ่งส่งผลต่อระดับการยอมรับจากประชาชน

๓. การใช้พิธีกรรมเพื่อสร้างการยอมรับจากประชาชน ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ขององค์กร พิธีกรรม เช่น การบวงสรวง การขอพร หรือการประกอบพิธีเปิดโครงการ ช่วยสร้างความรู้สึกร่วมของผู้เข้าร่วม และทำให้กิจกรรมได้รับการรับรองในเชิงวัฒนธรรมจากชุมชน นอกจากนี้ พิธีกรรมยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการพัฒนาท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดความร่วมมือและการสนับสนุนในระดับสูง

๔. การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับโครงการพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า โครงการพัฒนาหลายโครงการในจังหวัดหนองคายมีการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาค เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และเพิ่มความชอบธรรมทางสังคม การตั้งชื่อโครงการ การออกแบบพื้นที่ การจัดพิธีกรรม และการใช้สัญลักษณ์พญานาคในสื่อประชาสัมพันธ์ ล้วนเป็นกระบวนการที่ช่วยทำให้โครงการได้รับการตีความว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชุมชน ความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวมีผลต่อการสร้างความเชื่อมั่นของประชาชน และช่วยลดแรงต้านหรือข้อกังวลที่อาจเกิดขึ้นต่อการดำเนินโครงการ

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็น “กลไกสร้างความชอบธรรมเชิงวัฒนธรรม” (Cultural Legitimization Mechanism) ที่เชื่อมโยงองค์กร ผู้นำ และกิจกรรมสาธารณะเข้ากับคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน

ในมิติแรก ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยให้องค์กรสามารถสร้างความใกล้ชิดกับประชาชนผ่านการอ้างอิงคุณค่าที่ชุมชนยอมรับร่วมกัน

ในมิติที่สอง ผู้นำท้องถิ่นสามารถใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในการสร้างความน่าเชื่อถือและความไว้วางใจจากประชาชน

ในมิติที่สาม พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างการยอมรับทางสังคม โดยช่วยให้กิจกรรมหรือโครงการได้รับการรับรองในเชิงวัฒนธรรม

ในมิติที่สี่ การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับโครงการพัฒนาผ่านสัญลักษณ์พญานาค ช่วยเพิ่มระดับการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชน

กล่าวโดยสรุป ความชอบธรรมในบริบทของจังหวัดหนองคายไม่ได้เกิดขึ้นจากอำนาจตามกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการที่องค์กรและผู้นำสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับความเชื่อและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ประชาชนให้การยอมรับ

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่องค์กรและผู้นำท้องถิ่นในจังหวัดหนองคาย ผ่านการอ้างอิงความเชื่อในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ การเชื่อมโยงผู้นำกับทุนทางวัฒนธรรม การใช้พิธีกรรมเพื่อสร้างการยอมรับจากประชาชน และการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับโครงการพัฒนา กระบวนการดังกล่าวสะท้อนลักษณะของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ใช้อำนาจผ่านความหมาย ความเชื่อ และวัฒนธรรมมากกว่าการใช้อำนาจเชิงบังคับโดยตรง ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ที่สำคัญในการสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และความชอบธรรมทางสังคมแก่ผู้นำและองค์กรในจังหวัดหนองคาย จึงอาจกล่าวได้ว่า พญานาคไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นผ่านกระบวนการสร้างความหมายร่วมของสังคมอย่างต่อเนื่อง

๔.๓.๓ การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคในการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น

ในบริบทของจังหวัดหนองคาย ความเชื่อเรื่องพญานาคไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนเท่านั้น แต่ยังได้รับการพัฒนาให้เป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) ที่สามารถนำมาใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นในหลากหลายมิติ ทั้งด้านการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด จากการศึกษาพบว่า พญานาคได้ถูกนำมาใช้เป็นแกนกลางของยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ผ่านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิด “เมืองพญานาค” การจัดงานประเพณีเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน วัด ชุมชน และภาคประชาสังคม กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนความเชื่อและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทรัพยากรที่มีบทบาทต่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสามารถนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างมากต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนได้ร่วมกันพัฒนากิจกรรมและแหล่งท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับพญานาคอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นลานพญานาค วัดที่มีสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพญานาค หรือกิจกรรมในช่วงเทศกาลออกพรรษา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การนำพญานาคมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวช่วยสร้างจุดขายที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น เพราะพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีทั้งมิติของความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้หลากหลายกลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า รายได้ที่เกิดจากการท่องเที่ยวไม่ได้ส่งผลเฉพาะต่อภาคธุรกิจเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อชุมชน ร้านค้า ผู้ประกอบการ

รายย่อย และประชาชนในพื้นที่ ทำให้พญานาคกลายเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจท้องถิ่น[๙๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า แนวคิด “เมืองพญานาค” ได้ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาและกำหนดภาพลักษณ์ของจังหวัดหนองคายอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า หลายโครงการของจังหวัดมีการออกแบบพื้นที่ สถานที่สาธารณะ และกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของเมืองพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิดดังกล่าวช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ และทำให้การพัฒนาไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมืองพญานาคไม่ได้หมายถึงเพียงการมีรูปปั้นพญานาคจำนวนมาก แต่หมายถึงการนำคุณค่าทางวัฒนธรรมมาสร้างเป็นวิสัยทัศน์ร่วมของการพัฒนาเมืองในระยะยาว[๙๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยเฉพาะงานออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค มีบทบาทสำคัญในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่จังหวัด ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในช่วงการจัดงาน จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ในหลายภาคส่วน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า งานประเพณีเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับชุมชนและระดับจังหวัด ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การรักษาและพัฒนางานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น[๙๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การขับเคลื่อนนโยบายที่เกี่ยวข้องกับพญานาคจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า หน่วยงานภาครัฐเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จได้ หากขาดความร่วมมือจากวัด ชุมชน ภาคธุรกิจ และประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีข้อได้เปรียบตรงที่เป็นสัญลักษณ์ที่ทุกฝ่ายสามารถยอมรับร่วมกันได้ จึงสามารถใช้เป็นจุดศูนย์กลางในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมื่อทุกภาคส่วนมีเป้าหมายร่วมกันในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมของพญานาค ก็จะทำให้การพัฒนาท้องถิ่นมีความต่อเนื่องและยั่งยืนมากขึ้น[๙๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นตัวอย่างของการนำวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในอดีตพญานาคอาจถูกมองว่าเป็นเพียงความเชื่อพื้นบ้าน แต่ในปัจจุบันกลับกลายเป็นทรัพยากรสำคัญที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมได้ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความสำเร็จของจังหวัดหนองคายส่วนหนึ่งเกิดจากการที่สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวทางวัฒนธรรมเข้ากับนโยบายการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า กระบวนการดังกล่าวช่วยให้วัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ต้องอนุรักษ์ แต่เป็นพลังสำคัญที่ช่วยสร้างโอกาสใหม่ ๆ ให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น[๑๐๐]

---

[๙๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑
[๙๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๔
[๙๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๗
[๙๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๐
[๑๐๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๓

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพสูงในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า นักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมายังจังหวัดหนองคายด้วยความสนใจในเรื่องราวของพญานาค ไม่ว่าจะเป็นการมาชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค การเดินทางไปสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และสามารถแข่งขันกับแหล่งท่องเที่ยวอื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมีทั้งมิติของความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมรวมอยู่ในเรื่องเดียวกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านเรื่องราวของพญานาคช่วยให้เกิดการกระจายรายได้สู่ชุมชน ร้านค้า โรงแรม ผู้ประกอบการท้องถิ่น และประชาชนในพื้นที่ ทำให้พญานาคมิได้เป็นเพียงความเชื่อ แต่เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาจังหวัด[๑๐๑] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า แนวคิดการพัฒนาเมืองภายใต้ภาพลักษณ์ “เมืองพญานาค” เป็นแนวทางที่ช่วยสร้างความโดดเด่นให้แก่จังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การออกแบบสถานที่สาธารณะ การสร้างแลนด์มาร์ก การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม และการประชาสัมพันธ์จังหวัด ล้วนมีการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาคอย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การกำหนดภาพลักษณ์ดังกล่าวช่วยให้ประชาชนเกิดความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับทิศทางการพัฒนาเมือง และทำให้ผู้คนรู้สึกว่าการพัฒนามีรากฐานอยู่บนวัฒนธรรมของตนเอง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เมืองพญานาคจึงมิได้เป็นเพียงแนวคิดเชิงสัญลักษณ์ แต่เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำอัตลักษณ์ของพื้นที่มาใช้เป็นแกนกลางในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม[๑๐๒]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นกลไกสำคัญในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่จังหวัด ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ทุกครั้งที่มีการจัดงานเทศกาลบั้งไฟพญานาคหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้เกิดการใช้จ่ายในด้านที่พัก อาหาร การเดินทาง และสินค้าท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า งานประเพณีเหล่านี้ช่วยเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม และสร้างโอกาสให้แก่ผู้ประกอบการรายย่อยในชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความสำเร็จของงานประเพณีไม่ได้เกิดจากการจัดงานเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความศรัทธาและความเชื่อร่วมของผู้คนที่ทำให้งานดังกล่าวมีความหมายและได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่อง[๑๐๓] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า การขับเคลื่อนนโยบายที่เกี่ยวข้องกับพญานาคจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่าความสำเร็จของการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการพัฒนาเมืองในจังหวัดหนองคายเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐ วัด ผู้นำชุมชน ภาคเอกชน และประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยเชื่อมโยงผลประโยชน์และเป้าหมายของแต่ละภาคส่วนเข้าด้วยกัน เพราะทุกฝ่ายต่างตระหนักถึงคุณค่าของสัญลักษณ์ดังกล่าว ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า เครือข่ายความ

---

[๑๐๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๖

[๑๐๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๙

[๑๐๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๒

ร่วมมือที่เกิดขึ้นจากความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยทำให้การพัฒนามีความเข้มแข็ง และสามารถดำเนินต่อไปได้แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายหรือการบริหารในอนาคต[๑๐๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า พญานาคเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า จังหวัดหนองคายสามารถเปลี่ยนเรื่องเล่า ตำนาน และความเชื่อให้กลายเป็นทรัพยากรที่สร้างประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความสำเร็จดังกล่าวเกิดจากการที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วน และสามารถนำมาใช้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาได้โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงไม่ใช่เพียงมรดกทางวัฒนธรรม แต่เป็นทุนเชิงยุทธศาสตร์ที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาจังหวัดในหลายมิติ และเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นในอนาคต[๑๐๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบละเอียด

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง ๑๐ ท่าน พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้พัฒนาไปสู่การเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดนโยบายและการพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย โดยมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติของความเชื่อหรือพิธีกรรมเท่านั้น แต่ได้กลายเป็นทรัพยากรเชิงยุทธศาสตร์ที่สามารถสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม

๑. การส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า พญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ริมแม่น้ำโขง วัดสำคัญ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่สะท้อนว่า นักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมายังจังหวัดหนองคายด้วยความสนใจในเรื่องราวของพญานาค ซึ่งส่งผลให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ในภาคการท่องเที่ยวและธุรกิจบริการอย่างกว้างขวาง เมื่อพิจารณาในมิติของเศรษฐกิจวัฒนธรรม (Cultural Economy) จะเห็นได้ว่า พญานาคทำหน้าที่เป็น “สินทรัพย์ทางวัฒนธรรม” (Cultural Asset) ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้า บริการ และกิจกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น ส่งผลให้วัฒนธรรมกลายเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ นอกจากนี้ การส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านสัญลักษณ์พญานาคยังช่วยสร้างการกระจายรายได้ไปสู่ชุมชน ผู้ประกอบการรายย่อย กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และภาคบริการในพื้นที่ ทำให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับฐานรากอย่างต่อเนื่อง

๒. การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิดเมืองพญานาค ผลการศึกษาพบว่า จังหวัดหนองคายมีการนำแนวคิด “เมืองพญานาค” มาใช้เป็นกรอบในการกำหนดทิศทางการพัฒนาเมือง ทั้งในด้านกายภาพ วัฒนธรรม และการสื่อสารภาพลักษณ์ของจังหวัด การสร้างแลนด์มาร์ก การออกแบบพื้นที่สาธารณะ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์จังหวัด ล้วนมีการใช้

---

[๑๐๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๖

[๑๐๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

สัญลักษณ์พญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งช่วยสร้างเอกลักษณ์และความแตกต่างจากเมืองอื่น ในเชิงการพัฒนาเมือง แนวคิดเมืองพญานาคช่วยให้การพัฒนาไม่ได้เป็นเพียงการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ นอกจากนี้ แนวคิดดังกล่าวยังช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของเมือง และมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนามากขึ้น เนื่องจากเห็นว่าการพัฒนานั้นสอดคล้องกับคุณค่าและความเชื่อที่ตนเองยึดถือ

๓. การจัดงานประเพณีเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ผลการศึกษาพบว่า งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยเฉพาะเทศกาลออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค เป็นกลไกสำคัญในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่จังหวัด กิจกรรมดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นพื้นที่สำหรับการแสดงออกทางวัฒนธรรมและศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว สร้างรายได้ และกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การจัดงานประเพณีทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลายภาคส่วน ทั้งการค้าขาย การให้บริการที่พัก การขนส่ง และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน เมื่อวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) พบว่า งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นกระบวนการแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยความเชื่อและอัตลักษณ์ของพื้นที่เป็นฐานสำคัญ

๔. การสร้างเครือข่ายความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นศูนย์กลางในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน วัด ชุมชน และองค์กรภาคประชาสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ทุกภาคส่วนต่างตระหนักถึงคุณค่าและศักยภาพของพญานาคในฐานะทุนทางวัฒนธรรม จึงมีความพร้อมที่จะร่วมมือกันในการพัฒนาและส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เครือข่ายความร่วมมือดังกล่าวช่วยให้การพัฒนามีความต่อเนื่องและยั่งยืน เพราะมิได้ขึ้นอยู่กับหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่เป็นความรับผิดชอบร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม ในมิติของการบริหารจัดการท้องถิ่น พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์ร่วม” (Shared Symbol) ที่ช่วยเชื่อมโยงผลประโยชน์และเป้าหมายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มเข้าด้วยกัน

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า พญานาคในจังหวัดหนองคายได้พัฒนาไปสู่การเป็น “ทุนทางวัฒนธรรมเชิงยุทธศาสตร์” (Strategic Cultural Capital) ที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดนโยบายและการพัฒนาท้องถิ่น

ในมิติแรก พญานาคทำหน้าที่เป็นฐานของการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้า บริการ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของจังหวัด

ในมิติที่สอง พญานาคทำหน้าที่เป็นแกนกลางของการพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิด “เมืองพญานาค” ซึ่งช่วยสร้างอัตลักษณ์และภาพลักษณ์ที่ชัดเจนให้แก่จังหวัด

ในมิติที่สาม พญานาคเป็นทรัพยากรสำคัญในการจัดงานประเพณีและกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและกระตุ้นการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในมิติที่สี่ พญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ร่วมที่ช่วยสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ส่งผลให้การพัฒนาท้องถิ่นมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป พญานาคมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย แต่เป็นทุนเชิงยุทธศาสตร์ที่สามารถนำมาใช้ในการขับเคลื่อนนโยบาย การพัฒนาเศรษฐกิจ การสร้างอัตลักษณ์เมือง และการสร้างความร่วมมือทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย โดยปรากฏผ่านการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจวัฒนธรรม การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิดเมืองพญานาค การจัดงานประเพณีเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า จังหวัดหนองคายสามารถนำทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมมาพัฒนาเป็นทรัพยากรเชิงยุทธศาสตร์ที่สร้างคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นทั้งสัญลักษณ์แห่งอัตลักษณ์ของจังหวัดและกลไกสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนในยุคปัจจุบัน

๔.๓.๔ ผลกระทบของความเชื่อเรื่องพญานาคต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่น

ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้เป็นเพียงระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชนเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อโครงสร้างทางสังคม การเมือง และกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง ความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และสนับสนุนการยอมรับนโยบายสาธารณะในหลายมิติ อย่างไรก็ตาม การนำความเชื่อมาใช้เป็นฐานของการพัฒนาท้องถิ่นก็มีข้อจำกัดและความท้าทายเช่นกัน โดยเฉพาะในบริบทของสังคมที่มีความหลากหลายทางความคิด การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และกระแสโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนรุ่นใหม่

จากการศึกษาพบว่า ผลกระทบของความเชื่อเรื่องพญานาคต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่นสามารถวิเคราะห์ได้ ๔ มิติสำคัญ ได้แก่ (๑) ผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน (๒) ผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน (๓) ผลต่อการยอมรับอำนาจและนโยบายสาธารณะ และ (๔) ความท้าทายในการใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนา

บทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในจังหวัดหนองคาย ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น งานประเพณี การบวงสรวง และกิจกรรมทางวัฒนธรรม มักทำให้ประชาชนจากหลายกลุ่มเข้ามาร่วมมือกัน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวช่วยสร้างความสามัคคี ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน เพราะทุกคนมีเป้าหมายร่วมกันในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความเข้มแข็งของชุมชนไม่ได้เกิดจากทรัพยากรทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่

เกิดจากความรู้สึกร่วมและความผูกพันทางวัฒนธรรม ซึ่งพญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๑๐๖] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อกิจกรรมใดเชื่อมโยงกับพญานาค ประชาชนมักมีความเต็มใจที่จะเข้าร่วมมากกว่ากิจกรรมทั่วไป ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความเชื่อดังกล่าวสร้างแรงจูงใจทางจิตใจ ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาและการมีส่วนร่วมในการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจากความเชื่อมักมีความต่อเนื่องและยั่งยืน เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสมัครใจมากกว่าการบังคับหรือการให้ผลตอบแทนทางวัตถุ[๑๐๗]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคส่งผลต่อการยอมรับอำนาจและนโยบายสาธารณะในระดับหนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า โครงการหรือกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาคมักได้รับการยอมรับจากประชาชนได้ง่ายกว่าโครงการที่ไม่มีการเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยทำให้ประชาชนรู้สึกว่านโยบายหรือโครงการนั้นมีความเคารพต่ออัตลักษณ์และคุณค่าของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การยอมรับที่เกิดขึ้นมิได้มาจากอำนาจทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการที่ประชาชนรับรู้ว่านโยบายสาธารณะนั้นมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและความเชื่อที่ตนเองให้ความสำคัญ[๑๐๘] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า แม้ความเชื่อเรื่องพญานาคจะมีคุณค่าอย่างมากต่อการพัฒนาท้องถิ่น แต่ก็มีความท้าทายหลายประการ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนรุ่นใหม่บางส่วนอาจไม่ได้มีความผูกพันกับความเชื่อแบบดั้งเดิมเหมือนคนรุ่นก่อน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า หากการพัฒนาพึ่งพาความเชื่อเพียงอย่างเดียว อาจทำให้ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนทุกกลุ่มได้ โดยเฉพาะกลุ่มที่ให้ความสำคัญกับเหตุผลทางวิทยาศาสตร์หรือมิติทางเศรษฐกิจมากกว่า ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนาจึงต้องมีความสมดุลระหว่างการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกับการเปิดรับแนวคิดใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย[๑๐๙]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความภาคภูมิใจและความเป็นเจ้าของชุมชนให้แก่ประชาชน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า เมื่อผู้คนรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเมืองพญานาค ก็จะมีความพร้อมในการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า ความภาคภูมิใจดังกล่าวมีผลต่อการรักษาทรัพยากรทางวัฒนธรรม การอนุรักษ์ประเพณี และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การพัฒนาท้องถิ่นเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน เพราะประชาชนพร้อมที่จะร่วมมือและรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ส่วนรวม[๑๑๐] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการสร้าง

---

[๑๐๖] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๑
[๑๐๗] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๔
[๑๐๘] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๐๗
[๑๐๙] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๐
[๑๑๐] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๓

ความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดหนองคาย เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ทำให้ประชาชนได้เข้ามาพบปะและทำงานร่วมกัน ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ในช่วงการจัดงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ไม่ว่าจะเป็นงานบั้งไฟพญานาค งานบวงสรวง หรือกิจกรรมทางศาสนา จะเห็นความร่วมมือของประชาชนจากทุกกลุ่ม ทั้งผู้นำชุมชน วัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า กระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแบ่งปันทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์แห่งความศรัทธา แต่เป็นกลไกที่ช่วยสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพราะทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรมร่วมกัน และพร้อมที่จะร่วมมือกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของสังคม[๑๑๑]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคส่งผลโดยตรงต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสาธารณะ ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า ประชาชนจำนวนมากเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ใช่เพียงเพราะได้รับเชิญจากหน่วยงานภาครัฐ แต่เป็นเพราะมีความรู้สึกผูกพันกับความเชื่อและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมที่เกิดจากความศรัทธามีความแตกต่างจากการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการบังคับหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพราะเป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสมัครใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการสร้างพื้นที่สาธารณะที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้เข้ามามีบทบาท ทั้งในฐานะผู้จัดงาน ผู้สนับสนุน และผู้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีพลวัตทางสังคมอย่างต่อเนื่อง[๑๑๒] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลต่อการยอมรับอำนาจและนโยบายสาธารณะของประชาชนในระดับหนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า โครงการพัฒนาหรือกิจกรรมของภาครัฐที่มีการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์พญานาคมักได้รับการตอบรับในเชิงบวกมากกว่าโครงการที่ไม่มีความเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยให้ประชาชนรับรู้ว่านโยบายหรือโครงการนั้นให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และไม่ละเลยคุณค่าที่ชุมชนยึดถือ ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ในหลายกรณี ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยลดช่องว่างระหว่างภาครัฐกับประชาชน เพราะทำให้การสื่อสารนโยบายเป็นไปในรูปแบบที่สอดคล้องกับโลกทัศน์ของคนในพื้นที่ ส่งผลให้เกิดความไว้วางใจและความร่วมมือมากขึ้น[๑๑๓]

ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า แม้ความเชื่อเรื่องพญานาคจะมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น แต่ก็มีความท้าทายหลายประการที่ต้องพิจารณา ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า คนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งเริ่มให้ความสำคัญกับเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์และข้อมูลเชิงประจักษ์มากขึ้น ทำให้การรับรู้ต่อความเชื่อเรื่องพญานาคมีความหลากหลายมากกว่าที่ผ่านมา ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า หากหน่วยงานต่าง ๆ ใช้

---

[๑๑๑] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๖

[๑๑๒] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๑๙

[๑๑๓] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๒

ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนาโดยไม่คำนึงถึงบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป อาจทำให้เกิดข้อถกเถียงหรือความไม่เข้าใจระหว่างกลุ่มคนที่มีมุมมองแตกต่างกัน ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า ความท้าทายสำคัญคือการทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงมีความหมายต่อคนรุ่นใหม่ โดยการเชื่อมโยงคุณค่าทางวัฒนธรรมเข้ากับการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน มากกว่าการเน้นเพียงมิติของความศักดิ์สิทธิ์เพียงอย่างเดียว[๑๑๔] ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า อนาคตของการใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นฐานในการพัฒนาท้องถิ่นขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า แม้พญานาคจะเป็นสัญลักษณ์ที่มีคุณค่าต่อจังหวัดหนองคาย แต่การใช้ประโยชน์จากสัญลักษณ์ดังกล่าวควรดำเนินไปอย่างรอบคอบและคำนึงถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นว่า หากมีการนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากเกินไป อาจทำให้ความหมายทางวัฒนธรรมและความศรัทธาของประชาชนลดลงในระยะยาว ผู้ให้ข้อมูลยังอธิบายว่า การพัฒนาที่เหมาะสมควรเป็นการนำทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคมาเชื่อมโยงกับการศึกษา การอนุรักษ์ การพัฒนาชุมชน และการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างสมดุล เพื่อให้พญานาคยังคงเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายต่อสังคมหนองคายทั้งในปัจจุบันและอนาคต[๑๑๕]

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

๑. ผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการสร้างความรู้สึกร่วม (Sense of Belonging) และการสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น งานประเพณี การบวงสรวง และกิจกรรมวัฒนธรรม ทำให้ประชาชนมีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยน และทำงานร่วมกัน ส่งผลให้เกิดความสามัคคี ความไว้วางใจ และความร่วมมือในระดับชุมชน ในเชิงสังคมวิทยา พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์รวมศูนย์” ที่ช่วยเชื่อมโยงสมาชิกของชุมชนให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒. ผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยกระตุ้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสาธารณะและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ ประชาชนมีแนวโน้มเข้าร่วมกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับพญานาคมากกว่ากิจกรรมที่ไม่มีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม เนื่องจากรู้สึกว่ากิจกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์และคุณค่าที่ตนเองยึดถือ ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นกลไกที่ช่วยสร้างการมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความสมัครใจและความศรัทธา

๓. ผลต่อการยอมรับอำนาจและนโยบายสาธารณะ ผลการศึกษาพบว่า การเชื่อมโยงนโยบายสาธารณะกับสัญลักษณ์พญานาคช่วยเพิ่มระดับการยอมรับของประชาชนต่อองค์กรและผู้นำท้องถิ่น ประชาชนมักรับรู้ว่านโยบายหรือโครงการที่เชื่อมโยงกับพญานาคมีความเคารพต่ออัตลักษณ์

---

[๑๑๔] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๒๖

[๑๑๕] ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ Mcu P ๓๐

ของชุมชน จึงเกิดความไว้วางใจและพร้อมให้การสนับสนุนมากขึ้น ในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ พญานาคจึงทำหน้าที่เป็น “ทุนเชิงสัญลักษณ์” ที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจและนโยบายสาธารณะ

๔. ความท้าทายในการใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า แม้ความเชื่อเรื่องพญานาคจะมีคุณค่าต่อการพัฒนาท้องถิ่น แต่ก็มีข้อจำกัดและความท้าทายหลายประการ ประการแรก คือ ความแตกต่างทางความคิดของประชาชน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่อาจมีมุมมองต่อความเชื่อแตกต่างจากคนรุ่นก่อน ประการที่สอง คือ ความเสี่ยงในการทำให้ความเชื่อถูกทำให้เป็นสินค้า (Commercialization) มากเกินไป จนอาจลดทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ประการที่สาม คือ ความจำเป็นในการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์วัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่

การสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด สามารถอธิบายได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีผลกระทบต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่นในลักษณะของ “ทุนทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดพลังทางสังคม” โดยส่งผลต่อทั้งความเข้มแข็งของชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสร้างความชอบธรรมทางการเมือง

ในด้านบวก พญานาคช่วยสร้างความสามัคคี สร้างอัตลักษณ์ร่วม กระตุ้นการมีส่วนร่วม และเพิ่มระดับการยอมรับต่อกิจกรรมสาธารณะและนโยบายท้องถิ่น

ในด้านความท้าทาย การใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนาจำเป็นต้องคำนึงถึงความหลากหลายของประชาชน การเปลี่ยนแปลงของสังคม และความเสี่ยงจากการใช้วัฒนธรรมในเชิงพาณิชย์มากเกินไป ดังนั้น การพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคจึงควรเป็นการพัฒนาที่ผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการสร้างนวัตกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคส่งผลต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่นจังหวัดหนองคายในหลายมิติ ทั้งการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน การเพิ่มระดับการยอมรับต่ออำนาจและนโยบายสาธารณะ และการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนายังเผชิญกับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความแตกต่างทางความคิด และกระบวนการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า จึงสรุปได้ว่า พญานาคเป็นทั้งทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย แต่การใช้ประโยชน์จากทุนดังกล่าวจำเป็นต้องดำเนินไปอย่างสมดุล เพื่อรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมควบคู่กับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

๔.๓ องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูลตามกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นองค์ความรู้จากการวิจัยได้ ดังนี้

แผนภาพองค์ความรู้จากการวิจัย
พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์
ในจังหวัดหนองคาย
NAGA-S MODEL
เส้นทางความเชื่อสู่การสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมือง
เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
1
ความเชื่อเรื่องพญานาค
(Naga Belief System)
• ตำนานและเรื่องเล่า
• ความศรัทธาของประชาชน
• ความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง
• ความเชื่อด้านความศักดิ์สิทธิ์
ความเชื่อพื้นฐานที่สืบทอดจากอดีต
เกิดเป็นความศรัทธาและความผูกพัน
ระหว่างผู้คนกับพญานาค
ในฐานะผู้พิทักษ์ ลำน้ำโขง
และผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์
2
พิธีกรรมและการปฏิบัติ
ทางวัฒนธรรม
(Ritual and Cultural Practice)
• พิธีบวงสรวงพญานาค
• พิธีขอพรและแก้บน
• เทศกาลบั้งไฟพญานาค
• ประเพณีออกพรรษาและกิจกรรมอื่น ๆ
ความเชื่อถูกแสดงออกผ่าน
พิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ
กลายเป็นวิถีชีวิตและการปฏิบัติ
ที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง
3
การสร้างความหมาย
เชิงสัญลักษณ์
(Symbolic Meaning)
• ผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา
• สัญลักษณ์แห่งสายน้ำโขง
• ความอุดมสมบูรณ์และโชคลาภ
• ความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจ
พิธีกรรมทำให้เกิดความหมาย
เชิงสัญลักษณ์ของพญานาค
ที่สะท้อนคุณค่า ความเชื่อ
และอุดมการณ์ร่วมของสังคม
4
การสร้างอัตลักษณ์
“เมืองพญานาค”
(Identity Construction)
• ภาพจำของจังหวัดหนองคาย
• ความภาคภูมิใจของคนในพื้นที่
• อัตลักษณ์สู่มนน้ำโขง
• ความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน
ความหมายเชิงสัญลักษณ์
ถูกหล่อหลอมเป็นอัตลักษณ์
ร่วมของจังหวัดหนองคาย
ในฐานะ “เมืองพญานาค”
NONG KHAI
เมืองพญานาค
5
การสร้างความชอบธรรม
ทางการเมือง
(Political Legitimacy)
• การยอมรับผู้นำท้องถิ่น
• ความน่าเชื่อถือขององค์กร
• การยอมรับนโยบายสาธารณะ
• การเมืองเชิงสัญลักษณ์
อัตลักษณ์และสัญลักษณ์พญานาค
ถูกนำมาใช้สร้างความเชื่อมั่น
ความชอบธรรมทางการเมือง
และการยอมรับนโยบาย
จากประชาชน
6
การพัฒนาท้องถิ่น
เชิงวัฒนธรรม
(Cultural-Based Development)
• การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
• เศรษฐกิจสร้างสรรค์
• เมืองพญานาคและการพัฒนาเมือง
• เครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วน
นำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้
ขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ
สังคม และโครงสร้างพื้นฐาน
อย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน
ท่องเที่ยว
เศรษฐกิจ
วัฒนธรรม
ความร่วมมือ
7
ความเข้มแข็งและความยั่งยืน
ของจังหวัดหนองคาย
(Sustainable Nong Khai)
• ความเข้มแข็งของชุมชน
• การมีส่วนร่วมของประชาชน
• ความสมดุลทางวัฒนธรรม
• การพัฒนาอย่างยั่งยืน
เกิดความเข้มแข็งของชุมชน
การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล
และการพัฒนาที่ยั่งยืน
สู่อนาคตของจังหวัดหนองคาย
พญานาค...ทุนทางวัฒนธรรมแห่งอัตลักษณ์ สู่ความชอบธรรมทางการเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

๑. องค์ความรู้ที่ค้นพบจากการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะความเชื่อพื้นบ้านหรือพิธีกรรมทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ได้พัฒนาเป็น “ทุนทางสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง และการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น ความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การสืบทอดความเชื่อ การประกอบพิธีกรรม การสร้างสัญลักษณ์สาธารณะ การผลิตซ้ำความหมายทางวัฒนธรรม การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน ไปจนถึงการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้สร้างความชอบธรรมให้แก่องค์กร ผู้นำท้องถิ่น และนโยบายสาธารณะ

จากการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เรียกว่า “NAGA-S Model”

N = Naga Belief (ความเชื่อเรื่องพญานาค) เป็นฐานรากทางวัฒนธรรมที่เกิดจากตำนานเรื่องเล่า ความศรัทธา และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแม่น้ำโขง ซึ่งได้รับการสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน ประกอบด้วย ตำนานพญานาค ความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำโขง ความเชื่อด้านการคุ้มครอง ความเชื่อด้านความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อด้านความศักดิ์สิทธิ์

A = Action through Ritual (การแสดงออกผ่านพิธีกรรม) ความเชื่อถูกแปลงเป็นการปฏิบัติผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย พิธีบวงสรวงพญานาค พิธีแก้บน พิธีขอพร งานประเพณีออกพรรษา เทศกาลบั้งไฟพญานาค กิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเชื่อและสร้างความทรงจำร่วมของสังคม

G = Generation of Symbolic Meaning (การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์) พิธีกรรมและความเชื่อก่อให้เกิดความหมายเชิงสัญลักษณ์หลายมิติ ได้แก่

พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา

พญานาคในฐานะสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์

พญานาคในฐานะตัวแทนของแม่น้ำโขง

พญานาคในฐานะสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์

พญานาคในฐานะตัวแทนภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายเหล่านี้ถูกสื่อสารผ่านพิธีกรรม สถาปัตยกรรม พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางสังคม

A = Identity Construction (การสร้างอัตลักษณ์ร่วม) ความหมายเชิงสัญลักษณ์ถูกนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย ประกอบด้วย การเป็น “เมืองพญานาค” การสร้างภาพจำของจังหวัด การเชื่อมโยงอัตลักษณ์กับแม่น้ำโขง การสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์หลักของความเป็นหนองคาย

S = Symbolic Legitimacy and Local Development (ความชอบธรรมเชิงสัญลักษณ์และการพัฒนาท้องถิ่น) อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นถูกนำไปใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่น ประกอบด้วย ๑) ความชอบธรรมทางการเมือง การสร้างความน่าเชื่อถือของผู้นำ การสร้างความชอบธรรมขององค์กร การยอมรับนโยบายสาธารณะ การสร้างความร่วมมือของประชาชน ๒) การพัฒนาท้องถิ่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิดเมืองพญานาค การสร้างเศรษฐกิจวัฒนธรรม การจัดงานประเพณีเพื่อสร้างรายได้ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือของทุกภาคส่วน

สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ คือ “ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายทำหน้าที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ที่ถูกผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคม จนก่อให้เกิดความหมายเชิงสัญลักษณ์ร่วมของสังคม นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดในฐานะ ‘เมืองพญานาค’ และถูกนำมาใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมือง ตลอดจนขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองเชิงสัญลักษณ์”

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย แล้ววิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย เพื่อเห็นความเชื่อมโยงกับบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ในบทนี้ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย จากการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งตามกรอบของวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วนำสรุปผลการวิจัย เพื่อที่จะอภิปรายผลการวิจัย ให้เห็นประโยชน์ของการวิจัยที่มีความชัดเจนมากขึ้น และเห็นความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วได้ข้อเสนอแนะจากการวิจัยในแต่ละด้าน ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยจากการวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูลโดยแบบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๕.๑.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน และหยั่งรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีพื้นฐานมาจากตำนาน ความเชื่อพื้นบ้าน และโลกทัศน์ของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะแม่น้ำโขงซึ่งเป็นศูนย์กลางของการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของผู้คนในภูมิภาคนี้ ความเชื่อดังกล่าวได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม การเล่าตำนาน การประกอบพิธีกรรม และการบูรณาการเข้ากับหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย

๑. ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีจุดกำเนิดจากความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มองว่าธรรมชาติ โดยเฉพาะแม่น้ำโขง เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีสิ่งเหนือธรรมชาติคอยปกปักรักษา ความเชื่อดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านตำนานพื้นบ้านและเรื่องเล่าที่สะสมมาเป็นเวลาหลายร้อยปี

จนกลายเป็นองค์ความรู้ร่วมของชุมชน ตำนานพญานาคที่ปรากฏในจังหวัดหนองคายมีความหลากหลาย ทั้งตำนานเมืองบาดาล ตำนานพญาศรีสัตตนาคราช ตลอดจนเรื่องเล่าเกี่ยวกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนในการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติและสร้างความหมายให้กับสิ่งแวดล้อมที่ตนเองอาศัยอยู่ เรื่องเล่าเหล่านี้มิได้เป็นเพียงนิทานพื้นบ้าน แต่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างโลกทัศน์ร่วมและความรู้สึกร่วมทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม ผลการศึกษายังพบอีกว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยมีการเชื่อมโยงพญานาคเข้ากับเรื่องราวในพุทธประวัติ โดยเฉพาะบทบาทของพญานาคมุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้า ทำให้พญานาคถูกตีความใหม่ในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ผู้มีศรัทธาในพระพุทธองค์ และเป็นตัวแทนของความดีงามตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

จากการสังเคราะห์ข้อมูลจึงสามารถกล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นผลจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนลุ่มน้ำโขงกับหลักคิดทางพระพุทธศาสนา จนเกิดเป็นระบบความเชื่อเฉพาะถิ่นที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

๒. รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีความหลากหลายและสามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ โดยแต่ละพิธีกรรมมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และชุมชน พิธีกรรมสำคัญที่พบ ได้แก่ พิธีบวงสรวงพญานาค พิธีขอพร พิธีแก้บน พิธีเซ่นสรวง พิธีกรรมในช่วงเทศกาลออกพรรษา และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค นอกจากนี้ ยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัด ศาลพญานาค และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ริมแม่น้ำโขง ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมเหล่านี้มิได้มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการสักการะหรือการขอพรเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน สร้างพื้นที่แห่งการพบปะ แลกเปลี่ยน และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ พิธีกรรมยังเป็นกระบวนการผลิตซ้ำความเชื่อ (Reproduction of Belief) ที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงมีชีวิตอยู่ในสังคม ผ่านการปฏิบัติจริง การเรียนรู้ร่วมกัน และการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง กล่าวได้ว่า พิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้หยุดอยู่เพียงในระดับความคิดหรือจินตนาการ แต่ได้รับการแสดงออกและยืนยันผ่านการกระทำทางสังคมอย่างต่อเนื่อง

๓. ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาค

ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในจังหวัดหนองคายยังคงมีความศรัทธาต่อพญานาคในระดับสูง และความเชื่อดังกล่าวส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในหลายมิติ

ประชาชนจำนวนมากเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้คุ้มครองดูแลชีวิตและทรัพย์สิน เป็นผู้ประทานโชคลาภ ความสำเร็จ และความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่เคารพบูชา ขณะเดียวกันยังเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถดลบันดาลเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ได้

ความเชื่อเหล่านี้สะท้อนออกมาในรูปแบบของการปฏิบัติที่หลากหลาย เช่น การกราบไหว้บูชารูปปั้นพญานาค การถวายเครื่องสักการะ การเข้าร่วมพิธีกรรม การปฏิบัติตามข้อห้ามทางวัฒนธรรม และการเดินทางไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค

ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ที่ยึดถือความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังปรากฏในคนรุ่นใหม่ผ่านรูปแบบการแสดงออกที่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมร่วมสมัย เช่น การเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคผ่านสื่อสังคมออนไลน์ การเข้าร่วมกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา

จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของประชาชนในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความทันสมัยก็ตาม

๔. บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนในหลายด้าน ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการพัฒนาท้องถิ่น

ในด้านสังคม ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน เนื่องจากพิธีกรรมและกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและทำงานร่วมกัน

ในด้านวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทั้งในรูปแบบของตำนาน พิธีกรรม ความรู้พื้นบ้าน และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขง

ในด้านเศรษฐกิจ พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค ซึ่งสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

ในด้านการพัฒนาท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องพญานาคได้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ และเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาเมืองในฐานะ “เมืองพญานาค” ซึ่งเชื่อมโยงการอนุรักษ์วัฒนธรรมเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

โดยภาพรวม พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมิได้ทำหน้าที่เพียงตอบสนองความต้องการทางจิตใจของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกทางสังคมที่มีบทบาทต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การธำรงรักษาวัฒนธรรม การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

สรุปภาพรวมตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑

จากผลการวิจัยทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมที่มีรากฐานจากตำนานลุ่มน้ำโขงและพระพุทธศาสนา ได้รับการผลิตซ้ำและสืบทอดผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของประชาชนในพื้นที่ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคทำหน้าที่เป็นกลไกในการธำรงรักษาความเชื่อ สร้างความสามัคคีในชุมชน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะที่ความเชื่อดังกล่าวยังเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดหนองคายในปัจจุบันและอนาคต

๕.๑.๒ วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยพบว่า พญานาคในบริบทของจังหวัดหนองคายมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความเชื่อพื้นบ้านเท่านั้น แต่ได้รับการสร้างความหมายและผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรมประเพณี พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ของท้องถิ่น

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลการวิจัยตามประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม

ผลการศึกษาพบว่า พญานาคได้รับการตีความและให้ความหมายในหลากหลายมิติ ทั้งทางศาสนา วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดหนองคาย โดยความหมายที่ปรากฏอย่างเด่นชัดคือ การเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในมิติทางศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่รับรู้ว่าพญานาคเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาตามคติความเชื่อที่ปรากฏในพุทธประวัติ โดยเฉพาะเรื่องราวของพญานาคมุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าในช่วงหลังตรัสรู้ ความเชื่อนี้ส่งผลให้พญานาคได้รับการยกย่องในฐานะสัญลักษณ์แห่งศรัทธา ความจงรักภักดีต่อพระพุทธศาสนา และการอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ในมิติทางวัฒนธรรม พญานาคถูกมองว่าเป็นตัวแทนของแม่น้ำโขงและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากแม่น้ำโขงเป็นแหล่งกำเนิดวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ ความเชื่อดังกล่าวทำให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคง และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

นอกจากนี้ ยังพบว่าพญานาคได้รับการตีความในฐานะตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะตำนาน เรื่องเล่า และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นองค์ความรู้ที่สะท้อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งได้รับการสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง

๒. สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะ

ผลการศึกษาพบว่า สัญลักษณ์พญานาคถูกนำเสนอและผลิตซ้ำผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะในหลากหลายรูปแบบ ทั้งรูปปั้น สถาปัตยกรรม ศาลพญานาค วัด สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ กิจกรรมทางวัฒนธรรม และงานประเพณีต่าง ๆ

รูปปั้นพญานาคและสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคปรากฏอยู่ในพื้นที่สำคัญของจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำโขง วัดสำคัญ และสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ทางกายภาพที่ช่วยสร้างการรับรู้ร่วมเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพื้นที่

นอกจากนี้ งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น ประเพณีออกพรรษาและเทศกาลบั้งไฟพญานาค ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ในการผลิตซ้ำและเผยแพร่ความหมายของพญานาคสู่สาธารณะ ทำให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวสามารถรับรู้และเข้าถึงความหมายทางวัฒนธรรมได้อย่างต่อเนื่อง

ผลการศึกษายังพบว่า หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน มีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการประชาสัมพันธ์ การจัดกิจกรรม และการพัฒนาพื้นที่สาธารณะอย่างแพร่หลาย ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นสัญลักษณ์หลักที่ผู้คนใช้จดจำจังหวัดหนองคาย

๓. การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาค

ผลการศึกษาพบว่า สัญลักษณ์พญานาคทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารความหมายทางสังคมและสร้างความรู้สึกร่วมของผู้คนในชุมชน

ประการแรก พญานาคช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนทุกกลุ่มสามารถยอมรับร่วมกันได้ ไม่ว่าจะมีความแตกต่างทางอาชีพ อายุ หรือสถานะทางสังคม

ประการที่สอง พญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์และความทรงจำของท้องถิ่น ผ่านตำนาน เรื่องเล่า และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่และรับรู้ถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรม

ประการที่สาม สัญลักษณ์พญานาคช่วยสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะการรับรู้ถึงความเป็น “เมืองพญานาค” ซึ่งทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันโดดเด่น

ประการที่สี่ พญานาคถูกผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ความเชื่อและความหมายที่เกี่ยวข้องกับพญานาคยังคงดำรงอยู่และได้รับการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่

๔. การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค

ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย โดยสัญลักษณ์พญานาคถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความหมาย ความชอบธรรม และการยอมรับทางสังคม

หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมสาธารณะ และการพัฒนาจังหวัด เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่

ผลการศึกษาพบว่า การใช้สัญลักษณ์พญานาคในกิจกรรมของภาครัฐช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าการดำเนินงานต่าง ๆ มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งผลให้ได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากประชาชนมากขึ้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าพญานาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือให้แก่หน่วยงาน องค์กร และผู้นำท้องถิ่น ผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรม การสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรม และการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับอัตลักษณ์ของพื้นที่

กล่าวได้ว่า พญานาคทำหน้าที่เป็น “ทุนเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) ที่ช่วยสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมือง โดยอาศัยความศรัทธาและการยอมรับร่วมของประชาชนเป็นฐานสำคัญ

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒

โดยสรุป ผลการวิจัยพบว่า พญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความหมายหลากหลาย ทั้งในมิติทางศาสนา วัฒนธรรม สังคม และการเมือง ความหมายดังกล่าวได้รับการผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

สัญลักษณ์พญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความทรงจำของท้องถิ่น พร้อมทั้งสร้างความภาคภูมิใจในความเป็น “เมืองพญานาค” ขณะเดียวกันยังถูกนำมาใช้

เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองผ่านกระบวนการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาของจังหวัดหนองคายในปัจจุบัน

๕.๑.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ได้พัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง การกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่น และการสร้างความเข้มแข็งของสังคมในระดับพื้นที่

จากการวิเคราะห์ข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลการวิจัยตามประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย

ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยพญานาคได้รับการยอมรับในฐานะสัญลักษณ์หลักที่สะท้อนความเป็นจังหวัดหนองคายทั้งในมิติทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตของประชาชน

พญานาคถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ประจำพื้นที่ผ่านรูปปั้น สถาปัตยกรรม สถานที่สำคัญ งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ทำให้ประชาชนและบุคคลภายนอกรับรู้ภาพจำของจังหวัดหนองคายในฐานะ “เมืองพญานาค” อย่างชัดเจน

ผลการศึกษาพบว่า ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคง และความศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนลุ่มน้ำโขง

นอกจากนี้ ประชาชนยังมีการรับรู้ร่วมกันว่า พญานาคเป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นหนองคาย และช่วยสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเดียวกัน

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัดหนองคาย และเป็นพื้นฐานของการกำหนดภาพลักษณ์ของพื้นที่ในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

๒. บทบาทของพญานาคในการสร้างความชอบธรรมขององค์กรและผู้นำท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า พญานาคถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองให้แก่องค์กร หน่วยงานภาครัฐ และผู้นำท้องถิ่นในจังหวัดหนองคาย

หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการอ้างอิงความเชื่อเรื่องพญานาคในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ การจัดงานประเพณี การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการพัฒนาโครงการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ประชาชนรับรู้ว่าการดำเนินงานดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชุมชน

ผลการศึกษายังพบว่า ผู้นำท้องถิ่นจำนวนมากมีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ทั้งในฐานะผู้จัดงาน ผู้สนับสนุน หรือผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ซึ่งช่วยสร้างภาพลักษณ์ของผู้นำในฐานะผู้ที่เคารพและเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชน

การเชื่อมโยงตนเองเข้ากับสัญลักษณ์พญานาคทำให้ผู้นำและองค์กรได้รับการยอมรับจากประชาชนมากขึ้น เนื่องจากประชาชนมองว่าผู้นำดังกล่าวมีความสอดคล้องกับคุณค่าและความเชื่อของสังคม

นอกจากนี้ ยังพบว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคถูกใช้เป็นกลไกในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเชื่อถือให้แก่กิจกรรมสาธารณะและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ส่งผลให้ได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากประชาชนในระดับสูง

ดังนั้น พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความชอบธรรมทางการเมืองผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม มากกว่าการใช้อำนาจเชิงกฎหมายหรืออำนาจเชิงบังคับเพียงอย่างเดียว

๓. การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคในการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า จังหวัดหนองคายมีการนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมในการกำหนดและขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน

ด้านการท่องเที่ยว พบว่า พญานาคเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับเทศกาลบั้งไฟพญานาค สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และกิจกรรมทางศาสนา ส่งผลให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจและการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

ด้านการพัฒนาเมือง พบว่า แนวคิด “เมืองพญานาค” ถูกนำมาใช้เป็นกรอบในการสร้างภาพลักษณ์และทิศทางการพัฒนาเมือง โดยมีการออกแบบพื้นที่สาธารณะ การสร้างแลนด์มาร์ก และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัด

ด้านเศรษฐกิจ พบว่า งานประเพณีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคช่วยสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจผ่านการท่องเที่ยว การค้าขาย และการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ชุมชน ส่งผลให้เกิดการกระจายรายได้สู่ประชาชนในพื้นที่

ด้านความร่วมมือ พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลางในการเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน วัด ชุมชน และองค์กรภาคประชาสังคม ทำให้เกิดเครือข่ายการพัฒนาที่มีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง

ดังนั้น พญานาคจึงเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๔. ผลกระทบของความเชื่อเรื่องพญานาคต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคส่งผลต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่นในหลายมิติ ทั้งในด้านบวกและด้านที่เป็นความท้าทาย

ในด้านสังคม พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการสร้างความสามัคคี การรวมกลุ่ม และการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมทางวัฒนธรรมและกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ

ในด้านการเมือง พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยเพิ่มระดับการยอมรับต่อองค์กร ผู้นำ และนโยบายสาธารณะ เนื่องจากประชาชนรับรู้ว่านโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ มีความสอดคล้องกับอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมของพื้นที่

นอกจากนี้ ยังพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน และกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษายังพบความท้าทายที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคสมัยใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีมุมมองต่อความเชื่อแตกต่างจากคนรุ่นก่อน รวมถึงความเสี่ยงที่ความเชื่อและวัฒนธรรมอาจถูกทำให้เป็นสินค้าเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากเกินไป จนอาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

ดังนั้น การนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้เป็นฐานในการพัฒนาท้องถิ่นจำเป็นต้องดำเนินไปอย่างสมดุล โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓

โดยสรุป ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายได้พัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง การขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น และการพัฒนาสังคมในระดับพื้นที่ พญานาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างภาพจำของจังหวัดในฐานะ “เมืองพญานาค” และเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ผู้นำ และประชาชนผ่านกระบวนการเมืองเชิงสัญลักษณ์

ขณะเดียวกัน ความเชื่อเรื่องพญานาคยังเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนาเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ส่งผลให้เกิด

ความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม การใช้ความเชื่อเป็นฐานการพัฒนาจำเป็นต้องคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมและการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์วัฒนธรรมกับการพัฒนาสมัยใหม่ เพื่อให้พญานาคยังคงเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถขับเคลื่อนการพัฒนาของจังหวัดหนองคายได้อย่างยั่งยืนในอนาคต

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้นำสรุปผลการวิจัยเพื่อที่จะนำมาอภิปรายลผการวิจัยเพื่อที่จะเห็นความสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๕.๒.๑ ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

จากผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นระบบความเชื่อที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยมีรากฐานจากตำนานพื้นบ้าน ความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง และอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของประชาชนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย

๑. ที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ความเชื่อนี้ได้รับการสืบทอดผ่านตำนาน เรื่องเล่า และความทรงจำร่วมของชุมชน จนกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่น ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ทซ์ ที่อธิบายว่า ศาสนาและความเชื่อเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้ความหมายแก่โลกและประสบการณ์ชีวิตของตนเอง[๑] ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับธรรมชาติ โดยเฉพาะแม่น้ำโขงซึ่งเป็นศูนย์กลางของวิถีชีวิตชุมชน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ มิร์เซีย เอเลียด ที่มองว่าตำนานเป็นต้นแบบทางวัฒนธรรมที่ช่วยกำหนดโลกทัศน์และแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์[๒] ตำนานพญานาคที่ปรากฏในจังหวัดหนองคายจึงมิใช่เพียงเรื่องเล่า หากแต่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความหมายให้แก่พื้นที่ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ขณะเดียวกัน ผลการศึกษายังพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะการรับรู้พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษา

---

[๑] Clifford Geertz, **The Interpretation of Cultures**, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p. ๘๙.

[๒] Mircea Eliade, **Myth and Reality**, (New York: Harper & Row, ๑๙๖๓), p. ๖.

ของ พระมหาสมบัติ ธนปญฺโญ ที่พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมอีสานได้ถูกผสานเข้ากับพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพุทธในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง[๓]

๒. รูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีความหลากหลาย ทั้งพิธีบวงสรวง พิธีขอพร พิธีแก้บน และพิธีกรรมในเทศกาลบั้งไฟพญานาค โดยพิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำและธำรงรักษาความเชื่อของสังคม ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของ เอมีล เดอร์ไคม์ ที่อธิบายว่า พิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมและทำให้สมาชิกเกิดจิตสำนึกร่วม[๔] การที่ประชาชนเข้าร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นกระบวนการสร้างความเป็นชุมชนและความสามัคคีทางสังคม นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ ที่เสนอว่า พิธีกรรมเป็นพื้นที่แห่งการสร้างประสบการณ์ร่วมและความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในสังคม[๕] ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในเทศกาลออกพรรษาและประเพณีบั้งไฟพญานาคของจังหวัดหนองคาย

๓. ความเชื่อและการปฏิบัติของประชาชนต่อพญานาค ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนยังคงเชื่อว่าพญานาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถคุ้มครองชีวิต ดลบันดาลความสำเร็จ และสร้างความเป็นสิริมงคลให้แก่ผู้ที่เคารพบูชา ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนผ่านการกราบไหว้ การบนบาน การแก้บน และการเข้าร่วมพิธีกรรมอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องศาสนาพื้นบ้าน (Folk Religion) ที่อธิบายว่า ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความมั่นคงทางจิตใจและช่วยให้มนุษย์สามารถรับมือกับความไม่แน่นอนของชีวิตได้[๖] นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมลุ่มน้ำโขงเป็นระบบความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิต การเกษตร และการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมาอย่างยาวนาน[๗]

๔. บทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคต่อชุมชน ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสามัคคีของชุมชน การธำรงรักษาวัฒนธรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการพัฒนาท้องถิ่น ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคมของ โรเบิร์ต พัทนัม ที่อธิบายว่า ความสัมพันธ์ เครือข่าย และความไว้วางใจในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมมีความเข้มแข็ง[๘] พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคจึงทำหน้าที่เป็นพื้นที่

---

[๓] พระมหาสมบัติ ธนปญฺโญ, “พญานาคในบริบทวัฒนธรรมพุทธของสังคมลุ่มน้ำโขง”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕ - ๔๗.

[๔] Émile Durkheim, **The Elementary Forms of Religious Life**, (New York: Free Press, ๑๙๙๕), p. ๒๑๗.

[๕] Victor Turner, **The Ritual Process: Structure and Anti-Structure**, (Chicago: Aldine Publishing, ๑๙๖๙), p. ๙๖.

[๖] Peter Berger, **The Sacred Canopy**, (New York: Anchor Books, ๑๙๖๗), p. ๒๕.

[๗] จิตต์ วงษ์เทศ, **นาคในวัฒนธรรมอุษาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๘๘.

[๘] Robert D. Putnam, **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**, (New York: Simon & Schuster, ๒๐๐๐), p. ๑๙.

ในการสร้างทุนทางสังคมผ่านการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะเดียวกัน ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมของ ปิแอร์ บูร์ดิเยอ ที่มองว่าวัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนเป็นทรัพยากรเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมได้[๙] ซึ่งเห็นได้จากการที่จังหวัดหนองคายนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ และการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

๕.๒.๒ วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

จากผลการวิจัยพบว่า พญานาคในบริบทของจังหวัดหนองคายมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความเชื่อพื้นบ้านที่ดำรงอยู่ในมิติทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสร้างความหมาย ผลิตซ้ำ และถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางสังคมการเมืองอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมของสังคม และถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองของท้องถิ่น ผลการศึกษาสามารถอภิปรายได้ดังนี้

๑. ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคในมิติทางศาสนาและวัฒนธรรม
ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนในจังหวัดหนองคายให้ความหมายแก่พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และตัวแทนของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพญานาคมิได้ถูกมองในฐานะสิ่งมีชีวิตเหนือธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกแห่งความเชื่อเข้ากับโลกแห่งความเป็นจริงของผู้คนในสังคม ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ทซ์ (Clifford Geertz) ที่เสนอว่า วัฒนธรรมเป็นระบบของความหมายที่ถูกถ่ายทอดผ่านสัญลักษณ์ และมนุษย์ใช้สัญลักษณ์ในการตีความโลกและกำหนดพฤติกรรมของตนเอง[๑๐] พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้ประชาชนในจังหวัดหนองคายสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างมีความหมาย นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ มิร์เซีย เอเลียด (Mircea Eliade) ที่อธิบายว่า สัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้มนุษย์สามารถเข้าถึงและรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Reality) ได้[๑๑] ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงเป็นตัวแทนของพลังศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนให้ความเคารพและศรัทธา ผลการศึกษายังสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่พบว่า พญานาคในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อน

---

[๙] Pierre Bourdieu, **Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste**, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๘๔), p. ๑๑๔.

[๑๐] Clifford Geertz, **The Interpretation of Cultures**, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p. ๘๙.

[๑๑] Mircea Eliade, **The Sacred and the Profane**, (New York: Harcourt Brace, ๑๙๕๙), p. ๒๑.

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับแม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีบทบาทเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงของชีวิต[๑๒]

๒. สัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและพื้นที่สาธารณะ ผลการวิจัยพบว่า สัญลักษณ์พญานาคได้รับการผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม งานประเพณี รูปปั้น สถาปัตยกรรม ศาลพญานาค และพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ ในจังหวัดหนองคาย ทำให้สัญลักษณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวันของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ที่อธิบายว่า สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสามารถถูกสร้างและผลิตซ้ำผ่านกระบวนการทางสังคม จนกลายเป็น “มายาคติทางสังคม” (Myth) ที่ผู้คนยอมรับร่วมกัน[๑๓] ในกรณีของจังหวัดหนองคาย รูปปั้นพญานาค สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเทศกาลบั้งไฟพญานาค มิได้เป็นเพียงวัตถุหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ในการสร้างและตอกย้ำความหมายของพญานาคในฐานะสัญลักษณ์ของจังหวัด ผลการศึกษานี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยด้านวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงที่พบว่า สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนเมื่อมีการผลิตซ้ำผ่านพื้นที่สาธารณะและกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง[๑๔]

๓. การสื่อสารความหมายทางสังคมผ่านสัญลักษณ์พญานาค ผลการวิจัยพบว่า พญานาคทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความหมายทางสังคม และช่วยสร้างความรู้สึกร่วมของผู้คนในจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน การเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัด ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ที่เสนอว่า ชุมชนทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการที่ผู้คนมีสัญลักษณ์ ความทรงจำ และจินตนาการร่วมกัน[๑๕] พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้าง “ชุมชนจินตกรรม” (Imagined Community) ของผู้คนในจังหวัดหนองคาย ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเดียวกัน แม้จะมีความแตกต่างทางด้านอาชีพ ช่วงวัย หรือสถานะทางสังคม ขณะเดียวกัน ผลการศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่า การผลิตซ้ำสัญลักษณ์พญานาคผ่านพิธีกรรม งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณะ ช่วยให้ความเชื่อและอัตลักษณ์ของชุมชนได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง

๔. การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ผลการวิจัยพบว่า พญานาคถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความหมายและความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองในจังหวัดหนองคาย โดยหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำชุมชน มีการนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการจัดกิจกรรมสาธารณะ การพัฒนาพื้นที่ และการสร้างภาพลักษณ์

---

[๑๒] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **นาคในวัฒนธรรมอุษาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๒.

[๑๓] Roland Barthes, **Mythologies**, (New York: Hill and Wang, ๑๙๗๒), p. ๑๐๙.

[๑๔] ประคอง นิมมานเหมินท์, **คติชนวิทยากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๖.

[๑๕] Benedict Anderson, **Imagined Communities**, Revised Edition, (London: Verso, ๒๐๐๖), p. ๖.

ของจังหวัด ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง การเมืองเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Politics) ของ เมอร์เรย์ เอเดลแมน (Murray Edelman) ที่อธิบายว่า สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสามารถถูกนำมาใช้สร้างความหมาย ความยอมรับ และความชอบธรรมทางการเมืองได้[๑๖] ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม แต่ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ผ่านการเชื่อมโยงนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ เข้ากับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ที่เสนอว่า สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสามารถพัฒนาเป็น “ทุนเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) ที่ก่อให้เกิดอำนาจและความชอบธรรมทางสังคม[๑๗] ดังนั้น การที่หน่วยงานและผู้นำท้องถิ่นนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นการใช้ทุนเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ การยอมรับ และความร่วมมือจากประชาชน

สรุปการอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ โดยสรุป ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า พญานาคในจังหวัดหนองคายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความหมายซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งในมิติทางศาสนา วัฒนธรรม สังคม และการเมือง ความหมายดังกล่าวได้รับการสร้างและผลิตซ้ำผ่านพิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางสังคมอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน ขณะเดียวกัน พญานาคยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความหมายทางสังคม สร้างความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น และเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่ นอกจากนี้ ยังถูกนำมาใช้เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมืองผ่านกระบวนการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างความหมายและอำนาจในสังคมจังหวัดหนองคายในปัจจุบัน

๕.๒.๓ บทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

จากผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะความเชื่อพื้นบ้านหรือพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ได้พัฒนาเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ และการพัฒนาท้องถิ่น ผลการศึกษาสามารถอภิปรายได้ดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องพญานาคกับการสร้างอัตลักษณ์จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า พญานาคได้กลายเป็นสัญลักษณ์หลักของจังหวัดหนองคาย โดยถูกนำมาใช้สร้างภาพจำของพื้นที่ผ่านตำนาน เรื่องเล่า พิธีกรรม สถาปัตยกรรม พื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ จนประชาชนและบุคคลภายนอกรับรู้จังหวัดหนองคายในฐานะ “เมืองพญานาค” ผลการศึกษาดังกล่าว

---

[๑๖] Murray Edelman, **The Symbolic Uses of Politics**, (Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๖๔), p. ๑๒.

[๑๗] Pierre Bourdieu, **Language and Symbolic Power**, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๙๑), p. ๑๗๐.

สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ของ สจ๊วต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่เสนอว่า อัตลักษณ์มิใช่สิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม และการให้ความหมายร่วมกันของสมาชิกในสังคม[๑๘] ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างและตอกย้ำความเป็นตัวตนของพื้นที่ ผ่านการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ที่เสนอว่า ชุมชนเกิดขึ้นจากจินตนาการร่วม (Imagined Community) ของสมาชิกในสังคม[๑๙] พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความรู้สึกร่วมของประชาชน ทำให้ผู้คนรับรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางวัฒนธรรมเดียวกัน ผลการศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น และทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรมร่วม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของความเข้มแข็งทางสังคมในระดับชุมชนและจังหวัด

๒. บทบาทของพญานาคในการสร้างความชอบธรรมขององค์กรและผู้นำท้องถิ่น

ผลการวิจัยพบว่า พญานาคถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้แก่องค์กรหน่วยงานภาครัฐ และผู้นำท้องถิ่น ผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรม การสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรม และการเชื่อมโยงการดำเนินงานต่าง ๆ เข้ากับอัตลักษณ์ของพื้นที่ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) ของ แม็กซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ที่อธิบายว่า การยอมรับอำนาจของประชาชนมิได้เกิดจากอำนาจทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความเชื่อและการยอมรับร่วมของสังคม[๒๐] ในกรณีของจังหวัดหนองคาย ความชอบธรรมขององค์กรและผู้นำมิได้เกิดขึ้นจากตำแหน่งหรืออำนาจตามกฎหมายเท่านั้น แต่เกิดจากการที่ผู้นำสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับคุณค่า ความเชื่อ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของประชาชนได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ ปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ที่เสนอว่า สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสามารถพัฒนาเป็น “ทุนเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Capital) ซึ่งก่อให้เกิดอำนาจและการยอมรับในสังคม[๒๑] พญานาคจึงทำหน้าที่เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจ และความชอบธรรมให้แก่ผู้นำและองค์กรในสายตาของประชาชน

---

[๑๘] Stuart Hall, **Cultural Identity and Diaspora**, (London: Lawrence & Wishart, ๑๙๙๐), p. ๒๒๒.

[๑๙] Benedict Anderson, **Imagined Communities**, Revised Edition, (London: Verso, ๒๐๐๖), p. ๖.

[๒๐] Max Weber, **Economy and Society, Vol. ๑**, (Berkeley: University of California Press, ๑๙๗๘), p. ๒๑๒.

[๒๑] Pierre Bourdieu, **Language and Symbolic Power**, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๙๑), p. ๑๗๐.

๓. การใช้ทุนทางวัฒนธรรมของพญานาคในการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น ผลการวิจัยพบว่า จังหวัดหนองคายมีการนำพญานาคมาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมในการกำหนดนโยบายการพัฒนา ทั้งด้านการท่องเที่ยว การพัฒนาเมือง การส่งเสริมเศรษฐกิจวัฒนธรรม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ของ ปิแอร์ บูร์ดิเยอ ที่อธิบายว่า วัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนเป็นทรัพยากรที่สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้[๒๒] พญานาคในจังหวัดหนองคายจึงมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรม แต่เป็นทรัพยากรเชิงยุทธศาสตร์ที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างรายได้ ส่งเสริมการท่องเที่ยว และสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจวัฒนธรรม (Cultural Economy) ที่มองว่าวัฒนธรรมสามารถเป็นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับพื้นที่ได้ โดยเฉพาะในสังคมที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน[๒๓] ดังนั้น การพัฒนาเมืองภายใต้แนวคิด “เมืองพญานาค” จึงเป็นตัวอย่างของการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมควบคู่กันไป

๔. ผลกระทบของความเชื่อเรื่องพญานาคต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่น ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคส่งผลต่อการเมืองและสังคมท้องถิ่นในหลายมิติ ทั้งการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง และการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ทุนทางสังคม (Social Capital) ของ โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) ที่อธิบายว่า ความไว้วางใจ เครือข่ายทางสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคม[๒๔] พิธีกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคจึงทำหน้าที่เป็นพื้นที่ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสาธารณะ อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษายังพบความท้าทายที่สำคัญ คือ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ ความแตกต่างทางความคิดของคนรุ่นใหม่ และความเสี่ยงที่วัฒนธรรมจะถูกทำให้เป็นสินค้า (Commodification of Culture) มากเกินไป ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ จอห์น ทอมลินสัน (John Tomlinson) ที่อธิบายว่าโลกาภิวัตน์ส่งผลให้วัฒนธรรมท้องถิ่นต้องเผชิญกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง[๒๕] ดังนั้น การใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นฐานในการพัฒนาท้องถิ่นจึงควรดำเนินไปอย่างสมดุล โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในยุคสมัยใหม่

---

[๒๒] Pierre Bourdieu, **Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste**, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๘๔), p. ๑๑๔.

[๒๓] David Throsby, **Economics and Culture**, (Cambridge: Cambridge University Press, ๒๐๐๑), p. ๕๗.

[๒๔] Robert D. Putnam, **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**, (New York: Simon & Schuster, ๒๐๐๐), p. ๑๙.

[๒๕] John Tomlinson, **Globalization and Culture**, (Chicago: University of Chicago Press, ๑๙๙๙), p. ๓๐.

สรุปการอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ โดยสรุป ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายได้พัฒนาไปสู่การเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด การสร้างความชอบธรรมทางการเมือง และการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น พญานาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสร้างภาพจำของพื้นที่ สร้างความภาคภูมิใจของประชาชน และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ผู้นำ และชุมชนผ่านกระบวนการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ขณะเดียวกัน พญานาคยังเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนาเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในสังคม ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม การใช้ความเชื่อเป็นฐานในการพัฒนาจำเป็นต้องดำเนินไปอย่างรอบคอบ เพื่อรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมและความหมายดั้งเดิมของพญานาคให้สามารถดำรงอยู่ควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ การพัฒนาท้องถิ่น และการสร้างความชอบธรรมทางสังคมและการเมือง ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกำหนดนโยบายดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) กำหนดนโยบายส่งเสริมอัตลักษณ์ “เมืองพญานาค” อย่างเป็นระบบ จังหวัดหนองคายควรกำหนดนโยบายด้านวัฒนธรรมที่ชัดเจนในการส่งเสริมอัตลักษณ์ “เมืองพญานาค” โดยบูรณาการความเชื่อ ตำนาน ประเพณี และสัญลักษณ์พญานาคเข้ากับแผนพัฒนาจังหวัด เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่โดดเด่นและแตกต่างจากพื้นที่อื่น

๒) ส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนการรวบรวม อนุรักษ์ และเผยแพร่ตำนาน เรื่องเล่า พิธีกรรม และองค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาคในรูปแบบฐานข้อมูลทางวัฒนธรรม เพื่อป้องกันการสูญหายของมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓) พัฒนานโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนฐานอัตลักษณ์พญานาค ควรส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับพญานาค เช่น วัด ศาลพญานาค สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่จัดงานประเพณี เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและยกระดับการท่องเที่ยวของจังหวัดหนองคาย

๔) สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทุนทางวัฒนธรรม หน่วยงานภาครัฐควรเปิดโอกาสให้ชุมชน วัด สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เพื่อให้เกิดความเป็นเจ้าของร่วมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๕) ส่งเสริมการใช้วัฒนธรรมเป็นฐานการพัฒนาอย่างสมดุล การนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นควรคำนึงถึงการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมควบคู่ไปกับการ

พัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อป้องกันการบิดเบือนหรือการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าเชิงพาณิชย์มากเกินไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

๑) นำองค์ความรู้ NAGA-S Model ไปใช้ในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนสามารถนำ NAGA-S Model ไปใช้เป็นกรอบในการพัฒนาอัตลักษณ์ชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วม และการส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม

๒) ประยุกต์ใช้ผลการวิจัยในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สถานศึกษาทุกระดับในจังหวัดหนองคายสามารถนำองค์ความรู้เกี่ยวกับพญานาค ตำนานท้องถิ่น และวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงไปพัฒนาเป็นหลักสูตรหรือกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อปลูกฝังความภาคภูมิใจในท้องถิ่นแก่เยาวชน

๓) ใช้ผลการวิจัยในการพัฒนากิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวสามารถนำผลการวิจัยไปออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงศรัทธา และเส้นทางเรียนรู้เกี่ยวกับพญานาค เพื่อสร้างประสบการณ์ที่มีคุณค่าแก่ผู้มาเยือน

๔) ใช้เป็นแนวทางในการสร้างการสื่อสารสาธารณะ องค์กรภาครัฐและท้องถิ่นสามารถใช้ผลการวิจัยเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสื่อสารภาพลักษณ์จังหวัด การประชาสัมพันธ์กิจกรรม และการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของหนองคาย

๕) ใช้ในการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ผลการวิจัยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมสาธารณะและกิจกรรมชุมชน เพื่อสร้างความร่วมมือ ความสามัคคี และความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกันของประชาชน

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดอื่นของลุ่มน้ำโขง เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบความเชื่อ พิธีกรรม และการใช้สัญลักษณ์พญานาคในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อันจะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

๒) ควรศึกษาพญานาคกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ การพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

๓) ควรศึกษาบทบาทของสื่อดิจิทัลต่อการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพญานาค เนื่องจากปัจจุบันสื่อสังคมออนไลน์มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่เรื่องเล่า ความเชื่อ และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม จึงควรศึกษากระบวนการสร้างและถ่ายทอดความหมายของพญานาคในสังคมดิจิทัล

๔) ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางวัฒนธรรมกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในพื้นที่อื่น เพื่อขยายองค์ความรู้ด้านการเมืองเชิงสัญลักษณ์ โดยเปรียบเทียบกรณีศึกษาของสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมประเภทอื่นกับกรณีพญานาคในจังหวัดหนองคาย

๕) ควรพัฒนางานวิจัยเชิงผสมผสาน (Mixed Methods Research) โดยนำวิธีวิจัยเชิงปริมาณมาร่วมศึกษาการรับรู้ ทัศนคติ และการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อความเชื่อเรื่องพญานาค เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้อย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรฏเตปิฏกำ ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

เกษม เพ็ญภินันท์. **ลักษณะการเมืองไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๑.

เกษียร เตชะพีระ. **การเมืองวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๓.

เกษียร เตชะพีระ. **การเมืองวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๒.

เกษียร เตชะพีระ. **ประชาธิปไตยแบบไทยและการเมืองร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๙.

โกวิท วงสุรวัฒน์. **หลักรัฐศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

โกวิทย์ พวงงาม. **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: ปรับวิธีคิด เพิ่มความสามารถ และพลังสร้างสรรค์**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๗.

จักษ์ พันธ์ชูเพชร. **การเมืองการปกครองไทย: จากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ**. ปทุมธานี: บริษัท มายด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๙.

ชวลิต สละ. **ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ชัยวุฒิ บรรณวัฒน์. **โครงสร้างอำนาจรัฐไทยและการพัฒนาประชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๖๒.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ปาฐกฐานำคณะ ร.ศ. ๑๓๐ กับคณะราษฎร**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๕๗.

ชัยอนันต์ สมุทวนิช. **ประชาธิปไตยแบบไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๘.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๐.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ฯ, ๒๕๕๗.

ชูวงศ์ ฉายะบุตร. **การปกครองท้องถิ่นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิฆเนศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๙.

ชูศักดิ์ เที่ยงตรง. **การบริหารการปกครองท้องถิ่นของไทย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการผลิตตำราและวิจัยทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. **รัฐ สวัสดิการ และประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสิทธิ์เพื่อความเป็นธรรม, ๒๕๖๐.

ณัฐพล ใจจริง. **รัฐกับอำนาจการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๔.

ณัฐพล ใจจริง. **สยามบน "ทางสองแพร่ง" : หนึ่งศตวรรษของความพยายามปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๖.

ดนัย ไชยโยธา. **การเมืองและการปกครองของไทย**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

ติน ปรัชญพฤทธิ์. **รัฐประศาสนศาสตร์เปรียบเทียบ : เครื่องมือใน การบริหารประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำรา, ๒๕๔๐.

ธงชัย วินิจจะกูล. **ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบไทย**. กรุงเทพมหานคร: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๔.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. **รัฐ สังคม และอำนาจในการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๐.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. **รัฐและวัฒนธรรมการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๙.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. **๑๐๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ – ๒๕๔๐**. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๘.

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. **ระบบการเมืองไทย: ประวัติศาสตร์ สถาบัน และกระบวนการตัดสินใจทางนโยบาย**. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๖๐.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การเมืองไทยยุคใหม่: โครงสร้าง อำนาจ และการเปลี่ยนผ่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๖๐.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **สังคม การเมืองไทยในกระแสเปลี่ยนผ่าน**. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ฟ โซลูชั่น, ๒๕๕๘.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายรัฐธรรมนูญและความมั่นคงของรัฐ**. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๕๙.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **สถาบันการเมืองไทยและการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๖๒.

บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ. **การเมืองเปรียบเทียบ: ทฤษฎี มิติ และกรณีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ปกป้อง จันวิทย์ และคณะ. **เศรษฐศาสตร์การเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ทีดีอาร์ไอ, ๒๕๖๓.

ประเสริฐ แสนสวัสดิ์. **การเมืองไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๒.

ปวิน ชัชวาลพงศ์พันธ์. **ชาติพลาสติก: ความสัมพันธ์ไทย-พม่า ผ่าน "ความเป็นไทย"**. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๖๑.

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. **เครือข่ายอำนาจการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: openworlds, ๒๕๖๔.

พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์. **เศรษฐศาสตร์การเมืองของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจ (FEF), ๒๕๖๓.

ไพพรรณ เกียรติโชติชัย. **การจัดการสัมมนาสู่ความเป็นเลิศ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทการศึกษา จำกัด, ๒๕๔๙.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. **นโยบายสาธารณะ**. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๐.

ลิขิต ธีรเวคิ. **การเมืองการปกครองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓.

ลิขิต ธีรเวคิน. **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

วิชัย ตันศิริ. **วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วิโรจน์ อาลี. **นโยบายสาธารณะและการปฏิรูประบบราชการไทย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๖๔.

วีระศักดิ์ เครือเทพ. **นวัตกรรมสร้างสรรค์ขององ๕กรปกครองส่วนท้องถิ่น: หนังสือสำหรับสริมพลังความคิดและหลักวิชาให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย, ๒๕๔๘.

สนิท จรอนันต์. **ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุขุมและบุตร จำกัด, ๒๕๔๙.

สมชัย ศรีสุทธิยากร. **โครงสร้างทางการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: วิภาษา, ๒๕๖๔.

สมชาย ปรีชาศิลปะกุล. **รัฐไทยกับอำนาจที่มองไม่เห็น**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิคอนราด อาเดนาวร์, ๒๕๖๕.

สมบัติ จันทรวงศ์. **วัฒนธรรมการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **สังคมและวัฒนธรรมไทย: ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและวิทยาการวิจัย**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๓.

สายัณห์ อินนันใจ. **พัฒนาการเมืองการปกครองของไทย**. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุรชาติ บำรุงสุข. **ความมั่นคงศึกษาในโลกยุคเปลี่ยนผ่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๕.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วัฒนธรรมอุปถัมภ์ในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๙.

กรมศิลปากร. **จักรวาลทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: หจก. เซ็นทรัลเอ็กเพรสการพิมพ์, ๒๕๒๓.

กีรติ บุญเจือ. **ศาสนาศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

จรูญ สมน้อย. **คู่มือเตรียมสอบนักธรรมตรี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๔.

จำเนียร จวงตระกูล. **จริยธรรมกับการบริหารธุรกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทศูนย์กฎหมายธุรกิจ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด, ๒๕๕๐.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ตำนานการสร้างศาสนสถาน**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๙.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๓๕.

ชัยพร วิชชาวุธ และ ธีระพร อุวรรณโณ. **แนวคิดและการพัฒนาการใหม่ในการปลูกฝังจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ และวิธาน สุชีวคุปต์. **หลักการดำรงชีวิตในสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

ชุติมา สัจจานันท์. **การพัฒนาคุณธรรมสำหรับผู้เรียน**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐.

ชิน อยู่ดี. **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๐.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. **ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม การวิจัยและการพัฒนาบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๓.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔.

ทัศนีย์ ทานตวณิช. **คติชาวบ้าน**. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๓.

ท่านพ่อปู่อินทร์ (เขาภูตำแย). **พุทธทำนาย อักขระธรรมใบลานคัมภีร์**. นครราชสีมา: โรงพิมพ์ยินดี, ๒๕๒๒.

ทิศนา แขมมณี. **รูปแบบการเรียนการสอน ทางเลือกที่หลากหลาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลอจิก, ๒๕๔๑.

ธรรมรักษา. **พระไตรปิฎกฉบับสุภาษิต**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๒.

ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. **คุณธรรมพฤติกรรมความซื่อสัตย์ของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, ๒๕๔๗.

นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ์. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๕๐.

บุญชม ศรีสะอาด. **การพัฒนาการวิจัยโดยใช้รูปแบบ**. มหาสารคาม: อภิชาตการพิมพ์, ๒๕๓๓.

_____. **การวิจัยเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๓๕.

บุญมี แท่นแก้ว. **จริยธรรมกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๒.

บุณยศิริชัย. **ตามรอยธุดงควัตร พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๕.

ประภาศรี สีหอำไพ. **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประเสริฐ บุญตา. **การเผชิญภัยของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ Knowledge, ๒๕๔๗.

ปรีชา พิณทอง. **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

ผกา สัตยธรรม. **การสอนจริยธรรมสำหรับเยาวชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูสิริปิยธรรม (พระมหาวิจุด ปิยภาณี). **อัตตชีวประวัติ**. นครราชสีมา: สมชายการพิมพ์, ๒๕๕๓.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. พระนครศรีอยุธยา: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: คาธาวรรณการพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. **สลายความขัดแย้ง**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **แนวทางการพัฒนาจริยธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **ธรรมนูญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แพ็ทแอนโฮม จำกัด, ๒๕๔๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระพรหมโมลี. **โลกทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ พญาลิไท. **เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

พระมหาอุดม สารเมธี. **ความสามัคคีนั้นสำคัญนัก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม: ระฆังทอง, ๒๕๕๐.

พระเมธีธรรมาภรณ์. **ความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรม จริยศาสตร์และจริยศึกษา ความรู้คู่คุณธรรม. ในรวมบทความเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม และการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์แปลโดย แสง มนวิฑูร**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____. **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระสัทธรรมโชติกะ ธัมมจาริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉท ๑ – ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรจูฬาอภิธรรมิกะตรี**. กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๐.

พระสิริรัตนปัญญาเถระ. **วชิรสารัตถสังคหะ สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญยบัฏและทำบุญอายุ พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม**. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒.

พิสิฏฐ์ โคตรรสุโพธิ์. **ล้านนาวิถีทัศน์ ปทัสถานสังคมคุณภาพ**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๙.

พีรพล พิสณุพงศ์. **ความเชื่อเรื่องพญานาคมีมาก่อนพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

พีรพล พิสณุพงศ์. **ความเชื่อเรื่องนาคมีมาก่อนพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

พุทธทาสภิกขุ. **ทาน ศีล ภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๙.

ไพฑูรย์ สินลารัตน์. **ความรู้คู่คุณธรรม**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ไพโรจน์ เพชรสังหาร. **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

_____. **คติเรื่องนาคในภาคอีสาน นาคในประเพณีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

ภันธกานต์ กิ้มทอง. **พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย เล่ม ๑**. นครราชสีมา: สำนักพิมพ์ธัญญพัทธ์, ๒๕๕๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธมฺมปทฏฺฐกถาย ปฐโม – อฏฺฐโม ภาโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **พระธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๒ แปล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. **มงคลทีปนี แปล เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มานิต มานิตเจริญ. **พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๔.

_____. **พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๔.

เมธาราช รัตนภาคี. **เปิดตำนานพญานาคจากพุทธกาลสู่ตำนานลุ่มน้ำโขง**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์อุทธยานความรู้, ๒๕๕๑.

เยาวดี วิบูลย์ศรี. **การประเมินโครงการ แนวคิด และแนวปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพลับบิคเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

รุ่งอรุณ เขียวพุ่มพวง. **กิจกรรมนันทนาการเพื่อพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของเด็ก**. กรุงเทพมหานคร: เอส. ออฟเซ็ทกราฟฟิคดีไซน์, ๒๕๕๗.

ล้วน สายยศ และ อังคณา สายยศ. **การวัดด้านจิตพิสัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุวีริยาสาสน์, ๒๕๔๒.

วศิน อินทรสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ทองกวาว, ๒๕๔๑.

วันชัย วัฒนศัพท์. **คู่มือเพิ่มพลังความสามารถกระบวนการจัดการข้อพิพาท**. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕.

_____. **ความขัดแย้ง: หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา**. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๗.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **อีสานในตำนานอุรังคธาตุ แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓.

สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน. **คู่มือการพัฒนาและส่งเสริมการปฏิบัติตามมาตรฐานทางจริยธรรมข้าราชการพลเรือนสำหรับคณะกรรมการจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: กลุ่มโรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสำนักงาน ก.พ., ๒๕๕๗.

สนั่น ธรรมธิ. **สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๐.

สมชาติ มณีโชติ. **นาคถวายอาหารพระพุทธองค์**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **นาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๐๓.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). **หนังสือวิสุทธิมรรค (แปล)**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

สมาน อัศวภูมิ. **การใช้วิจัยพัฒนารูปแบบในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก**. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ม.ป.ป.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มือการชมบั้งไฟพญานาคจังหวัดหนองคาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายฝน, ๒๕๓๙.

สิทธิพร ณ นครพนม. **บั้งไฟพญานาค : มหัศจรรย์แม่น้ำโขง**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๐.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๐๓.

สุนันท์ เสนารัตน์. **จริยธรรมกับการดำเนินชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี. เอส. เพรส จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **จริยธรรมกับการดำเนินชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี. เอส. เพรส จำกัด, ๒๕๕๓.

สุพรรณ ก้อนคำ ณ ลำโขง และกฤษณะ พราหมณ์. **ปาฏิหาริย์พญานาค**. กรุงเทพมหานคร: Uraigraphic, ๒๕๕๘.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **นาคในงานศิลปกรรมขอมโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๑๕.

สุเมธ รุมสาย ณ อยุยยา. **ตำนานจีนและญวน**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

สุริยา บุณยศิริชัย. **ตามรอยธุดงควัตร พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๖.

เสฐียร พันธรังสี. **ศาสนาโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนพานิช, ๒๕๓๑.

แสง มณวิทูร. **ลลิตวิสตระ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

ไสว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

หลวงปู่คำพันธ์ โฆสะปัญโญ. **การสร้างวัดธาตุมหาชัย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

หอสมุดวชิรญาณ. **มหาวงศ์ : พงศาวดารลังกาทวีป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๔.

โหรญาณโชติ. **คัมภีร์ไสยสาสตร์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ณัฐโชติการพิมพ์, ม.ป.ป.

อรพิมพ์ บุญอาภา. **คัมภีร์ปุรณะกำเนิดพญานาค**. กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.

อำนวย เถาตระกูล. **เอกสารประมวลความรู้เรื่อง หลักทฤษฎี แนวคิดงานวิจัย สำหรับใช้เป็นฐานความรู้ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบการบริหารความรู้ในสถาบันการอาชีวศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๔๘.

อุดม เชยกีวงศ์. **เรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยจากครูแสตมป์**. กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖.

อุรังคธาตุ. **ตำนานพระธาตุพนม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

ชาญณรงค์ บุญหนุน. **พญานาคในความเชื่อของชาวอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๘.

มณีวรรณ คำมงคล. **ศรัทธาและอำนาจ: การเมืองวัฒนธรรมในภาคอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓.

สุชาติ เศรษฐมาลินี. **พุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๖๒.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **บั้งไฟพญานาค: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๓.

สำนักงานสถิติจังหวัดหนองคาย. **รายงานข้อมูลพื้นฐานจังหวัดหนองคาย**. หนองคาย: กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๖๕.

ชาญณรงค์ บุญหนุน. **พญานาคในความเชื่อของชาวอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๘.

สมพร อัมพุธ. **ตำนานและพิธีกรรมพญานาคลุ่มน้ำโขง**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗.

มณีวรรณ คำมงคล. **ศรัทธาและอำนาจ: การเมืองวัฒนธรรมในภาคอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓.

สุชาติ เศรษฐมาลินี. **พุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๖๒.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

Phra Vinaiy Dhammavong. “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคในการประกอบพิธีกรรม ของประชาชนนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

การัณย์ พรหมแก้ว. “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองระดับท้องถิ่นในจังหวัดนครศรีธรรมราช”. **ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

พระครูปริยัติธรรมวราภรณ์ เตชธมฺโม (พลดาหาญ). “แนวทางการเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมสำหรับประชาชนผ่านความเชื่อเรื่องพญานาค ในจังหวัดหนองคาย”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

พระครูปลัดกฤชษภณ ขนฺติพโล (ถนอมทรัพย์). “การบูรณาการหลักสังคหวัตถุธรรมเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกและผู้บริหารท้องถิ่นในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

พระครูศรีปริยัติการ (อรุณ ฐิตเมโธ). “ความเชื่อของชาวพุทธอีสานเกี่ยวกับพุทธสถานที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธาตุพนมและ พระพุทธบาทเวินปลา จังหวัดนครพนม”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

พระครูอุทิตวิริยาภรณ์ (สมบูรณ์ สุนฺทราจาโร). “การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี ตามหลักอปหานิยธรรม”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร**

มหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

พระณรงค์ ผาสุโก (เครือคำ). “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการกล่อมเกลาทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายใน อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

พระมนูศักดิ์ อุตฺตโร (คำผา). “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

พระมหาธนวัฒน์ ปริยตฺติเมธี (โยธาจันทร์). “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย”. **ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

พระวารินทร์ กมฺมสุโภ (เตวิน). “บทบาทและคุณธรรมของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

พระอัษฎาวุธ พฺรหฺมวโส (ราชอาษา). “ทัศนคติเชิงพุทธของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

ร้อยโท อดิเรก พรยา. “การประยุกต์หลักอปริหานิยธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของกำลังพลกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๒ ค่ายสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

วันชัย สังข์ประเสริฐ. “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๘.

(๓) รายงานวิจัย:

กรมวิชาการ. “วัฒนธรรม สภาพแวดล้อม และค่านิยมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ความดี และความสุขของผู้เรียน”. **รายงานการวิจัย**. สำนักวิชาการ: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

(๔) บทความ:

ทิพวรรณ บัวแก้ว. “ความเชื่อเรื่องพญานาคกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย”. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕–๖๘.

ไททัศน์ มาลา. “๑๒๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๕๖๐): พัฒนาการ และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของรัฐไทย”. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๐):๓๔๓ - ๓๕๖.

ธวัชชัย รอดงาม. “ความเชื่อเรื่องพญานาคในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๓): ๓๘–๕๒.

ธวัชชัย สุนทรพิพิธ. “การเมืองเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมไทย”. **วารสารรัฐศาสตร์**. ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๒): ๑๑๒–๑๓๔.

นรพัชร เสาธงทอง. “ประชาธิปไตยแบบไทย”. **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร**. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๕๘): ๘๙ - ๙๕.

บูรชัย ศิริมหาสาคร. “การจัดการความรู้สู่องค์กรอัจฉริยะ BEST PRACTICE”. **วารสารข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๘): ๔๓ - ๕๑.

พระครูปราโมทย์สีลคุณ. “ตักบาตร เทโวโรหณะ การหยั่งลงจากเทวโลก”. **วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๘): ๓๕๕ - ๓๕๗.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. “ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย”. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. การประชุมวิชาการระดับชาติมหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ ครั้งที่ ๑ (มีนาคม ๒๕๖๒): ๑๐๘๔ - ๑๐๙๙.

พระมหาสมบัติ ธนปญฺโญ. “พญานาคในบริบทวัฒนธรรมพุทธของสังคมลุ่มน้ำโขง”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๔๕ - ๕๑.

วิภาดา นาคะศิริ. “อัตลักษณ์พญานาคกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย”. **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๕): ๒๓–๔๐.

สมบูรณ์ บุญฤทธิ์. “พญานาคกับรอยพระพุทธบาทในตำนานอุรังคธาตุนิทาน”. **วารสารมหาจุฬาวิชาการ**. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๕๙): ๔๓ - ๖๐.

สำเริง บุญเรืองรัตน์. “มาตรวัดจริยธรรมนพมาศ”. **วารสารการวัดผลการศึกษา**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๖๒ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๔๒): ๖๙ - ๗๐.

สุกัญญา จันทร์แก้ว. “พลวัตความเชื่อเรื่องพญานาคในยุคการท่องเที่ยว”. **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มีนาคม ๒๕๖๔): ๘๙–๑๐๔.

สุรภัทร์ พิไชยแพทย์. “อนาคตท้องถิ่นไทยที่มิใช่รัฐส่วนกลาง : สิ่งที่ขาดหายไปจากการกระจายอำนาจองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น”. **วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย**. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๓๓๑-๓๕๖.

สุรศักดิ์ ชะมารัมย์. “ลักษณะโครงสร้างและหลักการบริหารราชการไทยในสมัยกรุงสุโขทัย”. **วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า**. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๑): ๕๕ - ๖๒.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

MGR Online. **ปริศนา บั้งไฟพญานาค : ต่างมุมต่างความคิด**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://mgronline.com/travel/detail/ ๙๔๘๐๐๐๐๑๓๒๔๔๑ [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

The sender. **นายกฯ ส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่าน Soft power ท้องถิ่นในเทศกาลบั้งไฟพญานาค**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://thesender.co/๒๘๖๖๗/ [๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

เนชั่นแนลจีโอกราฟฟิกฉบับภาษาไทย. **นาคความผูกพันในหลากมิติของชนลุ่มน้ำโขง**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://ngthai.com/cultures/๑๔๗๘๒/myth-of-snake-in-many [๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

เอกรินทร์ สี่มหาศาล. **ศาสนาพราหมณ์– ฮินดู**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http:// www.true plookpanya.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ไทยรัฐออนไลน์. **Soft Power คืออะไร มีลักษณะอย่างไร**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www. thairath .co.th/lifestyle/life/๒๗๓๘๔๕๐ [๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

ไทยรัฐออนไลน์. **กำหนดให้ “นาค” เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ประเภทสัตว์ในตำนาน ดันเป็น Soft Power**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.thairath.co.th/news/ politic [๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น. **ข้อมูลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.dla.go.th/work/abt/ [๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๘].

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **เล่าสู่กันฟัง...เรื่อง “นาค-พญานาค**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_newsnid=๕๙๑๑ [๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

ข่าวผู้จัดการออนไลน์. **ร้านทองหนองคายเสียท่าแก๊งตุ๋น หลอกใช้เคลียริ่งเช็คซื้อทอง ๒๐๐ บาท หนีลอยนวล**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://mgronline.com/local/detail [๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕].

จรวยพร ธรณินทร์. **คุณธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.trueplookpanya. com/ blogdiary/๔๗๐๓ [๒ ธันวาคม ๒๕๖๖].

ทรูปลูกปัญญา. **ความหมายของจริยธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www. Truep lookpanya .com/blogdiary/๔๗๐๓ [๒ ธันวาคม ๒๕๖๖].

ธรรมะไทย. **ถ้ำและภูเขา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www. dhammathai.org/ buddha [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร. **ขบวนการพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่ : พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Socially Engaged Buddhism)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.mcu.ac.th/ article/ detail/๔๑๙ [๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕].

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เรือพระราชพิธี. **เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/royalbarges/index.php/en/hilight [๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ยรรยง สินธุ์งาม. **พญานาค**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.gotoknow.org/profiles/users/yanyong๐๐๗ [๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒. คำว่า ความสามัคคี**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.royin.go.th/ th/webboardnew/ answer.php? GroupID [๒๗ กันยายน ๒๕๖๔].

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/ [๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **จังหวัดหนองคาย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/ [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

วิชาภรณ์ แสงมณี. **พระนารายณ์กวนเกษียรสมุทร**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http:// www.silpathai.net [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

วิษณุ ยะโสภา. **ประวัติพญานาค**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://blogspot.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต กระทรวงศึกษาธิการ. **แผนปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรม กระทรวงศึกษาธิการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://ops.moe.go.th/wp-content/uploads/ ๒๐๒๓/๐๔/ [๒ ธันวาคม ๒๕๖๖].

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์. **ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http:// bsris.swu.ac.th/sar/streng๔๙.asp [๒ ตุลาคม ๒๕๖๖].

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. **อธิกมาส. บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http:// legacy.orst.go.th/? knowledges [๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **ตำนานกำเนิด โขง-ชี-มูล-หนองหาน สายน้ำแห่งชีวิตของคนอีสาน ศิลปวัฒนธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://so๐๖.tci-thaijo.org/ https://www.museumsiam.org/km-detail. php?CID= ๒๐๐& CONID [๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

สุภัทชา เผือกกันสี. **น้อยคนที่รู้ความจริงเปิดตำนานสยอง สะพานมิตรภาพไทย-ลาว ๒ กว่าจะสร้างเสร็จต้องสังเวยชีวิตไปนับไม่ถ้วนอาถรรพ์จนต้องมีพิธีขอขมา “องค์พญานาค”**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.tsood.com [๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

อรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา สัฏฐิกนิบาตร. **มหาโมคคัลลานเถรคาถา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://tipitaka/attha/attha.php [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๕].

อรรถกถา จัมเปยยชาดก. **บำเพ็ญตบะเพื่อต้องการเกิดเป็นมนุษย์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://๘๔๐๐๐.org/tipitaka/attha/v.php?B=๒๗&A=๘๗๐๖ [๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

อรรถกถา วิธุรชาดก. **นาคภิภพ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://๘๔๐๐๐.org/ tipitaka/atita๑๐/jataka๑๐.php?i=๙&p=๒ [๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๖].

๒. ภาษาอังกฤษ

๒. Secondary Sources

(I) Books:

Benedict Anderson, Imagined Communities, Revised Edition, (London: Verso, ๒๐๐๖), p. ๖.

Clifford Geertz, The Interpretation of Cultures, (New York: Basic Books, ๑๙๗๓), p. ๘๙.

David Throsby, Economics and Culture, (Cambridge: Cambridge University Press, ๒๐๐๑), p. ๕๗.

Émile Durkheim, The Elementary Forms of Religious Life, (New York: Free Press, ๑๙๙๕), p. ๒๑๗.

John Tomlinson, Globalization and Culture, (Chicago: University of Chicago Press, ๑๙๙๙), p. ๓๐.

Max Weber, Economy and Society, Vol. ๑, (Berkeley: University of California Press, ๑๙๗๘), p. ๒๑๒.

Mircea Eliade, The Sacred and the Profane, (New York: Harcourt Brace, ๑๙๕๙), p. ๒๑.

Murray Edelman, The Symbolic Uses of Politics, (Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๖๔), p. ๑๒.

Peter Berger, The Sacred Canopy, (New York: Anchor Books, ๑๙๖๗), p. ๒๕.

Pierre Bourdieu, Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๘๔), p. ๑๑๔.

Pierre Bourdieu, Language and Symbolic Power, (Cambridge: Harvard University Press, ๑๙๙๑), p. ๑๗๐.

Robert D. Putnam, Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, (New York: Simon & Schuster, ๒๐๐๐), p. ๑๙.

Roland Barthes, Mythologies, (New York: Hill and Wang, ๑๙๗๒), p. ๑๐๙.

Stuart Hall, Cultural Identity and Diaspora, (London: Lawrence & Wishart, ๑๙๙๐), p. ๒๒๒.

Victor Turner, The Ritual Process: Structure and Anti-Structure, (Chicago: Aldine Publishing, ๑๙๖๙), p. ๙๖.

Baker Chris & Pasuk Phongpaichit. **A History of Thailand**. USA: Cambridge University Press, ๒๐๑๔.

Bourdieu Pierre. **Language and Symbolic Power**. Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๑.

Bourdieu Pierre. **Language and Symbolic Power**. Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๑.

C.H.Tawny (Translator). **The Ocean of story**. London: Trubner, ๑๙๖๔.

Clifford Geertz. **The Interpretation of Cultures**. New York: Basic Books, ๑๙๗๓.

Duncan McCargo. **Thai Politics: A Hybrid Regime**. Singapore: ISEAS, ๒๐๑๙.

Edelman Murray. **The Symbolic Uses of Politics**. Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๘๕.

Edelman Murray. **The Symbolic Uses of Politics**. Urbana: University of Illinois Press, ๑๙๘๕.

Edward B. Cowell. & Robert A. Well. **The Divyavadana**. Amsterdam: Oriental Press, ๑๙๗๐.

Geertz Clifford. **The Interpretation of Cultures**. New York: Basic Books, ๑๙๗๓.

Hewison Kevin. **Political Change in Thailand**. New York: Routledge, ๒๐๑๐.

Jame, A.F. **Stoner and Char Wankel Management**. ๓rd ed. New Delhi: Prentice-Hall, ๑๙๘๖.

Joyce. B. and Weil M. **Model of Teaching**. ๒nd ed. New Delhi: Prentice – Hall of India Private Limited, ๑๙๘๕.

Keeves. P.J. **Education Research Methodology and Measurement : An International Handbook**. Oxford: Pergamam Press, ๑๙๘๘.

McCargo Duncan. **Tearing Apart the Land**. New York: Cornell University Press, ๒๐๐๘.

Mérieau Eugénie. **Thai Constitutionalism**. Vietnam: Routledge, ๒๐๒๑.

Monier – Williams. **A Sanskrit – English Dictionary**. Delhi: Motital Banarasidass, ๑๙๗๖.

Steiner. E. **Methodology of Theory Construction**. Sydney: Educology Associates, ๑๙๘๘.

T.Husen and N.T. **Postlethwaite. The International Encyclopedia of Education**. ๒rd ed. New York: Simon and Schuster Inc, ๑๙๗๕.

Turner Victor. **The Ritual Process: Structure and Anti-Structure**. Chicago: Aldine, ๑๙๖๙.

Willer. R.H. **Leader and Leadership Process**. Boston: Irwin / McGraw-Hill, ๑๙๖๗.

Wyatt David K. **Thailand: A Short History**. New York: Yale University Press, ๒๐๐๓.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือรับรองการวิจัยในมนุษย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๒๘๔

๑ พฤษภาคม ๒๕๖๙

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เรียน พระครูสุตสารบัณฑิต สิริวณฺโณ (จำนงค์ ผมไผ), ดร. / นักวิจัย วิทยาเขตหนองคาย

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัยเพื่อทำการวิจัย ในเรื่อง "พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย" มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาเครื่องมือการวิจัยของท่าน โดยให้มีการแก้ไขปรับปรุง/เพิ่มเติมเอกสาร ตามเอกสารแนบ

จึงเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและใบยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๒๘๔/๒๕๖๙

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย (Rituals and Beliefs Concerning the Naga and Symbolic Politics in Nong Khai Province).

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800769309

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ผู้วิจัยหลัก: พระครูสุตสารบัณฑิต สิริวณฺโณ (จำนงค์ ผมไผ), ดร. และคณะ

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๙

(พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑ พฤษภาคม ๒๕๖๙

หมายเลขใบรับรอง: ว.๒๘๔/๒๕๖๙
วันที่ให้การรับรอง: ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๙
วันหมดอายุใบรับรอง: ๑ พฤษภาคม ๒๕๗๐

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์

เรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย (๒) เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย (๓) เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ดังต่อไปนี้ ข้อมูลที่ได้ จะแปลผลวิจัยในภาพรวม ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลของท่านเป็นความลับ และใช้ ประโยชน์เฉพาะการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่าน หรือหน่วยงานของท่านแต่อย่างใด

แบบสัมภาษณ์นี้ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๓ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๔ เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสัมภาษณ์เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.
หัวหน้าโครงการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย

ตอนที่ ๑ สถานภาพส่วนตัวของผู้ตอบ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย √ ลงใน [ ] และเติมข้อความลงในช่องว่างที่กำหนดไว้ให้ตาม ความเป็นจริง

[ ] พระภิกษุ [ ] ฆราวาส

๑. ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

[ ] เจ้าคณะอำเภอ/รองเจ้าคณะอำเภอ [ ] เจ้าคณะตำบล/รองเจ้าคณะตำบล

[ ] เจ้าอาวาส/ผู้ช่วยเจ้าอาวาส [ ] ไม่มีตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

๒. อายุ

[ ] ๒๑ –๔๐ ปี [ ] ๔๑ – ๖๐ ปี

[ ] ๖๐ ปีขึ้นไป

๓. พรรษา

[ ] ๑ – ๕ พรรษา [ ] ๕ – ๑๐ พรรษา

[ ] ๑๐ พรรษาขึ้นไป

๔. การศึกษาชั้นสูงสุด

[ ] ต่ำกว่าปริญญาตรี [ ] ปริญญาตรี

[ ] สูงกว่าปริญญาตรี

๕. การศึกษาทางนักธรรม

[ ] นักธรรมชั้นตรี [ ] นักธรรมชั้นโท

[ ] นักธรรมชั้นเอก [ ] ไม่มีวุฒินักธรรม

๕. การศึกษาทางเปรียญธรรม

[ ] ประโยค ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๓ [ ] ป.ธ. ๔ ถึง ป.ธ. ๖

[ ] ป.ธ. ๗ ถึง ป.ธ. ๙ [ ] ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม

แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็น

ตอนที่ ๒ เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

๑. ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย มีพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคประเภทใดบ้าง

---

๒. พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมักจัดขึ้นในโอกาสหรือช่วงเวลาใด และมีความสำคัญอย่างไร

---

๓. ขั้นตอนหรือกระบวนการของพิธีกรรมพญานาคในพื้นที่มีลักษณะอย่างไร

---

๔. ใครเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดพิธีกรรม (เช่น พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน)

---

๕. ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคของคนในพื้นที่มีลักษณะอย่างไร

---

๖. พญานาคถูกมองว่าเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันหรือวิถีชุมชนอย่างไร

---

๗. พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร

---

๘. พิธีกรรมดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธหรือความเชื่อพื้นบ้านอย่างไร

---

๙. ชุมชนมีส่วนร่วมในพิธีกรรมพญานาคในระดับใด และในรูปแบบใด

---

๑๐. ท่านคิดว่าพิธีกรรมพญานาคมีความสำคัญต่อชุมชนหนองคายอย่างไรในปัจจุบัน

ตอนที่ ๓ เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

๑. ท่านมองว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของอะไรในสังคมหนองคาย

---

๒. พญานาคสะท้อนความเชื่อเรื่องอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ หรือความคุ้มครองอย่างไร

---

๓. พิธีกรรมพญานาคมีการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่อสังคมอย่างไร

---

๔. พญานาคมีบทบาทในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

---

๕. สัญลักษณ์พญานาคถูกใช้ในกิจกรรมสาธารณะหรือกิจกรรมของรัฐอย่างไร

---

๖. การจัดงานหรือเทศกาลที่เกี่ยวกับพญานาคสะท้อนนัยทางสังคมหรือการเมืองอย่างไร

---

๗. พญานาคถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารทางวัฒนธรรมอย่างไร

---

๘. มีการใช้สัญลักษณ์พญานาคในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดหนองคายหรือไม่อย่างไร

---

๙. ท่านคิดว่าสัญลักษณ์พญานาคมีอิทธิพลต่อความคิดหรือทัศนคติของประชาชนหรือไม่

---

๑๐. พญานาคมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยหรือไม่ อย่างไร

ตอนที่ ๔ เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

๑. ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ของคนหนองคายอย่างไร

---

๒. พญานาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นท้องถิ่นหรือไม่ อย่างไร

---

๓. หน่วยงานท้องถิ่นมีการนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้ในการบริหารหรือพัฒนาพื้นที่หรือไม่

---

๔. ความเชื่อเรื่องพญานาคช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับผู้นำหรือองค์กรในพื้นที่หรือไม่อย่างไร

---

๕. มีการใช้พิธีกรรมพญานาคในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนหรือไม่

---

๖. พญานาคมีบทบาทในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจของพื้นที่อย่างไร

---

๗. การใช้ความเชื่อพญานาคในเชิงการเมืองมีผลดีหรือผลกระทบอย่างไรต่อชุมชน

---

๘. ชุมชนมีการยอมรับหรือวิพากษ์การใช้สัญลักษณ์พญานาคในทางการเมืองหรือไม่อย่างไร

---

๙. ท่านคิดว่าความเชื่อเรื่องพญานาคสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้หรือไม่

---

๑๐. ในอนาคต ความเชื่อเรื่องพญานาคควรถูกนำไปใช้ในทิศทางใดเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม

ความคิดเห็นอื่นๆ

ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสัมภาษณ์เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.

หัวหน้าโครงการวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ภาคผนวก ค
หนังสือนำ

ที่ อว ๘๐๒๐.๑/ ๐๓๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย
๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลค่ายบกหวาน
อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๙๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๙๕๒๒๒
www.mcunk.ac.th

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือของการวิจัย

เรียน รศ. ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย **พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.** หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง **"พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย"** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาหลักสูตร การวิจัยในสาขาวิชารัฐศาสตร์

เพื่อให้งานวิจัยเรื่องนี้มีคุณภาพด้านวิชาการ และถูกต้องตามหลักการวิจัย หลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย พิจารณาแล้วเห็นว่าท่าน เป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถ และมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย พร้อมทั้งเอกสารประกอบการวิจัย ของพระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร. และคณะ นี้ด้วย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.)
หัวหน้าโครงการวิจัย/อาจารย์ประจำหลักสูตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ที่ อว ๘๐๒๐.๑/ ๐๓๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย
๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลค่ายบกหวาน
อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๙๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๙๕๒๒๒
www.mcunk.ac.th

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือของการวิจัย

เรียน ผศ. ดร.หอมหวล บัวระภา

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย **พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.** หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง **"พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย"** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาหลักสูตร การวิจัยในสาขาวิชารัฐศาสตร์

เพื่อให้งานวิจัยเรื่องนี้มีคุณภาพด้านวิชาการ และถูกต้องตามหลักการวิจัย หลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย พิจารณาแล้วเห็นว่าท่าน เป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถ และมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย พร้อมทั้งเอกสารประกอบการวิจัย ของพระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร. และคณะ นี้ด้วย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร.)
หัวหน้าโครงการวิจัย/อาจารย์ประจำหลักสูตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ภาคผนวก ง
ภาพประกอบ

ภาพการตรวตเครื่องมือวิจัย

ภาพการลงพื้นที่ภาคสนาม

ทางเข้า
จุดชมบั้งไฟพญานาค
1.5 กม.
บ้านท่าม่วง

สุดเขตแดนอีสาน
จุดชมบั้งไฟพญานาค

ภาคผนวก จ
ผลผลิตของการวิจัย

วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่
สถาบันส่งเสริมและพัฒนาวิชาการดิอกเตอร์เกษ
เลขที่ 1 หมู่ 12 ตำบลเหล่าต่างคำ อำเภอโพนพิสัย
จังหวัดหนองคาย 43120 โทรศัพท์ 042-650099

ที่ วสส 2569/410

7 สิงหาคม 2569

เรื่อง ตอบรับการลงบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่

นมัสการ/เรียน พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณโณ/ผมไผ), ดร. และ ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัย เรื่อง **"พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย"** ลงตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ ISSN : 2822-1095 (Online) กองบรรณาธิการ ขอแจ้งให้ทราบว่า บทความของท่านได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) จำนวน 3 ท่าน ที่มาจากหลากหลายสถาบันและไม่ได้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสถาบันเดียวกันกับผู้นิพนธ์ และได้รับการพิจารณาลงตีพิมพ์ในวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ **ปีที่ 4 ฉบับที่ 6 (พฤศจิกายน - ธันวาคม 2569)** ซึ่งท่านสามารถดาวน์โหลดบทความฉบับสมบูรณ์ได้ในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2569 ได้ที่ https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/ ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

อนึ่ง วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่ ได้ผ่านการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) รอบที่ 5 โดยได้รับการจัดให้อยู่ใน **วารสารกลุ่มที่ 2 ระยะเวลาการรับรองคุณภาพวารสารตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2568 จนถึง วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2572**

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ดร.สุทธินันท์ สุวรรณวิจิตร)
บรรณาธิการ
วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่

กองบรรณาธิการวารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่
ผู้ประสานงาน ธนกฤติ ผาทอง โทรศัพท์ 065-8959228

พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย
Rituals and Beliefs Concerning the Naga and Symbolic Politics in Nong Khai Province

พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ)[1] และ มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์[2]
PhrakruSutasarabandit (Jumnong Siriwunno/Pompai)[1] and Mujcharin Thassadornkulpat[2]
[1-2]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
[1-2]Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus, Thailand
Corresponding Author's Email: 6402105009@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย 2) วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย และ 3) ศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 25 รูป/คน ซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและแบบบันทึกการสังเกต เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามร่วมกับการศึกษาเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีรากฐานจากตำนานท้องถิ่น ความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง และพระพุทธศาสนา โดยได้รับการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี และเทศกาลสำคัญ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชน รวมทั้งมีบทบาทในการธำรงวัฒนธรรมและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2) พญานาคถูกสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งถูกใช้เป็นเครื่องมือของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างภาพลักษณ์และการยอมรับของจังหวัด

3) ความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์ ความภาคภูมิใจของประชาชน และความชอบธรรมทางการเมืองขององค์กรและผู้นำท้องถิ่น โดยสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ "NAGA-S Model" ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พิธีกรรม การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ การสร้างอัตลักษณ์ ความชอบธรรมทางการเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: พิธีกรรม, ความเชื่อ, เรื่องพญานาค, การเมืองเชิงสัญลักษณ์,

Abstract

This research article aimed to: (1) examine the forms of rituals and beliefs concerning the Naga as manifested in Nong Khai Province; (2) analyze the symbolic

meanings of the Naga reflected through rituals and socio-political activities in Nong Khai Province; and (3) investigate the role of Naga beliefs in constructing local identity and political legitimacy in Nong Khai Province. This study employed a qualitative research approach. Data were collected through documentary research, in-depth interviews, and participant observation. Thirty key informants were purposively selected. The research instruments consisted of semi-structured interview guides and observation record forms. Field data were collected in conjunction with documentary analysis and were analyzed using content analysis and descriptive synthesis.

The findings revealed that:

1) beliefs concerning the Naga in Nong Khai Province are rooted in local legends, the cultural traditions of Mekong River communities, and Buddhist beliefs. These beliefs have been continuously transmitted through rituals, traditions, and major festivals, becoming an integral part of local identity and community life while contributing to cultural preservation and cultural tourism promotion.

2) The Naga has been constructed as a multidimensional symbol representing the protector of Buddhism, sacredness, fertility, and local wisdom. Furthermore, it has been strategically employed as an instrument of symbolic politics to reinforce the province's public image and social legitimacy.

3) Naga beliefs function as both cultural capital and symbolic capital, fostering local identity, civic pride, and political legitimacy for local institutions and leaders. These findings were synthesized into the NAGA-S Model, a conceptual framework explaining the interrelationships among belief, ritual, symbolic meaning construction, identity formation, political legitimacy, and local development within a systematic analytical framework.

Keywords: Rituals; Beliefs; Naga; Symbolic Politics; Nong Khai Province

บทนำ

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบวัฒนธรรมที่สะท้อนโลกทัศน์ วิธีคิด และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติในแต่ละสังคม โดยเฉพาะในสังคมไทยและสังคมลุ่มน้ำโขง ซึ่งความเชื่อมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะความศรัทธาทางศาสนา หากยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้างระเบียบทางสังคม หล่อหลอมอัตลักษณ์ของชุมชน และกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้คนในสังคม ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยผสมผสานระหว่างคติความเชื่อพื้นเมืองกับหลักพระพุทธศาสนา จน

เกิดเป็นระบบความหมายที่เชื่อมโยงตำนาน ศาสนา และวิถีชีวิตของผู้คนในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) ความเชื่อดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นการปรับตัวของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556)

จังหวัดหนองคายเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค เนื่องจากตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่แห่งตำนานพญานาค ความเชื่อดังกล่าวปรากฏผ่านพิธีกรรมการบวงสรวง การขอพร การแก้บน ประเพณีออกพรรษา และปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ตลอดจนการสร้างรูปปั้นพญานาค วัด ศาล และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของจังหวัด (เสฐียรโกเศศ, 2551) พิธีกรรมเหล่านี้มิได้มีความหมายเฉพาะในเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกในการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมและสร้างความสามัคคีของชุมชน (ประเวศ วะสี, 2550) ขณะเดียวกันยังส่งผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของท้องถิ่น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2558) ซึ่งภายใต้บริบทของสังคมร่วมสมัย ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้ดำรงอยู่ในฐานะวัฒนธรรมพื้นบ้านเพียงอย่างเดียว แต่ได้ถูกนำมาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด การส่งเสริมการท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์พื้นที่ และการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2559) การใช้สัญลักษณ์พญานาคในพื้นที่สาธารณะ งานประเพณี และกิจกรรมของภาครัฐ สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างการรับรู้ร่วมและความภาคภูมิใจของประชาชนในฐานะ "เมืองพญานาค" (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555) อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการตีความและนำไปใช้ในบริบทใหม่ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ทำให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ความเชื่อ และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงทำหน้าที่เป็นระบบความศรัทธาของชุมชน หรือได้พัฒนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นในยุคปัจจุบันแล้ว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2554) แม้ว่าจะมีการศึกษาด้านประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงอยู่จำนวนหนึ่ง แต่การศึกษาที่เชื่อมโยงพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องพญานาค และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคายโดยตรงยังมีอยู่อย่างจำกัด (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2557)

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในจังหวัดหนองคาย วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมือง ตลอดจนศึกษาบทบาทของความเชื่อดังกล่าวในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่น โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ นักวิชาการ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม และประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนพลวัตของความเชื่อและบทบาทของพิธีกรรมในบริบทสังคมร่วมสมัย และผลการวิจัยคาดว่าจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ความเชื่อ การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่น และความชอบธรรมทางการเมือง จนนำไปสู่การสังเคราะห์เป็น NAGA-S Model ซึ่งอธิบายบทบาทของพญานาคในฐานะทุนทางวัฒนธรรมและทุน

เชิงสัญลักษณ์ที่ส่งผลต่อการพัฒนาท้องถิ่น นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสามารถใช้เป็นข้อมูลเชิงวิชาการเพื่อสนับสนุนการกำหนดนโยบายด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของจังหวัดหนองคายอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย

2. เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย

3. เพื่อศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อได้รับการอธิบายว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่สร้างความหมาย ความเป็นระเบียบ และอัตลักษณ์ร่วมของสังคม โดย Geertz (1973) อธิบายว่า ศาสนาและพิธีกรรมเป็น “ระบบสัญลักษณ์” (System of Symbols) ที่ช่วยสร้างโลกทัศน์ (Worldview) และหล่อหลอมแรงจูงใจของผู้คนผ่านการให้ความหมายแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขณะที่ Turner (1969) มองว่าพิธีกรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ก่อให้เกิดภาวะความเป็นหนึ่งเดียว (Communitas) และช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมของโครงสร้างทางสังคม ส่วน Durkheim (1912/1995) เห็นว่าพิธีกรรมเป็นกลไกในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม โดยการแบ่งแยกระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) กับสิ่งสามัญ (Profane) ซึ่งส่งผลให้สมาชิกในสังคมมีความรู้สึกร่วมและยอมรับค่านิยมเดียวกัน

ในมิติของมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ Victor Turner (1967) และ Clifford Geertz (1973) อธิบายว่าสัญลักษณ์ในพิธีกรรมมิใช่เพียงวัตถุหรือเครื่องหมาย แต่เป็นตัวแทนของอำนาจ ความศรัทธา และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับการตีความอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นพื้นที่ที่ผู้คนใช้สื่อสารอัตลักษณ์ ความเชื่อ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการกระทำเชิงสัญลักษณ์ เช่น การบวงสรวง การรำถวาย การสร้างรูปเคารพ หรือการจัดงานประเพณี

ในบริบทของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องพญานาคถือเป็นรากฐานสำคัญของโลกทัศน์และวัฒนธรรมของผู้คนมาอย่างยาวนาน โดยพญานาคได้รับการอธิบายในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ผู้ปกปักรักษาแม่น้ำ และผู้มอบความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชน ความเชื่อนี้ปรากฏอยู่ในตำนาน นิทานพื้นบ้าน ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น (เอมพันธ์, 2545)

จังหวัดหนองคายเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านความเชื่อเรื่องพญานาคมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับตำนานพญาศรีสุทโธนาคราช ตำนานเมืองบาดาล

และปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ความเชื่อดังกล่าวได้พัฒนาเป็นพิธีกรรมสำคัญ เช่น การบวงสรวงพญานาค การรำบูชา งานประเพณีออกพรรษา และการสร้างอนุสาวรีย์หรือรูปปั้นพญานาคในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนและเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัด (พระมหานฤเบศร์ สุภาจาโร และคณะ, 2568)

งานศึกษาของ จิตรกร เอมพันธ์ (2545) ชี้ให้เห็นว่า พญานาคมิได้เป็นเพียงสัตว์ในตำนาน แต่เป็น "ระบบสัญลักษณ์" ที่สะท้อนโครงสร้างความคิด ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยพญานาคทำหน้าที่เชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของชุมชนลุ่มน้ำโขง ความเชื่อดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ผ่านพิธีกรรม ศิลปกรรม และการตีความใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย

นอกจากนี้ งานศึกษาของพระมหานฤเบศร์ สุภาจาโร และคณะ (2568) พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายทำหน้าที่เป็น "สัญลักษณ์กลาง" ที่หลอมรวมพระพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นถิ่น และวิถีชีวิตร่วมสมัยเข้าไว้ด้วยกัน โดยพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบวงสรวง การรำถวาย และประเพณีบั้งไฟพญานาค ไม่เพียงเป็นกิจกรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างความสามัคคีของประชาชน

เมื่อพิจารณาในมิติของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Politics) แนวคิดของ Murray Edelman (1964) อธิบายว่า สัญลักษณ์ พิธีกรรม และพิธีการทางสังคมเป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐหรือกลุ่มอำนาจใช้ในการสร้างความชอบธรรมและความยอมรับจากประชาชน ขณะที่ Pierre Bourdieu (1991) เสนอแนวคิดเรื่อง "อำนาจเชิงสัญลักษณ์" (Symbolic Power) ว่าเป็นอำนาจที่สามารถกำหนดความหมาย คุณค่า และความจริงผ่านการยอมรับของสังคม โดยไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจบังคับโดยตรง

ในกรณีของจังหวัดหนองคาย พญานาคจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่ยังเป็น "ทุนทางวัฒนธรรม" (Cultural Capital) และ "ทุนเชิงสัญลักษณ์" (Symbolic Capital) ที่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนร่วมกันผลิตซ้ำผ่านเทศกาล งานประเพณี การประชาสัมพันธ์ การออกแบบภูมิทัศน์เมือง และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่งผลให้พญานาคกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์เมือง (City Branding) การพัฒนาเศรษฐกิจวัฒนธรรม และการสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายการพัฒนาพื้นที่

แนวคิดของ Anthony D. Smith (1991) ยังอธิบายว่า สัญลักษณ์ ตำนาน และประเพณีเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนหรือชาติ โดยการนำเรื่องเล่าและความทรงจำทางประวัติศาสตร์มาสร้างเป็นสัญลักษณ์ร่วมสามารถก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและความภาคภูมิใจในพื้นที่ ดังนั้น การยกพญานาคให้เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดหนองคายจึงเป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์เชิงพื้นที่ที่มีทั้งมิติทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง

งานศึกษาล่าสุดเกี่ยวกับจังหวัดหนองคายยังชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคถูกนำมาใช้ในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยพญานาคถูกนำเสนอในฐานะสื่อกลางระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนา และเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดหนองคายผ่านแนวคิด "NAGA Model" ที่เชื่อมโยงศรัทธา ประเพณี วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน

จากการทบทวนวรรณกรรมสามารถสรุปได้ว่า งานศึกษาส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับมิติด้านศาสนา ความเชื่อ มานุษยวิทยา และการท่องเที่ยวของพญานาค ขณะที่การศึกษาที่เชื่อมโยงความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคกับแนวคิดการเมืองเชิงสัญลักษณ์ยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด โดยเฉพาะการอธิบายบทบาทของพญานาคในฐานะเครื่องมือสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ การสร้างความชอบธรรมของรัฐ การสร้างอัตลักษณ์เมือง และการผลิตซ้ำความหมายผ่านนโยบายสาธารณะและการพัฒนาพื้นที่ของจังหวัดหนองคาย ดังนั้น การศึกษาหัวข้อ "พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย" จึงมีความสำคัญในการเติมเต็มองค์ความรู้ด้านรัฐศาสตร์ มานุษยวิทยาการเมือง และการเมืองเชิงวัฒนธรรม โดยอธิบายว่าความเชื่อและพิธีกรรมมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นพื้นที่ของการสร้างและต่อรองอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในสังคมร่วมสมัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค ความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมือง ตลอดจนบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย

1. ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีความรู้ ประสบการณ์ และมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาค รวมทั้งการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย โดยอาศัยอยู่ในอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 25 รูป/คน คัดเลือกด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากบทบาท ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ประกอบด้วย

1. กลุ่มพระสงฆ์และผู้นำทางศาสนา	จำนวน 4 รูป
2. กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน 3 คน
3. กลุ่มผู้นำท้องถิ่น	จำนวน 5 คน
4. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น	จำนวน 4 คน
5. กลุ่มนักวิชาการและนักสื่อสารท้องถิ่น	จำนวน 4 คน
6. กลุ่มประชาชนในพื้นที่	จำนวน 5 คน
รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น	จำนวน 25 รูป/คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1. แบบศึกษาเอกสาร (Document Study Form) สำหรับรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย บทความวิชาการ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องพญานาค และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ 2. แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) ซึ่งพัฒนาขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3. แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation Form) สำหรับบันทึกข้อมูลจากการเข้าร่วมสังเกตพิธีกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค 4. แบบบันทึกภาคสนาม (Field Notes) เพื่อบันทึกบริบท เหตุการณ์ และข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการลงพื้นที่

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 2 แหล่ง ได้แก่

1. ข้อมูลเอกสาร (Documentary Data) โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก หนังสือ งานวิจัย บทความวิชาการ เอกสารราชการ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค พิธีกรรม วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง และแนวคิดการเมืองเชิงสัญลักษณ์

2. ข้อมูลภาคสนาม (Field Data) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 25 รูป/คน ควบคู่กับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย พร้อมบันทึกข้อมูลภาคสนามอย่างเป็นระบบ

4. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ผู้วิจัยตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกต รวมทั้งเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่มีบทบาทแตกต่างกัน เพื่อยืนยันความถูกต้อง ความครบถ้วน และความสอดคล้องของข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการสังเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Synthesis) โดยดำเนินการจัดระเบียบข้อมูล เข้ารหัสข้อมูล (Coding) จัดหมวดหมู่สาระสำคัญ วิเคราะห์ประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และตีความเชิงความหมาย เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องพญานาค การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่น และความชอบธรรมทางการเมือง ก่อนสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ NAGA-S Model ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พิธีกรรม การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ การสร้างอัตลักษณ์ ความชอบธรรมทางการเมือง และการพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัดหนองคายอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมีรากฐานมาจากตำนานพื้นบ้าน ความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง และอิทธิพลของพระพุทธศาสนา โดยมีแม่น้ำโขงเป็นศูนย์กลางของการสร้างและสืบทอดความเชื่อผ่านตำนาน เรื่องเล่า และประเพณี จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของประชาชนใน

พื้นที่ ความเชื่อดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้พญานาคยังคงได้รับการยอมรับในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองและเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของชุมชนลุ่มน้ำโขง

ในด้านพิธีกรรม พบว่ามีการประกอบพิธีที่หลากหลาย ได้แก่ พิธีบวงสรวงพญานาค พิธีขอพร พิธีแก้บน พิธีเซ่นสรวง ตลอดจนกิจกรรมในเทศกาลออกพรรษาและปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค ซึ่งล้วนสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของท้องถิ่น พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นกลไกในการสืบทอดความเชื่อ สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน และเสริมสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน นอกจากนี้ ยังพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในฐานะผู้คุ้มครอง ผู้ประทานความเป็นสิริมงคล และผู้ดลบันดาลความสำเร็จ ความศรัทธาดังกล่าวสะท้อนผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีส่วนสำคัญในการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม การสร้างความสามัคคีของชุมชน และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงดำรงอยู่และได้รับการสืบทอดในสังคมจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง

2. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า พญานาคได้รับการสร้างและถ่ายทอดความหมายเชิงสัญลักษณ์ในหลากหลายมิติ ทั้งในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ และภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำโขง ความหมายดังกล่าวปรากฏผ่านพิธีกรรม ประเพณี ตำนาน และสัญลักษณ์ทางกายภาพ เช่น รูปปั้นพญานาค วัด ศาล และสถานที่สำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการหลอมรวมระหว่างความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรม จนกลายเป็นอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัดหนองคาย นอกจากนี้ ยังพบว่าสัญลักษณ์พญานาคถูกนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม การประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการรับรู้ร่วมของประชาชนและผู้มาเยือนเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของจังหวัดในฐานะ “เมืองพญานาค” พร้อมทั้งสร้างความภาคภูมิใจและความผูกพันของประชาชนต่อท้องถิ่น ขณะเดียวกัน สัญลักษณ์พญานาคยังทำหน้าที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ความทรงจำ และคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนเข้าด้วยกัน

ในมิติทางสังคมและการเมือง พบว่าหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้นำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้เป็นเครื่องมือของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ ผ่านการจัดงานประเพณี การพัฒนาพื้นที่สาธารณะ และการสื่อสารภาพลักษณ์ของจังหวัด เพื่อสร้างการยอมรับจากประชาชน เชื่อมโยงการพัฒนาท้องถิ่นกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และเสริมสร้างความชอบธรรมในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะบนฐานของความเชื่อและทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

3. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยพญานาคได้รับการยอมรับให้เป็นสัญลักษณ์สำคัญของพื้นที่ และถูกนำมาใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดในฐานะ “เมืองพญานาค” ผ่านตำนาน พิธีกรรม งานประเพณี และการออกแบบพื้นที่

สาธารณะ ส่งผลให้ประชาชนเกิดความภาคภูมิใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความผูกพันต่อท้องถิ่น ตลอดจนเกิดการรับรู้ร่วมเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจังหวัด

ในด้านการเมืองเชิงสัญลักษณ์ พบว่าพญานาคถูกใช้เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำท้องถิ่น ผ่านการสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม การเข้าร่วมพิธีกรรม และการเชื่อมโยงนโยบายการพัฒนากับอัตลักษณ์ของชุมชน ส่งผลให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และเครือข่ายทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นบนฐานของความเชื่อและทุนทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ ยังพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนสนับสนุนการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การพัฒนาเมือง และเศรษฐกิจวัฒนธรรม อันนำไปสู่การสร้างรายได้ การขยายเครือข่ายความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจังหวัด อย่างไรก็ตาม การใช้ความเชื่อเป็นฐานในการพัฒนายังคงเผชิญกับความท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจร่วมสมัย

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ “ NAGA-S Model” ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง ความเชื่อเรื่องพญานาค (Naga Belief) พิธีกรรม (Ritual) การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Meaning) การสร้างอัตลักษณ์ (Identity Construction) ความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) และการพัฒนาท้องถิ่น (Local Development) โดยแสดงให้เห็นว่าพญานาคมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางความเชื่อ หากยังเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงมิติทางศาสนา วัฒนธรรม สังคม และการเมือง เพื่อสนับสนุนการพัฒนาจังหวัดหนองคายในบริบทของสังคมร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ซึ่งศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดหนองคาย พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีรากฐานมาจากตำนานพื้นบ้าน ความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง และอิทธิพลของพระพุทธศาสนา โดยได้รับการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี และกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งยังมีบทบาทในการสร้างความสามัคคี การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมมิได้ทำหน้าที่เพียงตอบสนองความเชื่อทางศาสนาหรือจิตวิญญาณเท่านั้น หากยังเป็นกลไกทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับชุมชนและสร้างความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ท้องถิ่น ข้อค้นพบดังกล่าวมีความสอดคล้องในบางประเด็นกับงานวิจัยของ **พระมหาธนวัฒน์ ปริยตฺติเมธี (โยธาจันทร์) (2568)** ที่ศึกษาการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย ซึ่งพบว่า การสร้างความไว้วางใจของประชาชนเกิดขึ้นจากกระบวนการมีส่วนร่วม การสื่อสารอย่างต่อเนื่อง การลงพื้นที่พบปะประชาชน และการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน นอกจากนี้ การประยุกต์หลักพุทธธรรมยังช่วยเสริมสร้างความร่วมมือ ความสามัคคี และความผูกพันระหว่างประชาชนกับองค์กรทางการเมือง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจและการยอมรับในระดับท้องถิ่น เมื่อพิจารณาร่วมกับผลการวิจัยครั้งนี้ จะ

เห็นได้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นพื้นที่แห่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ การเข้าร่วมพิธีกรรม การประกอบประเพณี และการสืบทอดความเชื่อร่วมกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม แม้ว่างานวิจัยทั้งสองจะศึกษาคนละประเด็น แต่ต่างสะท้อนให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนบนฐานของคุณค่าร่วม ไม่ว่าจะเป็นหลักพุทธธรรมหรือความเชื่อทางวัฒนธรรม ล้วนมีบทบาทในการสร้างความผูกพันของผู้คนต่อชุมชนและสถาบันทางสังคม อันนำไปสู่การยอมรับและการสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมการเมืองในจังหวัดหนองคาย พบว่า พญานาคได้รับการสร้างความหมายในหลากหลายมิติ ทั้งในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา สัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยความหมายดังกล่าวถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ประเพณี ตลอดจนสัญลักษณ์ทางกายภาพและกิจกรรมสาธารณะ จนกลายเป็นอัตลักษณ์ร่วมของจังหวัดหนองคาย นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังได้นำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้เป็นเครื่องมือของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด ส่งเสริมการท่องเที่ยว และเชื่อมโยงการพัฒนาท้องถิ่นเข้ากับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ส่งผลให้ประชาชนเกิดการรับรู้ร่วม ความภาคภูมิใจ และความผูกพันต่อท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ข้อค้นพบดังกล่าวมีความสอดคล้องในบางประเด็นกับงานวิจัยของ **การัณย์ พรหมแก้ว (2568)** ที่ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองระดับท้องถิ่นในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งพบว่า การจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยกระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคการเมือง และภาคประชาชน โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นกลไกในการสร้างความเข้าใจร่วม การประนีประนอม และการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทั้งนี้ แม้งานวิจัยทั้งสองจะมีบริบทแตกต่างกัน แต่ต่างสะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ที่ผู้คนยอมรับร่วมกันสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คน ลดความขัดแย้ง และสร้างความร่วมมือในการขับเคลื่อนสังคมและการพัฒนาท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **วันชัย สังข์ประเสริฐ (2568)** ที่พบว่า การประยุกต์หลักอิทธิบาท 4 มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน โดยเฉพาะการสร้างการรับรู้ การมีส่วนร่วม และการตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของประชาชนในกระบวนการทางการเมือง ผลการวิจัยครั้งนี้สะท้อนแนวโน้มเดียวกัน กล่าวคือ สัญลักษณ์พญานาคมิได้ทำหน้าที่เพียงสื่อความหมายทางวัฒนธรรม แต่ยังเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมสาธารณะที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรม ประเพณี และกิจกรรมของท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการรับรู้ร่วม ความผูกพันต่อพื้นที่ และการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางสังคมและการพัฒนาชุมชน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคมิได้เกิดขึ้นจากตำนานหรือความเชื่อเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการสร้างความหมายร่วมผ่านพิธีกรรม การมีส่วนร่วมของประชาชน และการนำสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาใช้ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งส่งผลให้สัญลักษณ์พญานาคมีบทบาททั้งในมิติทางวัฒนธรรม สังคม และการเมือง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในบริบทจังหวัดหนองคาย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย โดยพญานาคได้รับการยอมรับให้เป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่และถูกนำมาใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัดผ่านพิธีกรรม ประเพณี การออกแบบพื้นที่สาธารณะ และกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว จนทำให้ประชาชนเกิดความภาคภูมิใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความผูกพันต่อท้องถิ่น ขณะเดียวกัน หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างความชอบธรรมของการบริหารและการพัฒนาท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงนโยบายการพัฒนาเข้ากับคุณค่าทางวัฒนธรรมและความเชื่อที่ประชาชนยอมรับร่วมกัน ส่งผลให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และเครือข่ายทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาจังหวัด ข้อค้นพบดังกล่าวมีความสอดคล้องในบางประเด็นกับงานวิจัยของ **พระครูอุทิตวิริยาภรณ์ (สมบูรณ์ สุนฺทราจาโร) (2568)** ที่พบว่า การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจะเกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจในบทบาท หน้าที่ และตระหนักถึงประโยชน์ส่วนรวม ผลการวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จนก่อให้เกิดความผูกพัน ความรับผิดชอบต่อท้องถิ่น และความพร้อมในการสนับสนุนการดำเนินงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการมีส่วนร่วมในระดับสังคมและการเมือง นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระอัษฎาวุธ พฺรหฺมวโส (ราชอาษา) (2568)** ที่พบว่า พฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารซึ่งยึดหลักพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มีส่วนทำให้ประชาชนเกิดทัศนคติที่ดีและยอมรับการทำงานของผู้บริหาร ผลการวิจัยครั้งนี้สามารถอธิบายร่วมกันได้ว่า ความชอบธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นมิได้เกิดจากอำนาจตามกฎหมายเพียงอย่างเดียว หากยังเกิดจากการเชื่อมโยงการบริหารกับคุณค่าทางวัฒนธรรมและความเชื่อที่ประชาชนยอมรับร่วมกัน การนำสัญลักษณ์พญานาคมาใช้ในการพัฒนาพื้นที่ การจัดงานประเพณี และการสื่อสารอัตลักษณ์ของจังหวัด จึงเป็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่น ความร่วมมือ และการยอมรับต่อการดำเนินงานของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ดังนั้น ผลการวิจัยครั้งนี้จึงแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้มีความสำคัญเฉพาะในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงศาสนา วัฒนธรรม และการเมืองเข้าด้วยกัน ส่งเสริมการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด เสริมสร้างความชอบธรรมของการบริหารท้องถิ่น และกระตุ้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนและจังหวัดอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่มองว่าสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นกลไกสำคัญในการสร้างการยอมรับ ความไว้วางใจ และความร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชน

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ “ NAGA-S Model : Symbolic Politics through Naga Rituals and Beliefs” ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรม ความเชื่อ และการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย โดยประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 6 ประการ ดังนี้

1. N (Naga Belief) ความเชื่อเรื่องพญานาค เป็นรากฐานของโลกทัศน์และคุณค่าร่วมของประชาชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างตำนานท้องถิ่น ความเชื่อดั้งเดิม และหลักพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

2. A (Activities and Rituals) พิธีกรรมและกิจกรรมทางวัฒนธรรม เป็นกลไกในการถ่ายทอดและสืบทอดความเชื่อ ผ่านประเพณี การบวงสรวง การแก้บน และงานบุญต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดการมีส่วนร่วมและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่น

3. G (Generated Symbolic Meaning) การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ พญานาคได้รับการตีความให้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ การคุ้มครองพระพุทธศาสนา และความเป็นตัวแทนของจังหวัดหนองคาย จนกลายเป็นสัญลักษณ์ร่วมของสังคม

4. A (Area Identity) การสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพญานาคถูกนำมาใช้ในการกำหนดภาพลักษณ์ของจังหวัด การออกแบบพื้นที่สาธารณะ การจัดเทศกาล และการพัฒนาการท่องเที่ยว ส่งผลให้ประชาชนเกิดความภาคภูมิใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่น

5. S (Symbolic Political Legitimacy) การสร้างความชอบธรรมเชิงสัญลักษณ์ หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำสัญลักษณ์พญานาคมาเชื่อมโยงกับนโยบาย การพัฒนา และกิจกรรมสาธารณะ ทำให้เกิดการยอมรับ ความไว้วางใจ และความร่วมมือจากประชาชนในการขับเคลื่อนการพัฒนาจังหวัด

ภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

องค์ความรู้ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้เป็นเพียงมิติทางศาสนาหรือวัฒนธรรม หากแต่เป็นกระบวนการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงทุนทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของพื้นที่ และความชอบธรรมทางการเมืองเข้าด้วยกัน ส่งผลให้การพัฒนาท้องถิ่นสามารถดำเนินไปบนฐานของการมีส่วนร่วม ความไว้วางใจ และการยอมรับของประชาชน อันเป็นลักษณะสำคัญของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในบริบทจังหวัดหนองคาย

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดหนองคายมิได้เป็นเพียงมิติของความศรัทธาทางศาสนาและวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ อัตลักษณ์ของท้องถิ่น และความชอบธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาจังหวัด โดยพิธีกรรมและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพญานาคเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน วัด ภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของจังหวัด ความร่วมมือของคนในชุมชน และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อันนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นบนฐานของความเชื่อและ

คุณค่าทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ซึ่งได้ข้อเสนอแนะจากการวิจัยดังนี้ **1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้** 1.1 ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรกำหนดนโยบายส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบทอดพิธีกรรม ความเชื่อ และประเพณีเกี่ยวกับพญานาคควบคู่กับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นฐานในการพัฒนาจังหวัดอย่างยั่งยืน 1.2 ข้อเสนอแนะด้านการมีส่วนร่วม ควรเปิดโอกาสให้วัด ชุมชน ภาคการศึกษา ภาคเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกันวางแผน อนุรักษ์ และจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค เพื่อเสริมสร้างความเป็นเจ้าของร่วม ความสามัคคี และความเข้มแข็งของเครือข่ายทางวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น 1.3 ข้อเสนอแนะด้านการเรียนรู้ ควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนาน และพิธีกรรมความเชื่อเรื่องพญานาคในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ศูนย์การเรียนรู้ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น นิทรรศการสื่อดิจิทัล และหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมแก่เยาวชนและประชาชน 1.4 ข้อเสนอแนะด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรส่งเสริมการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคควบคู่กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อธำรงอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคายและสร้างความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน 1.5 ข้อเสนอแนะด้านการบริหารและการพัฒนาท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐควรใช้ทุนทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์พญานาคเป็นกลไกในการสื่อสารนโยบาย การสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด และการพัฒนาพื้นที่สาธารณะ โดยดำเนินงานบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ความโปร่งใส และการเคารพคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อเสริมสร้างความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับประชาชน **2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป** จากผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทเชื่อมโยงมิติทางศาสนา วัฒนธรรม สังคม และการเมืองอย่างชัดเจน ดังนั้น การศึกษาครั้งต่อไปควรขยายประเด็นไปสู่การวิเคราะห์บทบาทของการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในการพัฒนาเมืองและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องพญานาคในจังหวัดต่าง ๆ ที่มีบริบททางวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านการจัดการทุนทางวัฒนธรรมและการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นในระดับภูมิภาค นอกจากนี้ ควรศึกษาการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ NAGA-S Model ในการพัฒนานโยบายสาธารณะ การสื่อสารอัตลักษณ์เมือง และการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อประเมินความเหมาะสมและต่อยอดการใช้ประโยชน์ในบริบทของพื้นที่อื่นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

การัณย์ พรหมแก้ว. (2568). การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองระดับท้องถิ่นในจังหวัดนครศรีธรรมราช. ใน *ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2554). *วัฒนธรรมไทยกับการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2559). *วัฒนธรรม ความจน และการเมือง.* กรุงเทพฯ: มติชน.

ประเวศ วะสี. (2550). *วัฒนธรรมกับการพัฒนาประเทศ.* กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

พระครูอุทิตวิริยาภรณ์ (สมบูรณ์ สุนฺทราจาโร). (2568). การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตำบลทุ่งนางาม อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี ตามหลักอปหานิยธรรม. *ใน วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาธนวัฒน์ ปริยตฺติเมธี (โยธาจันทร์). (2568). การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความไว้วางใจทางการเมืองของประชาชนที่มีต่อพรรคการเมืองในจังหวัดเลย. ใน *ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอัษฎาวุธ พฺรหฺมวโส (ราชอาษา). (2568). ทัศนคติเชิงพุทธของประชาชนที่มีต่อพฤติกรรมทางการเมืองของผู้บริหารและสมาชิกสภาเทศบาลเมืองปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา. ใน *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วันชัย สังข์ประเสริฐ. (2568). การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดระยอง. *ใน วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม.* นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2558). *สุวรรณภูมิ: ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย.* กรุงเทพฯ: มติชน.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). (2516). *การศึกษาศิลปะและประเพณี.* กรุงเทพฯ: บรรณาคาร.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *ท้องถิ่นนิยม: ความคิด สังคม และวัฒนธรรม.* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

จิตรกร เอมพันธ์. (2545). พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน. ใน *วิทยานิพนธ์ปริญญามานุษยวิทยามหาบัณฑิต*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระมหานฤเบศร์ สุภาจาโร (ศรีชัยมูล), พระมหาไพฑูรย์ สิริธมฺโม และ สมเดช นามเกตุ. (2568). วิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมการบูชาพญานาคที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 8(6), 108-120.

Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.

Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. Free Press. (Original work published 1912).

Edelman, M. (1964). *The Symbolic Uses of Politics*. University of Illinois Press.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.

Turner, V. (1967). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press.

Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine.

ภาคผนวก ฉ
การนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์

สวพ.๐๙ (ทุนสกสว.)

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๖๙

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้าพเจ้า.....นายปริวัตร ป้องพาล..... ตำแหน่ง....ผู้อำนวยการกลุ่มบริหารงานบุคคล.....
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน....สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดหนองคาย.....
ที่อยู่.....๒๕๙ หมู่ ๑ ตำบลหนองกอมเกาะ อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย.....
โทรศัพท์.....๐๖-๑๔๑๔-๒๓๕๘.....โทรสาร.....-.....
ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง ..**พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองเชิงสัญลักษณ์ในจังหวัดหนองคาย**.....
ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ), ดร. และ ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์
โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

☑ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
☑ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
☑ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
☐ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
☑ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่นำไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่.....๑ ตุลาคม ๒๕๖๙.....จนถึง.....๓๑ มีนาคม ๒๕๗๐.....
ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

สถานศึกษาในจังหวัดหนองคาย และครูผู้สอน สามารถนำบทความวิจัยมาใช้ในการสอดแทรกองค์ความรู้ในเรื่องความเชื่อ ของชุมชนลุ่มน้ำโขง และพระพุทธศาสนานา ผ่านพิธีกรรมและประเพณี และเทศกาลที่เป็นอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน ในกลุ่มสาระวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ และกิจกรรมตามประเพณีของท้องถิ่นซึ่งเกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ .....
(.....นายปริวัตร ป้องพาล.....)
ตำแหน่ง ..ผู้อำนวยการกลุ่มบริหารงานบุคคล.....
สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดหนองคาย

สำนักงานศึกษาธิการ

สำนักงานศึกษาธิการ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	:	พระครูสุตสารบัณฑิต (จำนงค์ สิริวณฺโณ/ผมไผ)
วัน เดือน ปีเกิด	:	วันศุกร์ ที่ ๑๕ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๙
ภูมิลำเนาที่เกิด	:	๓ หมู่ที่ ๑๒ ตำบลจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี
การศึกษา	:	พ.ศ. ๒๕๕๔ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะสังคมศาสตร์ สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๗ ปริญญาโท รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (ร.ม.) สาขาวิชารัฐศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๖๓ ปริญญาเอก รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รป.ด.) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
ประสบการณ์การทำงาน	:	ปี ๒๕๖๓ : การประเมินศักยภาพและความต้องการของชุมชนสนับสนุนเขตเศรษฐกิจพิเศษ จังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๔ : ความร่วมมือกรมการปกครองส่วนท้องถิ่นกับการแก้ไขปัญหา ความต้องการบริโภคสุราของกลุ่มเยาวชนในจังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๕๓ : อำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำ และสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยจังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๕ : การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางนิเวศวิทยาชุมชนลำน้ำห้วยหลวงในจังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๖ : นิราศลอนดอน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ ของประชาชนชาวอังกฤษ ปี ๒๕๖๖ : บั้งไฟพญานาค: คติ ความเชื่อ ศรัทธา สู่การยกระดับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ วิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๖ : รูปแบบการให้บริการสาธารณะด้านงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ปี ๒๕๖๗ : แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นด้านการตลาดของหัตถกรรมจักสานเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเชิง

สร้างสรรค์ของชาวตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย

ปี ๒๕๖๗ : นโยบายและกระบวนการพัฒนาเมืองสีเขียวจังหวัดอุดรธานี

สังกัด : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ตำแหน่ง : อาจารย์

ที่อยู่ปัจจุบัน ๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล ดร.มุจจรินทร์ ทัศดรกุลพัฒน์

Dr.Mutjarin Thatsadonkunlaphat

วัน เดือน ปีเกิด วันอังคาร ที่ ๑๖ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

ภูมิลำเนาที่เกิด เลขที่ ๓๔๕ หมู่ที่ ๕ ตำบลมีชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

การศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๗ ปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต (บธ.บ.) สาขาวิชาการบริหารธุรกิจ (การบัญชี) มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

พ.ศ. ๒๕๖๒ ปริญญาโท รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (รป.ม.) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี

	พ.ศ. ๒๕๖๘ ปริญญาเอก รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รป.ด.) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี
ตำแหน่งงาน	กรรมการผู้จัดการเครือสายฝนกรุ๊ป เลขที่ ๓๔๕ หมู่ที่ ๕ ตำบลมีชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย
	อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
ผลงานวิจัย	ปี ๒๕๖๗ รูปแบบภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารเทศบาลตำบลในอำเภอเมืองหนองคาย
	ปี ๒๕๖๗ ความสำเร็จในการบริหารจัดการโรงเรียนสอนขับรถในกำกับกรมการขนส่งทางบกของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน
ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ ๓๔๕ หมู่ที่ ๕ ตำบลมีชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย